

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Allmänna Sektionen

Litt.-hist.

Sv.

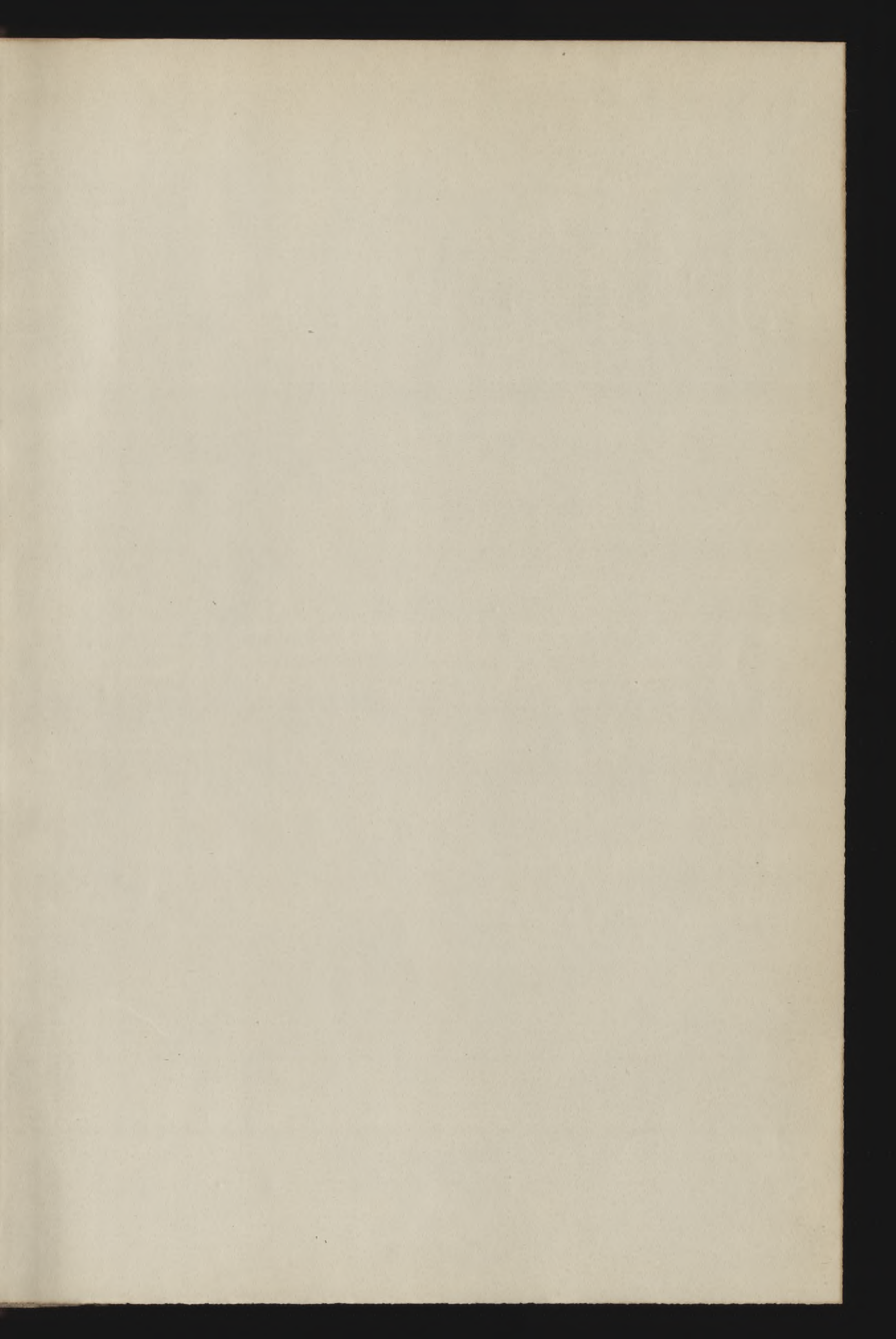
Ex. A

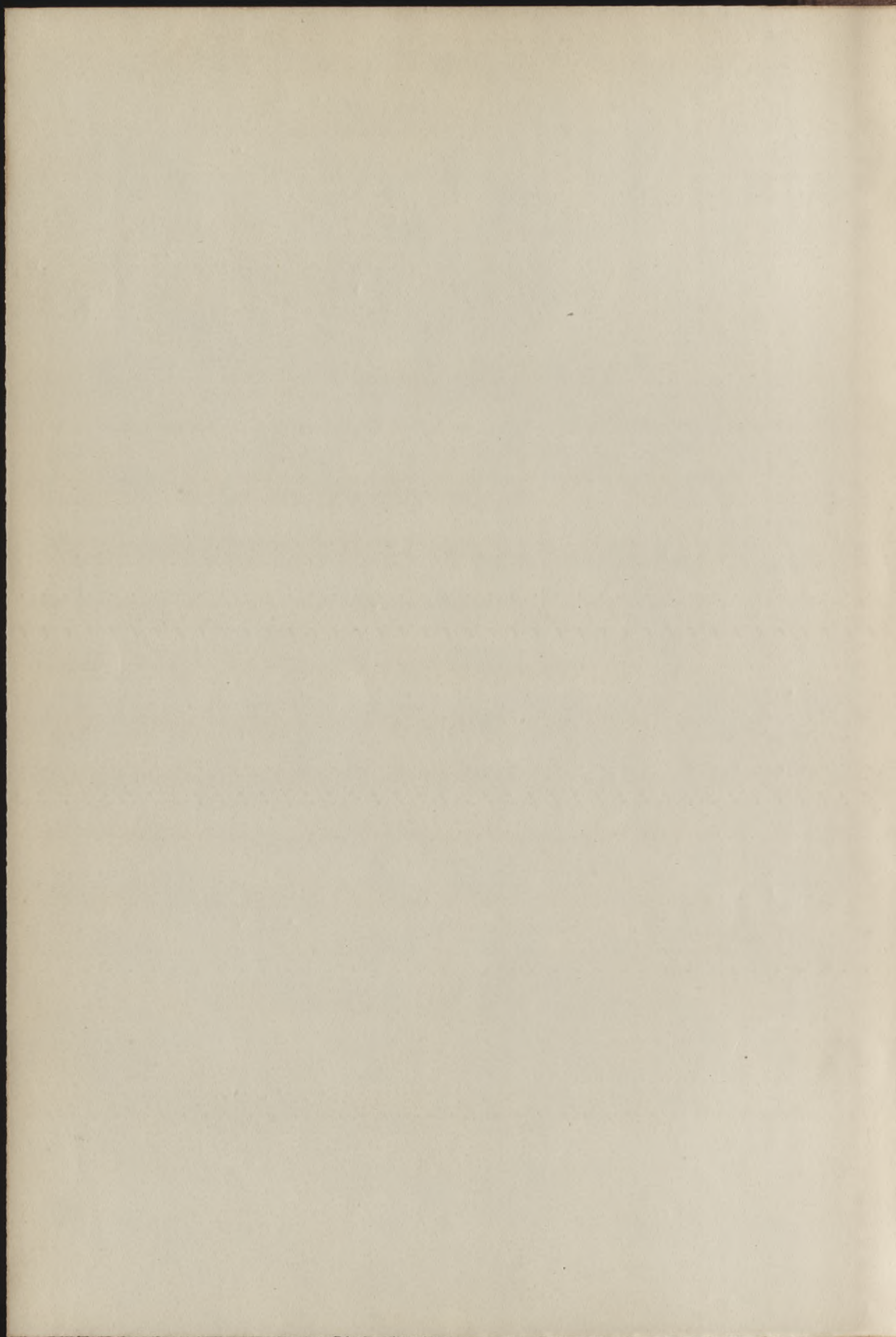
* Sv. 43
761

GUST.
HEDBERG
BOKBÄR
STOCKHOLM

GÖTEBORGS
KUNGL. VETENSKAPS- OCH VITTERHETS-SAMHÄLLES
HANDLINGAR

FEMTE FÖLJDEN. SER. A. BAND 1. N:o 2.

STUDIER
I
SVENSKA SKOLDRAMAT

ETT BIDRAG TILL 1500- OCH 1600-TALET
LITTERATURHISTORIA

AV

AUGUST PETERSON

AKADEMISK AVHANDLING

SOM FÖR VINNANDE AV FILOSOFIE DOKTORSGRADEN VID
GÖTEBORGS HÖGSKOLA MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND
KOMMER ATT FÖRSVARAS PÅ LÄROSALEN N:R 10 TORS-
DAGEN DEN 30 MAJ 1929 KL. 10 FM.

GÖTEBORG 1929
ELANDERS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

GÖTEBORGS
KUNGLIGA VETENSKAP- OCH VITTRINLIDSAMMÅLSE
HANDLINGAR
SERIE A. N:o 1. 1882.

STUDIER
ÖFVER
SVEENSKA SKODRAMAT

AUGUST PETERSON

BEVÄRINGS-ÅRSTÄMMAN
FÖR ÅR 1882. DEN 17 DE JUNI 1882.
I GÖTEBORGS KUNGLIGA VETENSKAP- OCH
VITTRINLIDSAMMÅLSEHANDLINGAR. N:o 1.

*Herr Apotekare G. Bernström
vördsamt från förf.*

GÖTEBORGS
KUNGL. VETENSKAPS- OCH VITTERHETS-SAMHÄLLES
HANDLINGAR

FEMTE FÖLJDEN. SER. A. BAND 1. N:o 2.

STUDIER
I
SVENSKA SKOLDRAMAT

ETT BIDRAG TILL 1500- OCH 1600-TALET
LITTERATURHISTORIA

AV

AUGUST PETERSON

GÖTEBORG 1929
ELANDERS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

21 FEB 1954
GENERAL SALEM DR. A. H. ...

ATTEST: ...
...
...

FÖRORD.

I föreliggande arbete behandlas fyra representanter för det äldre svenska dramat. Detta urval innebär en begränsning av en ursprungligen vidare fattad uppgift: en monografisk framställning av dramat fram till mitten av 1600-talet. Då en sådan undersökning visat sig bliva alltför vidlyftig, har jag redan på ett tidigt stadium sett mig nödsakad att avskilja olika partier. Först och främst har det synt mig lämpligt att bortse från en grupp mindre betydande dramatiska arbeten av i flera fall okända författare, t. ex. »Josephi Historia» eller Hans Olffsons »Tragoedia Om the tree wijsa Män.» Vidare har jag måst utesluta ett tillämnat kapitel om Messenius, och under slutförandet av arbetet tvingades jag även att tillsvida vidare avstå från behandlingen av S. P. Brask som dramatiker.

Särskilt genom den sistnämnda uteslutningen har arbetet fått vidkännas vissa svårutplånbara förskjutningar i planläggningen. Men därigenom har måhända ock vunnits, att en av grundtankarna, de behandlade dramatikerens egenskap av humanister, kommit bättre till sin rätt.

Enär jag kommit till den övertygelsen, att de rent genetiska synpunkterna äro de mest givande vid studiet av vår äldre litteratur, har jag låtit dem dominera, och då de även i smådetaljer kunna ha en avgörande betydelse, har jag för deras skull icke sällan måst offra andra, i och för sig berättigade, belysningar av ämnet. Då jag undvikit att närmare taga ställning till den moderna teaterhistoriska forskningens resultat, beror emellertid detta på, att jag anser dem vara alltför osäkra och särskilt i fråga om skoldramat bygga på ett synnerligen torftigt material. Jag har nöjt mig med litterära synpunkter på de scentekniska problemen.

Till mina lärare, professor Otto Sylwan och docent Sverker Ek, ber jag att få rikta ett varmt tack för all den välvilja och den uppmuntran de städse skänkt mitt arbete. Professor Sylwan är jag dessutom förbunden för hans värdefulla medverkan till det ekonomiska stöd jag erhållit från olika institutioner. I rikt mått har do-

cent Ek låtit mig komma i åtnjutande av sin vänskap, icke minst i form av sporrande, livgivande samtal över olika litterära materier.

Min förste akademiske lärare, professor Bengt Hesselman, vill jag tacka för hans oförglömliga förmåga att i sin undervisning slå en brygga över från språkvetenskap till estetik, även i fråga om äldre, ofta ringaktade skeden. Genom verkan av hans personlighet väcktes hågen för de forskningar jag sedan ägnat mig åt.

Tyvär har jag endast ett fåtal terminer varit i tillfälle att profitera av professor Vilh. Lundströms undervisning. Jag kom i stället ut på en post i hans idéers tjänst, som lektor i svenska språket vid Kiels universitet. Icke blott för de tillfällen till studier i tysk litteraturhistoria, som sålunda beretts mig, utan även för de många vänskapsbevis jag från professor Lundström fått röna, känner jag stor tacksamhet mot honom.

Ett värdsamt tack ber jag vidare att få rikta till Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle för att Kungl. Samhället låtit denna avhandling ingå i sina Handlingar, till Kuratorerna över Kungl. och Hvitfeldtska Stipendieinrättningen samt Styrelsen för Karl och Betty Warburgs Fond likaledes för verksamt pekuniärt understöd.

Till Göteborgs Stadsbiblioteks samtliga funktionärer, i främsta rummet överbibliotekarie S. Hallberg samt bibliotekarierna S. Grén-Broberg och J. V. Johansson stannar jag i förbindelse för otaliga bevis på ett utomordentligt tillmötesgående, till den sistnämnde särskilt för hans många värdefulla råd i samband med tryckningen. Ett uppriktigt tack ber jag även få ägna Kiels Universitetsbibliotek, särskilt dess styresman, dr. Weber, samt min värderade chef vid Kiels Universitet, professor W. H. Vogt för hans obegränsade beredvillighet att underlätta mitt arbete.

Slutligen vänder jag mig med ett tack till min moder, fru Hilda Peterson och fröken Gerda Grevillius. Mina vänner fröken Märta Lönnroth, docent Ivar Lundahl och redaktör John Yckert tackar jag för all den möda de nedlagt på den betungande korrekturläsningen.

Göteborg i maj 1929.

August Peterson.

Inledning.

1.

Grunden till ett vetenskapligt studium av vår äldre dramatiska litteratur lades av Gustaf Ljunggren med »Svenska dramat intill slutet af sjuttonde århundradet», som utkom 1864. Om detta arbete yttrar Warburg¹⁾ med rätta, att det »bildar med hänsyn till vetenskaplig metod epok i vår litteraturhistoria; det tar hela tiden hänsyn till motsvarande företeelser i utlandet». Det är ett av vår litteraturhistorias klassiska verk, och dess på intimt, kärleksfullt inträngande i de gamla anspråkslösa diktverken grundade fylliga skildring med en rikedom av fina iakttagelser och träffsäkra omdömen har aldrig överträffats eller ersatts av någon ny. Mitt syfte är också närmast att taga fasta på, vad Ljunggren *icke* har sett, ehuru jag naturligtvis även om hans positiva resultat stundom har en avvikande mening. Men enär det, som enligt mitt förmenande brister i Ljunggrens arbete, är av den art, att en komplettering i flera fall måste innebära förändringar i helhetsuppfattningen, samt dessutom tiden icke gått spårlöst utöver verket, är en nyteckning säkerligen på sin plats. Att i den bild en sådan nyteckning ger flera av dragen måste bära det Ljunggrenska verkets prägel är efter det ovan sagda tydligt. En annan forskare, vars grepp ingen, som sysslar med vår äldre litteraturhistoria, helt kan frigöra sig ifrån, är givetvis Henrik Schück. Att orda om hans betydelse är överflödigt. I fråga om dramat bygger han till stor del på Ljunggren i sin »Svensk litteraturhistoria» I (1890). Men den vackra skildring av dramat han där skänkt oss²⁾ är ingalunda något enbart referat av Ljunggren. Den innehåller, även den, många originella och nya synpunkter, och dessutom är den klarare än Ljunggrens, som ibland kan brista i pregnans. Tyvärr har Schück aldrig byggt vidare på detta område, fränsett ett par specialstudier, utan i följande upplagor av sin litteraturhistoria starkt förkortat framställningen och nöjt sig med sin en gång intagna ståndpunkt. I vissa fall måste emellertid hänsyn tagas

¹⁾ Nordisk familjebok, art. Ljunggren (1912).

²⁾ s. 203—205, 593—631.

även till de senare framställningarna. — De övriga forskare, som beskrivit vårt äldre drama, Steffen och Castrén,¹⁾ avvika i sin grundsyn ej från Ljunggren och Schück. Deras framställningar äro också mycket knapphändiga, och liksom den icke vidlyftiga specialforskningen, komma de mera i fråga i speciella fall.²⁾

Ljunggren och Schück äro alltså de författare, mot vilkas verk mitt arbete huvudsakligen bryter sig. Då den förre oftast är försiktigare i sina slutsatser, kommer kanske min polemik mest att riktas mot Schück, vars huvudfel torde vara en ofta till motsägelser eggande men nästan alltid intressant ensidighet.

Innan jag kan framlägga mina egna resultat, är det nödvändigt att vi skaffa oss en kortfattad överblick över Ljunggrens och Schücks.

Ljunggren börjar sitt arbete med att försöka ge en bakgrund till 1500- och 1600-talsdramat genom att dels analysera Eddasångerna och folklekarna (s. 1—49), dels teckna »Medeltidsdramat i Europa» (s. 50—94) och »Svenska dramat under medeltiden» (s. 95—134). Vissa Eddasångers dialogform, särskilt »Lokasennas» (s. 4—9) med deras »scenanvisningar» ger Ljunggren anledning att spekulera över nordbornas dramatiska anlag. Han följer här, fastän med sin vanliga försiktighet, Rydqvist. För denne är det oemotsägligt att dessa »sånger» äro små dramer, vilka ha utförts mimiskt.³⁾ Med reservation för detta sista påstående, fastslår Ljunggren (s. 9), att man »redan i sångerna från vår historias gryning förnimmer vingslagen av den unga, ännu om sitt mål omedvetna, dramatiska fantasin hos nordbon».

Ännu tydligare stöd för dylika tankegångar finner Ljunggren i våra folklekar, byggande vidare på L. Hammarskölds karakteristiska yttrande: »Dessa lekars innersta väsende är en af Musiken lifvad och upplyftad Mimik, och den, som önskar studera Nordens ursprungliga och originella theatraliska anlag, måste otvifvelaktigt åt dessa vända sin noggranna uppmärksamhet.»⁴⁾ Ljunggren är naturligtvis icke blind för sådana lekars förekomst hos andra folk, »men för nordbon hafva dessa lekar en i folklifvet mera ingripande betydelse; ty utom det, att de hos oss förekomma i vida större mängd, än annorstädes, så synas de på samma gång mera bestämdt framgångna ur ett nationellt behof

1) Båda i Svenska litteraturens historia under redaktion av O. Sylwan, bd 1.

2) För sina föregångares arbeten redogör Ljunggren samvetsgrant. Någon gång komma de även för oss i betraktande.

3) Nordens äldsta skådespel, s. 170.

4) Hammarsköld, Svenska vitterheten, 2. uppl. s. 18.

och stå i närmaste samband med det innerligare och förtroligare hem- och familjelif, hvilket af sjelfva klimatet i nordens föränledes» (s. 11). Det detaljerade utförandet kunna vi här icke följa, utan nöja oss med slutsatsen, att »ända inpå våra dagar ett slags folkdrama¹⁾ i folklekens dramatiskt utvecklade form icke blott fortfarit att finnas till, utan äfven fortfarit att diktas», att »folket icke saknat blick för det egentligen dramatiska i en situation» (s. 47).

Av stort intresse är det att se, att en modern forskare, Sverker Ek, själf specialist på folkviseforskning, uttalar sig ännu bestämdare på denna punkt. Han kallar folkvisan »en sorts enkelt drama»²⁾ och fortsätter: »Detta mimiska element har varit olika starkt i olika visor, men det vill nog synas, som om *just vi svenskar*³⁾ haft en särskild böjelse att taga fasta på folkvisans möjligheter till festligt lyriska uppträden. Sångeleken, som nästan överallt annorstädes sjunkit ner till barnlek, har ju hos oss alltjämt bevarats som en levande och eggande ungdomsförströelse, oskiljaktig både från våra bondgårdar och från vårt herrgårdsliv — — —.»⁴⁾ Både Ljunggren och Ek lägga i detta sammanhang vikt vid det komiska elementet; den förre försöker sig också på den vanskliga uppgiften att definiera den svenska humorn, och han gör det onekligen på ett delikat sätt (s. 29—30). Till detta spörsmål får jag anledning att återkomma nedan. Ek påpekar,⁵⁾ hur »den i Sverige så oerhört populära folkleken» delvis utvecklats ur de s. k. skämtvisorna, hantverkarvisor eller bondevisor, vilka »synas i regel ha skrivits för ett dramatiskt framförande».

Det kan inte hjälpas, att man med en viss besvikelse konstaterar, att detta långa inledningskapitel hos Ljunggren icke bildar en brygga över till de följande, vilket man med skäl kunnat vänta sig. Han kommer motvilligt till samma konsekvens som Rydqvist, nämligen att »det dramatiska anlaget knutit sig i växten och stannat vid den första graden av slumrande kraft, der man blott ger löften, men ingen uppfyllelse, stannat vid ett utkast, — ofta intressant, ofta sinnrikt, ofta öfverraskande, dock blott ett utkast».⁶⁾ Han efterlyser vemodigt ett nationellt svenskt drama på denna grundval och anser sig ha funnit förklaringen »i bristen af ett offentligt folklif» (s. 48), var-

¹⁾ Kursiv. av mig.

²⁾ Den svenska folkvisan, s. 10.

³⁾ Kursiv. av mig.

⁴⁾ Steffen (a. a. s. 112) kommer till liknande resultat.

⁵⁾ a. a. s. 204.

⁶⁾ Rydqvist a. a. s. 251.

med han onekligen drabbat något grundväsentligt. Schüeck kommer till samma resultat, fastän i helt annat sammanhang och med något annan formulering.¹⁾ Härom mera nedan.

Med beklagande ser sig Ljunggren nödsakad att ta avstånd ifrån L. Dietrichsons påstående, att »medens det mellemeuropeiske Theater har sit Udspring fra Kirken og det christlige Skuespil, har det nordiske Theater, *navnlig da det svenske,*²⁾ sin Rod paa et ganske andet Sted: Folkelegene».³⁾ Härtill svarar Ljunggren (s. 48—49): »Vi skulle för vårt drama intet högre önska, än att den värde förf. hade rätt; men dessvärre kunna vi icke dölja, att han har så fullkomligt orätt, att ej ens en skymt af sanning finnes i hans påstående.» Likaså taga vi ögnasikte på Ljunggrens slutord till inledningskapitlet (s. 49): »Hvarföre åter de dramatiska anlagen, som, efter hvad vi sett, obestriddligen besittas af svenska folket, icke uti konst-drama t synnerligen kraftigt uppenbarat sig, det är en fråga, till hvars lösning vi skola samla bidrag, då vi nu gå att betrakta nämnde konst-drama.»

Schüeck har yttrat sig mycket knapphändigt om de ovan refererade synpunkterna. Men även han räknar med en viss svensk egenart, i det han säger:⁴⁾ »Vända vi oss nu till Sverge och fråga, hvilka spår till drama här hafva funnits, så hafva vi först att uppmärksamma våra folklekar, af hvilka troligen ganska många leda sina anor upp till medeltiden. Åtskilliga af dessa äga en dramatisk anstrykning.»

Jämföra vi Ljunggrens och Schüecks framställningar av medeltidsdramats uppkomst, så finna vi att båda i stort sett företråda den uppfattning som blivit den förhärskande, och som i korthet kan sammanfattas på följande sätt. Ett andligt drama uppstår direkt ur den kyrkliga kulten. Ett folkdrama löper vid sidan om detta, de inverka ömsesidigt på varandra, och vi få de allbekanta typerna mysterier, moraliteter och farser. Någon divergens förefinnes dock i fråga om det moderna komiska (folkliga) dramats uppkomst. Ljunggren anser det ha »sina rötter i den antika traditionen, underhållen af de kringstrykande gycklarna» (s. 88) men Schüeck i folkleken.⁵⁾ Vi skola betrakta denna fråga litet närmare mot slutet av vårt referat,

¹⁾ Ill. sv. litt.-hist. II, 3. uppl. (1927), s. 431—432.

²⁾ Kursiv. av mig.

³⁾ Det svenske Drama og det svenske Theater for og nu (Nord. Tidskr. for Literatur og Kunst, I, s. 232).

⁴⁾ Svensk litteraturhistoria I (1890), s. 204.

⁵⁾ Svensk litteraturhistoria I (1890), s. 203.

och gå nu att se efter, vad Ljunggren och Schüch ha att förmäla om omfattningen och beskaffenheten av medeltidsdramat i Sverige. Det är ett torftigt kapitel, antingen man frågar efter utifrån införda skådespel eller efter inhemska, enkannerligen på svenska skrivna. Det sistnämnda spörsmålet är av största vikt, dels generellt med avseende på tillvaron eller avsaknaden av en litterär tradition för de kommande skoldramatikerna, dels i en speciell stridsfråga mellan Schüch och mig: problemet om Rondeletius' »Judas Redivivus» tillkomst.

Ljunggren har som vi sett helt uppgivit hoppet om en svensk folkdramatik på inhemsk grund under medeltiden. Han redogör för »lekare» och »gycklare», vilka han i likhet med Rydqvist finner »icke vara ursprungliga i nordén, utan inkomna utifrån» (s. 116) samt för folkbruk, såsom julbocksleken, majfesten, fastlagsupptågen. Endast ett stycke, som kan göra skäl för namnet fastlagsspel känner han till, det är den bekanta trätan »Huru jwll och fasta the trätte», känd i en handskrift från 1475. Stycket är helt kort — 46 verser — och representerar en omtyckt medeltida konstform.

Ljunggren säger vidare (s. 134): »Slutet af dialogen är dessutom hållet i äkta fastlagsstil.» Man kan tillägga: hela dialogen, särskilt då början, där de stridande genast braka ihop, just i äkta fastlagsstil. Någon hållpunkt för att bestämma, om vi här ha att göra med ett ursprungligen svenskt stycke eller en översättning, är det väl svårt att finna. Det förra alternativet förlorar dock i sannolikhet, då man betänker att fastlagsupptågen långt ifrån voro inhemskt folkliga bruk, som Ljunggren (s. 131—132), i anslutning till Rydqvist,¹⁾ klart insett, och som ytterligare framhålles av M. P:n Nilsson²⁾ med orden: »I Sverige tyckas fastlag och fastlagsupptåg ej allmänt ha fattat fast fot ute bland folket.» På stycket kunna säkerligen Ljunggrens ord om genren i allmänhet tillämpas (s. 132): »Det är också först i medlet av 15:de århundradet, som i Tyskland ur de improviserade fastlagsupptågen det egentliga fastlagsspelet utbildades. Och det har utan tvifvel tarfvats någon tid, innan det letat sig vägen hit upp.» Om denna »träta» inte med nödvändighet är en översättning från tyskan, tyckes det likväl knappast kunna vara fråga om någon vidare utbredning av genren här under medeltiden. Den slog igenom först under följande epok.

Efterforskandet av ett andligt svenskt medeltidsdrama för lika-

¹⁾ a. a. s. 216—228.

²⁾ Årets folkliga fester, s. 285; jfr. äv. s. 281 och 286—287; Se även Alf Kjellén, Några undersökningar rörande det liturgiska dramat i Sverige (Samlaren 1926, s. 1).

ledes Ljunggren till ett fullständigt negativt resultat, föranledande honom till följande tankegång (s. 105—106): »Och underligt kan det i sjelfva verket tyckas, om dramatiska nöjen skulle för Sverige hafva varit alldeles främmande, då den mängd svenskar, som studerade i Paris eller vid de italienska universiteten, ofta hade tillfälle att som åskådare bevista mysterieföreställningar, och då de pilgrimskaror, som drogo till Rom och andra som heliga ansedda orter, säkert mången gång under sina vandringar funno uppbyggelse i de andliga skådespelen.» Han fortsätter omedelbart med den tråkiga reservationen: »Men mot dessa sannolikhetsbevis står det obestridda factum, att under det man i England, Tyskland och Frankrike ur arkivernas gömmor framdrager det ena medeltidsskådespelet efter det andra, så har hittills intet enda sådant af någon betydighet hos oss blifvit upptäckt, ja än mera, icke en skriven bokstaf har bevarat oss underrättelsen om något inhemskt skådespels uppförande.»¹⁾ Jag har förutskickat detta Ljunggrens slutomdöme för att få den tillspetsning han givit problemet i så stark belysning som möjligt. Den skarpa antitesen har man enligt min mening icke lyckats bryta udden av, eller som Ljunggren själv säger (s. 104): »Det hvilat i sjelfva verket öfver denna fråga ett dunkel, hvilket icke ännu blifvit tillfullo skingrat.» Vid sammanställandet av övriga sannolikhetskäl från det kyrkliga området kan han inte komma längre än till »nägra dramatiska elementer i den kyrkliga kulturen» och »dramatiska folkseder vid firandet af de stora kyrkohögtiderna» (s. 104).

Det viktigaste äldre direkta vittnesbördet om en svensk medeltidsdramatik, de ofta citerade orden i företalet till »Tobie Comedia», anföras naturligtvis också av Ljunggren, och då de inte få fattas i någon behandling av ämnet, inrycker jag dem här, men utförligare än vad som är brukligt: »Och såsom man seer skeedt wara när Gudz almogha (näml. »Gudz ord och werck haffua j margfalleligha motto wordet föregiffuin — — — som man seer Mosen giordt haffua, jbland annat dichtade han och wijzor om Gudz handel, som brukades i dantz, Så see wij ock Konung Daudid och monga andra giordt haffua»), så seer man ock wara skeedt jbland förståndigha Hedhningar, at lärde män som mera haffua besinnat hwadh godha sedher och itt ärlighit liffuerne kraffdt haffuer, än then menighe man, the haffua brukat mong sett, ther the haffua lätit then menigha hopen förstå medh, hwad rett eller orett giordt war, Somlighe brukadhe slätt och en-

¹⁾ Steffen säger (a. a. s. 165) kort och gott: »I vår svenska medeltidslitteratur finnes intet litterärt vittnesbörd om förekomsten av ett drama.»

faldigh ord och taal ther til, Somlighe wijsor, ordspråk, och mongahanda Poetiska dichter för them ther hade lust til, Somlige brukade spell eller Comedier och Tragedier på vppenbara spelplatzer eller skodoplatzer, På thet at the som lust hade til at see vppå huru the som spelet driffuo, hade (under fremmande klädhebonat) vnderligha äthäffuor, skulle ock ther bredhewidh någhot lära thet them nyttigt wore, antingen at göra eller låta, Så at hwar och en fick jw någhot rettelse under thet sett som han hade lust til.

Thet samma haffua och wåre förfädher brukat så här j landet som j annor land, sedhan Christendomen hijt kom, medh wijsor, rijm och Comedier om helgha män, som föregaffz til godh exempel, om the ellies hadhe altijt så rett drabbat sanningen, som the ther sådana dichtadhe, synas haffua hafft meningen godh, Så haffuer man nw här vthsatt på rijm i Comediewijs, för them som ther haffua lust til, Tobie historie, — — —.»

Ser man närmare efter, har man alla skäl att upptaga detta yttrande med stor försiktighet. Författaren talar ju faktiskt mest om utlandet — vi få användning för vissa av dessa yttranden i annat sammanhang — och om vårt land få vi knappast veta mera än att »Comedier» »föregivits» jämte »wijsor» och »rijm». Termen »comedia» är ju mycket svävande även under den senare medeltiden,¹⁾ och författaren till »Tobie Comedia» kan mycket väl tänkas ha applicerat den på produkter, som inte mycket skilja sig från »wijsor» och »rijm».

Om de exempel Ljunggren anför på andlig svensk medeltidsdramatik, kunna vi fatta oss kort. Den »Marieklagan» från 1300-talet han meddelar (s. 107—111) visar han på starka grunder vara en översättning från tyskan, utan dramatisk karaktär. »Liksom den tyska dikt, om hvilken den närmast påminner, varit en andaktsbok, så har väl äfven denna af någon from klosterbroder blifvit öfversatt för egen och andra bröders uppbyggelse.»

Nästa stycke är viktigare och betecknas av Schüeck²⁾ som »det enda svenska drama, som bevarats från medeltiden». Titeln är »De uno peccatore qui promeruit gratiam». ³⁾ Det »har fullständig dramatisk form, — — — upptager knappast 300 versar, har en pro-

¹⁾ Se K. A. Schild, Die Bezeichnungen der deutschen Dramen von den Anfängen bis 1740, s. 6 samt 16—17; W. Cloëtta, Beitr. zur Lit. Gesch. des Mittelalters u. der Renaissance I, s. 16 ff.; Creizenach, Gesch. des neueren Dramas I, s. 8 ff.

²⁾ Ill. sv. litt.-hist. I (1926), s. 417.

³⁾ Avtryckt i Klemming, Sveriges Dramatiska Litteratur I, s. 1—6; handskriften är från slutet av 1400-talet.

log, som angifver innehållet, samt en epilog på 6 rader» (Ljunggren s. 111—112). Det har fyra personer: Vratislaus, en syndare, den helige Procopius, Jungfru Maria och Sonen. Ljunggren är inte fullt övertygad om att det uppförts — »lika sannolikt tyckes vara att det blott tjenat som andaktsläsning; och i förra fallet, hur enkel och torftig har icke en sådan föreställning varit, jemförd med de händelserika omväxlande mysterierna med deras stora skådespelarpersonal! — Att stycket är en översättning från latinet är allt för troligt; men dess original kunna vi icke uppgifva.» (s. 113.)¹⁾ — Schück håller före att det kan ha uppförts vid någon gilleprocession, och förmodar i allmänhet att gillena ej »stått alldeles främmande för den dramatiska konsten». Men detta är blott ett analogislut från utländska förhållanden, och upphäver inte Ljunggrens konstaterande (s. 106): »I de svenska städerna som ock på landsbygden fanns visserligen en otalig mängd gillen, men om intet är bekant, att det haft något dramatiskt syftemål.»

Schück har gjort mycket för att sprida ytterligare ljus över vår medeltidsdramatik och har samlat flera antydningar därom, och han har också förts till en utpräglad positiv hållning i frågan. Jag kan likväl inte se annat än att bevismaterialet är alldeles för magert. Det viktigaste är en notis om uppförandet av ett mysterium resurrectionis vid Söderköpings skola 1506;²⁾ vidare en uppgift om biskop Henriks i Linköping (d. 1500) föregivna författarskap till »en samling 'komedier' på svensk vers med både religiöst och världsligt innehåll, som funnos kvar ännu 1717, då upptogos i en bokkatalog, där de uppgifvas vara skrifna av biskop Henrik eller åtminstone härröra från hans tid.»³⁾

Jag medger naturligtvis, att de olika antydningarna äro värdefulla, därför att de peka i en viss riktning, men någon klarhet om arten och beskaffenheten av det supponerade medeltidsdramat ge de icke och ännu mindre någon som helst anknytningspunkt vid studiet av den följande tidens drama. De allra nyaste forskningarna, publicerade av Alf Kjellén⁴⁾ bidraga också snarare till att öka den skepsis, med vilken vi måste betrakta hela denna fråga. Huvudintrycket

¹⁾ Ej heller Creizenach har kunnat påvisa något original, s. 354.

²⁾ C. Silfverstolpe, *Mysterium resurrectionis* (Samlaren 1883).

³⁾ Schück, *Ett blad ur Östergötlands litteraturhistoria* (En bok om Östergötland, 1914, s. 77—80).

⁴⁾ Några undersökningar rörande det liturgiska dramat i Sverige (Samlaren 1926, s. 1—32).

blir, att den rent liturgiska dramatiken varit skäligen torftig, och man frågar sig då ovillkorligen, hur ett andligt, fristående drama på denna grundval skulle ha sett ut. Kjellén har lyckats finna endast ett verkligt påskdrama,¹⁾ men detta knappa tillskott till vinstkontot reduceras genast av hans uppvisande²⁾ av Schücks misstag beträffande det förmenta »påskspel» denne avtryckt.³⁾ Framhållas måste också, att det mesta av Kjelléns material är hämtat från reformationstiden, och att härifrån slutes tillbaka på medeltida förhållanden. Detta sker säkerligen med all rätt, sedan E. Rodhe⁴⁾ uppvisat, huru kraftig den medeltida traditionen varit i liturgien, vilket av en så framstående kännare av vår medeltid som I. Collijn⁵⁾ ytterligare understrykes och framhålles hänga samman med större kontinuitet mellan medeltiden och reformationstiden i Sverige än i andra länder. Men vi böra fasthålla vid dels, att Kjellén måste nöja sig med sannolikhetsbevis i fråga om det liturgiska medeltidsdramat, dels att åtminstone något av materialet från reformationstiden är taget från den lutherska liturgien.

Göra vi nu ett överslag över ovanstående referat, få vi visserligen ingen påtaglig slutsumma, men det är nog inte utan att vi frapperas av det egendomliga förhållandet, att tecknen på dramatiska inslag i vår medeltidslitteratur äro förvånande svaga i den andliga diktningen — i tydlig motsats till vad som är fallet på kontinenten med dess otaliga passionsspel och mysterier, så att dessa rent av mången gång blivit synonyma med begreppet medeltidsdrama — men däremot i »folkdiktningen» jämförelsevis starka, ja till och med av en, låt vara tämligen obestämbär, nordisk för att inte säga svensk prägel.

Ehuru jag är tämligen övertygad om, att man med det material, som för närvarande står oss till buds, inte gärna kan våga gå längre än hit, anser jag mig likväl böra redogöra för ett arbete av Bertha S. Phillpotts,⁶⁾ vilket innebär ingenting mindre än det djärva försöket att vända totalt upp och ned på all hävdvunnen uppfatt-

¹⁾ *ibid.* s. 10—18.

²⁾ *ibid.* s. 3—4 samt 25—32.

³⁾ Sv. lit.-hist. I (1890), s. 593—594.

⁴⁾ Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition (UUA 1917).

⁵⁾ Anmälan av Rodhes arbete i Nord. tidskr. för bok- och bibl.-väsen, Årg. 3 (1916), s. 339 ff.

⁶⁾ *The elder Edda and ancient Scandinavian Drama* (1920).

ning om medeltidsdramat. Liksom A. Heusler, som anmält boken,¹⁾ får jag bekänna, att den är ytterligt svårläst. Jag har ej heller någon anledning att gå in på dess förra del,²⁾ där författarinnan vill bevisa sin huvudtes, som av Heusler kort och riktigt anges gå ut på, att »der grössere Teil der Eddagedichte stelle religiöse Festspiele dar». Konklusionerna intressera oss mera. De äro vittgående. Författarinnan bygger emellertid först ut huvudtesen med att söka uppvisa »Evidence for indigenous drama in Scandinavia» (s. 118—27) även från andra källor än Eddasångerna. Så åberopas Schücks omstridda hypoteser om de förhistoriska konungarna i Ynglingatal,³⁾ ett par vittnesbörd hos Saxo (s. 118) och för övrigt på »such hints as can be gleaned from popular customs, archaeology, ancient tradition, and parallels from other times and countries» (s. 127). Mycket utöver vad vi redan sett framkastat av svenska forskare, vilka författarinnan inte känner till, kan hon inte ge oss.⁴⁾ Hennes bristande kännedom om dem är ju på sitt sätt ett intressant vittnesbörd om det berättigade och lockande i en dylik frågeställning, men nog hade bekantskapen med Ljunggrens arbete kunnat bespara författarinnan sådana förhastade slutsatser som: »— — — we have quoted enough cases of popular drama in Sweden and Denmark to show that in these countries it was not a mere degenerate descendant of Church drama, but an independent and living growth, which must go back to heathen times» (s. 126). Mycket vore säkerligen att anmärka på författarinnans exempelsamling, men jag nöjer mig med ett par fall av mera litterär karaktär. Hon stöder sig bl. a. på Strindbergs uppsats »Spår af svensk folkdramatik»⁵⁾ och P. O. Bäckströms »Svenska Folkböcker». Men Strindberg har inte kunnat anföra något tidigare exempel än från slutet av 1600-talet, en dialog, betitlad »Ett Lustigt Samtal Emillan Twenne Gallante Pijgor Wijdh Nampn Karin och Kirstin, Huruledes the bekänna för hwar andra theas heemliga fördölde Angelägenheter». För övrigt äro de hämtade från 1700-talet, men allra mest, liksom Bäckströms från 1800-talet. Strindberg anser,

¹⁾ I Ark. för nord. filol. Bd 38 (1922), s. 347—353.

²⁾ s. 1—17.

³⁾ Schück själv har inte vågat försöket att härur härleda något inhemskt drama.

⁴⁾ Frågan, vilka folkbruk som äro inhemska, är av forskningen ännu långt ifrån utredd. Så säger t. ex. I. Simonsson i sin uppsats Gillstugan och Björngården (Holmia 1918), s. 6, not 2: »Den utländska handtverksinvasionens under 1600-talet betydelse för uppkomsten af våra folkseder synes mig vara förbisedd af våra folklorister.»

⁵⁾ I Kulturhistoriska studier, s. 158 ff.

att han »hittat ett gammalt spår, på hvilket man kan få upp rudiment af en svensk folkdramatik, hvilken visserligen varit känd men ej påaktad af forskarne i svenska dramatikens äldre historia. Man har, något tvunget, i folklekarne och de mera dialogformigt hållna visorna sökt antydningar till en ursprunglig svensk folkdramatik, men helt och hållet förbigått de långt mera dramatiska *samtal*, hvilka anträffas i den tryckta folklitteraturen, och, hvad värre synes, varit okunnig om den bland folket traditionsvis, ofta i handskrift, cirkulerande art af poesi, som, affattad i dialogform, visserligen icke kräver sceniskt uppförande, men dock förutsätter stor mimisk förmåga hos föreläsaren och hvilken genre icke kan hänföras under annan än den dramatiska.»¹⁾ »Twenne Gallante Pijgor» synas snarare vara moderna kulturprodukter än ärvda från »heathen times». Saken är långt ifrån så enkel, som Bertha S. Phillpotts tyckes tro, då hon säger:²⁾ »— — — most of them have servant girls or old women as chief speakers, so that they cannot be of literary origin.» Hur detta kan vara ett axiom för henne är svärbegripligt. Författarinnans bevismaterial från Danmark är också skäligen klen:³⁾ »Den utro Hustru»⁴⁾ och Ranchs »Karrig Nidding». Det förra stycket är ett typiskt »fastelavns-spil», alltså representant för en importerad smakriktning, behandlande ett tämligen internationellt farsmotiv, och dessutom »rimeligvis forfattet paa Christiern den Andens eller Frederik den Førstes Tid af Skolemester Christiern Hansen i Odense.»⁵⁾ Det senare är av författaren till »Kong Salomons Hylding» och »Samsons Fængsel», vilket i och för sig är tillräckligt för att draga dess egen-skap av »folkskådespel» i tvivelsmål.

Vi komma nu till författarinnans konklusioner med avseende på medeltidens diktning. Sedan hon uppställt det djärva påståendet, vilket helt undandrager sig mitt bedömande, att eddasångerna, »and they alone, can illuminate the origin and earlier stages of some of the greatest literature in the world» (s. 198), d. v. s. den attiska tragedien, belysas »The Ballad»,⁶⁾ »The Epic and the Saga»,⁷⁾ samt förhållandet

¹⁾ a. a. s. 158.

²⁾ a. a. s. 124.

³⁾ s. 126, not 3.

⁴⁾ Utgivet av S. Birket Smith, *De tre ældste danske Skuespil* (1874).

⁵⁾ Se Troels-Lund, *Dagligt Liv i Norden i det 16:de Aarhundrede*, Bd VII, s.

118 ff.

⁶⁾ s. 199—203.

⁷⁾ s. 203—206.

mellan »Folk-drama and Church-drama».¹⁾ Några citat må åskådliggöra författarinnans intressanta synpunkter. Liksom Hammar-sköld, Ljunggren och Ek har hon frapperats av att »the prototype of the song-dance in Scandinavia was eminently dramatic, — — — markedly more dramatic than its supposed French prototype» (s. 200). Hon förnekar det franska ursprunget²⁾ samt även det engelska.³⁾ — »The Sagas are new, but evidently the art of telling short stories rests on a long tradition, and it is interesting to observe that most of the peculiarities which differentiate the Saga from other story-telling can be best explained on the assumption of a dramatic tradition. Not that the Saga is constructed like drama: far from it. But the attitude of the author is emphatically the attitude of the looker-on at a dramatic performance.⁴⁾ He describes his characters, but only by their words and deeds as they move before him — and us. We also are onlookers at a drama, and he knows no more than we do.» (s. 205.) »The glory and the marvel of the Saga is the interest in character, coupled with the restraint which lets the personages reveal themselves and makes the reader, like the author, an onlooker.» (s. 206.) — Beträffande förhållandet mellan »folk-drama» och »church-drama» träder det för första gången tydligt i dagen, att författarinnan egentligen inte vill begränsa sitt ämne till det skandinaviska området utan att man måste fatta dessa skandinaviska fenomen såsom »but a branch of an early Teutonic dramatic ritual» (s. 185) ehuru ojämförligt starkast utvuxen i Skandinavien. Ursprunget måste också vara södra Skandinavien — det förmodade urhemmet för de germanska folken. Orsaken skulle vara att endast bofasta folk utbilda en ymnigare dramatik, under det de vandrande dikta episkt. Men vi låta författarinnan med egna ord uttala denna dristiga förmodan. »There is therefore no trace of what we may call literary drama, or of such highly developed tragic drama, outside Southern Scandinavia, where Teutonic peoples had been settled for several thousand years. Drama of this kind develops in the home country, epic among migrating peoples, whether they migrate to France or England or Germany — or to Ionia, for the analogy with Greek drama holds good here too» (s. 207). Men även de till kontinenten utvandrade stammarna förlorade inte arvet.

¹⁾ s. 206—212.

²⁾ s. 200, särskilt not 7.

³⁾ s. 201, not 1.

⁴⁾ Här (s. 205, not 2) hänvisas till ett yttrande av Ker i *Epic and Romance*, s. 216.

ehuru det försvagades. »And that the drama remained real drama, and not a mere mummerly or a game, is vouched for by the effect it had on the Christian Church after the Teutonic peoples had been in contact with it.» (ibid.) »Was not the real cause of the inclusion of drama in the liturgy the fact that to the mass of converts of the Teutonic peoples religion was so intimately connected with dramatic representations that the Teutonic priest sought drama in the Christian liturgy and introduced it where he could, in response to an overwhelming demand, which he himself probably shared to some extent? The places where religious drama first crops up — England, North France and Germany — sufficiently indicate its connection with the Teutonic peoples. And it flourishes particularly in regions where a Scandinavian invasion follows upon an earlier Teutonic immigration — North France and the East and North-East of England. — The religious character of the mediaeval folk-play is often overlooked, though the evidence for it is overwhelming. — The religious origin of the heathen drama will scarcely be questioned. But the heathen origin of the ecclesiastical drama practically follows from that premise.» (s. 209—210.) Man tycker nu det skulle ligga nära till hands att för Sveriges vidkommande sluta tillvaron av ett rikt utvecklat kyrkligt drama under medeltiden. Det närmast rakt motsatta förhållandet vet författarinnan emellertid också att förklara och därtill på ett onekligen fyndigt sätt: »We know nothing of the Scandinavian Church drama, though we hear of it in Sweden before 1400. But in Scandinavia the associations of drama were probably too obviously heathen to be early tolerated in the Church. The heathen drama survives mainly in the folk-plays and ballads.»¹⁾

Det skulle vara frestande att dröja ännu längre vid Bertha S. Phillpotts' originella bok. Fastän den i stor utsträckning måste betecknas som ett alltför starkt våld på verkligheten, innehåller den likväl frön, som kanske en gång skola visa sig grobara. Någon direkt inverkan på vårt ämne kan den väl knappast ha, men jag anser den vara nyttig, särskilt ur två synpunkter, båda av principiell betydelse för behandlingen av äldre skeden i vår litteraturhistoria. För det första hävdar den den nordiska kulturkretsens egenart, ofta överdrivet, men alltid med blick för det karakteristiska. Någon tydlig bild av det typiskt svenska kan man inte vänta att finna i ett sådant ar-

¹⁾ s. 210, not 4.

bete, men det är ju mycket nog, att författarinnans syn väsentligen är densamma som t. ex. Ljunggrens. Mången skulle kanske vilja beteckna hennes bok som »senfödd romantik», och det är nog inte utan att en så konsekvent strävan att rensa det germanska från allt »välskt» är romantisk ensidighet i betonet av det folkegna, vilken kunde tyckas vara ungefär hundra år för gammal. Men lika farligt som det kan vara att i litteraturhistorien framhäva det nationellt egendomliga, därför att ett dylikt förfarande så lätt avklipper trådar, spunna från folk till folk, lika nödvändigt är det enligt min mening att ej släppa denna synpunkt. Och nog vill det synas som om de komparativa metoderna fullt kommit till sin rätt under de senare decennierna, varför jag ej kan inse annat än att en nyligen synlig varning mot för mycket »nationaliserande» i litteraturhistorien, vilken har den danske forskaren Paul V. Rubow till upphovsman, inte är särskilt aktuell.¹⁾ Rubow säger: »Studiet af Litteraturen er en fin Ting, som ufortjent er kommet i Vanry. — En af Aarsagerne til at den litterære Videnskab ikke nyder saa stor en Anseelse som den fortjener, er sikkert en vis uhygiejnisk Omgang med de Begreber den arbejder med.» Han bekämpar bland dem »Nationalitetsbegrebet, som til Tider har vist sig frugtbart i Litteraturforskning, men som er og bliver vagt — — —». Vikten av dessa ord vill jag inte förringa, men jag håller före, att botemedlet ingalunda består i detta begrepps avhysande ur litteraturvetenskapens verkstad utan fastmera i dess utbildande till ett smidigt och användbart verktyg. Bristande tilltro just till denna faktors betydelse även under en föga lysande litteraturperiod är också orsaken till att Schück, enligt mitt förmenande, i avsevärd grad felbedömt den dramatiska litteratur vi nu skola sysselsätta oss med. Saken måste givetvis tagas upp i större sammanhang, men det är mig angeläget att även se den som principfråga. Delvis önskar jag med denna kritik drabba även Ljunggren, vilken oaktat sina ansatser i inledningskapitlen, och oaktat vissa detaljiakttagelser i fortsättningen, likväl icke kan sägas ha gjort den synpunkt vidare fruktbarande, som han själv haft så klart för ögonen. Jag syftar på några ord i inledningen till hans bok (s. 3), vilka jag bekänner mig stå i stor tacksamhetsskuld till: »Hela vår litteratur från denna tid är endast ett lån från utländningen. Och dock förer detta ämne med sig ett egendomligt intresse. Den lånade metallen ompräglades; det främmande gjorde man till sitt än på ett mera

¹⁾ Litterære Studier, s. 5—6.

otympligt, än på ett behändigare sätt; det utifrån upptagna blef omdanadt till en bild af svenskt lynne och svenska seder. Så besitter vårt äldsta drama en viss grad af sjelfständighet.»

För det andra har Bertha S. Phillpotts' bok även negativt sett ett icke ringa intresse. Vi kunna inte undgå att lägga märke till, att författarinnan givit oss ytterst svävande föreställningar om begreppet drama och dess olika former. Detta är icke sagt som något klander. Jag menar, att det är ytterligt svårt att få till stånd en tillfredsställande nomenklatur inom outvecklad dramatik, svårare än på något annat litteraturområde. Här har jag återigen tillfälle att i anslutning till ett konkret fall deklarerat en principiell åsikt beträffande den uppgift som föreligger mig. Jag tror att man oftast alldeles för lättvindigt har handskats med sådana termer som »bibeldrama», »skoldrama», »komediantdrama» o. s. v. och därigenom gjort sig uppgiften enklare än den i själva verket är. Än ha dessa beteckningar fått utesluta varandra, än ha de på ett förvirrande sätt blandats om varandra. De måste därför användas med stor försiktighet, och deras bärvidd måste i varje enskilt fall noga undersökas. I Tyskland har man också på senaste tider, såsom en följd av ett alltmera stigande intresse för 1500- och 1600-talslitteraturen, börjat få klart för sig, att dåtidens dramatik inte är så odifferentierad som man tidigare föreställt sig. Många vittnesbörd om det nyvaknade intresset för det äldre tyska dramat skola vi i fortsättningen påträffa, och jag nöjer mig här med att citera ett yttrande av Albert Köster i hans klargörande uppsats »Ziele der Theaterforschung»,¹⁾ vilket tydligt ådagalägger de skenbart enkla problemens intrikata karaktär. »Völlig neu aufbauen wird man das Studium der weltlichen Spiele des 16. Jahrhunderts müssen. Wir können zwar Fastnachtsspiele und Meistersingerdramen jetzt *wohl*²⁾ nach Stil, Inszenierung und Vortrag sicherer voneinander trennen als früher. Aber — — — die schulmässig gelehrten, antikisierenden Komödien müssen wir als den einen Pol erst einmal von dem zu äusserst entgegengesetzten, den rein volkstümlichen Spielen, auch den Schulspielen, nach Wesen und Darstellungsart unterscheiden lernen, um dann erst den Blick in *die mancherlei Übergangsarten*³⁾ des halb volkstümlichen Humanistendramas zu gewinnen.»

¹⁾ Euphorion, Bd 24, s. 494—495.

²⁾ Kursiv. av mig.

³⁾ Kursiv. av mig.

2.

Vi närma oss nu vårt egentliga ämne, och återknyta kontakten med Ljunggrens och Schücks framställningar av reformationstiden. Den förre tager givetvis mera sikte på att få fram en bakgrund direkt för dramat, medan den senare helt naturligt skildrar dramat som ett led i den allmänna utvecklingen, vadan hans karakteristik av detta nödvändigtvis blir allmännare hållen. Jag betonar detta sakförhållande redan från början för att klargöra, att min kritik av Ljunggren delvis måste bli mera en detaljgranskning, t. ex. beträffande stil, komposition, härledning av motiv och förhållande till källor, under det att kritiken av Schück närmast måste taga sikte på hans omdömen om dramerna såsom exponenter för den allmänna kulturnivån, deras idéinnehåll och deras estetiska värde. Denna distinktion får naturligtvis ej fattas såsom annat än rent generell. Så har Ljunggren t. ex., som redan förut framhävts,¹⁾ ingalunda försummat de estetiska synpunkterna, men de tillämpas mera på enskildheter och skärpas sällan till allmänna värdeomdömen. Ej heller vill jag påstå, att han skulle ha uraktlåtit att undersöka den jordmån ur vilken de dramatiska produkterna vuxit fram, då han själv säger i sitt förord (s. III): »Vi hafva ock uppfattat historien om vårt gamla drama som en icke oviktig del af svenska bildningens historia och hafva derföre efter förmåga sökt uppvisa den dramatiska litteraturens sammanhang med samtida kulturförhållanden i Sverige, företrädesvis med svenska undervisningsväsendet, emedan under denna tid de dramatiska öfningarne ansågos utgöra en del af detta.» Kapitlet »Svenska dramat under reformationstiden» (s. 135—214) har också till bakgrund, dels en skildring av »Humanismen i Tyskland och dess inflytande på dramat» (s. 135—141) samt en överblick över de olika arterna av tysk dramatik (s. 141—148), dels en skildring av »Humanismen i Sverige» (s. 149) samt »Allmänbildningen under Gustaf I» (s. 150—156). Men som synes äro dessa partier mycket kortfattade och göra knappast anspråk på att vara mera än en sammanställning av andras arbeten, vilket emellertid inte hindrar, att de präglats av sin författares mjuka, medlande handlag. Helt annorlunda måste vi betrakta Schücks väldiga tredje kapitel »Humanism och reformation», vilket fyller större delen av »Svensk Literaturhistoria» (1890).²⁾ Som Schück själv med all rätt påpekar i förordet, är hela detta verk en fullständig nyskapelse. Kan Ljunggren sägas ha uppodlat ett

¹⁾ Se ovan, s. 1.

²⁾ s. 209—640.

hörn av den vildmark, som vår äldre litteraturhistoria länge varit, så har Schüeck lagt den hel och hållen under plogen. Särskilt det nyssnämnda kapitlet har fått en dominerande, ja normgivande betydelse. Detta får likväl ej innebära mera, än att ett sådant pionjärarbete någon gång måste bli föråldrat i fråga om grundprinciperna och kommer att tarva en revision. Så är det då bara helt naturligt, att detta snart fyrtio år gamla arbete,¹⁾ ifråga om sin grundsyn på de, den »nya tiden» konstituerande, stora andliga omvälvningarna renässans, humanism och reformation, representerar en dåtida kulturfilosofi, som i sin europeiska form är ännu äldre, den för 1800-talets mitt så typiska positivismen.²⁾ Jacob Burckhardts lära om renässansen har Schüeck förvalt och med ensidig styrka tillämpat i sitt eget litteraturhistoriska författarskap. Ehuru ej på långt när så stor systematiker som Taine utan mera i släkt med denne som empiriker har Schüeck dock något av hans konstruktiva extremism. Så blir han avgjort för negativ i sin syn på reformationens kulturvärde samt på renässansens och humanismens manifestationer i Sverige. Ljunggrens ståndpunkt är som alltid mera medlande men samtidigt mera obestämmd. Emellertid ha båda så många beröringspunkter med varandra, att deras bedömande av dramat skär sig med mitt, just som en konsekvens av kulturdiagnosen. Ty även om jag inte vågar hoppas på något allmännare gillande härutinnan, är likväl denna min grundsyn på reformationstiden förutsättningen för huvudaspekten på dramat. Det är således i syfte att komma till mera positiva utgångspunkter vid studiet av detta som jag vågar mig på en motsvarande »omvärdering» i principfrågor.

Jag håller det för lämpligt att först taga ställning till Schüecks grepp på ämnet och sedan låta Ljunggrens bilda en brygga över till mitt eget. Jag betecknade nyss Schüeck såsom negativ, och menar därmed närmare bestämt, att han uppfattar reformationstiden som en andligen övervägande destruktiv period. Vid ett studium av kapitlet »Humanism och Reformation» från 1890 får man emellertid många starka intryck i rakt motsatt riktning, vilka ofta verka förbryllande. Ja, gång på gång lyser också Schüecks kärlek till denna tid igenom, såsom i den vackra karakteristiken av Olavus Petri. I stort sett är förra hälften av reformationstiden, särskilt de äldsta re-

¹⁾ I de följande upplagorna av Schüecks litteraturhistoria har den idéhistoriska grundsynen ej förändrats men väl förkrympts till förmån för alltmer »materiella» synpunkter.

²⁾ Ordet fattat i vid bemärkelse.

formatorernas, den mera ljusa tiden, vars rika löften förkvävdes under århundradets senare hälft. Detta är en av Schücks älsklings-satser, som jag anser vara betydligt överdriven, likaså det förmenta förfallets orsak, den protestantiska teologien. Följande ord, uttalade om den tyska protestantismen, men tillämpade lika mycket på den svenska, ha faktiskt för Schück blivit till en formel, som förhindrar all djupare förståelse för dess kulturinsats i så hög grad, att man kan kalla den eljest så fördomsfrie Schück för dogmatisk: »— — protestantismen beröfvade sig redan från början möjligheten af en *utveckling*. Den bands oryggligt fast vid bibeln och de äldsta symbola; hvarje förändring af denna bekännelse måste betraktas såsom ett affall, och det mänskliga förnuftet fjättrades en gång för alla af det skrifna ordet. Bokstafven segrade öfver personligheten.»¹⁾ Jag kan ej se annat än en oförklarlig motsägelse mot denna allmänna sats, då Schück litet längre fram karakteriserar reformationens insats i Sverige på detta sätt: »— — den sådd, hvilken nedlagts af våra äldsta reformatorer och hvars skörd först skulle inhöstas en människoålder efter deras framträdande. Det är också med en ogrumlad känsla af stolthet och glädje vi kunna vända oss till denna del af vår odlings historia.» (s. 219.) Det är inte svårt att se, vari svagheten i Schücks kulturfilosofi består. Den ligger i hans vacklan i fråga om valet av värdemätare. Den ledande principen är densamma som i Tegnér's formulering blivit ett bevingat ord: »All bildning står på ofri grund till slutet, blott barbarit var en gång fosterländskt.» Sveriges kulturstandard mätes med den italienska renässansen som mönster. Med Burckhardts mer eller mindre fiktiva »renässansmänniska» som norm, konstaterar Schück, att det icke var mycket bevänt med Sveriges delaktighet i kulturutvecklingen. För mig är det tämligen självklart, att de dystra figurer, som Schück anser de protestantiska teologerna vara, i själva verket *voro* våra renässansmän, och att deras ofta hänsynslösa kamp för en »monistisk» världsåskådning, måste utesluta förståelse för konst och det yttre levnadssättets förfining, företeelser vilka de inte kunde undgå att ställa i sammanhang med den senkatolska dualismen. Dessa människors problem *voro* enkla och de måste vara det: nationell och religiös enighet — allt Sveriges folk *en* man med *en* Gud. Vägen var folkuppfostran, och den skola vi genast uppehålla oss litet närmare vid. Ser man saken så, blir t. ex. den onekligen ohyvlade, av Schück

¹⁾ s. 213—214.

så hjärtligt avskydde och som ett monstrum skildrade Abrahamus Angermannus betydligt mänskligare och begripligare. Han är en reformationens »condottiere», kan man säga, ty det är viktigare med en svensk parallell till en italiensk renässansfigur än en kopia.

Det är välgörande att se, hur Harald Hjärne, vilken klarare än någon förstätt den lutherska ortodoxiens historiska nödvändighet och positiva, kulturfrämjande betydelse, även förmår ge rättvisa åt denne man. Tre år efter Schücks anatema säger han om honom och hans förkättrade gelikar: »För oss, ett senare och åtminstone i yttre måtto hofsammare släkte, förefalla de ofta nog, i främsta rummet den väldige mäster Abraham, såsom fanatiska ifrare, som icke tillbörligen uppskattade sina motståndares rena afsikter och vetenskapliga bevisning. Vi tilltalas emellanåt mera af det lugnare och mångsidigare betraktelsesätt, af de finare afslipade former, som röja sig i de liturgiska prelaternas skrifter till försvar och angrepp.»

»Men för att rättvist bedöma det ortodoxa stridssättet måste man ihågkomma, att det användes i en agitation, som för det mesta bedrefs i landsflykt och motgång. Det härskande partiet hade råd att nyttja en mildare och urbanare stil, när det kunde komma åt sina motståndare med afsättning, fängelse och andra yttre maktmedel. Såvida de tveksamma och räddhågade sinnena i hemlandet skulle kunna dragas med i en kraftig opposition, var det nödvändigt att betona stridspunkterna så kraftigt som möjligt, att icke lämna någon ursäkt öppen för de vacklandes undflykter, att visa dem maktinnehafvarna just i en sådan dager, som avslöjade deras verkliga samband med papismens innersta drifkrafter oakadt alla förfinade borttrollningskonster. — — — Och när mäster Abraham och hans vänner gjorde sitt bästa att borttrycka den fördragsamhetens kåpa, hvarunder dessa mer eller mindre klart medvetna sträfvanden dolde sig, så får deras förfarande icke betraktas blott och bart såsom uttryck för ett småaktigt och hästkt förkättringsbegär. Däri röjer sig en ofta märkvärdigt vaken och säker blick för de konsekvenser, till hvilka de gjorda eftergifterna för den gammalkyrkliga traditionen kunde leda, i synnerhet hos så inbillningsrika och obefästa naturer som konung Johan och hans kyrkliga biträden.» Dessa ord äro hämtade ur Hjärnes studie »Upsala möte» vid jubelfesten 1893.¹⁾

I denna tankedjupa uppsats få vi också förklaringen till Schücks våldsamma generalisering av den ortodoxa teologiens kulturfientlig-

¹⁾ Svenskt och främmande, s. 16—34.

het. Hjärne visar oförtydligt upp, att mycket av den skärpa och den hårdhet, som kännetecknar mästern Abraham och hans anhängare kan förklaras av att de representera Norrland, »det nya Sverge». ²⁾ »Man kan säga, att genom den liturgiska stridens och Upsala mötes förnämsta män Norrland för första gången framträder i svenska historiens förgrund.» Hjärne är ej blind för vad Norrland betytt »ända från hedenhös». Men först nu behövdes detta »tillskott af kärnfrisk kraft för moderlandets föryngring». »Om förhållandena i någon del af vårt land varit i yttre måtto gynnsamma för den stora religionsförändringens nästan ostörda framgång, så var det väl i Norrland. Där funnos inga af de vördnadsbjudande institutioner, som under den katolska kyrkans maktblomstring fängslade folkets hjärtan med sin glans och sitt från släkte till släkte fortsatta uppfostringsarbete. — — — Det nya släktets män, som växte upp efter den första brytningens ögonvittnen, hade således inga sega gammaldags traditioners makt att bekämpa inom sig själva, innan de kunde tillgodogöra sig den rent lutherska bildning, som för dem gjordes tillgänglig. Det var icke svårt för dem att upptaga denna bildning i dess mest konsekventa former, och mäklingssanden kunde sedermera icke så lätt vinna något välde öfver deras själar. Den skarpa teologiska logiken, parad med hjärtats odelade hänförelse, blef kännemärket för denna kyrkliga riktning, som till slut hembar segern.»

Sedan segern hemburits, kunde återigen de sydligare landsändarnas prästerskap komma till sin rätt och sätta in sitt mjukare, »urbanare» skaplygne i det gemensamma kulturarbetet. Icke minst de tre präster-dramaturger vi i det följande få stifta bekantskap med i deras verk utgöra det värtaligaste korrektiv mot det tvärsnitt Schück ger genom tidens andliga struktur, missvisande genom sin beklämmande överdrift i fråga om de inbördes proportionerna. Han kontrasterar »teologen» mot »renässansmänskan» på följande sätt (s. 495): »Hvart man riktar sin uppmärksamhet stöter man på ett teologiskt föreställningssätt; öfveralt tränga sig dessa teologiska ideer in, i politiken, i vetenskapen och i skönlitteraturen, och det är endast sällan som den salvelsefulla predikotonen ger vika för ett mera lefnadslustigt framställningssätt. Det förefaller oss såsom en glädjetom och grälsjuk tid, möjligen aktningsvärd och betydelsefull, men föga tilltalande. När man i fantasien skapar sig en bild af någon bland dess ledande män, tycker man sig se en mager gestalt, iklädd

²⁾ a. a., s. 16.

den svarta, sida prestdräkten och den karakteristiska kalotten; i den instängda studerkammaren med dess bjälkvägg och dess kala träbänkar diskuterar han väldeliga med någon annan skäggig 'läsemästare' om den eller den svårtydda bibelversen, och på sin höjd tager sig den oförtrutne exegeten då och då en styrkedryck ur den bredvid stående ölstånkan för att ur denna hämta krafter till nya argument mot kalvinister och andra villfarande andar. Men denna bild visar oss endast en sida af tidens lif. Svallvågorna af den ystra, lefnadsfriska uppfattning, som i södern genomsyrat hela tillvaron, hade äfven — om än med brutna krafter — nått våra kuster. Också för oss var reformationsperioden i viss mening en renässancens tid. — — — Först mot slutet af Gustafs regering bröt renässancen med dess praktlystnad och dess stormande, ofta brutala sinnlighet in i vårt land. I Erik XIV och Johan III skåda vi fullblodiga och även begåfvade representanter för denna lysande, om ock i grunden själfviska tidsströmning». Så följer en översikt¹⁾ över renässansandans manifestation under våra kalla breddgrader. Förutom liderligheten och praktlystnaden är det en tredje egenskap, som enligt Schüeck är konstitutiv för denna svenska »renässancemänniska» i absolut motsats till »teologen», nämligen »höviskheten», varunder förstås ett förfinat, världsmannamässigt uppträdande samt överhuvud en praktisk, klokt beräknande inställning till livet. Av dessa karakteristika är praktlystnaden, vilken tog sig många vackra uttryck i Erik XIV:s och Johan III:s konstnärliga strävanden, säkerligen det som verkligen betyder något ganska nytt och från »teologiens» väsen artskit. Det är de kungliga och den högre adeln, som äro dess representanter, liksom de andra »renässanceegenskapernas». Men Erik XIV:s »djuriska vildhet» och en Johan Sparres skrupelfria cynism böra inte enbart få representera den individualism, som är ett typiskt renässansdrag, men vars yttringar äro betydligt mera mångskiftande än vad Schüeck tyckes antaga. Då han t. ex. inte vågar räkna Gustaf Vasa till »renässancemänniskorna», därför att han var ekonomisk och ej utmärkte sig för utsvävningar, är det inte tvivel om att han opererar med en ren abstraktion.²⁾ Och en monark som den självmedvetne, hårde Carl IX, mannen med sitt eget huvud i teologiska frågor,

¹⁾ s. 495—510.

²⁾ »Es war nämlich die verhängnisvolle Unterlassung Burchkardts, dass er zwischen Individuum und Persönlichkeit keinen Unterschied machte, und diese falsche Gleichsetzung wurde von der Geisteswissenschaft bis heute übernommen.» F. Strich, Renaissance und Reformation, i Dichtung und Zivilisation, s. 35.

kunde väl få räknas hit, fastän han var en karaktär! Och för att komma in på teologerna själva, så sker det bäst i detta sammanhang via den ovannämnde Angermannus, vars nappatag med Carl IX ha en fläkt av tragisk storhet över sig. Och är det nödvändigt att räkna upp alla dessa prästmän, alltifrån Olavus Petri, om än ej alla snillen och kraftnaturer, så dock utpräglade individualiteter, för att återigen understryka, att reformationen var *vår* renässans? Den var det icke minst därför, att den på ett så intimt sätt amalgamerades med patriotismen, till denna säregna, tjusande svenskhet, vars mest lysande representant är Gustaf II Adolf. Med rätta säger Konrad Burdach¹⁾ om abstraktionen »Renaissancemensch»: »Dieses Bild passt in manchen Zügen auf einzelne Menschen der Renaissancezeit, aber gewiss nicht auf ihre schaffenden, wirklichen Führer. Und vergeblich ist das Bemühen, die unendliche Mannigfaltigkeit verschiedenartiger Individualitäten zu einer einheitlichen Gesamtpersonlichkeit zu komprimieren.» — Jag nämnde ovan (s. 18), att Schück vacklade ifråga om valet av värdemätare. Han gör det på ett sympatiskt sätt. Ty han jävar själv mängen gång den mörka bild han tecknar av den »verklighetsfrämmande» teologien, då det blir fråga om att leverera ett porträtt av en levande människa. Den konsten kan Schück, såsom t. ex. i den dråpliga karakteristiken av Johannes Rudbeckius, många andra präktiga enskildheter att förtiga.

Men vi måste taga ytterligare ett steg fram mot vårt egentliga ärende. Vi måste ägna någon uppmärksamhet åt undervisningsväsendet, och komma därigenom i kontakt med en annan sida av problemställningen: förhållandet mellan reformation och renässans, nämligen den enligt vedertaget språkbruk speciella del av renässansrörelsen, som kallas »humanism» och alltså här måste fattas som strävandet efter de klassiska studiernas pånyttfödelse. Jag fortsätter min kritik av Schück och utvidgar den till att omfatta även hans åsikter om motsvarande fenomen i Tyskland,²⁾ på grund av detta lands välbekanta roll, direkt som förebild och indirekt som medium för de europeiska kulturströmningarna. Även oavsett Sveriges beroendeförhållande till Tyskland, kan det vida rikare stoff Tyskland erbjuder vara till nytta såsom jämförelseobjekt. Den humanistiska rörelsen fick nämligen överhuvud på germansk botten en egenartad särprägel, betingad av det oundgängliga ställningstagandet till reformatio-

¹⁾ Reformation, Renaissance, Humanismus, s. 90.

²⁾ Då många detaljfrågor höra ihop med just dramat, sparas de tillsvidare.

nen. Här är den ömma punkten i Schücks åskådning, varigenom hans uppfattning av hela vår äldre bildningshistoria enligt min övertygelse blir snedvriden. Vi kunna lämpligen gå ut ifrån hans ovan (s. 20) nämnda kontrastering av »renässancemannen» och »teologen», och nu närmast vad som säges om den bokliga bildningen. Med allt erkännande för Schücks uppskattning av den adliga bildningen (s. 502 ff.), kan det ej vara annat än en orättvisa att framställa den som »humanistisk», under det att prästbildningen avfärdas som »skolastisk». Vi skola komma ihåg, att inte bara de unga adelsmännen studerade vid utländska universitet utan även de unga prästämnena,¹⁾ och det i stor utsträckning. Universitetslärarna voro mestadels teologer, och långt fram i tiden voro de adliga studenternas »praeceptores» prästmän, något varom icke minst våra dramer bära vittne. Och jag kan ej tro att det med dåtidens resurser kunde vara så stor skillnad mellan adelsmannens och de ofrälses latinkunskap. Men Schück ser här en stor klyfta. Taga vi t. ex. hans referat av Brahes »Oeconomia Eller Huuszholdz-Book För ungt Adels-folk» samt den för adelsskolan i Stockholm »Collegium regium et illustre» av Johannes Matthiæ utarbetade studieplanen »Ratio studiosorum», så få vi reda på, att av den förre som »mönster för ett rent latinskt språk rekommenderas Erasmus, Terentius, Cicero, Quintilianus och Sallustius» (s. 507). Vari den stora olikheten mot »teologernas» val av lektyr ligger är svårt att se. Om Matthiæ's studieplan säges (s. 510): »Undervisningen afsåg hufvudsakligen att bibringa lärjungen färdighet i de klassiska språken, hvilken färdighet under denna latinhäraväldets tid, då alla diplomatiska förhandlingar ännu fördes på latin, var absolut nödvändig; den unge ädlingen skulle öfvas i att hålla tal, författa bref och skriva vers på den mest vårdade latin, samt att spela komedi både på detta och det grekiska språket.» Som vi se, är detta ingenting annat än vad de föraktade »teologerna» och »skolmästarna» allvarligt övade sig uti. Men Schücks ton blir en helt annan, då han talar om dem, vartill jag ofta får anledning att återkomma. En dylik uppfattning av humanismen är lika schablonartad som den av renässansen i allmänhet. Den aristokratiska italienska humanismen sättes upp såsom det stora mönstret, och med en sådan prøvosten befinnes den germanska — på ett par lysande undantag när — vara alltför enkel. Endast så är det möjligt att förklara Schücks ringaktning för vårt äldsta offentliga

¹⁾ Att de t. o. m. kunde vara goda kamrater framgår t. ex. av Johan Görenssons Rosenhanes stambok. Se G. Upmark, Valda skrifter, s. 365 ff.

undervisningsväsen och den därmed samhöriga kulturnivån. Redan i ingressen till den utförliga framställningen av undervisningsväsendet ligger förklaringen till denna missuppfattning (s. 510): »Men det var icke blott den adliga undervisningen, som stod under inflytande af renässancens idéer; också på skolor och universitet har humanismen tryckt sin stämpel, äfven om dessa institutioner i främsta rummet böra anses såsom reformationens skapelser.» Med detta »äfven om» ställer Schück begreppen humanism och reformation i skarp motsats till varandra. Detta *kan* man göra, men då måste man också tilldela den tyska humanismen en så kort livstid, att all inverkan på 1500-talets Sverige borde varit utesluten eller i varje fall inskränkt till tiden före reformationen, d. v. s. man måste operera med begreppet humanism i allra inskränktaste bemärkelse, nämligen den onekligen glänsande företeelse, som i Tyskland fyller de två sista decennierna av 1400-talet och de två första av 1500-talet. Det blir i sista hand en smak-sak, om man vill mäta en andlig rörelse endast efter dess högsta kraftutveckling, dess manifestation i en eller flera stora personligheter, med andra ord såsom ett fristående, nära nog absolut fenomen, eller om man vill se den i hela dess vidd, dess förhållande till kulturlivet i allmänhet, med andra ord dess relativa, historiska betydelse. Det förra betraktelsesättet har sitt stora berättigande ur kulturfilosofisk synpunkt, men ej ur historisk, allra minst då det gäller en kulturströmning, vilken i likhet med humanismen omplanteras i en ny jordmån. Så anser jag t. ex. G. Ellinger gå alldeles för långt, då han säger:¹⁾ »Die endgültige Scheidung zwischen Humanismus und Reformation vollzog sich etwa in den Jahren 1522—1525. Das weithin sichtbare Merkmal für diese Trennung der beiden scheinbar zusammengehörigen Geisteswelten bildet der Streit zwischen Erasmus und Luther, den Pirkheimer vergebens zu hindern gesucht hatte (Hauptschriften Erasmus 'Diatriben de libero arbitrio' 1524; Luther 'De servo arbitrio', Ende 1525).» Här äro de båda rörelserna återförda på ööverstigligen motsatta grundprinciper, resp. indeterminism, varav följer »Hoheit und Würde des himelentstammten Menschengeistes» d. v. s. humanitas, och determinism, varav följer »Allwirksamkeit Gottes und Sündhaftigkeit des Geschaffenen». Denna antites är skarp och mycket verkningsfull, men den gäller obetingat blott för dessa båda grundolika personligheter och väl att märka, endast rent teoretiskt. Det är märkvärdigt, att

¹⁾ Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte, art. Humanismus.

det skall vara så svårt att se det humana hos författaren till »Von der Freiheit eines Christenmenschen»! Skall man nödvändigt behöva beteckna humanismens följande tjänstbarhetsförhållande till reformationen under män som Melancton och Johann Sturm och deras skapelse, det protestantiska skolväsendet, som ett återfall i barbari? Liksom Ellinger gör Schück detta, fastän med betydligt starkare ord: »den tyska kulturen efter reformationen föll tillbaka i barbari.»¹⁾ Ellinger säger:²⁾ »Es wurde dadurch die Bahn für eine gleissende, hohle Rhetorik eröffnet. Vereint mit der im wesentlichen auf Melanctons Gedankenwelt aufgebauten verstandesmäßigen orthodoxen Schultheologie, hat diese seelenlose Rhetorik dem Unterrichtsbetrieb seit dem Ende des 16. Jhs. die entscheidenden Züge aufgeprägt.» Ett annat av hans yttranden synes mig rättvisare (ibid.): »Entsprechend der Richtung auf die philologische Tätigkeit, die der Humanismus in der Blütezeit genommen hatte, ging die Bewegung allmählich in das Gelehrtenwesen des 16. Jahrhunderts über. Obgleich dieses in Deutschland, Holland und Frankreich hervorragende Leistungen aufzuweisen hat, kann es sich doch an ursprünglich anregender, befruchtender Kraft nicht mit der Blütezeit des Humanismus messen. Gleichwohl sind die vom Humanismus geschaffenen Grundlinien für die weitere Entwicklung des geistigen Lebens massgebend geblieben.» En annan modern litteraturhistoriker, W. Stammer, uppskattar till fullo Melanctons insats,³⁾ och han visar likaså upp, att humanismens frukter i stor utsträckning spredos till folket genom ett omfattande översättningsarbete, som fyller hela 1500-talet. »Und wenn auch die gelehrten Humanisten sich naserümpfend von solcher Buchmacherei abwandten: hier war doch wenigstens eine breite Heerstrasse gefunden, auf der griechische und römische Mythologie, Heldensage, Geschichte ihren Einzug in das Denken des deutschen Volkes hielten. Auch die populären Dichter und Künstler griffen zu diesen neuen Stoffen und Motiven und kleideten sie in deutsche Formen ein. Das war auch ein Humanismus, obgleich ein seichter und äusserlicher. Aber offen gestanden — viel tiefer ging er bei manchen neulateinischen Poeten auch nicht.»⁴⁾ Men även Stammer faller en hård dom över den följande tiden. »Als aber die evangelische Orthodoxie, lutherischer als Luther, ein neues Papsttum aufrichtete, als man sich

¹⁾ Ill. allm. litt.-hist. III, s. 333.

²⁾ a. a. s. 571.

³⁾ Von der Mystik zum Barock, s. 179—182.

⁴⁾ a. a. s. 183.

um Adiphora zankte und Philippisten einkerkerte, als das Wittenberg Melanchtons in der Jenaer Universitätsaula bei feierlichem akademischem Akt 'eine stinkende Kloake des Teufels' geschimpft wurde — da war es hohe Zeit für die letzten ehrlichen Humanisten, aus solcher amusischen Welt zu gehen.

Ja, sie kehrten heim, und alles Schöne,
 Alles Hohe nahmen sie mit fort,
 Alle Farben, alle Lebenstöne,
 Und uns blieb nur das entseelte Wort.»

Det kan synas fåvitskt att vilja uppträda som äreräddare mot sådana förkastelsesdomar. Och jag vill ej heller annat än försöka åstadkomma en jämkning, så att inte disproportionen blir alltför skriande. Några ytterligare skäl härför vill jag för Tysklands vidkommande ge, för att vi därefter må återvända till de inhemska frågorna. Först och främst har först på senare tid spörsmålet om renässansens, humanismens och reformationens väsen och det inbördes förhållandet dem emellan djupnat till ett verkligt problem, vilket långt ifrån är nära sin lösning. Åsikterna bryta sig våldsamt mot varandra, och det är svårt att skönja klara linjer. Vidare kommer den oundvikliga revisionen av alltför lättköpta sanningar att fördröjas och försvåras på grund av att oerhört mycket återstår att göra för specialforskningen. Ett starkt intryck av att just de intressanta brytningsårhundradena 1400-, 1500- och 1600-talen fruktansvärt försumrats av den litteraturhistoriska forskningen får man av den inventering P. Merker företagit i sin skrift »Neue Aufgaben der deutschen Literaturgeschichte». Ett längre citat därur torde säkerligen vara på sin plats.¹⁾ »Besonders auffällig wird diese Lücke bei der Frage nach den Zusammenhängen der deutschen Bildung mit der romanischen Renaissancebewegung. Auf welchen Wegen kam sie im 14. Jahrhundert zuerst zu uns? Welche Wirkungen hatte sie? Warum blieb sie zunächst auf das südostdeutsche Reichsgebiet beschränkt? Wie verbreitete sie sich unter der Hand und im stillen weiter, um dann erst in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts mit einem neuen Impuls zur vollen Entfaltung zu kommen? Hier geben Burdachs grosse Forschungen eine Vorstellung davon, welche Menge ungelöster Rätsel allein an dieser entwicklungsgeschichtlich besonders bedeutsamen Stelle noch ihrer Lösung harrt. Trotz zahlreicher fruchtbarer Einzelstudien bleibt sodann für die Geschichte

¹⁾ s. 24—25.

des Humanismus und der neulateinischen Dichtung Deutschlands das meiste noch zu tun übrig. Über die Beziehungen zwischen der humanistisch-lateinischen und der volkstümlich-deutschen Dichtung, wie sie auf zahlreichen Einzelgebieten unverkennbar zutage treten, fehlen Untersuchungen noch fast ganz. Ein wie wenig angebautes Feld weiterhin die ungemein reiche dramatische Literatur des 16. Jahrhunderts darstellt, ist hinlänglich bekannt. Stoffliche und stilistische, biographische und theatergeschichtliche Forschungen müssen hier noch fleissig am Werke sein, bis die dramatische Gesamtleistung dieser spielfreudigen Generationen in voller Anschaulichkeit vor uns steht und die grossen geistigen Zusammenhänge und internationalen Beziehungen in der wünschenswerten Deutlichkeit hervortreten. Nicht minder schlecht ist es um die Satire bestellt. — — — Das gleiche gilt jedoch im Grunde von fast allen Dichtern des Reformationszeitalters. — — — Neben den so notwendigen Sonderstudien macht sich der Mangel neuerer Forschungen hier besonders auch bei der Frage nach den entscheidenden geistigen Grundströmungen fühlbar. — — — Die letzten beiden Jahrzehnte des 16. Jahrhunderts treten in falsche Beleuchtung, wenn man sie (wie es gewöhnlich geschieht) noch unter dem Gesichtswinkel dieses Jahrhunderts betrachtet, während sie doch bereits vom Geiste des neuen deutschen Renaissance- und Barockzeitalters erfasst sind. — — — Wie sehr auch noch das literarische Leben des 17. Jahrhunderts der tieferen wissenschaftlichen Durchforschung harrt und wie auch hier über die festliegenden Tatsachen hinaus alle feineren Beziehungen und persönlichen Eigenarten und besonders die in dieser Epoche so bedeutsamen Zusammenhänge mit den fremdländischen Kulturelementen nur mangelhaft aufgeklärt sind, ist eine allgemein bekannte Tatsache.» Av en sådan rannsaking förstår man, att det är meningslöst att tala om barbari¹⁾ och vanskligt att göra klyftan mellan de olika delarna av samma århundrade för djup. — Men jag skall nu fatta mig kort. Angående reformationens kulturvärde hänvisar jag till Troeltschs »Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt» samt Kaulfuss-Dieschs' källsamling »Das Buch der Reformation». Troeltsch, som är ytterst kritisk mot det gamla panegyriska lovprisandet av reformationen, och bemödar sig

¹⁾ Burdach framhåver i sin Deutsche Renaissance, gentemot litteraturens oförnekliga tillbakagång under 1500-talet, den höga nivå som »Renaissancebalkunst und noch mehr natürlich die deutsche Renaissanceplastik und Renaissance-malerei» uppnådde.

att visa upp det myckna, som förbinder den med medeltiden, »der Gegensatz des Protestantismus gegen die moderne Kultur»,¹⁾ kommer likväl ej ifrån den slutsatsen, »dass der Protestantismus durch die Zerbrechung der Alleinherrschaft der katholischen Kirche die Kraft der kirchlichen Kultur trotz vorübergehender Wiederbelebung überhaupt gebrochen hat.»²⁾ »Der Protestantismus besass — — — allerhand der modernen Welt entgegenkommende Strebungen, die ihn befähigten, im Konflikt nicht bloss zu unterliegen, sondern sich mit dem neuen zu amalgamieren, als das auf seine Weise auch der Katholizismus in der Kultur der Gegenreformation und in seiner modernen Entwicklung gekonnt hat.»³⁾

Och en sådan uppfattning av reformationens oroliga århundraden som en brygga över till den verkligt moderna tiden, vilken Troeltsch med rätta anser börja med »upplysningen», är utan tvivel den historiskt riktigaste. Men då måste man hålla på den nära släktskapen mellan renässans, humanism och reformation, och naturligtvis allra först förstå den anda ur vilken de ha fötts, nämligen frihetens. Då förstår man med vilka starka rötter de alla äro fästa i medeltiden, ingalunda bara reformationen utan även renässansen och humanismen, vilket senare kan sägas vara ledmotivet i Burdachs banbrytande forskningar. Skulle man våga ange vad som är det väsentliga i all nyare forsknings inställning till dessa problem, kan svaret nämligen knappast bli mer än ett: en allvarlig strävan att göra upp räkningen med schablonmässigheten i användningen av de tre begreppen. De få ej bli enbart etiketter. I samband härmed står ett allt ivrigare raserande av skiljemurarna mellan »medeltiden» och »nyare tiden» — sammanhanget må uppfattas som en föga avbruten kontinuitet eller som de medeltida kultur- och livsformernas kraft att leva obrutna kvar i trots av allt det nya. Renässans och humanism voro betydligt mera auktoritetsbundna, kristna,⁴⁾ ja asketiska än vad man i allmän-

¹⁾ a. a. s. 32.

²⁾ a. a. s. 46.

³⁾ a. a. s. 47.

⁴⁾ Se Diltheys berömda uppsats *Auffassung und Analyse des Menschen im 15. und 16. Jahrhundert* samt J. Lindebooms stora arbete *Het bijbelsch humanisme in Nederland*. Troeltsch säger (a. a. s. 29—30): »Freilich, stellt man sich auf eine sehr hohe Warte, so kann man versuchen, alle diese Erscheinungen, also Luthertum, Calvinismus, humanistisches Christentum, täuferische Sekten und spiritualistischen Individualismus, unter einen gemeinsamen Begriff des Protestantismus zu bringen. Alle diese Gruppen hängen schliesslich in ihrer Wurzel, der Verpersönlichung der Religion und der Messung alles Glaubens an der Bibel, untereinander zusammen.»

het föreställer sig — reformationen mycket mera allmänmänsklig («human»),¹⁾ »diesseitig» även i sin asketism.²⁾ Och till sist, är det inte så, att de alla som idé, dröm, program inneslöto vackra och ädla möjligheter, vilka endels ock förverkligades, men att ock mycket av sådden föll i törnet och på hälleberget? Den djävul, som kom och förkvävde de humanistiska sädeskornen, var icke reformationen.

Efter denna utvikning vända vi oss åter till vårt eget land. Mina ovan skisserade synpunkter anser jag gälla även det, i stort sett. Min allmänna hållning gent emot Schücks framställning av vårt undervisningsväsen och allmänna kulturnivå är given. Kanske är det nödvändigt att också härvidlag framhålla, att jag ingalunda åsyftar någon totalomvärdering — lysande var kulturepoken icke — utan endast en riktigare fördelning av ljus och skuggor.

Först och främst vill jag ha sagt, att om än Schücks generella sats om Sveriges andliga avhängighet av Tyskland i mycket hög grad är sann, så kan det efter det ovan anförda för mig icke bli tal om att acceptera konklusionen: Sverige blev ävenledes genom reformationen ett barbarland. Denna konklusion gäller naturligtvis främst större delen av 1500-talet, eller kanske hela, att döma av dessa ord: »Femtonhundraåret hade varit den svenska kulturens järnår. Med Gustav Adolfs tronbestigning börjar uppvaknandets tid.»³⁾ Men även om denna »uppvaknandets tid» yttrar sig Schück på följande sätt (det är fråga om 1600-talets universitetskultur):⁴⁾ »Man hade fått professurer, men några vetenskapsmän funnos ej inom landet och för övrigt knappt heller i det samtida Tyskland, av vars kultur det halvtyska Sverige då ännu stod i så starkt beroende, att vårt land snarast kunde betraktas såsom en avlägset liggande och i andligt avseende efterbliven tysk provins.»

För det andra är Sveriges bildningshistoria, särskilt under den egentliga reformationstiden högst bristfälligt utforskad, varför Schücks slutsatser om »bildningens förfall» inte utan vidare kunna skänkas tilltro. Hans hårda dom jävas emellertid redan nu rätt väsentligt genom de specialforskningar, som under senaste decenniet igångsatts på tvenne områden, bibliotekshistoriens och skolhistoriens. De viktigaste resultaten äro samlade i resp. »Nordisk tidskrift

¹⁾ Strich a. a. passim.

²⁾ Troeltsch a. a. s. 42.

³⁾ Ill. sv. litt.-hist. II (1927), s. 89.

⁴⁾ a. a. s. 101.

för bok- och biblioteksväsen», fr. o. m. 1914 samt »Årsböcker i svensk undervisningshistoria», fr. o. m. 1921. Särskilt den framstående bibliognosten O. Walde har på det förstnämnda området gjort betydande insatser, ehuru han själv är den förste att erkänna, att det mesta återstår att göra. Han har ock kommit till en ganska positiv uppfattning om bildningsintresset i vårt land under 1500-talet. I sin innehållsrika uppsats »En svensk boksamlare från Vasatiden. Hogenskild Bielke och hans bibliotek»¹⁾ säger han:²⁾ »Även om landet som helhet icke låg under någon djupare andlig kultur, voro dock många medlemmar av de högre stånden, adeln och prästerna, i besittning av en omfattande bildning, vilken de fullkomnat under längre eller kortare vistelse i främmande land.» Prästerna nämnas här vid sidan av adelsmännen,³⁾ och denna vida syn på förhållandena träder oss ännu tydligare till mötes i en annan av Waldes biblioteksinventeringar »Nic. Johannis Smalandus. Ett gammalt problem i svensk bibliotekshistoria».⁴⁾ Denne Smalandus är identisk med Nils Jönsson, Hertig Karls sekreterare och en tid kaplan hos Göran Eriksson Gyllenstierna. Waldes avslutningsord lyda: »Intresset för böcker och bokliga konster var — — — ingalunda förbehållet enbart den privilegierade adelsklassen, även längre ned bland hovpersonalen möta vi detsamma, och rimligtvis icke minst i sekreterareklassen, där den bokliga lärdomen torde ha varit ett ej sällan framträdande drag. — — — Ett stort vakuum föreligger även i fråga om vår kunskap om sekreterarnes litterära och bibliofila intressen, som säkert icke varit obetydliga. Den ringa kännedom vi äga om 1500-talets svenska privatbibliotek över huvud gör att man endast steg för steg kan kämpa sig fram till klarhet på detta område och genom specialundersökningar för varje särskild samlare så småningom söka få reda på de viktigaste bibliotek, som vid mitten och slutet av 1500-talet funnits i landet, och därmed lägga en fastare grund för den äldre svenska bibliotekshistorien.» Sådana positiva försök till förståelse för en av den hårda verkligheten illa åtgångna tid kontrastera välgörande mot Schücks rent negativt hållna kapitel »Boktryckeri, bokhandel och censur under de första vasakonungarna» samt »Reformationstidens vandalism» i den senaste upplagan av hans litteraturhis-

¹⁾ I »Uppsala universitets minnesskrift 1621—1921, s. 193—267.

²⁾ s. 195.

³⁾ Jfr mina allmänna synpunkter ovan s. 20—23.

⁴⁾ N. T. B. B. Årg. 13 (1926), s. 171—206.

toria.¹⁾ — I fråga om undervisningsväsendet äro huvudpunkterna i Schücks värdering följande. Reformationen bröt ned det medeltida skolväsendet utan att kunna sätta något annat i stället. Gustaf Vasa har en dryg andel häri genom sin kompletta oförståelse för den högre bildningen. Den skolundervisning vi slutligen fingo i och med 1571 års skolordning var icke mycket värd: katekesläsning och ett själöst latinskt grammatikplugg, varigenom författarnas verk och den latinska kulturen totalt åsidosattes.²⁾ Gustaf Adolf gör sina storstilade insatser, vilka skulle lyckats ännu bättre om de inte strandat på prästerskapets obskurantism. — Allt detta är sant i stor utsträckning, men det är alldeles för tillspetsat, oförmedlat och utan förståelse för de oerhörda svårigheterna. Vad som vunnits med den nyssnämnda skolhistoriska publikationen, vars arbete så gott som ensamt utförts av B. R. Hall, är visserligen ganska blygsamt, men ingalunda obeaktansvärt. Hans arbete »Om Sveriges första läroverksstadga, Studier rörande reformationstidens skola och skolfrågor»,³⁾ visar oförtydligt upp överdrifterna i Schücks påståenden. Olyckligtvis tynges hans samvetsgranna utredning av en tämligen oklar disposition samt i ännu högre grad av ett suddigt språk, vilket ofta tar sig uttryck i felaktig användning av modersmålets enklaste ord. Detta hindrar dock icke, att hans huvudresultat äro värda att omnämnas. Vad som först faller i ögonen är en helt annan uppfattning än Schücks om förhållandet mellan medeltiden och reformationstiden. Hall visar upp, att både Sveriges nya skolordning och dess mönster, Melanchtons sachsiska skollag av 1528 och de av honom inspirerade mecklenburgska kyrkostatuterna av 1552,⁴⁾ beteckna fortsättningen av en pedagogisk tradition, därför att både Sverige och Tyskland »tidigare efterhand reformerat sitt skolväsen efter en och samma normalinstitution, d. v. s. senmedeltidens, vars skola

¹⁾ Ill. svensk litt.-hist. II (1927), s. 50—63.

²⁾ Det är att märka, att Schücks kritik blivit obarmhärtigare med åren, vilket gäller som ett allmänt omdöme om hela denna tid. Sv. lit. hist. 1890 innehåller många, i och för sig glädjande motsägelser, t. ex. då den nya latinundervisningen kontrasteras mot medeltidens (s. 515): »Det är ej svårt att förstå, hvilket oerhördt inflytande denna strängt klassiska undervisning skulle hafva på den allmänna bildningen i vårt land; återuppriktandet af Upsala universitet och antagandet af 1571 års skolordning beteckna också humanismens första seger i Sverige.»

³⁾ I Årsböcker i svensk undervisningshistoria, årg. 1 (1921), s. 1—148.

⁴⁾ Hall framhåller, att just de båda äktprotestantiska städerna Wittenberg och Rostock varit »de förnämsta svenska prästmännens studieorter» — och därmed är likheten förklarad» (s. 10).

rönt ett betydande men ej alltbehärskande inflytande av humanismen.»¹⁾ »Till äldre svensk praxis ser därför vår kyrko- och skolordning med gillande tillbaka, då den ideligen yttrar, att den följer 'allmännelig skolased här i landet', att den handlar 'såsom sed haver varit' eller 'såsom ock tillförene haver varit sätt'. Och i förordet till editionen 1571 uttalas uttryckligen (s. 8), att till den förberedande präst- och lärarebildningen 'höra nu de ordningar, som ifrån våra föräldrar in på oss komne äro, om — — — skolor, Collegia och vad sådant är för rum, där små drängar och unga personer kunna varda övade till tukt och nyttiga konster'. Skolstadgan angiver själv minst 13 sådana punkter, vilka avhandla de betydligaste inslagen i skolans arbete.»²⁾ Det sistnämnda citatet finnes visserligen hos Schück,³⁾ men den antydning han gör om en kontinuitet i utvecklingen tillmäter han själv inte den ringaste betydelse. — Då det blir fråga om undervisningens art och värde finnas också hos Schück egendomligt nog ett par antydningar om, att den inte var fullt så själlös som den framstår i hans allmänna karakteristik. Det är i det lilla med petitstil tryckta stycket å sid. 515, vilket utmynnar i de ord jag återgivit i noten å sid. 31. Men sådana medgivanden bli inte begripligare, därför att de drunkna i rakt motsatta påståenden. Hall strävar framgångsrikt efter att t. o. m. ge »det själlösa grammatikplugget»⁴⁾ en riktigare belysning. Han medger de stora bristerna i uppfostringsväsendet men kommer likväl till slutsatsen:⁵⁾ »Det är ett i stort sett ständigt — om än svagt — uppåtgående, som kännetecknar 1500-talets Sverige. Och en sådan ständigt uppgående tendens skönjes tydligt även i avseende å både den utländska och den svenska skolans metodiska och allmänt pedagogiska utveckling.» På Schücks påstående,⁶⁾ att humanismens »svärmeri för den antika litteraturen» genom reformationen »ersatts av en överdriven vördnad för den latinska grammatiken», svarar Hall: »Men 'det själlösa grammatikplugget' är ej en dotter av reformationen utan hade florerat ungefär lika starkt ej blott i medeltidens utan även i humanismens skolor — de skolor nämligen, som motsvarade de i vår läroverksstadga reglerade undervisningsanstalterna för gossar i barn-

¹⁾ a. a. s. 7.

²⁾ a. a. s. 7—8.

³⁾ Sv. lit.-hist. I (1890), s. 515.

⁴⁾ Schück o. Warburg, Ill. sv. litt.-hist., 2 uppl., II, s. 86.

⁵⁾ a. a. s. 70.

⁶⁾ ibid.

och övergångsåldern. Humanismen (och inom den t. ex. Erasmus) hade nämligen samma lyte, som senare flera modärnare pedagoger i viss mån hade, de uttalade vackra reformprinciper, som vilken som helst skulle vilja se genomförda, men när de själva eller andra förverkligade programmet, hava just nederstadierna i betydande mån kommit att antingen uteslutas från reformen eller ock utsättas för undervisningsobjekt som stå stic i stäv mot sagda vackra principer.»

Hall synes mig ha på ett lyckligt sätt avvägt »grammatikpluggets» fel och förtjänster. Framför allt måste man akta sig för att se detta begrepp i modern, slagordsmässig belysning. Vi måste ha klart för oss att det är detta Schück gör, därmed återigen visande sig vara en övertygad positivist. Han hade och har en Strindbergs och S. A. Hedins positivistiska tro på »latinherraväldets» skadlighet för »utvecklingen». Se vi denna uppfattning under den historiska aspekt vi redan kunna lägga på den, blir Schücks fördömande av »grammatikplugget» begripligare och samtidigt reducerat i fråga om sina anspråk på historisk objektivitet. Tiden krävde en formell bildning, som emellertid inte utan vidare får uppfattas som »skolas-tisk» och oduglig för »livet». Hall påpekar,¹⁾ att latinundervisningen gick ut på »konsten att tala och skriva». »Med alla sidor av latinstudiet, och sålunda även litteraturläsningen, åsyftades en rätt uppfattning av och en grundlig övning i språket självt. Allt var sålunda i viss mening grammatik och form.» Man får taga sig till vara för att även i fråga om medeltidens latinstudium tolka ordet grammatik »såsom innebärande enbart grammatik i vår tids mening». »Så t. ex. kan det första kravet å varje rektor, nämligen att vara en god grammaticus, måhända åsyfta ej blott språkläran utan åtminstone i någon mån även övriga sidor av latinundervisningen.»

Det kan ej här vara meningen att följa Halls utredning i detalj; huvudsaken är att visa att en mera organisk uppfattning av tidens undervisningssträvanden är möjlig gentemot den positivistiska kulturkritiken, vilken med erkännande för dess i mycket sunda realism, likväl är naivt dogmatisk, då det gäller att ta ståndpunkt till vad som för svunna seklers människor kanske hade en djupt reell innebörd.

Den ganska förtroliga bekantskap med i första rummet Terentius, Plautus och Ovidius jag i det följande skall visa vara själva livsnerven i Asteropherus', Rondeletius' och Catonius' dramatiska författarskap framgår ju tydligt och klart av en blick i 1561 års och följande skolordningar, varför det är alldeles onödigt att här ta upp

¹⁾ a. a. s. 22 ff.

plats med utdrag ur dem. Jag slutar detta kapitel med ytterligare ett par citat från Hall. »Att studierna voro ägnade att omskapa, förädla, humanisera, att mildra sinne och seder, hade t. o. m. övergått till ett ordspråk. Också möter man långt oftare uttalanden rörande skolan av viljelivet än rörande bildningen av förståndslivet. Man talar med glädje om hur studierna gjorde människorna mindre hårda och hänsynslösa. Melanchton kräver 'humanitas corrigere feritatem barbariemque ingeniorum.' Därvid fann man stöd bland annat hos Horatius

'Icke är någon så vild, att ej han står till att tämja,
Lyssnar han blott till förädlande talet från lärarens läppar.'

Man ville befria ungdomens sinne från småintressen och dagens små hänsyn samt fylla det med goda tankar, sederenhet och vidhjärtenhet. I synnerhet den melanchthonsk-nyaristoteliska riktningen betonade ofta, att etisk påverkan utövas i stor utsträckning medelst latinska språkstudier.»

»Skolan var tydligtvis ej fullt så ensidigt formalistisk, så enbart ointressant och så genomfört teologisk, som man haft anledning att på grundvalen av andra källor anse. Därför att protestantskolan var ett humanismens barn, ville den ju tjäna livet, vara till gagn. Och därför förefanns i synnerhet i de lägre avdelningarna en god och roande motvikt mot det verbala. Man synes nämligen kunna uppvisa betydande likheter mellan å ena sidan latinskolans, å andra sidan dess antagonister Montaignes och andras fordringar i avseende å människokännedom, moral, livsfilosofi och umgängesformernas kultivering. Den världsvana, förståndsodling, själsadel och hyfsning, som dessa ville åvägbringa genom hovmästare, informatorsundervisning och utländska resor, alltså den formella bildning som nyss omtalats och därjämte belevhet och goda manér, dem hade latinskolan länge i viss mån velat genom böcker lära sina alumner. Och det skulle nog helst skänkas under glädje, d. v. s. så mycken glädje, som latinpenetrerandet kunde medgiva.» Att de sista orden inte bara utgöra en vacker förmodan, visar ett litet drag ur 1561 års skolordning.¹⁾ Sedan det talats om åtskilliga betungande uppgifter tillägges:²⁾ »Item några Poetiske Carmina, så är thz them icke ledosampt.»

¹⁾ Avtryckt av Hall i Årsböcker etc., bd I, vol. 4.

²⁾ a. a. s. 15.

I.

Skoldramat.

Både Ljunggren och Schüek ha fattat vårt 1500- och 1600-talsdrama övertägnande såsom »skoldrama». ¹⁾ Den förre ger (s. 135 ff.) en kort översikt över det ur humanismen framvuxna tyska skoldramat, framhåller dess ursprungliga karaktär av medel i latinundervisningens tjänst och samtidigt av antibarbarus även i sedeläran, alldenstund Terentius, »humanisternas älsklingsförfattare», lämpade sig för båda uppgifterna. Vidare framhålles reformationens omgestaltande inverkan på skoldramat, varigenom det huvudsakligen blev ett bibeldrama, och småningom blev klätt i modersmålets dräkt i sammanhang med dess utvidgning av sin sfär till borgerskapet. Likaså understrykes, »att det egentligen varit det evangeliska Tyskland, som odlat skoldramat» (s. 146) och att det katolska skoldramat med sin specialform jesuitdramat är sekundärt, framkallat av motreformationen. Ytterligare två riktningar i 1500-talets tyska dramatik anför Ljunggren, »det andliga folkdramat», »en fortsättning af mysterierna, ehuruval äfven de lärda bibeldramerna på detsamma inverkat», samt »det komiska folkdramat eller fastlagsspelet», närmast representerat av Hans Sachs (s. 146—148). Översikten avslutas med följande ord, varigenom den ledande principen för behandlingen av vårt eget drama är angiven: »Vi hafva ansett oss böra förutsända denna något utförliga teckning af dramat i Tyskland under 16:de seklet; ty liksom hela vår bildning under detta tidevarf till större delen är ett lån från Tyskland, så har äfven det tyska dramat varit mönstret för vår dramatik, och vi hafva att vid det anknyta då vi vilja skriva Svenska dramats historia» (s. 148).

Kasta vi nu en blick på Ljunggrens metodiska behandling av sitt ämne, upptäcka vi snart en egendomlig inkonsekvens i användningen av termen »skoldrama». En sådan inkonsekvens kan synas oursäktlig, om man fattar ordet i dess bokstavliga mening, som tillika

¹⁾ Ljunggren använder också beteckningen »skolkomedi», vilken i Danmark är den enda brukliga; i Tyskland förekomma »Schuldrama» och »Schulkomödie» om varandra.

är den vidaste. Ljunggren själv ger en sådan definition (s. 141): ett drama, skrivet »i pedagogiskt syfte för att af skolungdomen uppföras».¹⁾

Men saken är ingalunda så enkel. I varje litteraturhistorisk framställning söker man förgäves efter en entydig användning av termen. Vi skola därför, sedan vi gett exempel härfpå från Ljunggren, Schück och en annan svensk forskare, Meyer, försöka skaffa oss en någorlunda samlad bild av skoldramat ute i Europa för att om möjligt nå till en fastare grundval för förstäelsen av dess svenska varietet.

Ljunggren talar om »skolkomedier i inskränkt mening», »sådana, hvilka uteslutande afsågo undervisningen». Säsom exempel anför han några av Frischlins dramer:²⁾ »Venus», »Dido», »skrifna öfver två böcker i Æneiden, samme författares 'Helvetiogermani', skrifven öfver första boken af Cæsars 'de Bello Gallico', hans 'Priscianus vapulans', hvilket styckes kärna innehålles i orden: 'disce grammaticam', Gilhausens 'Grammatica', en lustig komedi, i hvilken 'rudimenta grammatices' kortligen och artigt beskrifves. Närmast hit hörde de stycken, som skildra skol- och student-lifvet, och hvilka afsågo att för ungdomen framhålla en lärorik spegelbild af dess eget lif.» (s. 143—144.) Det framgår tydligt av Ljunggrens ord, att han här åsyftar humanisternas latinska drama och med uttrycket »undervisning» menar endast latinundervisningen. »Skolkomedier i inskränkt mening» skulle då i stort sett vara ett kronologiskt begrepp täckande tiden före reformationen. Så fort det blir tal om det svenska skoldramat, råkar emellertid Ljunggren in i en motsägelse. Då Sverige knappast har något latinskt skoldrama,³⁾ skulle alltså hos oss ej heller »skolkomedier i inskränkt mening» vara representerade,

¹⁾ Precis på samma sätt bestämmes begreppet av O. Wieselgren: »Skoldrama, den art af skådespel, som tillkommit i pedagogiskt syfte och för att utföras af skollärjungar.» (Nord. familjebok, art. Skoldrama.)

²⁾ E. Neumeyer räknar i sin grundliga undersökning Nicodemus Frischlin als Dramatiker såsom »Schuldramen» endast »Venus» och »Dido». »Priscianus vapulans» betecknas som »zeitgeschichtliches Tendenzdrama» (s. 134—168) och »Helvetiogermani» som »historisches Drama» (s. 120—134). Det kan också förtjäna anmärkas, att Neumeyer berör den fråga, som just nu sysselsätter oss. Det heter (s. 3): »Man bezeichnete Frischlin bislang schlechthin als Schuldramatiker. Man sollte sich daran gewöhnen, diesen Ausdruck schärfer zu fassen.» Tyvärr gör han intet allvarligare försök att gå till botten med frågan.

³⁾ Ett par äro traderade, men förlorade, varför man naturligtvis ej kan bilda sig någon mening om huruvida de äro utländska original eller ej. Se Ljunggren, s. 460—461.

åtminstone inga inhemska. Icke desto mindre säger Ljunggren om reformationstidens drama (s. 155—156): »Och dramat, hvilket vi nu gå att betrakta, var strängt didaktiskt samt utgjorde blott ett medel för skolundervisningen.» Visserligen kan man »cum grano salis» undvika att missuppfatta Ljunggren här, men jag anser det ingalunda som enbart pedanteri att göra ovanstående sammanställning. Se vi nu på Ljunggrens disposition av sitt ämne, så märka vi, att endast dramatiken efter 1632 tydligt rubriceras som »skoldrama». Här skönja vi en antydning om den dubbelhet, som överallt kommer att präglade denna term: den användes nämligen omvartannat dels i den ovan angivna vida bemärkelsen, dels som estetisk term. Med andra ord, ibland syftar man på karakteristika av helt yttre art, författarnas och de agerandes sociala ställning, ibland på egenskaper hos dramerna själva.¹⁾ I det senare fallet äro omdömena ytterst vaga, och det är svårt att komma åt någon kärnpunkt. Ljunggren behandlar t. ex. Messenius', Prytz' och Catonius' skapelser som »historiska» dramer²⁾ och Asteropherus' »Tisbe» som en fullödig representant för en från »skoldramat» så mycket som möjligt avvikande estetisk riktning. Inte ens reformationstidens bibeldramer få heta »skoldramer», utan detta namn förbehålles som sagt dem från ett senare skede. Av Ljunggrens förord (s. III) kan det också synas som om vi först efter 1632 finge ett skoldrama i Sverige. Det heter där: »Efter trettioåra-kriget³⁾ delade sig vårt drama i tvenne riktningar: hofdramat, som slöt sig till nyare utländska mönster, och skoldramat, som hållande fast vid medeltidsdramats form slutligen blef stående långt bakom den framåtskridande kulturen.» Så är naturligtvis inte Ljunggrens mening, utan endast framhållandet av att skoldramat förlorade en del av sin verkningskrets, blev »återförvisadt till skolorna» (s. 459). Men distinktionen för med sig, att Ljunggren försummar att se vissa av tidens dramer såsom »skoldramer» i ordets vidsträckta mening, när han behandlar vart stycke för sig. Likväl är det ofrånkomligt, att han i stort sett, t. ex. då det är fråga om avgränsning

¹⁾ En tredje synpunkt få vi anledning beröra längre fram.

²⁾ Som jag i ett följande arbete kommer att visa, är Brasks »Mars Germanicus Victus» från år 1649 väl så mycket som Catonius' »Troijenborgh» ett historiskt drama, och tvärtom, det senare ur didaktisk synpunkt mera ett »skoldrama» än det förra, ja dess författare ger oss t. o. m. den utförligaste skoldramats »poetik» vi äga på svenska.

³⁾ Detta är tydligen en lapsus; 1648 kan Ljunggren inte mena utan blott 1632, ty å sid. VI (innehållsförteckningen) inledes det nya skedet med kapitlet »Svenska skoldramat efter Gustaf Adolfs död», givetvis med motsvarighet i själva texten.

gentemot »den nya smakriktningen» representerad av Hjärnes »Rosimunda»,¹⁾ ser det äldre svenska dramat ur den enhetliga synvinkeln »skoldrama», vilket jag framhöll i inledningsorden till detta kapitel. — Till slut ett intressant exempel på Ljunggrens användning av ordet »skoldrama» såsom rent estetisk term. Brasks dramer återfinnas i det nyssnämnda kapitlet »Svenska skoldramat efter Gustaf Adolfs död» (s. 468—496). Likväl kommer Ljunggren vid en jämförelse mellan »Filius prodigus» och »Acta et Martyria Apostolorum» till följande slutsats, vilken må tala för sig själv (s. 488): »Var skolkomedien²⁾ mönstret för den förra komedien, så står denna närmare det rena mysteriet, såsom det utbildades straxt före reformationen, och den med detta beslätgade franska och tyska tragikomedien.»³⁾

För Schücks vidkommande kunna vi göra snarlika iakttagelser. Han räknar helt enkelt dramat jämte övningen i latinskt versskriveri till ett »af skolans och universitetets läroämnen.»⁴⁾ Under denna rubrik upptager han i sin första litteraturhistoria hela vår äldre dramatik. Men annars är det ånmärkningsvärt hur litet Schück låter begreppet »skoldrama» spela in i sin framställning. Det sker egentligen blott då han berör Terentius' inflytande på dramat. Då han således tydligare än Ljunggren nyttjar ordet »skoldrama» i den vidare bemärkelsen och så att säga en gång för alla avstår från att häri se något annat än ett läroämne, kunde man vänta sig att den tredelning eller kanske fyrdelning⁵⁾ han gör av »skoldramat» skulle betyda dettas indelning efter kronologiska och estetiska synpunkter och utesluta användningen av termen »skoldrama» i speciellare bemärkelse. Men så är icke fallet. Schück talar om Messenius som »den förste, som lyckats rubba sambandet mellan skola och drama och därmed möjliggjort en fri konstnärlig utveckling af detta senare. Af det pedagogiska syftet återstår hos honom egentligen endast 'den skickelighet och dristighet till att tala och svara', som ungdomen 'uti comoediers lofliga spel bekommer'.»⁶⁾ Om Asteropherus' »Tisbe»

¹⁾ T. ex. då det å s. 581 heter: »Hjärnes 'Rosimunda' står midt emellan det gamla skoldramat och det moderna fransktklassiska.»

²⁾ Kursiv. av mig.

³⁾ Jag får senare tillfälle att uppvisa de stora likheter man kan få fram ur Brasks alla tre dramer just genom en enhetligare uppfattning av begreppet »skoldrama».

⁴⁾ Sv. lit.-hist. I (1890), s. 593.

⁵⁾ Medeltidsdramat under reformationstiden, dramat under antikt inflytande, komediantdramat och det historiska dramat.

⁶⁾ Sv. lit.-hist. I (1890), s. 630.

säger Schück:¹⁾ »Till skillnad från alla de dramer, hvilka hittills behandlats, har detta ingen bismak af skola.» Ännu tydligare blir dubbelheten i terminologien, då Schück talar om den genre, till vilken han anser »Tisbe» höra, nämligen »komediantdramat». Om dess bärare, de s. k. engelska komedianterna säger han:²⁾ »Dessa, som uppträdde för en i klassiskt afseende obildad publik, tvingades däri-genom att lemna den lärda apparaten åsido; deras syfte kunde icke längre blifva att uppbygga, utan de måste i stället tänka på att roa, d. v. s. att — i motsats både till mysteriet och skoldramat — framkalla ett intresselöst ästetiskt välbehag.» Härmed kan jämföras vad ut-givaren av »Tisbe», E. Meyer säger:³⁾ »Tisbe är ett skoldrama, författat af en skolrektor till öfning för lärjungarne i skolan, där det ock uppfördes, men den totala frånvaron af det didaktiska elementet jämte likheten i ämne, komposition och diktion med flera kända ko-mediantdramer anvisa det lätteligen dess plats i dramatikers histo-ria.» Meyer använder som vi se termen »skoldrama» i samma ande-drag både i dess allra vidsträcktaste betydelse och i en annan, blott till hälften klart angiven genom uttrycket »det didaktiska elementet». Ty vari den avgörande skillnaden mellan »skoldrama» och »komedi-antdrama» i fråga om »ämne, komposition och diktion» skulle ligga, därom få vi intet bestämt veta.⁴⁾ — Det vore lätt att visa upp många exempel på samma förhållande ur tyska litteraturhistoriska arbeten. Men det räcker att under hänvisning till Neumeyers nyss citerade yttrande påpeka, att Creizenach i sitt stora arbete »Geschichte des neueren Dramas» helt och hållet uraktlätit att ge någon samman-hängande bild av skoldramatiken.⁵⁾ Egentligen är det endast det latinska skoldramat som kommer till sin rätt, det tyska icke på långt när. Annars måste man säga att han undviker huvudfelet, nämligen

¹⁾ a. a. s. 623.

²⁾ s. 622.

³⁾ Förordet, s. IX.

⁴⁾ Meyer nämner (s. X, not 2) efter Creizenach ett exempel på att de engelska komedianterna spelat ett tyskt skoldrama och ett på att en tysk skoldramatiker skri- vit två dramer »adæmulationem Anglicorum histrionum».

⁵⁾ Utan att på något sätt vilja förringa detta enastående arbete vill jag dock framhålla dess i betraktande av det jättelika materialet oundvikliga svaghet och citerar då P. Merkers ord: »Vor allem möchte man gern innerhalb dieser immer ge-waltiger andrängenden Stoffmengen die leitenden Grundströmungen und herrschen- den Ideen, das Typische im Individuellen stärker betont und die Zusammenhänge mit dem kulturellen Gesamtleben der einzelnen Nationen mehr beachtet sehen.» (Neuere deutsche Literaturgeschichte, s. 15.)

att använda »skoldrama» som estetisk term; han nyttjar ordet »Schuldrama» snarare för litet än för mycket, i det han för det tyska 1500-talsdramat ej alls har det i huvudrubrikerna.¹⁾ — Vi skola emellertid ofta draga nytta av hans verk och utförligare beröra hit-hörande frågor samt redogöra för det tyska skoldramat även efter andra författare. Men först måste vi taga en ännu vidare överblick i enlighet med vad jag yttrade ovan. En sådan överblick skall i all sin ytlighet förhjälpa oss till att förstå det tyska och därmed det svenska skoldramats egenart, i synnerhet som Wieselgrens ord ännu ha sin giltighet: »Något översiktligt arbete om skoldramat finnes icke.»²⁾

Av det ovan sagda framgår tydligt att det ej kan vara en ren tillfällighet, att olika forskare använda termen »skoldrama» i varierande betydelse. Orsaken kan knappast vara någon annan än den, att man mer eller mindre omedvetet ansett sig kunna operera med termen, dels i dess vidaste bemärkelse, dels i en bemärkelse, som innebär en fullständig avgränsning inte bara rent estetiskt eller pedagogiskt utan även kronologiskt och regionalt. Vi skulle då få ett speciellt litteraturhistoriskt begrepp ungefär jämförligt med »det fransklassiska dramat». Och långt ifrån att vilja motarbeta en sådan begreppsbildning vilket kanske kunde tyckas av utredningen här ovan, anser jag tvärtom, att den är berättigad och nödvändig — om den verkligen kommer till stånd. Jag föregriper då delvis resultatet av den följande översikten: med skoldrama i litteraturhistorisk mening³⁾ förstår jag det tyska dramat i dess mest utpräglade form under större delen av 1500-talet och ett stycke in på 1600-talet, d. v. s. en dramatisk riktning med sina rötter i humanismens återupplivande av Terentius och Plautus, sin egentliga blomstring såsom en fas av reformationens världsåskådning,⁴⁾ sitt uteslöcknande som ett drama av mer eller mindre senrenässanskaraktär. Som så ofta i litteraturhistorien — parallellen med det fransklassiska dramat kan föras vidare — visar det sig fruktbart att operera med beteckningen för en litterär strömning såsom en hel och odelbar enhet, d. v. s. man fäster sig vid fullheten, de karakteristika som denna speciella strömning är i ensam besittning av, det för den genuint signifikativa, och abstraherar

¹⁾ III, s. XII—XIV.

²⁾ Se ovan, s. 36.

³⁾ Detta är den ovan (s. 37, not 1) antydda tredje synpunkten.

⁴⁾ Här liksom förut av mig naturligtvis fattad som ett konglomerat av renässans, humanism och »reformation».

från gränfallen både bakåt och framåt i tiden. — Vi låta nu blicken glida över ett större fält, där vi träffa på ett »skoldrama» i ordets bokstavliga mening, och komma så återigen till det »skoldrama» som är förutsättningen för vårt eget svenska, varigenom inte bara titeln på föreliggande avhandling utan även arbetet i sin helhet får sin motivering.

Det tidigaste exemplet på skoldramatik vi känna till är väl Hrotsvitas¹⁾ sex studier efter Terentius' lika många bevarade komedier. Emellertid stå de tämligen isolerade, utan det ringaste skönjbara inflytande på det tyska dramats utveckling, och utom det pedagogiska syftet och valet av förebild är det intet som just nu intresserar oss i dem, ty att de inte blivit uppförda är tämligen säkert. Men det är likväl av ett visst intresse att de återupptäcktes under det tyska skoldramats förberedelsetid, år 1501, av en humanist som Konrad Celtes. Se vi för övrigt på förhållandena under medeltidens Tyskland, givas oss icke få exempel på att skolgossar uppträtt som aktörer i andliga skådespel,²⁾ och Raché ger³⁾ dessutom ytterligare ett belägg. Hans reservation, ehuru den är för sträng, är säkerligen i huvudsak riktig och förtjänar att citeras:⁴⁾ »Doch ist die Mitwirkung der Schüler bei diesem Spiele wohl nur eine zufällige gewesen. Von regelmässigen dramatischen Aufführungen kann eigentlich erst seit dem Ende des 15. Jahrhunderts die Rede sein, wo die durch die humanistischen Bestrebungen neu erwachte Liebe für die antike Welt auch die Schulkomödie zu hellem Glanze erweckte. Erst jetzt können wir mit vollem Rechte von einer eigenen Schulkomödie sprechen, und deshalb ist auch der Versuch Riedels,⁵⁾ das gesamte deutsche Schauspiel auf die Schulkomödie zurückzuführen verfehlt. Den gelegentlichen Aufführungen in den Klosterschulen einen Einfluss auf die Entwicklung des Schauspiels zuzuschreiben, hiesse ihnen eine Bedeutung verleihen welche sie tatsächlich nicht gehabt haben. Das ältere Schauspiel hat sich ganz unabhängig entwickelt, dagegen kann der Einfluss der Schulkomödie auf die Entstehung des modernen Schauspiels nicht geleugnet werden.»

¹⁾ Se t. ex. Creizenach I, s. 16—19, och R. Wolkan i *Das deutsche Drama*, s. 109—113.

²⁾ Se Creizenach I, s. 110, 127, 239.

³⁾ Die deutsche Schulkomödie und die Dramen vom Schul- und Knabenspiegel, s. 6—7.

⁴⁾ *ibid.*

⁵⁾ Riedel, *Schuldrama und Theater*.

För Sveriges vidkommande ställer sig saken troligen på samma sätt. Som vi minnas¹⁾ räknade Schüek med de medeltida gillena såsom härdar för skådespelarkonsten i Sverige, medan Ljunggren förut tagit bestämt avstånd från ett sådant antagande såsom alltför ogrundat. I stället säger han (s. 107): »Mera sannolikt är, att de andliga spelen försiggått vid de ofvan omtalta kloster- och katedralskolorna.» Han fortsätter: »Vid de lärda skolorna i utlandet, der svenskar studerade, gåfvos årligen dramatiska spel.»²⁾ Så omnämnas efter Overskou³⁾ det äldsta i Norden kända exemplet på att skolunglingar uppträtt som aktörer (Aarhus 1501).⁴⁾ Med stöd av detta sena vittnesbörd, »och då vi vidare veta, att under 16:de och en del av 17:de århundradena endast skolunglingar och studenter uppträdde som skådespelare i Sverige, så torde kunna antagas som säkert, att om den dramatiska konsten idkats under medeltiden, har detta endast skett vid skolorna». Hela denna hypotes är, som synes, ytterst löslig.

Vi vända oss till Frankrike. Den, som mest ingående undersökt företeelsen här, är Gofflot.⁵⁾ Hans första kapitel, »L'université au moyen âge», mynnar ut i följande summering: »Ainsi donc déjà au cours des XIVe et XVe siècles, le mouvement théâtral dans les collèges est à peu près général.»⁶⁾ Beskaffenheten av de dramatiska alstren och deras framförande framgår av följande ord: »Mais ce qui plaisait le plus aux écoliers, c'étaient les farces, les sotties, les comédies qu'ils représentaient, soit dans les collèges, soit sur la place publique, qui avait succédé aux parvis des églises, soit enfin en tout autre lieu propice à ce genre d'exercices.»⁷⁾ Som synes är skolungdomen engagerad i de gängse medeltida dramaformerna som skådespelare, men aldrig helt dominerande utan vid sidan av klerkerna.⁸⁾ Det

¹⁾ Se ovan s. 8.

²⁾ Med »utlandet» kan efter det ovan sagda knappast Tyskland avses. Ljunggrens källa är här Eberts *Entwicklungsgeschichte der franz. Tragödie*, s. 88, vilket arbetes titel genom förbiseende ej angivits, och där talas blott om Frankrike.

³⁾ Den danske Skueplads I, s. 34.

⁴⁾ Schüeks exempel från Sverige är från 1506. Se ovan s. 8.

⁵⁾ Le théâtre au collège du moyen âge à nos jours. Se även Creizenach I, s. 448—449 och II, s. 55—63, 76—79 samt Schüek, III. allm. litt.-hist., s. 523—524, 528.

⁶⁾ a. a. s. 13.

⁷⁾ a. a. s. 4.

⁸⁾ Se följande kapitel »Les escoliers, les clerics et le théâtre» (a. a. s. 14 ff.).

franska dramat flyttade emellertid mycket tidigt sin tyngdpunkt över till de halvprofessionella sammanslutningarna »confreries» och »puys»: »il quitte l'église, le cloître ou l'école.»¹⁾ Här bildade klerkerna det kraftigaste inslaget. Den repertoar, som omhändertogs av dessa sällskaper tillhörde huvudsakligen »le drame sacré», d. v. s. mysterier och mirakler, under det att de lättare genrerna omhuldades av särskilda sällskap, »les Sociétés de Sots et de Fous». Ett mellanliggande fält, där skolornas elever fortfarande voro hemma var moraliteten,²⁾ »genre qui se généralisa sous le règne de Charles VI (1380—1422)». Även om det alltså är tydligt att undervisningsanstalterna betytt mycket för det franska medeltidsdramats utveckling, är vår kunskap härom så obetydlig, att det ej är möjligt att erhålla en klar bild. Gofflot säger:³⁾ »Le théâtre était de tradition à l'université et à l'école, mais les renseignements sur ce sujet sont malheureusement trop rares. Le répertoire, à part quelques exceptions, n'a pas été conservé, ou bien les manifestations scéniques scolaires se confondent avec celles d'un caractère plus général. Les auteurs du temps nous en ont signalé un certain nombre et nous avons la certitude de la popularité dont elles jouissaient dans le monde des écoles.» — Utvecklingen under renässansen är kongruent med den medeltida: »Le théâtre de la Renaissance, comme le théâtre du moyen âge, prit naissance et se développa dans les collèges.»⁴⁾ Genom den franska humanismens egenart blev ej heller nu jordmånen lämplig för ett exklusivt skoldrama: »La naissance de l'Humanisme qui fut une réaction contre l'enseignement trop didactique de l'époque, aboutit à une connaissance mieux entendue des écrivains de l'antiquité. Les beautés des poètes romains et grecs furent une révélation pour les maîtres aussi bien que pour les élèves et tous s'éprirent d'un bel enthousiasme pour les productions de ces littératures.»⁵⁾ Med andra ord, nu liksom under medeltiden står »skoldramat» så pass obundet åt alla sidor, att det ej kan få en speciellt pedagogisk karaktär; det kan därför ej heller isoleras ifrån det nationella dramats utveckling i dess helhet utan hänger organiskt samman med detta. »C'est sur une scène de collège, il ne faut pas l'oublier, qu'est née la tragédie française. — — La comédie classique, elle aussi, est née, en quelque

¹⁾ a. a. s. 20.

²⁾ a. a. s. 22.

³⁾ a. a. s. 25.

⁴⁾ a. a. s. 51.

⁵⁾ a. a. s. 50.

sorte, dans les collèges.»¹⁾ Creizenach säger (II, s. 398): »Die eigentliche Wiedergeburt der Tragödie ging in Frankreich von den Pädagogen aus, die die neuen humanistischen Studien im Gegensatz zu der scholastisch-sorbonnistischen Richtung betrieben und die junge Generation heranzogen, die um die Mitte des Jahrhunderts die französische Literatur umgestaltete. Diese Pädagogen wollten nicht nur den Unterricht selber, sondern auch die dramatischen Schulfestlichkeiten benutzen, um den reinen Geist des klassischen Altertums zu verbreiten. Einer der ersten und erfolgreichsten, die in diesem Sinne wirkten, war George Buchanan.»²⁾ Det är betecknande, att det fenomen som bildar själva livsnerven i det tyska skoldramat, Terentius- och Plautusinflytandet, i Frankrike endast utgör en visserligen viktig, men ej dominerande stämma i en rik orkester. Gofflot nämner blott ett par exempel på latinska representationer av deras verk,³⁾ och Creizenach framhåller att översättningsverksamheten visserligen ej är obetydlig, »doch reicht sie nicht in eine so frühe Zeit zurück und ist nicht so reichhaltig wie in Deutschland».⁴⁾ Vidare känner man inte ett enda exempel på att någon sådan översättning uppförts. Detta förklarar han på följande sätt: »die einheimische Produktion auf dem Gebiete des komischen Dramas war so reichhaltig, dass man keiner fremden Einfuhr bedurfte und auch die Anhänger der humanistischen Bildung wussten im Zeitalter Marots und Rabelais' die altheimische Lustigkeit wohl zu schätzen».⁵⁾

¹⁾ a. a. s. 83.

²⁾ Om denne se nedan.

³⁾ a. a. s. 47 ff.

⁴⁾ a. a. II, s. 559—560.

⁵⁾ Jag tror inte att giltigheten av det nu sagda lider något avbräck rent litteraturhistoriskt sett genom ett nyligen (1926) utkommet arbete av H. W. Lawton, *Térence en France au XVIe siècle. Éditions et traductions*. Som undertiteln angiver är det närmast fråga om en bibliografisk översikt. Författaren kommer till det resultatet att Frankrike fram till år 1600 besitter 219 latinska editioner av Terentius' verk, gentemot Tysklands 77 och Italiens 147 (s. 269 o. 568); ett trettiotal franska översättningar, till vilka emellertid inga jämförelsetal givas från andra länder. Den obestriddliga popularitet dessa siffror tyda på är sätillvida blott ett stöd för Gofflots och Creizenachs meningar, att Lawton själv ej ens antyder att Terentius skulle ha speciellt utnyttjats för ett »skoldrama». Egentliga skolversioner av hans skådespel höra till undantagen. Det viktigaste är de lärda kommentarerna och de kritiska textrevisionerna. Lawton uppvisar huru detta var en av de förnämsta hävstångarna för ett grundligt genomsyrande av *hela* smaken. Terentius »ne perdit point de sa popularité, — — — il fut lu et goûté à travers tout ce siècle de transformation, car il avait des qualités qui devaient le rendre cher aux hommes de toute l'époque. Modèle de morale, miroir de la vie, conseiller dans les affaires quotidiennes, modèle aussi de langage,

Reformationen blev naturligtvis inte utan inverkan på det franska skoldramat,¹⁾ men den sträckte sig aldrig så långt, att den kunde bli en integrerande beståndsdel i en ny dramaform som i Tyskland. Det stannade vid kampdramer mellan katoliker och protestanter, mest i farsens och tragikomediens stil. Emellertid förekommo också skådespel med bibliska motiv²⁾ fortfarande. Dels fortsattes den gamla traditionen på landets eget språk, dels gjordes ett par försök att förena dessa ämnen med den klassiska tragediens form. Buchanans »Jepthes» 1554 och »Baptistes» 1576 äro de mest bekanta. Dessa latinska dramer stå likväl tämligen isolerade såsom uttryck för en dramatik med pedagogiska syften, ehuru även Buchanans blott har begränsade mål. I sin självbiografi säger han, att han skrivit dessa dramer för att vänja sin elever vid Collège de Guyenne i Bordeaux av med att spela de för honom smaklösa moraliteterna, »ut juventutem ab allegoriis quibus tum Gallia vehementer se oblectabat, ad imitationem veterum qua posset retraheret».³⁾ Ännu tydligare framgår emellertid den franska humanismens exklusiva karaktär, även på detta område, av företalen till de båda nämnda styckena. I företalet till »Baptistes», tillägnad konung Jacob VI av Skottland, heter det bl. a.: »Volo etiam hunc libellum apud posteris testem fore, siquid aliquando pravis consultoribus impulsus, vel regni licentia rectam educationem superante secus committas, non præceptoribus, sed tibi, qui eis recte monentibus non sis obsecutus, id vitio vertendum esse.»⁴⁾ — Om således skoldramat i den offentliga undervisningen ej utvecklades till en estetisk specialgenre av övervägande pedagogisk karaktär, är detta emellertid så mycket mera förhållandet med jesuitdramat, vilket Gofflot skildrar utförligt.⁵⁾ Jag håller det emellertid för överflödigt att redogöra närmare för just det franska jesuitdramat och säger i stället nedan några ord om jesuitdramat i allmänhet, i den mån detta kan vara nödvändigt för förståelsen av det tyska

de style, d'organisation dramatique, 'archetype' des réformateurs du théâtre français, Térénce était tout cela en même temps qu'écrivain agréable.» (s. 561—562.) För övrigt undersöker icke Lawton den direkta inverkan på litteraturen, enkannerligen dramat utan reserverar detta för ett kommande arbete.

¹⁾ Gofflot a. a. s. 78 ff.

²⁾ a. a. s. 58 ff.

³⁾ Cit. efter Bédier et Hazard, Hist. de la littérature française illustrée, I, s. 188.

⁴⁾ Georgii Buchanani Scoti Poemata quæ extant, Amstelædami 1687, s. 224.

⁵⁾ a. a. s. 88—165. Rigal framhåller liknande synpunkter i Le théâtre français, s. 152—153. Skoldramat har betydelse mera som ett led i en utveckling än som självständig pedagogisk dramaform.

skoldramats utveckling. Som avslutning på denna snabba överblick kan det kanske vara lämpligt att nämna, att tvenne det franska dramas stormästare, Corneille och Molière, varit elever i jesuitkollager, den förre sju, den senare fem år, och säkerligen lärt sig mycket av jesuiterna för sitt blivande yrke. Den tredje storheten, Racine, har också sina förbindelser med en läroanstalt, fastän av annat slag. Allbekant är ju hans medverkan i Mme de Maintenons uppfostringsarbete för de unga flickorna i Saint-Cyr¹⁾ genom författarskapet till de berömda »skoldramerna» »Esther» och »Athalie». Att dessa båda stycken tillika ingå i den franska nationallitteraturen, bevisar bäst det franska »skoldramats» beskaffenhet.

England företer, som naturligtvis är att vänta, även på detta område en rätt egenartad utveckling, vilken emellertid i stort sett kan sägas vara ett mellanting mellan den franska och den tyska. Från medeltiden veta vi ej heller här mycket. Att döma av Chambers' undersökningar²⁾ spelade skolorna i teatraliskt avseende en större roll i England än i Frankrike, åtminstone relativt, i det att andra former av icke professionell skådespelarkonst voro tämligen sällsynta. Härom säger Chambers:³⁾ »It will be seen that the non-professional dramatic activities of England, outside the miracle-plays, although of some importance in the sixteenth century, came late and hardly extended beyond courtly and scholastic circles. There is nothing corresponding to the plentiful production of farces by amateur associations of every kind which characterized fifteenth-century France.»

Mellanställningen mellan Frankrike och Tyskland består närmare bestämt däri, att England liksom Frankrike lyckades skapa ett starkt nationellt drama, i vilket »skoldramat» visserligen hade sin dryga andel men ej blev mer än ett led i utvecklingen, samtidigt med att detta »skoldrama» i en icke ringa grad präglades av faktorer vilka också varit bestämmande för det tyska.⁴⁾ Både allmänna och speciella faktorer medverkade. Reformationen sträckte sig också utöver England och betydde, i all sin olikhet med den tyska, likväl en avgörande brytning med Rom. Humanismen var visserligen ej så demokratisk som i Tyskland utan ganska exklusiv, icke minst i sitt

¹⁾ Gofflot a. a. s. 205 ff.

²⁾ The Mediaeval Stage.

³⁾ a. a. II, s. 197.

⁴⁾ Härtill kommer en direkt avhängighet av Tyskland, varom utförligare nedan.

avståndstagande från den lutherska reformationen, men som Max J. Wolf säger:¹⁾ »Der englische Humanismus hat von Anfang an einen Zug ins Praktische, er will lehren und bilden, er schafft Schulbücher und übersetzt die für die Erziehung brauchbaren antiken Schriften — — —.» Därjämte bottnade den trots allt också i en renässansrörelse som i motsats till Frankrikes var starkt folklig.²⁾ Någon omedelbar inverkan på litteraturen fick den väl ännu mindre än i Tyskland.³⁾ Här ha vi en av de förnämsta orsakerna till att »skoldramat» i de båda länderna till en början fick en mera avsondrad karaktär, närmast yttrande sig i en »nylatinism», som gick stick i stäv mot all folklig tradition. Huvudskillnaden mellan det tyska och det engelska »skoldramat» är emellertid den, att det förra ganska snart utbreddes sig över de allmänna skolorna, medan det senare var skarpt begränsat till universiteten i Oxford och Cambridge, alltså snarare var ett »universitetsdrama», vilket F. Boas klart framhållit.⁴⁾ Vi låna av denne och den nyssnämnde Herford några ytterligare data, belysande utvecklingen före det tyska inflytandet. Boas ger i sitt inledningskapitel »From mediaevalism to humanism» en intressant skiss av den långsamma övergången från mirakler och moraliteter över »interludes» till komedier och tragedier.⁵⁾ Det mest anmärkningsvärda är att man i Oxford och Cambridge synes ha stått tämligen främmande för de båda förstnämnda dramatyperna och i stället ägnat sig åt »mummings and disguisings, known in different forms as the Feast of Fools, the Boy Bishop, the Christmas Prince, the Lord of Misrule, and the like». ⁶⁾ »Interludes»⁷⁾ kommo också sent i svang vid universiteten. »The earliest I have noted are at Magdalen College, Oxford, where they occur pretty frequently from 1486 on-wards.»⁸⁾ Ett annat intressant faktum är det, att col-

¹⁾ Die Renaissance in der englischen Literatur, s. 30.

²⁾ »Tandis qu'en France la Renaissance est éminemment aristocratique, elle garde en Angleterre le souci de la multitude» (Legouis-Cazamian, Histoire de la littérature anglaise, s. 197).

³⁾ Se Herford, Studies in the literary relations of England and Germany, s. 70—71.

⁴⁾ University Drama in the Tudor Age, s. 13 ff. Se även Churchhill und Keller, Die lateinischen Universitätsdramen Englands in der Zeit der Königin Elisabeth (Shakespeare-Jahrbuch, 34, s. 220 ff.).

⁵⁾ Se särsk. a. a. s. 11—12.

⁶⁾ a. a. s. 1—4.

⁷⁾ Om den vidsträckta innebörden av denna term, se Chambers, a. a. s. 184.

⁸⁾ a. a. s. 194.

legesystemet, vilket till största delen är en produkt av den engelska humanismen, fått en avgörande betydelse för universitetsdramats egenart. »It was largely due to the development of the colleges at Oxford and Cambridge that while the school drama flourished more on the Continent than in England it was otherwise in the case of the Universities.»¹⁾

Det tyska inflytandet kan ses ur två synpunkter: indirekt och direkt. Det senare daterar Herford fr. o. m. 1540 med översättningen av Gnapheus' »Acolastus», men det förra är svårt att fixera. Åsikterna brytas härvidlag icke så litet. Herford fränkänner den inhemska traditionen all betydelse i fråga om uppkomsten av det latinska dramat i England och ser i hela företeelsen blott ett efterföljande av det tyska exemplet. »It is certain, at any rate, that soon after the date of the decisive opening of the German school of Latin drama, the English enters upon a corresponding phase for which, so far as we know, nothing in its previous career had prepared it. — — Absolutely nothing (it is true) has survived from the earlier period except titles and brief descriptions. But a moment's glance at these will show I think that the burden of proof lies on those who take an opposite view.»²⁾ Han polemiserar mot Colliers och Wartons åsikter, i det han säger:³⁾ »The earliest certain instance of an original performance in Latin in England, — apart, of course, from those of early mysteries, is the pageant of Luther and his wife which graced the ratification of peace and alliance with France in 1527.» Detta var vid hovet, likaså den första kända Plautusrepresentationen 1520. »Equally meagre and sporadic was the production at the schools and universities.»⁴⁾ »The Master of St. Paul's, John Ritwyse, wrote a 'Dido', performed by the 'children' of his school before Wolsey between 1522 and 1532, in thus introducing the 'school drama' Ritwyse doubtless followed a German precedent. — — — — And lastly, Cambridge and Oxford had produced between them, by 1535, three original comedies, — to which we may add a translation of the 'Andria' in 1530.» En diametralt motsatt ståndpunkt intages av Chambers.⁵⁾ Han anser att universitets- och skoldramat vuxit fram organiskt ur den engelska humanismens studier av de klassiska dramatur-

¹⁾ Boas, a. a. s. 13.

²⁾ a. a. s. 106.

³⁾ ibid.

⁴⁾ a. a. s. 107.

⁵⁾ a. a. II, s. 206 ff.

gera, vilket resulterade i uppförande av deras stycken samt, vad som var ännu viktigare, i en omgestaltning av det inhemska dramat.¹⁾ För honom är det alltså fråga om en ren parallellföreteelse till det tyska skoldramat, vars inverkan på England överhuvud förbigås.²⁾ Boas synes mig ha slagit in på den rätta medelvägen mellan dessa båda ytterligheter.

Spanien jämnställes av Creizenach med Frankrike och England i fråga om det latinska skoldramat gentemot Italien.³⁾ Av hans redogörelse framgår, att Plautus och Terentius spelats vid universiteten och att professorerna troligen också själva skrivit latinska dramer. Mycket mera⁴⁾ har han inte att förtälja, varför hans uttryck kanske är något överdrivet. A. Hämel, som i band III underkastat Creizenachs framställning av det spanska dramat en grundlig omarbetning, stödd på de nyaste forskningarna fram till 1923, har på denna punkt ej heller kunnat komma med något vidare nytt. Av ett visst intresse är hans omnämnande av den första Terentiusöversättningen från år 1557 med dess didaktiska syfte: »der Übersetzer, Simon Abril⁵⁾ tadelte es an den bisherigen spanischen Komödien, dass sie nur zur Erregung des Lachens und nicht zur sittlichen Besserung dienten, wie dies bei Terenz und Menander der Fall sei; doch hat auch seine Arbeit, wie es scheint, nicht auf das eigentliche Bühnenwesen eingewirkt».⁶⁾ Hämel fortsätter: »Auch davon ist nichts bekannt, dass ein spanischer Humanist sich in seiner Muttersprache mit einem selbständigen Versuch im plautinischen oder terenzianischen Stil hervorgebracht hätte». J. Fitzmaurice-Kelly omnämner i sista upplagan av sin bekanta litteraturhistoria⁷⁾ en översättning av Plautus' »Amphitruo» från 1517 av hovläkaren Lopez de Villalobos, bearbetningar av Sophocles' »Agamemnon» (1528) och Euripides' »Hecuba» (1533) av teologiprofessorn i Salamanca Perez de Oliva. »They may

1) »A more important matter is the influence exercised by classical models upon the vernacular interludes. This naturally showed itself in school dramas, and only gradually filtered down to the professional players.» (a. a. II, s. 215.)

2) Så även i det nya, stora verket *The Elizabethan Stage*.

3) »Ein regerer Eifer herrschte in Spanien, Frankreich und England.» II, s. 74.

4) Några titlar på fragmentariska eller blott i andra och tredje hand kända dramer.

5) Samme man säges ha översatt Aristophanes' *Plutus* och Euripides' *Medea* år 1570. Se Crawford, *Spanish Drama before Lope de Vega*, s. 154.

6) a. a. III, s. 75.

7) *A new history of Spanish literature*, s. 247.

have encouraged men like Juan Maldonado and Juan Perez to write their Latin plays in the third or fourth decade of the sixteenth century, and they may have been responsible for such productions as »Ate relegata et Minerva restituta»¹⁾ at Alcalá and other universities. But it is safe to say that they had next to no influence on the more popular dramatists of the day till much later in the century.»²⁾ Vi se således, att tendenser till skoldramat som specialgenre funnits. Och märkvärdigt är det också i själva verket, att den kände forskaren J. P. Wickersham Crawford i ett av sina senaste arbeten³⁾ använder termen »School Drama» och tillmäter företeelsen en viss betydelse, värd mera uppmärksamhet, då dess historia är »only imperfectly known». Han utökar vår kunskap med en uppgift att »between 1531 and 1539 five performances of Latin plays were given by students of the recently organized Studi General of Valencia, including a presentation of a play of Plautus in 1532». Han talar också om Maldonado och Perez men anger den av Creizenach helt flyktigt omnämnde Palmyreno, professor vid Studi General i Valencia, som »the most prominent figure in the Spanish School drama». Om dennes tre kända dramafragment »Comædia Lobenia», »Comædia Sigonia» och »Comædia Octavia» yttrar Crawford: »These are too fragmentary to allow us to form a definite opinion as to their value, but it is evident that by the use of prose, occasional dialogues in Castilian and conventional incidents of the comedy of intrigue, he attempted to give a classical setting to modern material. There is still less of Plautus and Terence, and a predominance of Castilian over Latin, in his 'Fabella Ænaria', performed at the University in 1574.»

Mycket framgår väl inte ur dessa andrahandsuppgifter, men man kan nog i största allmänhet se en av de linjer, utefter vilka det tyska skoldramat utvecklade sig.⁴⁾ — Även om kommande forskning skulle bringa mycket nytt material i dagen torde det emellertid kunna påstås, med kändedom om det spanska dramats egenartade utveck-

¹⁾ Se härom A. Morel-Fatio, *Études sur l'Espagne*, III, s. 109 ff. I slutorden (s. 137) heter det: »La comédie latine n'est ni très abondamment ni très brillamment représentée dans la littérature espagnole.»

²⁾ *ibid.*

³⁾ *Spanish Drama before Lope de Vega*, s. 127—129.

⁴⁾ Om en portugisisk »skoldramatiker», Ferreira, vilken, själv verksam som professor i Coimbra, under inflytande av sin temporära kollega Buchananus, författade stycken i dennes stil, se Crawford, a. a. s. 155 samt Creizenach II, s. 443—446, III, s. 135 ff.

ling, att ett spankt skoldrama aldrig bildat något markant inslag i landets litteraturhistoria.

Italien intager en egenartad ställning i skoldramats historia, på en gång obetydlig och avgörande. Själv frambragte det inte något skoldrama, men en av den italienska humanismens mest oomstridda insatser är, att den lät Plautus och Terentius återuppstå på scenen, vilket blev av epokgörande betydelse för hela det övriga Europas dramatiska utveckling. Men detta frö slog ej rot i Italiens jord utan fördes vidare till Tyskland, Holland, Spanien, Frankrike och England. Det är, som Creizenach framhållit¹⁾ först efter 1530, som vi »in den meisten europäischen Ländern einen gesteigerten Eifer für die Veranstaltung lateinischer Aufführungen bemerken», »Italien verliert bekanntlich in diesem Zeitraum die führende Stellung in der humanistischen Bewegung; auf dem Gebiet des lateinischen Theaters tritt es fast gänzlich zurück.»²⁾ Den tidigare humanistiska blomstringen manifesterade sig nästan inte alls i något slags skoldrama. Ett par spridda ansatser saknas emellertid inte redan under ungrenässansen, knutna till namnen Vergerio, Bruni och Alberti. »Diese ersten studentenhaften Versuche einer neuen Lustspiieldichtung stehen völlig vereinzelt da.»³⁾ Detsamma påstår Creizenach om »eine Art von literarischer Tradition in der Lustspiieldichtung» vid universitetet i Pavia. Under 1400-talet ha vi något liknande skol- eller universitetsrepresentationer av Terentius' och Plautus' komedier vid Pomponius Lætus' akademi.⁴⁾ Men detta återupplivande av klassikerna på scenen fick i huvudsak en helt annan karaktär, det blev aristokratiens och hovens sak. Under 1500-talet tyckas spår till dylikt så gott som saknas, och Italiens betydelse för teatern blev en helt annan, skapandet av två originella genrer: *commedia dell'arte* och operan, allt i den professionella skådespelarkonstens tecken.

Ännu något litet kan sägas om Italien i detta avseende, men på grund av den snabba förskjutningen av tyngdpunkten till Tyskland är det bättre, om vi genast försöka se, i vilken grad detta land för skapandet av »skoldramat» är avhängigt av Italien. Det är då onö-

¹⁾ a. a. II s. 69—70.

²⁾ *ibid.* s. 72.

³⁾ Creizenach a. a. I, s. 535—548.

⁴⁾ Creizenach a. a. II, s. 1—21.

digt, att vi uppehålla oss vid humanismens historia i dess allmänna drag; därtill är den alltför välkänd.

Det tyska skoldramat är tvåspråkigt. Detta är en distinktion, som i all sin enkelhet, om den inte överdrives, ger nyckeln till skoldramats väsen. Skoldramat är först ett latinskt humanistdrama och har sin motsatta pol i egenskapen av tyskt reformationsdrama.¹⁾ Mellan dessa båda ytterligheter finnas alla upptänkliga blandformer. Men två synpunkter böra framför allt fasthållas. Det från början i enlighet med dess italienska ursprung exklusivt aristokratiska humanistdramat utvecklas därefter, att det med bibehållande av den strängaste klassiska form drogs in i den stridande protestantismens bibelförkunnelse. Steget var taget fullt ut redan år 1529 med holländaren Gnapheus' »Acolastus», en dramatisering av parabeln om den förlorade sonen. »Er ist für die mehr als hundert lateinischen Schuldramatiker des 16. Jahrhunderts das unbestrittene Vorbild geworden. Durch die Befriedigung der ungeheuren Schaulust und mit Hilfe der bald entstehenden deutschen Übersetzungen und Nachahmungen gelangte das lateinische Drama sogar zu einer gewissen Volkstümlichkeit.»²⁾ Och en annan kännare, R. Wolkan,³⁾ framhåller »die starke Tradition des deutschen Fastnachtspiels, das eine Reihe volkstümlicher Elemente dem lateinischen Drama zuführt — — —, wodurch die Humanistenkomödie dem Volksleben sich zu nähern sucht, wenn sie auch die Kluft nicht zu überbrücken vermag».

Den andra synpunkten är blott en omvändning av den förra, ernådd genom att blicken riktas tillbaka i tiden i stället för framåt. Den innebär, att det tyskspråkiga skoldramat aldrig kan betraktas såsom helt frigjort från sin klassiska upprinnelse, ehuru dess utveckling går alltmera bort därifrån. Flera omständigheter förklara detta. Först och främst den, att det romerska lustspelets återupplivande på scenen i formellt hänseende betydde något så absolut nytt och så genomgripande, att ingen dramaform framdeles kan tänkas utan att på ett eller annat sätt stå i rapport med denna pånyttfödelse.

1) Träffande säger C. Kaulfuss-Diesch: »Das mittelalterliche Drama begann in lateinischer und endete in deutscher Sprache. Derselben Entwicklung verfiel auch das Humanistendrama und später auch das Jesuitendrama. Es spricht sich hierin ebenso wie in der Entwicklung des komischen Elements eine Gesetzmässigkeit aus, die stärker ist als aller humanistischer Wille.» Art. Schuldrama, Reallex. d. deutschen Lit.-gesch.

2) H. Schauer, art. Drama (Neuzeitliches) i Realex. d. deutschen Literaturgesch.

3) Das deutsche Drama, ed. R. F. Arnold, s. 126.

Vidare skönjes en intressant parallellism emellan det latinska och det tyska skoldramats framväxt, klart framhävd av Kaulfuss-Diesch:¹⁾ »Wie das lateinische Schuldrama mit Terenz begonnen hatte, so begann auch das deutsche mit Übersetzungen römischer Lustspiele. Die Plautusübersetzungen des Albrecht von Eyb haben allerdings auf die dramatische Kunstübung keinen Einfluss ausgeübt; an der Spitze der Reihe ist erst die Übersetzung der *'Hecyra'* des Terenz, von dem Leipziger Rektor Muschler (1530) und einige Jahre später die Terenz- und Plautusübersetzungen von Joachim Greff und Heinrich Ham zu nennen. Fast gleichzeitig mit diesen Übersetzungen beginnt auch schon die Hochflut der deutschen Schuldramen. Ihre Stoffgebiete sind dieselben wie die des lateinischen Dramas.» Och därtill kommer, att Terentius fortfor att spelas i skolorna långt fram under 1500-talet. Den gängse uppfattningen går ut på att ny-latinarna Macropedius och Gnapheus trängde undan honom. Detta bestrides av P. Dittrich i en specialundersökning.²⁾ »Dies war aber nun wiederum nicht in dem Masse und in der kurzen Zeit der Fall wie die meisten zusammenfassenden Werke es hinzustellen suchen. Verführt durch die Aufzählung in Goedekes Grundriss übersehen sie vor der Fülle bekannter neulateinischer oder deutscher biblischer Stücke, dass daneben die lateinischen Aufführungen der terenzianischen Lustspieloriginale immer und immer noch fort-dauerten. Nur finden sich eben über d i e s e weniger Mitteilungen.»

Med framhävandet av dessa synpunkter i en så stark belysning har jag velat rikta uppmärksamheten på det centrala i vårt klassifikationsproblem. Appliceras denna måttstock på skoldramat i andra länder, blir det först möjligt att konstatera i vilken grad »skoldramat» slagit igenom som verklig specialgenre. Det italienska, spanska och franska »skoldramat» blir aldrig fullt utvecklat, därför att det ej befruktas av någon strängt pedagogisk tendens. Detsamma kan i stort sett sägas om det engelska. Med andra ord: brytningen mellan det humanistiska formkravet och det ur protestantismens ethos framvuxna moraliskt-didaktiska kravet blir skoldramats livsprincip. Vi skola strax se, hur det svenska skoldramat återspeglar dessa proportioner. Men dessförinnan blir det nödvändigt att se det tyska skoldramat ur en annan synvinkel: den kronologiska och regionala.

Den humanistiska rörelsen fortplantar sig från Italien norrut.

¹⁾ a. artikel.

²⁾ Plautus und Terenz in Pädagogik und Schulwesen der deutschen Humanisten, s. 10—11.

Fram till reformationens inbrott följer den dramatiska utvecklingen med och illustrerar det direkta sammanhanget. Den i Italien utbildade latinska prosadialogen ärves, och nästa steg blir att man skriver stycken i italienskt manér med Terentius och Plautus som mönster, innan man vågade uppföra originalen. »Erstaunlich genug ist es, dass in Deutschland der Weg von der in Prosadialogen bloss angedeuteten dramatischen Handlung zur ausgebildeten Verskomödie, zu welcher Entwicklung Italien eine lange Zeit brauchte, in ein Jahrzehnt energischen Aufstiegs zurückgelegt wurde.»¹⁾ Den snabba utvecklingen markeras av de dialogiska prosascenerna i Wimpelings »Stylpho» 1480 och Reuchlins i jambiska trimetrar avfattade »Seaenica Progymnasmata» 1497.

Häri genom inför Reuchlin »eine neue Literaturgattung».²⁾ Han har t. o. m. ett försprång framför italienarna; Harmonius Marsus åstadkommer först 1500 något liknande med sin »Stephanium».³⁾

Man måste betrakta hans insats även som ett försök till hävdande av självständigheten gentemot »dem geradezu einstürmenden Einfluss von Terentius und Plautus».⁴⁾ Det bör nämligen observeras, att detta nylatinska drama började blomstra, innan ännu Plautus och Terentius återuppstått på scenen. »Die gelehrte, den Text geniessende oder erläuternde Beschäftigung war aber schon längst im Schwange.»⁵⁾ Men någon verklig frigörelse kom ej med Reuchlin. Fastlagsspelet var fortfarande den dominerande dramatiska konstformen utan nytt innehåll, och Waldis' geniala försök att fylla denna form med bibeldramats innehåll rann ut i sanden. Vägen måste gå genom »die neulateinische Vermittlung».⁶⁾ Hogle framhåller klart, att »die blinde Abhängigkeit von der Palliata» så som den tar sig uttryck i Lochers »Ludicrum drama de sene amatore», Heyendorfers »comoediae novae», »de duobus adolescentibus» (1520) och »de sene amatore» (1521), är det utmärkande för de tre decennierna av 1500-talet. Denna tid är skoldramats puppstadium. Det

¹⁾ A. Hogle, Einflüsse der Palliata (Plautus und Terenz) auf das lateinische und deutsche Drama im 16. Jahrhundert, mit besonderer Berücksichtigung des Hans Sachs, s. 13.

²⁾ H. Holstein i sin Stylphoupplaga, s. VIII (Lateinische Literaturdenkmäler, H. VI).

³⁾ Creizenach II, s. 15 f. och 19.

⁴⁾ Hogle a. a. s. 15.

⁵⁾ Hogle a. a. s. 18.

⁶⁾ Hogle a. a. s. 16.

som måste komma var ett vidgande av ämneskretsen och det kom som vi sett med Gnapheus' »Acolastus».

Jag antydde också, att detta första stadium stod i intim rapport med den italienska humanismen. Så är det jämväl närmast Sydtyskland som är platsen för dessa strävanden. Wimpheling och Reuchlin höra hemma i Heidelberg, Boioarius i Augsburg, Locher i Freiburg och Celtis i Wien. Men även i Holland fick humanismen mycket tidigt fotfäste och med den det latinska dramat. Därifrån befruktades Rhenlandet och Westphalen. Dittrich har framhållit att den nederländska humanismens viktigaste härdar voro de skolor som grundats av »det gemensamma livets bröder», de s. k. hieronymianerna. Dess strävanden voro närmast religiöst praktiska,¹⁾ i motsats till den sydtyska humanismen. Skolorna i Lüttich och Deventer, där Erasmus uppfostrades, voro särskilt betydelsefulla för inflytandet på västra Tyskland. Vid den förra utbildades den berömde skolreformatorn Johannes Sturm och hans utomordentliga dramatiska insatser på sitt senare verksamhetsfält i Strassburg äro enligt hans egna vittnesbörd en frukt av tidiga teaterintryck därifrån.²⁾

Men man får givetvis inte tänka sig någon oöverstiglig klyfta mellan dessa båda arter av humanism. Wimpheling verkade även i Strassburg, och han jämte Rudolf Agricola, Reuchlin och Celtis medverkade i den berömda »societas Rhenana» vid det kurpfalziska hovet. Så se vi också att Melanchton, den namnkunnige »praeceptor Germaniae», »der Schöpfer und Organisator des protestantischen gelehrten Unterrichtswesens»³⁾ utgått från Heidelberg och Tübingen.⁴⁾ Med sin Terentiusupplaga av 1516, vilken han som nitton-årig gav ut i Tübingen lade han grunden till den banbrytande gärning han kom att utöva, då han kallats till Wittenberg. Terentius var och förblev hans älsklingsförfattare. I denna triviala sats ligger hemligheten med skoldramats hela följande utveckling. Melanchtons kursachsiska skolordning av år 1528 är dess kanon. »Sachsen kann geradezu als Heimat der Schulkomödie gelten. — — Die

¹⁾ Lindeboom, a. a. s. 1—9, visar upp, huruledes den holländska humanismens ursprungliga konflikt med kristendomen alltmera löses upp »in het Bijbelsch humanisme».

²⁾ Vormbaum, Die evangelischen Schulordnungen des 16. Jahrhunderts I, s. 680.

³⁾ Dittrich a. a. s. 39.

⁴⁾ Här höll sig långt in på 1600-talet det nylatinska dramat i sin fria, andligt oberoende gestalt, representerat av sådana män som Bebel, Frischlin och Flayder. Se G. Bebermeyer, Tübinger Dichterhumanisten.

enge Verbindung von Humanismus und Reformation, wie sie tief und nachhaltig von Luther und Melanchton an der jungen Hochschule erstrebt worden war, wirkte gerade auch im Dienste der Dramatik von hier aus auf ganz Deutschland. — — — War es das Verdienst Süddeutschlands, den Terenz in die humanistische Lektüre und, durch die Prosabearbeitungen, in die deutsche Literatur eingeführt zu haben, so blieb dem protestantisch-sächsischen Gebiet Mitteldeutschlands das Verdienst vorbehalten, dass der Komiker durch eifrige Pflege auf der Bühne heimisch wurde.»¹⁾ — Det synes mig som om man inte fäst tillräcklig vikt vid det sakförhållandet, att Gnapheus' »Acolastus» kom ut 1529, ett år efter denna händelse. Någon imitation kan det inte vara tal om. I stället visa dessa två fakta hän på en organisk utveckling hän mot samma mål, ett pedagogiskt: innehållets primat gentemot formen. Lindeboom framhåller mycket riktigt, hur det antiskolastiska och antiklerikala satiriska elementet dominerade det äldre humanistiska dramat. »Maar Gnapheus, de Bijbelsche humanist, bracht wat nieuws. Hij nam een Bijbelsch onderwerp, en behandelde dit in humanistischen trant door gebruik te maken van de Plauto-Terentiaansche namen en typen. De inhoud woog hem zwaarder dan de vorm: 'Ik stelde mij liever in dienst van den eerbied voor het heilige dan van den roem der letteren', zegt hijzelf in het voorwoord.»

Jag menar närmare bestämt, att Melanchtons insats kan betraktas som en syntes av den sydtyska och den nederländska humanismens. Vi skulle då få en mera begriplig syn på det rent reformatoriska skoldramats snabba utveckling. Den var ej en produkt av en, såsom isolerad betraktad, tillfällig företeelse som Gnapheus' »Acolastus» utan var förberedd i de sydtyska humanisternas kampglada dramatik och holländarnas kristna humanism. Ty i stort sett var det protestantiska skoldramat ett bibliskt kampdrama. Nu hade det förlorat sin aristokratiska karaktär och blivit sant demokratiskt. Språkförändringen skedde. »Der Übergang vom lateinischen zum deutschen Schuldrama vollzog sich zuerst im Stammlande der Reformation, und es ist kein Zweifel, dass die Bewegung der Reformation, die einen Hutten veranlasste, sein elegantes Latein in kerniges Deutsch zu übersetzen, hier den entscheidenden Anstoss gegeben hat, und so ist es erklärlich, dass sich im deutschen Schuldrama die konfessionelle Polemik ganz anders breitmacht als im lateinischen.

¹⁾ Dittrich a. a. s. 43.

Dazu kommt allerdings das Bedürfnis, je mehr die ursprünglichen Schulübungen zu öffentlichen Schaustellungen wurden, sie an den lateinunkundigen Zuschauer heranzuführen.»¹⁾ Man kan tillägga, att detta sistnämnda är ett utslag av den evangeliska demokratiseringen.

Detta sachsiska bibeldrama spred sig över hela Tyskland. Genom konfrontationen med olika former av skådespel, t. ex. borgarspelen i södra och västra Tyskland, uppstodo många blandformer. Stoffkretsarna vidgades; sagostoff, folkboksmotiv, moralitetsstoff behandlades. De nylatinska dramerna, särskilt N. Frischlins, översattes och bearbetades undan för undan. Det är klart att på så sätt tillkomna tyska dramer alltmera gled bort från de klassiska mönstren. Härigenom beredes givetvis också rum för medeltids-traditionen att återigen tränga in, och den gjorde det eftertryckligt. »Die neulateinischen dramata sacra haben die Kernsäfte der Einflüsse aufgesogen, sodass für die Mehrzahl der deutschen Dramen nur noch ein matter Absud aus Plautus und Terenz übrig blieb.»²⁾

Emellertid kolliderade det tyska skoldramat till slut även med en verklig »Fremdkörper», det s. k. engelska komediantdramat. Det skedde kort före och efter 1600. »Das Schuldrama konnte sich dem Einfluss dieser neuen Bühnenkunst nicht gänzlich entziehen, und durch das ganze 17. Jahrhundert hindurch bietet es ein Bild des Kampfes um die Kunstform und schliesslich der Durchdringung seiner eigenen Form durch die überlegene Kunstübung der Berufsschauspieler. Zunächst sucht es seinen steifen pädagogischen Charakter noch zu bewahren, aber die Stileinheit, die es im 16. Jahrhundert besessen hatte, geht im 17. verloren, es ist nicht mehr die in ihrer Gesamtheit imponierende Kulturerscheinung von ehemals.»³⁾ I stort sett är denna karakteristisk nog riktig. Det mest beaktansvärda i den är emellertid medgivandet att det tyska skoldramat *i någon mån* kunnat hävda sin självständighet. En tidigare uppfattning, i Sverige representerad av Schück,⁴⁾ har ännu skarpare betonat det genuina skoldramats värnlöshet gentemot detta utländska inflytande. På senare tider har en svensk forskare, G. Fredén,⁵⁾ ta-

1) Kaufuss-Diesch a. art.

2) Hogle a. a. s. 29.

3) Kaufuss-Diesch a. art.

4) Jfr kapitlen »Tisbe» och »Troijenborgh» nedan.

5) A Propos du Théâtre Anglais en Allemagne: L'Auteur inconnu des »Comédies et Tragédies Anglaises» de 1620 (Revue de litt. comp. 1928).

git sig för att kritiskt skärskåda relationerna mellan skoldramat och komediantdramat. Man har fått klart för sig, att de engelska komedianternas betydelse för Tyskland är rent teaterhistorisk: i egenkap av professionella skådespelare ta de sikte på den sceniska effekten, och genom sin scenteknik omskapa de alldeles dramats struktur.¹⁾ På en viktig punkt, nämligen ifråga om scenanvisningarna, bestrider Fredén detta. Sedan J. Nordström uppvisat, att den förut okände författaren till den nämnda samlingen komediantdramer måste vara tysken Friedrich Menius,²⁾ har Fredén gått vidare på detta spår och fastslagit att Ackermann och Burkard Waldis äro förebilder för de engelska komedianternas drama om den förlorade sonen. Även deras Esther-drama är byggt på tyska förebilder.³⁾ Men detta är bara yttre stöd för Fredéns viktiga slutsatser ifråga om scenanvisningarna. »Les indications de scène du recueil sont un objet d'examen important pour notre question. Voici en effet, un trait qui se retrouve dans tout le recueil: l'apparition d'un personnage sur la scène est indiquée comme une sortie, sa disparition, au contraire, comme une entrée. Cet usage est, comme on sait, tout contraire à celui que l'on observait dans le drame anglais de l'époque d'Élisabeth et que, par conséquent, on s'attendrait à trouver dans les 'comédiens anglaises'. Creizenach a relevé le fait, mais sans essayer de l'expliquer.⁴⁾ Mauermann soutient que l'usage en question caractérise le drame des comédiens en général.»⁵⁾ Det är onödigt att anställa en särskild prövning av Fredéns uppfattning på denna punkt. Han själv påpekar hur enkel hela saken är,⁶⁾ i det han tydligt säger ifrån, att de tyska skoldramatikerna helt enkelt följa sina läromästare Plautus och Terentius. Samma grundsyn har jag genomfört i fråga om de av mig behandlade svenska skoldramernas sceniska byggnad.

Det trettioåriga kriget åstadkom ett tvärt bakslag för alla dessa strävanden: »an Stelle des Humanismus war das Barock getreten.»⁷⁾

1) Se senast G. Mielke, art. Englische Literatur (Einfluss auf die deutsche) i Reallex. d. deutschen Literaturgesch.

2) Friedrich Menius, en äventyrlig Dorpatprofessor och hans glömda insats i det engelska komediantdramats historia (Samlaren 1921).

3) Visat redan av R. Schwarz, Esther im deutschen und neulateinischen Drama des Reformationszeitalters, s. 170—180.

4) Creizenach, Die Schauspiele der engl. Komödianten., s. 4 XXXIX.

5) Mauermann, Die Bühnenanweisungen im deutschen Drama bis 1700.

6) a. a. s. 427, not 1.

7) Kaulfuss-Diesch, a. art.

Hur det tyska skoldramat dör ut behöver ej uppta oss närmare här, då det är en sak som kronologiskt faller åtskilligt framom de svenska problem som nu sysselsätta oss.

Till sist må några ord sägas om »skoldramats» egenskaper och syftemål. Huvudsyftet var pedagogiskt, därom råder ingen meningsskiljaktighet. Men så fort det gäller att bestämma hur långt det pedagogiska syftet sträcker sig, inställer sig en viss osäkerhet, vilket jag i inledningen till detta kapitel gett exempel på. Med fördel låter sig tvåspråkighetssynpunkten upprätthålla även nu. Det är avgjort lättast att komma till rätta med det latinska dramat. Övningen i latintalande är dess grundtendens. Men i detta formella krav involveras andra, liksom i fråga om grammatikundervisningen¹⁾ vittnande om den rapport man alltid sökte med det levande livet: stärkandet av minnet, ernåendet av djärvhet och lugn i det offentliga föredraget, samt övning i ett »gewandtes und zierliches Auftreten».²⁾ Men det direkt undervisande innehållet var samtidigt aldrig lämnat ur sikte; Stammler har träffande betecknat »Satire und Didaxis» som »die Triebkräfte für die humanistischen Dramatiker».³⁾ Därtill kommer, fastän ej så ofta, »der Auftrag oder Wunsch, ein Fest neu zu schmücken».

I det tyska skoldramat förskjutes tyngdpunkten utan att sammanhanget med det latinska upphör. »Alle drei Tendenzen, ethische, didaktische und repäsentative, die beiden ersten am nachhaltigsten, nimmt das Schuldrama⁴⁾ auf, das seit der Reformation sich zu ungeheuerlichen Mengen entwickelt. Doch an die Stelle der Humanität trat die bestimmte Konfession, so dass die Entwicklung des Schuldramas in den Rahmen des kirchlich-moralischen Schrifttums hineingehört.»⁵⁾ Genom att skoldramat iklädde sig modersmålets dräkt blev det som vi sett demokratiserat. Det kom i intim kontakt med folkliga dramaformer och därigenom med folkets eget liv. P. Merker⁶⁾ karakteriserar dramat som »die literarische Lieblingsgattung des Reformationszeitalters», bottnande i tidens eget väsen. »Die ganze Zeit vor und besonders nach der Reformation zeigt dagegen⁷⁾ einen unverkennbar dramatischen Grundzug.» Häri lig-

¹⁾ Se ovan s. 33.

²⁾ J. E. Gillet, Über den Zweck des Schuldramas in Deutschland, s. 71—73.

³⁾ a. a. s. 163.

⁴⁾ Stammler skiljer mellan »Humanistendrama» och »Schuldrama».

⁵⁾ ibid.

⁶⁾ Reformation und Literatur, s. 22.

⁷⁾ Gentemot barockens huvudtyp »die breit ausladende Form des Romans».

ger omiskänneligen en stor sanning. Men detta dramatiska grunddrag var inte något estetiskt självändamål. Det stod i tjänst hos syftet att undervisa. Allt präglas av »Didaktik, tausendfaltig, alles-umfassend, alles-durchdringend».¹⁾ Gillet har klokt nog undvikit att försöka inpassa sin undersökning i gängse estetiskt historiska schemata. »Eine kulturgeschichtliche Ästhetik, ebensosehr bemüht, die pathetischnüchternen Ideale des Bürger- oder Volksdramas darzustellen, gibt es bis heute noch nicht.»²⁾ Genom att systematiskt undersöka en mängd dramer kommer Gillet till det resultatet att de alla äro didaktiska i ett eller flera av följande hänseenden: »Sittenlehre, Lebensweisheit, Selbstkenntnis, Glauben, Erziehung des gemeinen Mannes, Erhaltung des Standesbewusstseins, Politik.»³⁾ Han sammanfattar sina iakttagelser i följande ord:⁴⁾ »In zwei Worten lässt sich die ganze Lage zusammenfassen: Moral und Didaktik. Diese bezieht sich auf Methode und Absicht; jene, entweder abstrakt oder konkret angehaucht, verteilt ihre Mahnungen zwischen Individuum, Familie und Staat.» Dessa ord om dramat i allmänhet kan Gillet med en viss självklarhet ta till ledmotiv för sin redan nämnda studie över skoldramats tendens. Jag anser att vi här ha det allvarligaste korrektiv mot allmänt utbredda åsikter, som gå ut på att skoldramat inte länge kunde hålla den moraliserande tendensen utan alltmer föll offer för driften att roa och underhålla, en åskådning som i Sverige konsekvent upprätthålles av Ljunggren och Schück och som lett den senare till att skapa nya genrebeteckningar, där något sådant alls inte varit nödvändigt. Det är inte så mycket frågan om ett antingen — eller, som fastmera om ett både — och. En viss »utile dulci»-åskådning har nog så småningom blivit det bestämmande för skoldramatikerna. En skoldramatiker kan vara mer eller mindre snusförnuftig i sina uppfostringsmetoder, mer eller mindre human. Även scener vilka synas oss allt annat än etiskt betonade, voro nog i mycket högre grad för den tidens publik moraliskt värdefulla.⁵⁾

Då vi nu vända oss till vårt eget land för att söka få fram ett par allmänna konturer i det svenska skoldramats fysionomi, stöta vi

¹⁾ J. E. Gillet, Über den Zweck des Dramas in Deutschland im 16. und 17. Jahrhundert, s. 432.

²⁾ a. a. s. 430.

³⁾ a. a. s. 436.

⁴⁾ a. a. s. 467.

⁵⁾ Se vidare mitt »Tisbe»-kapitel, s. 153 f.

på två huvudsvarigheter. Båda äro av kvantitativ natur och egentligen nära sammanhängande med varandra. För det första är som vi sett vår äldre skolhistoria mycket bristfälligt känd, varigenom givetvis de direkta uppgifterna om skådespelsrepresentationer bli mycket tunnsådda, och för det andra är det endast ett fåtal skoldramer av namngivna svenska författare, som bevarats åt eftervärlden. Därmed är icke sagt att många flera skulle ha funnits — mycket tyder på, att så ej är förhållandet — ehuru naturligtvis ingenting hindrar att upptäckter i »Tisbes» stil kunna göras. Mitt studium av dessa kända skoldramer har emellertid övertygat mig om att de besitta vissa egenartade karakteristika, som, ehuru dramerna i stort sett äro otänkbara annat än som varianter av det tyska skoldramat, ge oss en och annan hållpunkt för bedömandet av de nationella faktorernas betydelse. Men först må vi uppehålla oss något vid de yttre vittnesbörden.

Mycket utöver vad Ljunggren och Schück ha sammanbringat, är jag emellertid inte i stånd att meddela. Ljunggren påpekar, att »uppförandet af komedier och tragedier» rekommenderades i 1575 års ordinantia (s. 157) och gör gällande, att detta indirekta vittnesbörd är det enda 1500-talet har att ge (s. 160). Han noterar i stället ett par föreställningar vid hovet, en från 1594 och en från 1595. Schück framhåller, att Terentius är »upptagen som mönsterförfattare redan i 1571 års skolordning». ¹⁾ Men Hall har visat att vår första skolordning härstammar redan från 1561. ²⁾ I den finna vi följande intressanta prov på hur veckoschemat tog sig ut på »Tijsdaghen». »Om Tijsdags morgonen, emellan 6 och 8, skola Fabulae Æsopi, vt-satte på Latin aff Ioachimo Camerario, och mellan åth Dialogi puerilium, Colloquiorum Petri Mocellani eller Erasmi, the som ther till bäst tiena, läsna wärda, för then andra kretzen, läss man sedan Terentium, och så någre Fabulas Plauti, the som rena äro, såsom aulularia, Trinummus, Pseudulus, och andre slijka, och sedan läsa virgilium för then fierde kretzen, och skola thessa två lexor som äro in Terentio och virgilio, altijd resiteras vtan bok, för än scholmestaren them exponerar.» ³⁾ Ett typiskt humanistiskt program, karakteristiskt genom att »samtal» och skådespel stå så nära varandra och vidare genom recitationer av Terentius! »Von diesen zur Lektüre bestimmten Gesprächen ist es nur ein Schritt zum Drama

¹⁾ Sv. lit. hist. I. (1890), s. 613.

²⁾ a. a. s. 3.

³⁾ Årsböcker etc. IV, s. 17.

selbst.»¹⁾ E. Schmidt framhåver också starkt skoldramats grundkaraktär i sceniskt avseende som deklamatorisk.²⁾ Och Francke betecknar »die Aufführung solcher Dramen sehr oft schlechtweg als Rezitation».³⁾ Ett annat exempel på Terentiuslektyr från 1500-talet har Aksel Anderson lämnat. Han har funnit en glosförteckning till »Andria», visserligen odaterad men nedskrivet i ett exemplar av »Variarum rerum vocabula» av år 1538. Språket överensstämmer i de två dokumenten, och Anderson kan med full rätt beteckna glossaret såsom härstammande från »medlet av 1500-talet».⁴⁾ Ur 1611 års skolordning behöva inga bevis på Terentiuslektyr lämnas. Den är ju som vi sett modellerad efter Melanchtons. Endast ett kort citat må meddelas, vilket återigen visar sammanhanget mellan skolan och livet, förmedlat genom studiet av favoritdramatikern. I avslutningsparagraferna, »Quaedam observationes» heter det bl. a.: »Terentio nulla Colloquia et Confabulationes reperiuntur magis idoneae, Elegantiam morum pueri citius ex conversatione, quam ex praeceptis, et institutione discunt.»⁵⁾

Schück lämnar flera exempel på klassiska skådespels framförande på scenen,⁶⁾ det första från Rudbeckius' privata kollegium i Uppsala, där »Andria» spelades 1610.⁷⁾ Därefter följde, med jämna mellanrum, »Eunuchus», »Heautontimorumenos», »Adelphi» och »Phormio», och 1611 gavs Euripides' »Kyklops» på grekiska. Från skolorna meddelar Schück även några exempel. Rektorn vid Örebro gymnasium Jacob Bose Rudbeckius hade varit med om de nämnda representationerna i Uppsala, och på sitt nya verksamhetsfält introducerade han 1616 »Andria». Så nämnes Rondeletius' uppgift i företalet till »Judas Redivivus» 1614 att han låtit uppföra två av Terentius' komedier.

De uppgifter som för övrigt kunna sammanletas om skolornas teaterverksamhet, såsom t. ex. Petrus Magni Gyllenius' meddelanden i sitt »Diarium» från tiden 1622—1667, härstamma mest från 1600-talets mitt och intressera oss mindre i detta sammanhang. De gå i

¹⁾ Merker, Reformation und Literatur, s. 22.

²⁾ Die Bühnenverhältnisse des deutschen Schuldramas und seiner volkstümlichen Ableger im 16. Jahrhundert, s. 20.

³⁾ Terenz und die lateinische Schulkomödie in Deutschland.

⁴⁾ Variarum rerum vocabula I, s. 61.

⁵⁾ Årsböcker etc. IV, s. 37.

⁶⁾ Sv. lit. hist. I (1890) s. 614—615.

⁷⁾ Om arten av de av N. Östman omnämnda djäknespelen på Stortorget i Stockholm 1575 och 1586 veta vi intet (Holmia I: 2, s. 1—4).

allmänhet ut på att ett eller annat svenskt eller tyskt drama spelats.¹⁾

Innan jag övergår till att behandla fyra av våra bästa skoldramer, vill jag framhålla ett par för den följande undersökningen ledande synpunkter, genom vilka vår dramatik i någon mån avgränsas från den tyska. Vårt svenska skoldrama har ingen lång utvecklingshistoria. Den egentliga blomstringen infaller under den första hälften av 1600-talet, och i sin utpräglat klassicerande karaktär är den inskränkt till ungefär tre decennier, 1609—1632, från »Tisbe» till »Troijenborgh». Det tyska skoldramat var ständigt utsatt för nya sidoinflytelser från andra riktningar, vilka inflytelser kontinuerligt förändrade dess karaktär. De svenska skoldramatikerna blevo under sina studiebesök i Tyskland med ens ställda inför flera former på en gång, varför deras verk — »Tisbe» är generalexemplet — komma att bli brytningsplatser för helt olika stilriktningar. Men under allt detta, och det är det viktigaste förbiseendet Ljunggren och Schück ha gjort, är den sammanhållande principen, ryggraden i deras dramatiska skapande, deras egenskap av *humanister*. Det är frapperande, att det konfessionella patos, som utmärker det tidigare tyska skoldramat, ej alls avspeglar sig i det svenska. Först i Prytz' och särskilt Brascks dramer kommer det fram men då sammansmält med den nationella stormaktsagressiviteten som skapats av det trettioåriga kriget. Då har det tyska för länge sedan förlorat sin käcka kamplust och i det blödande landet arbetar sig fram en utpräglad fredsdramatik.

Två faktorer bidraga ytterligare till att framhäva den nationella prägeln, ty även en självständigt förvaltad humanistisk klassicitet måste anses vara en nationell tillgång. Jag framhöll i inledningen,²⁾ att Ljunggren ej åstadkommit någon förbindelselänk mellan sina spekulationer över de dramatiska anlag han funnit i folkvisan och vårt skoldrama. Det synes mig vara ofrånkomligt, att liksom vår folkvisa är dramatiskt betonad, så är vårt skoldrama präglad av en lyrism som ibland tar loven av det episka och på så sätt räddar det från den tröttande tyngd som är det tyska dramats skötesynd. I motivvalet är inriktningen på folkvisan iögonenfallande, och det synes mig, att Messenius blottat mera än en personlig lynnesytring

¹⁾ I ett följande arbete om S. P. Brascks dramer skall redogöras för denna tids teaterväsen.

²⁾ Se ovan s. 3—4.

då han i företalet till »Swanhuita»¹⁾ säger det vara sin avsikt »At författa heela Sweriges Rijkets Historia vthi 50 Comoedier, och Tragoedier, och them offentligh exhibera: såsom och til at sammanhämta the äldste och sköneste Sweriges Rijkets Kämpewijsor, aff hwilke Swenske Crönikan vthdragen är, och them låta på tryck vthgå».

Den andra faktorn hänger intimt ihopa med den förra. Liksom denna, vilken kan sägas representera en inre tradition, betecknar den ett sammanhållande band, en yttre tradition. Vi skola se, huruledes »Tobie Comedia», »Tisbe», Messenius' dramer, »Judas Redivivus» och »Troijenborgh» betydligt mera än vad som redan förut observerats bilda en kedja av inbördes förvantskap, ehuru givetvis betingad av den kronologiska ordningsföljden.

Med genomförandet av dessa synpunkter har jag naturligtvis inte avsett att kullstöta Ljunggrens och Schücks mening, att Sverige aldrig fått ett verkligt nationellt drama.²⁾ Den är tyvärr alltför sann. Men det synes mig som om två av Ljunggrens viktigaste satser härigenom erfore någon inskränkning, dels den om »konstdramats» bristfälliga avspegling av det lyriskt-dramatiska kynnet (s. 49),³⁾ dels den om den ledande principen för studiet av det svenska skoldramat.⁴⁾ Det synes mig även, som vi nu kunde sluta detta kapitel med att delvis instämmande citera Schücks ord⁵⁾ om varför förhoppningarna om ett svenskt nationellt drama grusats. »Mitten av 1600-talet var otvivelaktigen en tidpunkt, då det svenska folkets nationella krafter spändes med en dittills icke anad styrka — det var vändpunkten i vårt nationella liv. En dramatisk litteratur började också att denna tid spira upp även hos oss, men av fröet blev aldrig blomma; vi fingo då intet nationellt drama, och vi hava knappt fått det sedermera — Strindberg är ett rent undantag. Anledningarna härtill voro tydligen flera. En orsak låg i nationallynnet, som är av mera lyrisk än dramatisk läggning, en annan låg däri, att vår politiska stormakt dels icke var fullt naturlig, icke — såsom i England, Frankrike och Spanien — motsvarades av en liknande ekonomisk bärkraft, dels ock var av allt för kort varaktighet för att hinna avsätta en så fullmogen frukt som ett nationellt drama; en tredje

1) Johannes Messenius' Samlade dramer, utg. av H. Schück, s. 86.

2) Se ovan s. 3—4.

3) Se även ovan s. 4.

4) Se ovan s. 35.

5) Antydda ovan s. 4.

anledning låg däri, att hovets inflytande på teatern var betydligt starkare än medelklassens. Det stora nationella dramat är nämligen ett huvudstadsbarn, stammande från medelklassen och upp-vuxet bland denna, ofta vanvårdat, men starkt och härdat, icke en palatsens bortklemade, grant utstyrda lilla sjukling, som vaktas för alla vindar, men just därför dukar under för första kalla fläkt.»¹⁾

Reservationen gäller bara, att Schüek, så vitt jag kan se, med den spirande nationella dramatiken menar den, som fick sitt bästa uttryck i Hiärnes »Rosimunda». Jag förstår därmed »skoldramat», representerat av de alster vi nu gå att stifta bekantskap med.

¹⁾ Ill. sv. litt.-hist. II, 3. uppl. (1927), s. 431—432.

II.

Tobie Comedia.

Det kan måhända synas egendomligt, att detta bibeldrama sammankopplas med de först sex till åtta decennier senare följande tre utpräglade representanterna för den svenska skolhumanismens genuint klassicerande strävanden. Tobie Comedia är nämligen intet bibeldrama i Gnapheus', Macropedius' eller andra nylatinares stil. Motivet hör till dem som bildade genren »Spiele zur Verherrlichung des Ehestandes». ¹⁾ Creizenach påpekar vidare att denna genre är »dem deutschen Repertoire eigentümlich» och fortsätter: »solche Spiele wurden oft bei Hochzeiten von den Schulmeistern mit ihren Schutzbefohlenen aufgeführt. Hierher gehören die Spiele von der Heirat Isaaks, von Tobias und von der Hochzeit zu Kana, alles drei Stoffe für die aus jener Zeit keine lateinischen Dramatisierungen nachweisbar sind.»

Men mer än ett skäl talar för att »Tobie Comedia» må behandlas i detta sammanhang. Schück har kallat det »reformationstidens yppersta drama» ²⁾ på grund av dess äkthet i ton och stämning, och vi kunna använda detta epitet även efter andra grunder. Det är det enda drama från reformationstiden, om vilket vi kunna förmoda, att det härrör från en svensk författare. ³⁾ Att denne är Olavus Petri står väl utom allt tvivel. Vidare är det »den äldsta tryckta komedi på vårt språk» (Ljunggren, s. 163). Dess utgivningsår, 1550, kan sålunda betraktas som det svenska reformationsdramats födelseår. Av det för den tiden säkerligen enastående antalet nya upplagor — Ljunggren känner sådana från 1561, 1592, 1603, 1621 och 1650 — kunna vi sluta oss till en stor popularitet. ⁴⁾ Då denna slutligen tar sig det uttrycket att »Tobie Comedia» blivit ett jämte Terentius' dramer och det starkt antikpåverkade »Tisbe» av Rondeletius för

¹⁾ Creizenach III, s. 320.

²⁾ Ill. sv. litt.-hist. II, s. 85.

³⁾ Se förordet!

⁴⁾ En upplaga av 1556 har upptäckts av G. Rudbeck; se Allm. sv. bokh. fören.:s meddel. 1906, s. 198 f.

hans »Judas Redivivus» flitigt utnyttjat mönster, kan motiveringen anses tillräcklig.

Mycket nytt kan jag emellertid inte säga om »Tobie Comedia». Dess innehåll täckes nämligen i stort sett av den apokryfiska bibelboken »Tobie Book» och det har fått fina karakteristiker av Ljunggren och Schück, vilka båda tagit sikte på dess tydligt uttalade tendens som ett typiskt protestantiskt inlägg i äktenskapsfrågan. De framhålla båda, att Olavus Petri trots ämnets svårigheter och trots sin strävan att endast undervisa lyckats förläna dramat ett visst estetiskt värde. Jag citerar några ord av Ljunggren vilka Schück tagit upp och därför enklast uttrycka deras gemensamma uppfattning: »Dikten liknar ett af dessa gamla trädsnitt ur tyska skolan, hvilka föreställa scener ur den heliga historien; konturerna äro kantiga, ställningarna tvungna och oskönt vridna, ansigtena stränga, stundom knarriga. Men detta oaktadt gör det hela genom den stränga religiösa känslan, det förräder, ett djupt intryck; ty en själ talar dock till oss genom dessa otympliga former.» (s. 171—172.) Då vidare Schück säger att det bärande i dramat är »hänförelse öfver Herrens underbara värk», varigenom det blir »en lofsång till Herrens ära», och Ljunggren hos författaren prisar »en viss för denna tid ovanligt fin takt», kan man endast instämma. Detsamma gäller det betyg Ljunggren ger åt behandlingen av språket, en faktor, som jag anser ensamt garantera ett för den tidens fordringar självständigt författarskap och tala emot översättningsalternativet. »Det har visserligen hela karakteren af ett språk i sin daning, och det saknar den smidighet, som gör det lätt flytande i versform; men man märker, att det är en kraftig hand som böjer och formar det. Det klingar mäktigt, fulltonigt och framför allt rent.» (s. 172.)

Det är huvudsakligen ur genetisk synpunkt »Tobie Comedia» förtjänar att skärskådas närmare, vartill kommer ett försök att något litet rucka på dess placering i det litteraturhistoriska sammanhanget. Ljunggren och Schück ha båda tagit fasta på de ord, med vilka Luther¹⁾ rekommenderat dramatiseringen av Tobie bok och samtidigt sanktionerat den ännu om sina mål tveksamma tyskspråkiga protestantiska bibeldramatiken. Härav har den slutsatsen dragits, att vår reformator liksom flera tyskar före och efter honom endast omstuvat bibelns framställning. »Anfangs kleben die Dichter auch noch ängstlich an dem Text und setzen den Lutherischen

¹⁾ Företalet till hans bibelöversättning.

Wortlaut getreu in Verse, wie die Meistersinger in ihren Liedern. — — — Auch die Reihenfolge der Szenen wird zunächst genau nach der Bibel beibehalten. Zuerst die Neulateiner beginnen damit zu brechen und schalten nach den dramatischen Notwendigkeiten freier mit der Überlieferung. Und bald lernen es auch die deutschen Verfasser.»¹⁾

Det förefaller mig nu, som om Ljunggren och Schück något för mycket betonat »Tobie Comedias» likhet med ett medeltidsmysterium och något för litet beaktat den synpunkt jag genom att anföra Stammers ord tagit sikte på. Ljunggren säger: »För behandlingen af detta ämne har författaren ej lärt mycket af sin Terentius. Vål har man här en aktindelning, och den gjord med god urskilning; men då scenindelning saknas, så löper inom de särskilda akterna allt tillsammans i en oordnad massa. En indelning i scener tvingar till en viss gruppering af ämnet och gör någon planomläggning nödig; men om någon sådan är icke fråga här, der bibeltexten följes vers efter vers och någon själfständig anordning af enskiltigheterna icke förefinnes. Då det sålunda är en episk berättelse, som i denna komedi blott omsättes i dialog, så står det episka kvar, trots den skenbart dramatiska formen, och styckets komposition påminner därför vida mera om mysterierna än om antikens drama. Detta visar sig bland annat uti det obesvärade sättet att handskas med tid och rum.» (s. 169). Vi se således att Ljunggren eftersträvat en boskillnad mellan gammalt och nytt i vårt första reformationsdrama. Erkännas måste att inte mycket är att erinra mot hans resultat. Men ett par reservationer kunna göras. Ljunggren tillmäter tidens och rummets enhet alltför stor vikt, i enlighet med den äldre litteraturhistoriens åskådningssätt. Numera är man mera benägen att anlägga en vidare måttstock på dessa företeelser, sedan man kommit till insikt om att enhetskravet är ett ideal, som mycket sällan uppfyllts. En stor del av renässansens dramatik har »episk» karaktär. Rondeletius' »Judas Redivivus» går i detta fall betydligt längre än »Tobie Comedia», men är likväl som vi skola se utpräglat terentianskt. — Vidare synas mig följande drag vara avgjort terentianska: en viss rörlighet på scenen, varigenom handlingen mister något av sin episka karaktär; en tydlig förkärlek för en snabb dialog, vilken på ett par punkter antager en nästan stichomytisk form;²⁾ ett sätt

¹⁾ Stammer, Von der Mystik zum Barock, s. 326.

²⁾ Särskilt samtalet mellan fadern, sonen och ängeln i »then andre delen» samt mellan ängeln och Raguel. Ett par av de sistnämndas repliker må återgivas.

att betona bortresa, avsända tjänare med uppdrag och anamma »nyheter», vilket jag vid behandlingen av »Tisbe» och »Judas Redivivus» får tillfälle att närmare belysa; de olika »delarnas» spelöppningar, den första i lamentationsstil, den andra och den tredje klart gripna situationer ur det domestika livet. Detta är inte mycket men i alla fall fullt tillräckligt för att vi skola se att Terentiusrenässansen inte är utan sin delaktighet i Tobie Comedias tillblivelse.

Även vid en jämförelse med tidigare Tobiasdramatik komma vi till resultat, vilka avlägsna oss ifrån den alltför snäva uppfattningen, att författaren till »Tobie Comedia» skulle ha åstadkommit en slavisk parafrasering av »Tobie Book». Han säger visserligen själv i förordet, att hans drama endast är att betrakta som ett substitut för bibelberättelsen, och det stämmer naturligtvis om vi se till syftet,¹⁾ åtminstone i stora drag.

Två kända tyska författare ha gått före Olavus Petri som bearbetare av det populära motivet, nämligen Hans Sachs och Hans Ackermann. Den förres »Comedia, die gantz histori Tobie mit seinem sun, hat XIII person und V actus»,²⁾ är daterad 1533, och den senares »Ein Geistlich unn fast nutzlichs Spiel, von dem frommen Gottfürchtigen mann Tobia»³⁾ härrör från 1539. Det är nog ofrånkomligt att Olavus Petri känt och utnyttjat bådas stycken. Däremot måste jag liksom Schück ställa mig fullkomligt avvisande mot Ljunggrens från Manderström övertagna uppfattning att Olavus Petri skulle ha bearbetat Mathæus Vindociensis »Historia Sacra de Tobia Seniore et juniore». Inte någon som helst likhet står att uppdriva med undantag för det oundvikligt gemensamma i ämnet. — Emellertid förtjäna även ett par andra data att antecknas. Wick⁴⁾ talar om en »Sanct Gallenener Fassung» från 1540, och från Kahla

Engelen: »FRå Niniue, haffuer wår reesa streckt
Men födde äre wij, aff Naphtali slecht.»

Raguel: »Kenne j Tobiam wår elskeligha brodher»

Engelen: »Ia kenne wij så, han är gammal och godher.»

Nedan, s. 124 har jag påvisat tvenne terentianska mönster till ett dylikt replikskifte. Vi böra lägga märke till att författaren här liksom på ett par andra ställen glömt att redogöra för vem den talande i varje särskilt fall vänder sig till, och nöjer sig med enkla namnöverskrifter.

¹⁾ Nedan, s. 217 har jag fått tillfälle att uppvisa, hur Olavus Petri delvis omredigerat bibelns »katolska» framställning till större överensstämmelse med vad protestantismen kunde kräva såsom oundgängligt.

²⁾ Nytryck i Bibl. des lit. Vereins in Stuttgart, Bd. 102.

³⁾ Nytryck i samma serie, Bd. 176.

⁴⁾ Tobias in der dramatischen Literatur Deutschlands, s. 80.

berättas 1548: »I a. Sch. 16 gr. dem Schulmeister und seinen Gehilfen geschenkt, als sie die Historie vom Tobias am Ostermontage gespielt haben.»¹⁾

Det första man lägger märke till vid studiet av ett bibeldrama är givetvis dess förhållande till bibeltexten. Ljunggren och Schüek ha gjort detta men kanske med någon ensidighet. Den förre avtrycker (s. 164—165) några exempel på Olavus Petris sätt att parafrasera och tillägger: »Gemenligen fortsätter förf. hela sidor att troget ansluta sig till bibeltextens dialog och utan att som här inskjuta något af egen uppfinning. Utökar han textens ord sker det endast, hvarest en nyttig lärdom med mera skärpa och eftertryck skall framhållas.» (s. 163—164.)

Till omfånget är dramat ungefär identiskt med Tobie Book. Prologen eller »förspråket»²⁾ redogör, som Ljunggren påpekat (s. 166), icke blott för innehållet i stycket utan även för hela Tobie Book, »sålunda äfven för Tobie slutliga öden och död, hvarom dock ingenting nämnes i sjelfva komedien». Redan häri ligger ett medgivande om en viss begränsning. Hela fjortonde kapitlet bortfaller på så sätt. Vad det övriga beträffar, finnes i dramat en motsvarighet till varje kapitel, dock med en viss ojämnhet, icke utan sitt intresse. Dramat är indelat i tre »delar»³⁾ i stället för akter, och den första delen, ehuru vidlyftigare än den tredje, motsvarar endast åtta verser i första kapitlet (19—26) samt hela andra kapitlet jämte sjätte versen i tredje kapitlet. Andra delen täcker hela komplexet 3 kap. 7 v. —8 kap. och tredje delen 9 kap.—13 kap.⁴⁾ Det är således första delen som skall vara den mest givande, särskilt spelöppningen med de församlade fångarna, av vilka tre föras fram efter varandra för att ge luft åt sin förtvivlan, och så griper Tobias in, manande till undergivenhet under Guds rådslag. Det tyder ovillkorligen på en scenisk gruppering och talar emot Ljunggrens förmodan (s. 175—176) att stycket icke skulle ha uppförts. Sedan draga sig dessa bi-figurer alltmera ur spelet och försvinna helt, när de blivit mättade, och replikskiftet blir alltmera individuellt. Utan att jag kan ange någon direkt förebild, synas mig likväl fångarnas utgjutelser påminna om något klassiskt skådespels lamentationsscener. Även om

¹⁾ Mitteilungen des Vereins für Geschichte zu Kahla und Roda, Bd. 3, s. 44.

²⁾ Ett »förspråk» finnes det också till »Tobie Book.»

³⁾ Det kan kanske förtjäna nämnas, att även Olavus Petris skrift »Een liten vndervisning om echteskapet», 1528, är indelat på samma sätt.

⁴⁾ Ljunggren a. a. s. 165—166.

Ljunggrens påstående är riktigt, att dessa inledande scener äro »helt och hållet förf:s egen uppfinning» (s. 164), kan detta emellertid icke gälla det tekniska förfaringssättet. Vad det rent stoffliga beträffar, är det ju så nära sammanhängande med det i Tobie Book givna, att det mycket väl räcker med att betrakta det som utspunnet härur, fastän på ett mycket skickligt sätt. Men det bör kanske ihågkommas, att Gamla Testamentet äger flera sådana partier, där Israels barn lida betryck av sina fiender. Det är helt enkelt typiskt. Härigenom blir det naturligtvis lättare för en bearbetare av Tobie Book att begagna sig av en sådan effekt. Sådana partier äro exempelvis 2. Mos. 1:13; 2. Mos. 2:23; 2 Kon. 18:11—12. Ett annat litet drag, som Ljunggren också hänför till den fria uppfinningen är den myckna artigheten, »äfvén der biblen icke har något hälsningsutbyte. Det förefaller nästan som ville han för ungdomen framhålla huru väl uppfostrade de bibliska personerna voro.» (s. 165.) Utan tvivel är det så, men detta är ett humanistiskt drag, och själva tekniken är terentiansk.

För övrigt har jag intet annat att tillägga, än att ett par omständigheter tyda på, att Olavus Petri varit bekant med Hans Sachs' och Ackermans behandlingar av ämnet och även något profiterat åtminstone av den senares. Tredje delen motsvarar visserligen kap. 9 och följande i Tobie Book, vilken dock icke har något motstycke till föräldrarnas sorg över sonens bortovaro. Detta insnitt i berättelsen har Hans Sachs nästan exakt lika företagit med öppnandet av sin femte akt. En verkningsfull början på en akt, vilket också kan sägas om andra delen, scenen mellan Sara och »tienista pighon». Bibeln har den visserligen, men endast i den formen, att pigan smädar Sara, för att hon dräpt sina sju män. Hos Ackermann och Olavus Petri har själva ingressen gjorts till en domestik scen, hos den tyske författaren rätt utdragen, hos den svenske korthuggen och kärv. Vi kunna först lägga märke till att pigorna ha samma namn, nämligen Dina. Detta är eljest beteckningen på en helt annan biblisk person, nämligen Leas dotter med Jacob.¹⁾ Men hon blev av de tyska reformationsdramatikerna gjord till typ för den lättfärdiga flickan och användes som varnande exempel.²⁾ Ett citat visar överensstämmelsen mellan de båda styckena.

¹⁾ Omtalad i 1. Mos. 30:21; 34 och 46:15.

²⁾ Stammer a. a. s. 325.

- Sara:¹⁾ »Ey Dina, bistu noch allhie?
Wie bleibstu nur so lang herheim?
Du solst lang an der wesche sein,
Das du darnach auffreumbst im haus,
Es ist noch viel zu richten aus.
Ey schem dich inn dein hertz und lung!
Wie bist so faul und doch so jung!«
- Sara:²⁾ »WEest tu icke Dina, hwad tu göra skalt,
Eller hwad mijn moder haffuer tigh befalt.
Huru länge wil tu så fåfeng stå,
Gack bort, tijtt tu någhot göra må.
Heller tu får wist, både straff och skull,
Och hugg och slaggh, vppå titt hull.»
- Dina:³⁾ »Was sagstu von der faulheit mir
Und bist doch selbst ein faules thir?
Ich hab auch das noch nie gethan,
Das ich erwürgt hett einen man,
Wie du dann hast bei eitler nacht
Wol siben feiner man umbracht.»
- Pighan:⁴⁾ »HWad sägher tu Sara, wil tu migh hota?
Iagh haffuer wel thet, iagh kan tigh medh mota.
Will tu migh slå, eller slijpa och släpa,
Eller wil tu migh, tu mannamorderska dräpa.
Som tu haffuer dräpet, tina siw män,
Huru thetta tigh smakar, tu thet nu kän.»

En hel del smålikheter skulle nog ytterligare kunna meddelas, men jag anser det sagda vara nog för att ge den förtydligade bild av »Tobie Comedia» som denna framställning kräver. Ytterligare ett par synpunkter komma till synes i kap. IV, där styckets betydelse för Rondeletius' »Judas Redivivus» belyses.

¹⁾ Ackermann, v. 416 f.

²⁾ »Sara sägher til tienista pighon som fåfeng stodh.»

³⁾ Ackermann, v. 429—434.

⁴⁾ »Pighan swarar med wredhe.»

III.

Asteropherus' »Tisbe».

Alltsedan »Tisbe» år 1862 drogs fram i ljuset av E. Eichhorn, har detta drama i hög grad uppmärksammats av forskningen såsom det avgjort intressantaste av alla våra skoldramer. Man har ej heller så lätt blivit färdig med det, utan det har alltjämt visat nya, rätt överraskande sidor. Facetteringen är så pass rik, att det är svårt att få ett enhetligt grepp på det, som vi skola se. Det gör ett förbryllande intryck. Detsamma kan sägas om dess öden¹⁾ och om författarens person. Det lilla vi känna av hans biografi ger oss ytterst osäkra hållpunkter för ett inträngande i dramat på denna väg. Egentligen är det ju heller aldrig bindande bevisat, att författaren är Magnus Olai Asteropherus, rektor vid Arboga skola i början av 1600-talet, men skälen äro så starka,²⁾ att det knappast kan betvivlas. Vad man vet om denne man återges i allmänhet efter Muncktell, Westerås Stifts Herdaminne.³⁾ Där heter det bl. a.: »Mag. Magnus Olai Asteropherus, född i Arboga. Reste utrikes, studerade äfven botanik och medicin och blev Philos. Magister. Prästvigd i Westerås 1603 och snart Rector Scholæ i Arboga. Kyrkoherde här (Västra Fernebo) 1614. Respondens i prästmötet 1621, predikade 1629 och orerade 1635. En namnkunnig man och nämndes isynnerhet »insignis sui temporis Medicus». Ibland andra skrifter för den vetenskapen fanns ock hos honom Biskop Petri Magni Örtebok.⁴⁾ I sitt pastorsämbete var han ock en allvarlig, ordentlig och mera än vanligt hyfsad man. Död 19 sept. 1647.» I förhoppning att finna flera data har jag anställt omfattande efterforskningar, men tyvärr med nästan fullstän-

¹⁾ Eichhorn fann det i en antikvarisk bokhandel i Stockholm. Våra äldre litteraturhistoriker ha intet att förmåla om det.

²⁾ Se företalen till de båda utgåvorna av »Tisbe», Eichhorns 1863 och E. Meyers 1909.

³⁾ III, s. 114.

⁴⁾ Ljunggren citerar härom en uppgift av Sv. Lagerbring, att denne i Erik Benzeli exemplar av boken läst: »Denna bok. . . . Doctor Joh. Messenius hafver henne föräradt Clarissimo Magistro Magni Olai Asterophero, pastor fordorm i Westra Fernebo, den vidtberömde läkaren.»

digt negativt resultat. Särskilt utrikesvistelsen är höljd i dunkel. Det mesta av vad jag funnit, anser jag böra publiceras å annat ställe, och meddelar nu därför bara ett par uppgifter, som kunna intressera oss i detta sammanhang. Det förut okända födelseåret vet C. Bergström att angiva till 1579,¹⁾ vadan Asteropherus skulle ha dött vid 68 års ålder. Varifrån Eichhorn och Ljunggren fått den sedan allmänt antagna uppgiften, att han blev utnämnd till rektor i Arboga 1608, vet jag inte: Muncktell säger ju endast, att det skedde »snart» efter prästvigningen 1603. I »Series Pastorum» över Västra Fernebo²⁾ står emellertid: »Rect. Sch. i Arboga 1605.» Längre ned: »Insignis Medicus.» På annat ställe i samma band står återigen: »erat insignis medicus.» Vidare kan det vara värt att anteckna, att vår man var på förslag till pastorsämbetet i Hedemora två gånger, 1621 och 1629.³⁾ En annan förflyttning, till Munketorp, blev förhindrad genom en petition från församlingen. Jag citerar följande, vilket kan vara av ett visst intresse, bland annat därför att det innehåller ett otvetydigt bevis för Asteropherus' utlandsvistelse:⁴⁾ »Then 10 Junij (1620) framkomo 4 bönder ifrå ferneboda sokn och begärde att behålla sin kyrkeheerda M. Måns, tij wij hafue förnummit, sade the, att han skall komma till munketorp, men wij wilia intet gerna mista honom, ty han är oss wäll till nöijes, och hafuer kommit vår försambling i en godh ordning sedhan han kom tijtt, Tå bleff them swaret: effter han hafuer försökt sig i fremmende land, länge warit Rector scholæ Arbogensis, så hafuer han derföre wäll förtiänt een bättre lägenheett, och therföre promovendus erit ad Munketorp.» Muncktell räknar också upp Asteropherus' barn, två söner och tre döttrar, men känner inte till en tredje son, Olaus Magni, vilken var medicine studerande i Marburg 1633—1634.⁵⁾ Troligen är han identisk med den som gymnasist i Västerås 1621 inskrivne Olaus Magni Arb.⁶⁾ Att döma av ett brev från professorer i Marburg till Ax. Oxenstierna 1642 och ett⁷⁾ från fadern Magnus till densamme 1643 har han urspärat och blivit eftersatt för gäld. Den gamle fadern, av

¹⁾ Arboga Krönika, s. 289.

²⁾ I handskrift i Uppsala Landsarkiv.

³⁾ Acta Synodalia, handskrift i Västerås Domkyrkoarkiv.

⁴⁾ Västerås Domkapitels Protokollsbok, handskrift i Domkyrkoarkivet. I margen står: »Fernebodher will inthz släppa M. Måns etc.»

⁵⁾ I Marburgs Universitetsmatrikel för dessa år: »Astropherus, Magnus Olaus (Succus).

⁶⁾ Album Scholæ Arosiensis, s. 8.

⁷⁾ Båda i Riksarkivet.

Axel Oxenstierna uppmanad att träda emellan, ber sjuk och fattig om anstånd.¹⁾ Till sist nämner jag en latinsk hyllningsdikt till Johannes Rudbeckius samt flera framstående prästmän och lärde, »Elogium Diœcesis Arhosiensis Vesmanniæ et Dalekarliæ laudes, præclara incolarum gesta ac mores continens. In Regia Suecorum ad Salam Acad. II Calend. Jun. recitatum ab Erico A. Salamontano. Upsaliæ. Typis Eschilli Matthiæ, An: 1636.»²⁾ Ur förordet: »Nec non Viris Reverendis, multijuga literarum cognitione præclariss.» Bland andra »M. Magno in Fernebodha, past. fidelissimo.»

1. Innehåll.

I,1.³⁾ *Ludovicus. Albertus. Fredericus. Lydus.*

Kanslern Ludovicus befinner sig ensam på scenen. Han kallar ut tjänaren Lydus och utdelar order till de andra tjänarna, vilka äro fingerade, att se väl efter huset medan han själv är hos hertigen på slottet. Lydus skall se efter att hans herres kläder äro i ett presentabelt skick för besöket på slottet. Ludovicus funderar över vad hertigen kan vilja honom, och frågar Lydus, om marskalken Albertus också är kallad. Lydus svarar:

»Ja, Secreteraren och så
Seer, huar de komma båda två!»

Man hälsar varandra höviskt och hjärtligt och skämtar över föregående dags alltför kraftiga pokulerande hos Fredericus, var och en är nyfiken att få veta anledningen till hertigens kallelse. Albertus ser hertigen komma:

»Dett få wij weta rätt nu strax;
Ty herren går af sitt palatz
Vij stijge här öfver en sida
Och hans nådh förtöfua och bida.»

I,2. *Dulichius. Albertus. Ludovicus. Fredericus.*

Hertig Dulichius anländer och konstaterar, att de tre herrarna redan äro där. Dessa frambära sina undersåtliga hälsningar till hertigen, varpå denne frågar, om de minnas hans bordslöfte till hans dot-

¹⁾ Jag har prövat, om man på denna väg skulle kunna sluta något om faderns ev. studier i Marburg eller få upp något spår till »Tisbe», men utan resultat.

²⁾ I Palmsköldska samlingen i Upps. Univ. Bibl.

³⁾ Prologen förbigås här.

ter Tisbes friare. Albertus relaterar saken så, att den som blev segrare i tornering, skulle bli den lycklige. Dulichius frågar herrarna i deras egenskap av domare i striden, vem som utmärkt sig mest, och Ludovicus svarar: Ladislaus, och han liksom Fredericus prisa dennes överlägsenhet i ridderliga idrotter. Hertigen vill ventileras frågan grundligare, och riktar till sitt följe denna uppmaning:

»I andra, wijker öfuer en sida
Och der en stund oss förbijda!»

Hertigens och Albertus' farhågor, att Ladislaus vore av ringa stånd, skingras av Ludovicus, som vet honom vara en förnäm man, satrap av Mantua och son till Barbarossa, »en förste af Rom». Fredericus råder hertigen att stå vid löftet för folkgunstens skull. Hertigen är nöjd med de garantier han fått och upplöser sammankomsten:

»Derföre wij och nu ingå
Och låta thz vår gemål förstå.
Meer hafue wij inthet mz eder tala
Vthan will eder samptligh gudh befala.»

Albertus uttalar ånyo sin vörndnad, under det fursten går, och vänder sig sedan till de övriga herrarna och delger dem sina tvivel angående Tisbes villighet till äktenskap, då han hemligen erfarit hennes kyskhetslöfte till Vesta, vars tempeljungfru hon blivit. Ludovicus anser detta vara familjens ensak och slår bort det med att bjuda vännerna på »en kanna glödgat wijn» i sitt hem. Fredericus accepterar genast och Albertus efter någon övertalning, med orden:

»Jagh säger eij stortt nej thz till,
Efther I thz så hafua will.
Gåår för ut in: iagh fölier mz.»

Man liksom ser dem tåga in i det tydligen synliga huset, och Fredericus slutreplik löser upp scenen:

»Ach, låter see, görer thz!»

II,1. *Tisbe. Tuscnelda.*

Aktens början måste tydligen tänkas så, att Tisbe och hennes »hofmesterinna» Tuscnelda, antingen komma tillsammans in på scenen, samtalande, eller också stöta på varandra kommande från olika håll. I varje fall anknytes till yttranden som fällts bakom scenen.

Tisbe: »Är thet sant, I sade för mig —»

Tuscnelda: »Nådige frökin, rätt wisslerligh.»

Tisbe: »Att min fadher will gifua migh bort —»

Tuscnelda: »Ja, thz ähr alredo giordt.»

Tisbe klagar bittert över sitt öde, under åkallande av Vesta och vill ej veta av Tuscneldas försvar för Ladislaus, den hon nämner »Veneris trogne tienare». Hon tillkännager sin önskan att vilja »ingåå för Vestæ helgha altare» och ber Tuscnelda ge hennes moder besked därom. De ta avsked av varandra under välgångsönskningar.

II,2. *Pyramus*. (Monolog.)

Pyramus prisar sin jaktlycka denna dag; han har fällt ett större antal djur än på länge: »tijo harar» och »der hoos fem rådiwr». Han tackar hänförd Diana, sin gudinna:

»O Diana, du ähr wist skiön!

Ho digh tienar, han får lön;

Men, Venus, hoo, som tienar digh

Beståår mz skam ewinnerligh.»

Så utmålas Venusdyrkans svåra följder med ursinniga anklagelser mot Venus och hela kvinnokönet, vilka utmynna i den befängda önskan att för guld och silver kunna köpa säd hos Jupiter och på så sätt skaffa sig avföda utan kvinnor. Sedan kommer åter en högstämd hyllning till Diana, varunder Pyramus tillkännager sin avsikt att »ingåå» i hennes tempel och där offra en hare och en blomsterkrans.

II,3. *Venus*. *Cupido*.

Venus presenterar sig för publiken, som hon direkt tilltalar med »mina vänner kiär», samt framhåller faran av att trotsa och förakta henne. Hennes förtrytelse över Tisbes och Pyramus' beteende är stor, och hon svär att hämnas. Cupido tillkallas och svarar:

»Hwem ähr, som migh här ropar och kallar?»

Han får i uppdrag att såra de båda unga med kärlekens pilar, vilket han lydigt åtager sig. På grund av hans blindhet leder modern honom till Dianatemplets dörr, där de ställa sig i bakhåll för Pyramus.

II,4. *Pyramus. Cupido. Venus. Tisbe.*

Pyramus kommer ut från templet och säger sig vilja »i hwset ingå» för att stilla sin hunger efter den ansträngande jakten. Plötsligt känner han en brännande smärta i sitt bröst:

»Iagh måste mz hast i huset gåå,
Der iagh kan någon sualka få.»

Venus konstaterar triumferande effekten av Cupidos pil och uppmanar sin son att gå med till Vestas tempel och låta Tisbe vederfaras samma öde som Pyramus. Venus tycker sig se Tisbe komma ut. Tisbe uppträder och vill skynda hem för att undgå faderns misstankar angående besöket i Vestatemplet. Hon erfar samma känslor som Pyramus. Venus gläder sig även åt detta skott och tackar Cupido, varpå hon tillkännager, att de skola bege sig upp till Elysium.

III,1. *Bonaventura. Ladislaus.*

Bonaventura, Ladislaus' tjänare, uppträder och ger luft åt sin glädje över att han medför så goda tidender från slottet. Han kommer tydiligen springande in på scenen, från en annan sida än Ladislaus, att döma av dennes utrop:

»Hwadh mon Bonaventura haa för händer,
Efther han så hastigt löper och ränner
Hör, Bonaventura, huart skall du hän?»

Han säger sig hava sökt sin herre, och antyder att han sitter inne med värdefulla nyheter, men vill inte ut med dem förrän Ladislaus förärat honom något. Ladislaus gissar på »hore hwss», och Bonaventura bryr honom skämtsamt för denna hans faiblesse. Efter löfte om riklig belöning meddelar han emellertid den glada nyheten att Ladislaus' frieri krönts med framgång, vilket denne ej vill tro utan vidare på grund av tjänarens kända lögnaktighet. Men till slut tror han det, och lovar dels en gåva på tusen daler, dels att se honom som gäst på ett dundrande kalas. Bonaventura får synnerligen detaljerade anvisningar på alla upptänkliga maträtter och drycker, var-efter Ladislaus går in på krogen:

»Iagh gåår i krogan; faar du wel!»

Bonaventura: »Venus eder beware till lijf och siäl!
Nu gick han in, hans nykil ähr här.»

Bonaventura lovar sig själv att grundligt kugga sin herre på redovisningen.

III.2. *Tuscnela. Amatus. Tisbe.*

Tuscnela och Amatus (Tisbes page) uttrycka sina farhågor över Tisbes hälsotillstånd, efter hon betar sig som en vettvilling. Tuscnela ser Tisbe komma:

»Si, nu kommer hon gångandes här!
Hielp, ewige gudh, huru bleck hon ähr!»

Tisbe inträder, nära att falla i vanmakt. Tuscnela ger skyndsamt Amatus order att springa och hämta »then lilla stolen» och »thez lilla glaset». Amatus är i rippet tillbaka, Tuscnela nödgar Tisbe att taga plats. Denna ger luft åt sina känslor med förvirrade ord och bekänner, ansatt av Tuscnela, sin kärlek till Pyramus. Hovmästarinnan försöker först att vända Tisbes sinne ifrån ett så ofördelaktigt parti, men vid Tisbes hotelse att taga sitt liv slår hon om och lovar henne sitt bistånd, varefter de båda planera ett brev till Pyramus att överlämnas av Amatus.

Tisbe: »Wij gå in begynna skrifua.»

Amatus lovar att vakta troget vid dörren, men de båda kvinnorna äro inte väl försvunna, förrän han tillkännager sin avsikt att genast smita bort och få sig »en godh soppa».

III.3. *Syrus. Felix. Pyramus.*

Syrus, Pyramus' tjänare kommer ensam in på scenen, full av skratt över sin herres stolliga beteende, i det denne numera endast har sinne för kvinnliga handaslöjder. Syrus anser sig böra gå till hans vän Felix och delge denne sina bekymmer. Emellertid ser han Felix plötsligt komma emot sig:

»Sij, thetta migh en lycka ähr!
Han kommer nu gångandes moot migh här.»

De tala deltagande om Pyramus' sorgliga belägenhet. Felix vill »ingånga» till vännen,

»Men sij, han kommer rätt nu här.»

Felix varnar honom för kärlekens farlighet. Pyramus söker hämta bevis för kärlekens oundviklighet från berömda mäns exempel: Julius, Alexander, Hannibal, Vergilius, Aristoteles, Herkules. Felix söker gendriva honom men inser till slut det fäfånga häri och lovar i stället att bistå honom. Han anser dock sin vän vara alltför förmäten, då han får veta, att hans kärlek gäller den högborna Tisbe,

men ger sig även på denna punkt och lovar hjälpa till att i Pyramus' kammare författa ett brev till den sköna.

Pyramus: »Derföre wij ingånga will.
Kom strax, slå dörren till.»

IV,1. *Tuscnelda. Amatus. Felix.*

Tuscnelda: »Amate, huar ähr du? kom här!
Ach, hwilcken skalk den gossen ähr!
Wij bede honom båda wara till städz:
See, huru mykit han för oss rädz!
Hwar troo han hafuer nu wägen tagit?»

Amatus: »Iagh haar ej heller af landet dragit.»

Efter en skarp tillrättavisning skickas han iväg med ett brev från Tisbe till Pyramus. Han lyder motvilligt och gör sig ej bråttom utan ämnar först smörja kråset vid »så godt I möliefaat». Felix uppenbarar sig, stadd på väg med ett brev i motsatt riktning, öfver vars verkan på den högförnäma Tisbe han har sina dubier. Han låter publiken få del av innehållet. Här ha vi för första gången i stycket en scenanvisning utanför själva texten. I margen står nämligen: »recit. il. qdam.» — Felix undrar, var han skall få tag på Amatus och beslutar »spassera» utanför Tisbes kammare »så länge». Men,

»Sij, der kommer Amatus af köket uth.
Huru flotigh ähr han om sin trut!»

Efter ett långt, delvis stichomytiskt replikskifte tvingar Felix Amatus att visa brevet och lämnar det andra till honom:

»Löp tu åther till frökin hem,
Få henne brefuet, war ej seen!»

De samspråka emellertid ännu något om Pyramus' och Tisbes häftiga kärlek till varandra, då Felix åter avbryter:

»Löp nu, lätt see, och war ej seen
Och mööt migh här om en stund igen!»

Amatus: »Farer wel! iagh går åstadh.»

Felix glädes sig öfver det budskap han har till Pyramus:

»Ty will iagh nu genast ingå
Och låta honom thz förstå.»

IV,2. *Jarib. Holfredh.*

Denna scen har nästan fullkomligt karaktären av mellanspel. Jarib, den maskerade djävulen, samt hans verktyg, karingen Holfredh presentera sig för publiken, skrytande över sin ondska. Jarib vänder sig direkt till publiken:

»Hui rädes I så för migh?
Iagh må icke wara så underligh.»

Längre ned:

»I skolen få see itt lustigt puss.»

Han beslutar kalla ut Holfredh ur hennes hus:

»Ty will iagh bulda på hennes döör.
Holfredh, min syster! kom hijt till migh:
Iagh will åter något bruka tigh.»

Hon skall stå och lyssna på Felix och Amatus, som snart väntas uppenbara sig på scenen, och får löfte om tjugo stycken av kyrkoherdens trettio kor:

»Stat stilla, war tyst, min syster kiär!»
Holfredh: »Gack man din koos! iagh står wel här.»

IV,3. *Felix. Amatus. Holfredh.*

Felix kommer ensam in på scenen och »tänker högt» över utsikterna för friarebrevet. Han väntar ivrigt på Amatus:

»Iagh will här en stund stilla stå,
Till thz Amatus komma må.»¹⁾

Holfredh står dold i närheten:

»Iagh måste nu maka migh bätter fram:
Migh tycker, att iagh seer den man,
Som Iarib badh migh achta uppå.
Iagh will här stiga i denna wrå.»

Hon brinner av begär att få gripa in i handlingen. Plötsligt ser hon Amatus:

»See, der kommer en gosse! Huadh troo han seer,
Efther han så går och leer?»

Amatus och Felix beskriva detaljerat för varandra huru vilt förälskade Tisbe och Pyramus äro. Felix uppmanas meddela sin

¹⁾ Jfr nedan s. 82.

vän, att Tisbe väntar honom utanför sitt fönster, »när mörkt blifuer». Felix och Amatus ta farväl.

IV,4. *Holfredh. Jarib.*

Holfredh träder från sitt gömställe fram på scenen, och ser sig om efter Jarib:

»Iagh vndrar nu, huar Iarib ähr.»

Denne uppenbarar sig ögonblickligen:

»Min hiertans syster, iagh ähr här.»

Holfredh relaterar samtalet mellan Felix och Amatus och får, mot löfte av en »ähreskenck», av sin herre order att gå till krogen och delgiva Bonaventura den glada nyheten. Jarib lovar komma till henne på natten med »en weldigh skatt». Själv går han nu »i en krog» för att där utså split mellan gästerna.

IV,5. *Holfredh. Bonaventura.*

Holfredh söker efter den krog där Bonaventura vistas och finner den ögonblickligen:

»Här will iagh så länge stilla ståå,
Till thes iagh seer någon vthgåå.»¹⁾

Bonaventura kommer. Han tror käringen står och spionerar på honom och hutar åt henne. Hon för upprepade gånger fram sitt budskap men utan att bli trodd. Till slut måste hon avlägga ed på att hon talar sant:

»Sägh nu efther, som iagh säger före!»

Här ha vi den andra direkta scenanvisningen:

Holfredh (säger efter):

»Iagh gifuer migh till lijff och siäl;» etc.

Hon får i belöning »två ungerske gyllen» och tager ett ödmjukt farväl, vilket Bonaventura returnerar på ett rätt sätt. Han ämnar nu först gå till sin herre och sedan till hertigens vaktmanskap och ge order om skärpt bevakning.

IV,6. *Traso. Sanga. Liscus.*

Hövitsmannen Sanga kommer till vakten, ger luft åt sitt missnöje med manskapets liknöjdhet samt befaller skrivaren Liscus att

¹⁾ Jfr ovan s. 81.

anteckna de många frånvarande. Liscus svarar: »De ähro upptecknade huar och en.» Omedelbart härefter följer den tredje och sista direkta scenanvisningen i stycket: »(recitari possint nomina iocosa et villia)», varmed tydligen avses, dels att överlåta åt skådespelaren att räkna upp en del namn eller underlåta detta, dels en anvisning att i förra fallet namnen böra vrängas till på ett på samma gång skämtsamt och föraktfullt sätt. Sanga utlovar ett strängt straff åt de försumliga, men Traso, »wachtemästaren» ber för dem, åberopande den törstbringande hettan. Sanga är nu ganska försonlig, Traso ställer ut vakten, Sanga hotar soldaterna med »Bastarepet» i fall av försumlighet, tar godnatt av Traso, och inbjuder honom att tillsammans med fyra hövitsmän och fem kaptener komma hem och dricka »itt lithz ruuss» på »Godt Råstocker öll». Sanga avtågar:

»Trummeslagare, bulra uppå!
Wij wilia nu tilbakars gåå.»

IV.7. *Bonaventura. Trasimachus. Titius.*

Bonaventura kommer för att inspektera vakten och närmar sig de två soldater, som äro posterade utanför Tisbes fönster.¹⁾ De se Bonaventura komma:

»Sij, Bonaventura kommer här.
Huadh mon wara hans begär?»

Han lovar dem två daler, om de slå ihjäl den förste, som närmar sig fönstret. Det lova de, och lugnad beger sig Bonaventura till krogen för att där tillbringa natten i sus och dus.

V.1. *Bonaventura. Trasimachus. Titius.*

Samma scen. Bonaventura har fått sig ett rus, men har ingen ro utan kommer tillbaka för att kontrollera om vakten gör sin plikt. De båda soldaterna tro i mörkret, att det är Pyramus som kommer:

»Sij, nu kommer den skelmen hijt!»

Trogna sina instruktioner slå de ihjäl den ankommande och upptäcka först för sent sitt misstag. De besluta emellertid att i hemlighet skaffa undan liket och sänka det i en brunn. De bära bort det, den ene fattar i axlarna, den andre i fötterna. De yttra sig vanvördigt, Trasimachus:

¹⁾ Två stå inne i slottet vid dörren till hennes rum, två bevaka hertigens kammar och två hertiginnans.

»————— håcken tunges bööl!»

Titius: »Han haar wäll i dagh så fylt sigh mz ööl.»

Då de komma fram till porten lägga de ned bördan, Titius går ensam in för att rekognoscera men kommer snart tillbaka, och de fortsätta sitt värv, under det Titius visar vägen:

»Iagh gåår wäll föråt: fölg du migh!

Wäghen will iagh wijsa digh.»

V,2. *Tisbe. Pyramus.*

Tisbe väntar på Pyramus i sitt fönster, otålig över hans dröjsmål. Hon varseblir på marken blodet efter den dräpte Bonaventura och lägger även märke till att vakterna äro borta. I den tron, att dessa dödat Pyramus, ger hon luft åt sin bittra klagan och uttalar den önskan att ha fått dö i stället för den älskade. Hon känner smärtsamt kärlekens bitterhet. Pyramus nalkas: »Migh tycker, iagh hörer Tisben tala.» I den följande dialogen tackar han henne för den »nåd» hon visar honom men säger sig ej vara värd så stor ära. Hon vill emellertid inte höra talas därom utan förklarar i eldiga ordalag sin kärlek. Detta blir nästan för mycket för Pyramus, och han jämför sig (!) med Lucretia, som svimmade, när Euryalus kom till henne. Morgonen randas, varöver Pyramus är mycket missbelåten, då denna natt är den skönaste i hans liv. Tisbe föreslår, att de skola träffas före dagens inbrott »vthi den nästa skogh». Pyramus är tacksam för detta men frågar något tveksamt, om hon menar allvar. Som bevis på sin uppriktighet vill hon ge honom sin guldkedja, varpå han ber om förlåtelse för sin klentrogenhet, och frågar hur hon tänker bära sig åt för att komma ut ur slottet. Tisbe svarar att hon ämnar smyga sig ut, förklädd till tärna, vilken list Pyramus högeligen gillar. Därefter skiljes man för att träffas igen »om en halv stund» »i samma lund».

V,3. *Jarib. Holfredh.*

Jarib kommer för att ge Holfredh belöningen, bultar på hennes dörr:

»Holfredh, min syster, kom her för!»

Hon blir misslynt, då hon erfar, att Bonaventura mördats istället för Pyramus, vilket förargar Jarib, då han anser det vara skäl till glädje, »när illa går», och hotar henne med »munslagh». Hon råddar sig med förklaringen, att Bonaventura, om han fått leva, kunnat

»draga mången til heluetis». Jarib uttalar sitt samförstånd och tröstar henne med att de båda vakterna även skola få vandra samma väg, och vidare omtalar han sin plan att lura Tisbe och Pyramus i fällan, Holfredh blir så uppsluppen, att hon vill dansa och ber Jarib »quäda». Han kväder en elak nidvisa om Holfredh:

»Käringen skulle till helfuetidh fahra: ty hon både redh och rende; när hon kom till helfuetidh fram, der mötte hon en frende, en lithen diefvull, han satt och greet: iagh wille den käringen komme eij hijt; ty hon ähr werre än fanin.»

Han driver blodigt med henne och tar avsked av henne med orden »Fallihiäl, k. syster min!» Holfredh avslutar scenen med en monolog; hon har fått sin belöning, ett horn, innehållande »en wäldigh skatt», men då hon öppnar det befinnes denna bestå av tordyvlar. Hon uttalar sin förbannelse över Jarib och försäkrar, att hon aldrig mer skall tjäna honom. Vidare tillkännager hon för publiken, att hon skall träffa sin älskare, grannen Dan och lura sin egen »bonda»:

»Derföre will iagh nu ingå:
Lätt see, huadh rådhwij kunna finna uppå.»

V.4. *Tisbe. Pyramus.*

Tisbe har smugit sig förbi vakten och skyndar nu glad till mötet. »Ett skadeligt diwr» skrämmer henne:

»Iagh will här krypa i denna wrå.
Hoo weet thz kan wel snart bortgå.»

Pyramus kommer, får se Tisbes blodiga »linde kläde» och tar sitt liv i förtvivlan. Tisbe kommer tillbaka, utbrister i vecklagan och dödar sig med Pyramus' »dart».

»Ty will iagh läggia migh här neder
Och döo så gierna hoos sijdan eder.»

V.5. *Holfredh. Raffuall.*

Ett övervägande mellanspel. Holfredh kör ut sin man, Raffuall att hämta hem määrrarna och grälar kraftigt på honom för hans fylleri. Raffuall beklagar sig i en lång harang över sitt hårda öde, särskilt då hustruns otrohet. Han går in i skogen och finner de båda döda. Förskräckt över upptäckten beslutar han att bege sig in »i kiöpstanom» och där vända sig till en »skrifuare» för att få uppsatt

en skriftlig redogörelse för sin upptäckt, då han själv är för blyg för att kunna »resa ord» för sig. I ett nu är han förflyttad till staden:

»I detta hwss en skrifuare boor,
Inthz annars iagh thz troor.»

V,6. *Dulichius. Albertus. Ludovicus. Fredericus. Coniectores.*
Raffual. Thraso.

Hertigen har haft två oroande drömmar och tillkallar ett par drömtydare, vilkas tolkning innebär, att hertigen skall besegra sina fiender. Raffual kommer under tiden med sin skrivelse, och snart står det klart för hertigen, vad hans drömmar betyda. De båda drömtydarna överantvordas åt Thraso för att straffas. Denne förständigas av Albertus att ta reda på de båda vakterna Titius och Trasi-machus, annars gäller det hans »hierte blodh». Han anser sig emellertid ha gjort sitt; de äro och förbli borta: »Packa man sackta, min wen!»

V,7. *Diana. Vesta. Hercules. Charon.*

Diana uppträder, sörjande Tisbes bortgång. Vesta kommer:

»Men, kiäre, see: huem kommer där
Wist thz min syster Vesta ähr.»

Vesta harmas liksom Diana över Venus' beteende, men hon har ett botemedel, en »kosteligh olio», med vilken hon kan återkalla de båda älskande till livet. Diana hör emellertid Charon komma för att hämta dem. Det är ingen tid att förlora, varför gudinnorna kalla Hercules till hjälp,

Vesta: »Hör, Hercules, du starke man!»

Hercules: »Huem ähr, som nu här ropar migh?»

Han lovar sin hjälp mot en bestämd belöning, »den yppersta mö» »i Vestas kloster». Charon kommer och läser upp en lång redogörelse för sin livsuppgift, att föra alla möjliga syndare »till helfuetis». Han nämner bl. a. Bonaventura samt de båda självspillingarna Pyramus och Tisbe. Han får syn på de båda gudinnorna:

»Kiära, huad wilia the quinnor giöra?
Packer eder af, I slamsäcker båda!
Låter migh öfuer the döda råda!»

Vesta ger svar på tal, Hercules ingriper, och han och Charon smäda varandra. Hercules räknar stolt upp sina tolv storverk. Då inser Charon det lönlösa i allt motstånd:

»Ty will iagh nu genast till båten gå
Och tacka mina fötter, iagh kom her ifrå.»

Hercules har gjort sin plikt och tar avsked av gudinnorna:

»Haar tack, gudinnor, för godt omgenge!
Iagh töfuar då inthz hoos eder länger.»

VI.1. *Vesta. Diana. Tisbe. Pyramus.*

Vesta: »Tisbe redo lefuandes ähr.»

Diana: »Dett ähr wist, min syster kiär.»

Pyramus uppväckes även, och uppmanas av Diana att gå till slottet och ta Tisbe med sig. Hon lovar att slå ihjäl Ladislaus, »Veneris gode wen» »om en timma eller två». Sedan vilja gudinnorna fara upp »Till Elyseum» och ta farväl. Pyramus tackar dem å sina och Tisbes vägnar.

VI.2. *Pyramus. Tisbe.*

De båda älskande hälsa varandra förtjusta och redogöra för sina misstag. De bege sig hemåt, och Tisbe säger:

»Och nu ähre wij för porten här:
Fölier nu in, min hiertans kiär!»

Pyramus: »Der till iagh alt beredder ähr.»

Actus Ultimus.

Scena Ultima.

Syrus uppträder och berättar för åskådarna, vad som nu följer:

»Hä, hvilken glädie på slottet ähr!
Fursten hafuer fådt sin dötter kiär
Ighen, som hafuer varit dödh:
Iagh hoppas, thet blifuer ingen nödh.
Pyramus, min iunkare, ähr och gladher,
Ty fursten honom strax tilsade,
Att Tisbe skulle höra honom till.
Detta iagh eder förkunna will.

Om bröllopet inthz beslutit ähr;
 Ty will iagh eij länger fördröija här.
 Tagher tilgodo, huadh handlat ähr!
 Ade, farer well, mina wener kiär!»
 Finis Comoediae.

2. Motivet.

Utan tvivel är Pyramus-Thisbemotivet ett av de allra populäraste av dem, som från antik dikt ärvts till medeltiden och sedan aldrig förlorat sin dragningskraft. Det är ämnet för den avgjort mest bekanta dikten i »Metamorfoserna», vilken samling i sin tur intager rangplatsen bland Ovidius' skapelser i eftervärldens gunst. Om dess betydelse för den tyska medeltidsdiktningen yttrar E. Stemplinger:¹⁾ »Ausser der Aeneis und Iliade ist noch ein drittes antikes Werk von hervorragendem Einfluss, Ovids 'Metamorphosen': 1210 von dem Klosterlehrer Albrecht von Halberstadt in deutsche Verse gebracht. Es ist der erste Versuch, unabhängig von einer französischen Bearbeitung das lat. Werk selbst zu paraphrasieren. Einzelne Glanzstücke der 'Metamorphosen' (z. B. Pyramus und Thisbe) treffen wir schon in frühesten Volksliedern. Sie sind Lieblingsstoffe des mittelalterlichen Haus- und Zimmerschmuckes; Gottfried von Strassburg, Rudolf von Ems, Konrad von Würzburg u. a. werden nicht müde, Ovidische Vergleiche und Gestalten zu erwähnen; die Didoepistel Ovids, nicht die Vergilische Dido, ist noch Vorbild der Kleopatra in Shakespeares 'Antonius und Kleopatra',²⁾ Pyramus und Thisbe kehren wieder in Shakespeares 'Sommernachtstraum' und im 'Peter Squenz' des Gryphius, derb parodiert.»¹⁾ Men inte bara motivhistoriskt sett är Ovidius värd stor uppmärksamhet under medeltiden utan även rent konstnärligt. Traube har kallat 1100- och 1200-talen en »aetas Ovidiana», »die Zeit, die der aetas Vergiliana, dem 8. und 9. Jahrhundert, und der aetas Horatiana, dem 10. und 11. Jahrhundert, folgt».³⁾ Faral har tagit upp detta såsom utgångspunkt för sin omfattande undersökning »Ovide et quelques romans français du XIIe siècle».⁴⁾ »En fait, il est curieux de voir comme, dès le dé-

¹⁾ Reallex. der deutschen Lit.-gesch., art. Antike Literatur.

²⁾ Härom närmare Th. Zielinski, Ovid und Shakespeare, Philologus 64, N. F. 18, s. 17—19.

³⁾ L. Traube, Vorlesungen und Abhandlungen, II, Einl. in die lateinische Philologie des Mittelalters, s. 113.

⁴⁾ E. Faral, Recherches sur les sources latines des contes et romans courtois du moyen âge, s. 1—157.

but du XIIe siècle, le nom d'Ovide se répand dans les catalogues de bibliothèques, comme les copies de ses œuvres se multiplient, comme les poèmes pseudo-ovidien deviennent nombreux, comme les imitations, les citations, les extraits de ses œuvres attestent et accroissent sa popularité.»¹⁾ Och i det nyssnämnda verkets avslutningskapitel, »Les commencements du roman courtois français»²⁾ understryker Faral ännu tydligare Ovidius' oerhörda betydelse: »Le nom de ce poète, qui sera si longtemps célèbre chez nous, domine notre littérature dès la seconde moitié du XIIe siècle. Admiré, plagié, exploité de cent manières, Ovide va, de son génie vivace, féconder tout un genre: il va présider à l'installation de l'intrigue amoureuse dans le roman.»³⁾ Samma dominerande konstnärliga inflytande tillskriver honom Stemplinger: »Der neue Ton des Minnesangs, der in seinem Werbungsmotiv ganz von der orientalischen Liebeslyrik abweidet, konnte nur in den römischen Elegikern, vor allem in der 'Liebeskunst' Ovids, literarische Vorbilder finden. Dieser Römer wird der Lehrer der provenzalischen wie italienischen und deutschen Minnesänger; er taucht wieder auf in Strophen des Heinrich von Morungen, er wird für Nonnen geistlich umgearbeitet und noch im späten Mittelalter zu einem Lehrbuch für sittsame Brautwerber modernisiert (Paul von der Aelst).»⁴⁾ H. Cysarzs taxering av Ovidius' inflytande må ock anföras: »Der Klassiker unter den alten Autoren bleibt für die mittelhochdeutsche Zeit Vergil; diesem am nächsten steht Ovid, durch Albrechts von Halberstadt Metamorphosen-Verdeutschung Gemeingut geworden.»⁵⁾

Ehuru redan Cholevius i sitt betydande arbete, »Geschichte der deutschen Poesie nach ihren antiken Elementen» (1854), haft öga för de ovidianska motivens omskapande betydelse i samband med novellens undanträngande av eposet, och K. Bartsch några år senare i sin grundliga undersökning »Albrecht von Halberstadt und Ovid im Mittelalter» (1861) påvisat hur omfattande medeltidens kännedom om Ovidius var, är det först på senare tid man kommit till ovan antydda synpunkter. Ännu saknas likväl en sammanfattande

¹⁾ a. a. s. 4.

²⁾ a. a. s. 391—419.

³⁾ a. a. s. 409. En rikhaltig redogörelse för Ovidiusimitationerna i Frankrike gives av G. Paris i *Histoire littéraire de la France*, Tome 29, s. 455—525.

⁴⁾ Se den nyssnämnda artikeln.

⁵⁾ *Reallex. d. deutschen Literaturgeschichte*, art. Antikisierende Dichtung.

undersökning.¹⁾ Men det skönjes tydligt numera, att medeltidsdiktningen i mångt och mycket står i ett betydligt intimare förhållande till de antika auktorerna än man förut vågat tänka sig. Som vi sett gäller detta i en alldeles speciellt hög grad Ovidius. Det räcker här att framhålla att hans inflytande ännu inte hunnit inarbetas i större litteraturhistoriska översiktsarbeten. Men detta kan inte länge låta vänta på sig. Sedan den litteraturhistoriska kontinuiteten mellan »epokerna» fått en fastare ryggrad genom stilproblemens allt centralare plats, börjar det bli klart att Ovidius är en av de mest betydande smaklärarna för både den senare medeltiden och hela renässansen. Just de egenskaper hos den latinske poeten, som äro ett uttryck för hans karaktärs svagheter, virtuositeten, det rätt ytliga intresset för fantastiska, färgskimrande ämnen, det rutinerade, kvasidramatiska greppet på erotiska spörsmål jämte den retoriska ådran — allt detta bildade en sällsynt fascinerande brygd, vilken de mest olika funtade skaldenaturer ej tröttnade att ösa ur. För medeltidsdiktningens vidkommande vill jag hänvisa till nyare arbeten, särskilt H. Brinkmanns. Inte bara i dennes »Geschichte der lateinischen Liebesdichtung im Mittelalter» och »Entstehungsgeschichte des Minnesangs», vilka till stor del kunna sägas utgöra tillämpningar i stor stil på Farals synpunkter, utan även i det nyligen (1928) utkomna, på ännu bredare basis byggande arbetet »Zu Wesen und Form mittelalterlicher Dichtung», givas slående bevis på vilken syrsättning av medeltidsdiktningen Ovidiusinflytandet innebär. Brinkmann sammanfattar sin karakteristik av medeltidsdiktningen i följande utomordentligt träffande ord:²⁾ »Für den Formcharakter der mittelalterlichen Dichtung scheint mir zweierlei bestimmend zu sein: Nähe zur bildenden Kunst und Macht der Rhetorik.» Härmed äro också ett par av Ovidius' väsentligaste stildrag träffade.³⁾ Även om medeltiden haft andra antika läromästare i retoriken, såsom Lucanus, Seneca och Statius,⁴⁾ och även om den antika dikten överhuvud som sitt kanske främsta kännetecken har det måleriska — »ut pictura poesis» — så är likväl Ovidius den mest utpräglade bäraren av dessa egenskaper. Träffande

¹⁾ Se E. Stemplinger, Die Befruchtung der Weltliteratur durch die Antike (Germ.-Rom. Monatsschrift, 1910, s. 542).

²⁾ Senast a. a. s. 95.

³⁾ Det retoriska i Ovidius' diktning är det onödigt att exemplifiera; för sambandet med konsten se Wunderer, Ovids Werke in ihrem Verhältnis zur antiken Kunst, samt H. Peters, Symbola ad Ovidii artem epicam cognoscendam, s. 69.

⁴⁾ Brinkmann a. a. s. 35—36.

säger K. Borinski:¹⁾ »Die Epigrammatiker, Tragiker, Komiker, so-
gar Lucrez — malen» och tillägger, översättande ett citat från den
portugisiska målaren Francisco de Hollanda: »Der ganze Ovid ist
ein einziges Gemälde.» Samme författare betonar starkt »Metamor-
fosernas» ständigt livgivande kraft, från medeltiden långt in i renäs-
sansen. »Ovid ist. . . mit seinen Metamorphosen immer am Leben
geblieben.»²⁾ Detta om medeltiden. Vidare kallas »Metamorfoserna»
för renässansens »allegorische Bibel»³⁾ samt »grosse Bilderfibel».⁴⁾
Och renässansens störste dramatiker, Shakespeare, är inte en vä-
sentlig sida av hans konst — den läckra, betagande poetiska stilen i
»Romeo och Julia», »En Midsommarnattsdröm», »Stormen» — till
mycket stor del lärd av Ovidius? Samtiden visste det, och det fick
en bevingad form av Meres i »Palladis Tamia» (II,281): »The sweete
wittie soule of Ouid liues in mellifluous and honey-tongued Shakes-
peare.» Rent sakligt bekräftas detta av H. R. D. Anders i en utred-
ning av Shakespeares beläsenhet,⁵⁾ i ty att ingen antik författare ens
tillnärmelsevis går igen så mycket hos Shakespeare. Om »Metamor-
foserna» heter det:⁶⁾ »Much of his knowledge of the ancient fables
and legends Shakespeare must have acquired through the medium of
Ovid's Metamorphoses, a veritable storehouse of the old mythologi-
cal lore.» Och en nyare forskare R. M. Alden säger om poeten Sha-
kespeare att han var »fired with the ambition to give new and lovely
expression to the old-time loveliness revealed in Latin and Italian
art. Ovid whom he knew both in the original and in translation, had
presumably been the first to show him the possibilities of narrative
poetry for this end; and Venus and Adonis was in the first place a
study in rewriting certain of Ovid's lines. Here, in the Metamorpho-
ses and other works of the same poet, was a type of narrative verse
which appealed to the Renaissance more fruitfully than the greater
type of the epic.» — Ett par citat från Creizenach må avsluta dessa
inledande rader och tillika sammanbinda dem med det följande. Han
talar om det pastorala dramat i 1500-talets Italien, ekloger, allego-
riskt festspel och mytologiska spel och yttrar:⁷⁾ »Es ist leicht er

1) Die Antike in Poetik und Kunsttheorie, I, s. 186.

2) a. a. I, s. 18.

3) a. a. I, s. 116.

4) a. a. I, s. 243.

5) Shakespeare's Books, se särsk. s. 21—31.

6) a. a. s. 29.

7) a. a. II, s. 190.

klärlich, dass man von Anfang an die Inspiration für solche Festspiele mit besonderer Vorliebe aus Ovids Metamorphosen holte, zumal da in den Verwandlungen sich Aufgaben darboten, die den Scharfsinn und die Geschicklichkeit der Dekorateure reizen mussten.»¹⁾ Det andra uttalandet lyder²⁾ — det är fråga om körsångerna i Rebhuns annars så förtjänstfulla »Susanna» —: »Allerdings bot die Muttersprache keine klassischen Vorbilder, aus denen man Redebblumen und geflügelte Worte ohne weiteres herausnehmen und mosaikartig zusammenstellen konnte; der Fall, dass man dergleichen aus einem römischen Klassiker ins deutsche Drama übertrug — wie z. B. Gart für seine Frau Potiphar Züge aus der Byblis aus Ovids Metamorphosen verwertete —, ist verschwindend selten.» Vi se, att Creizenach här fränkänner de på tyska skrivande dramatikererna så gott som all kontakt med de klassiska auktorerna i sitt författarskap och att hans betraktelsesätt starkt påminner om Schücks med avseende på Sverige. Av skäl som jag ovan (s. 57) framdragit har han mera rätt än den sistnämnde, men går likväl otvivelaktigt för långt; man behöver bara påminna om Hans Sachs för att inse det. Dessutom innebära hans ord, att han alldeles förbisett det intima sammanhanget mellan dramat och andra diktarter och förbisett hur jordmånen alltmera uppluckrats genom de talrika översättningarna av klassikerna.

Jag har med ovanstående velat på en gång teckna den nödvändiga bakgrunden för ett effektivt studium av detta motivs historia och samtidigt — vilket rättfärdigar den relativa utförligheten — ge ett typexempel på faran av att isolera ett motiv.

Då vi nu gå att spörja efter det motivhistoriska underlaget för vårt svenska Pyramus-Thisbedrama, så måste vi taga ställning dels till svenska litteraturhistorikers åsikter, dels till de direkt motivhistoriska undersökningar som blivit gjorda.

Återupptäckaren av stycket, C. Eichhorn, söker med värme hävda dramats originalitet,³⁾ d. v. s. han menar, att Asterophorus gjort en fullt självständig bearbetning av motivet sådant han känt

¹⁾ Så vitt jag kan se, har hittills ingen undersökt operans klassiska rötter — särskilt dess försänkningar i Ovidius' diktning — en uppgift, som skulle vara mycket lönande.

²⁾ a. a. III, s. 302.

³⁾ Se företalet till hans utgåva, s. V—VIII.

det från Ovidius. Även om det lyckats Ljunggren¹⁾ att uppvisa ohållbarheten i de flesta av Eichhorns argument,²⁾ böra dessa dock icke helt och hållet avföras från diskussionen. Detta har man likväl gjort, och följden har blivit, att »Tisbe» totalt ryckts bort ifrån den, som man tycker, helt naturliga frågeställningen: kan ämnesvalet vara en direkt eller indirekt följd av det starka Ovidiusinflytandet? För Ljunggren, Schück och alla andra som yttrat sig om »Tisbe» är det axiomatiskt att Asteropherus måste ha haft en direkt dramatisk förebild på utländsk botten och bearbetat denna. Då den följande analysen kommer att uppvisa ännu flera förebilder för »Tisbe» än man hittills känt, kan det synas skäligen överflödigt att uppehålla sig vid frågan om styckets originalitet. Plagiatet var för samtiden ett »honestum furtum» och det ansågs ju till och med hedrande att ha arbetat med så många berömda mönster som möjligt för ögonen. Ja, det är just här frågans kärna ligger, och den visar sig vara rent bildningshistorisk. Min tes lyder då: Asteropherus' »Tisbe» är en för den svenska humanismen typisk produkt, vari just mångfalden av begagnade mönster tyder på en självständig strävan hos författaren att ge sitt auditorium en så rik variation på ett gammalt välkänt motiv som möjligt och samtidigt en provkarta på sin lärdom. Det av mig ovan skisserade Ovidiusinflytandet med alla dess följdverkningar på smaken måste ha gått vår författare i blodet — om huvudsakligen som en följd av utrikesvistelsen är svårt att avgöra. Mycket bör naturligtvis skrivas på mannens personliga läggning och smakriktning, men till någon del måste det anses berättigat att i ämnesvalet och utförandet se en exponent på den litterära nivån hos den publik han vänt sig till.³⁾ Man måste kunna föreställa sig, att Stiernhielms anbefallning av »then härlige Lärare Naso, I sijn Gilliare-konst» haft resonans även hos denna publik. — Antitesen representeras av Schück och praktiskt taget även av Ljunggren trots hans försiktiga medgivande, att »mycket talar för utgifvarens (Eichhorns)

1) s. 236—240.

2) Ett par exempel på dessa: »den fullkomligt naiva föreställningen om det dramatiska rummets och tidens fordringar», den förmenta frånvaron av dramatiska behandlingar av motivet i utlandet, samt påståendet att »alla våra äldre dramer till mitten av 17. århundradet härröra från svenska författare!»

3) Med så mycket större sannolikhet kan detta påstås, som »Tisbe» blivit uppfört på tre olika ställen i landet. På titelbladet står nämligen antecknat:

»Acta: Arbogiae Anno 1610.

Carlst: Anno 1615.

Upsaliae Anno 1626 Feb.»

åsikt» (s. 239). Deras resonemang skall nedan upptagas till en mera detaljerad granskning, men nu gäller det att fasthålla vid att för båda blir problemets kärna egentligen bara en fråga om en utländsk dramatisk förebild. Om ett förtydligande av det nyss sagda är nödvändigt, skulle jag vilja tillägga, att jag i detta ämnesval måste se ett uttryck för djupare liggande orsaker än blott den tillfälligheten att Asteropherus råkat få se ett drama spelas ute på kontinenten och så överflyttat det till svenska.

Efter denna utvikning, vilken gjorts för att konkretisera problemet, vilja vi ägna någon uppmärksamhet åt Pyramus-Thisbemotivets historia. Dess oerhörda utbredning få vi nog det starkaste intrycket av i ett par arbeten av G. Hart,¹⁾ vilka emellertid äro enbart katalogartade, såsom Faral anmärker.²⁾ Faral och före honom J. Bolte³⁾ anmärka med rätta på att det knappast finnes en tillstymmelse till litteraturhistoriskt sammanhang i arbetet, varken speciellt motivhistoriskt eller än mindre allmänt estetiskt. Den senare har särskilt framhåvt en synpunkt, som vi skola taga fasta på, nämligen »die verschiedenen Gesetze der epischen und der dramatischen Form». »Einer szenischen Vorführung setzt der Stoff verschiedene Schwierigkeiten entgegen.»⁴⁾ — Betydande klarhet över hithörande frågor få vi däremot genom A. Schaers forskning. I »Die dramatischen Bearbeitungen der Pyramus-Thisbe-Sage in Deutschland im 16. und 17. Jahrhundert» uppvisar han hur de dramatiska behandlingarna av motivet, samtliga av jämförelsevis sent datum (1517—1623), framvuxit ur andra stadier det genomgått. Någon strängare kronologisk sovring har han inte åstadkommit, och det är väl ej heller någon lätt uppgift att utreda stoffets vandringar i detalj, i synnerhet som differentieringen skett på så många olika sätt, att man säkerligen i flera fall måste anse företeelserna samtidiga och oberoende av varandra. Det troligaste är väl, att folkvisan först upptog motivet.⁵⁾ Dessutom ha vi att räkna med det som allegoriserad fabel, som mecklenburgsk lokaltradition, som folkbok och som illustrationsobjekt i skilda former. — Enligt Schaer finnas på kontinentalgermanskt språkområde flera olika visversioner, både nederländska

¹⁾ Ursprung und Verbreitung der Pyramus-Thisbe-Sage (Altertum, Deutschland, Frankreich) samt Die Pyramus-Thisbe-Sage in Holland, England, Italien und Spanien.

²⁾ a. a. s. 60.

³⁾ Deutsche Literaturzeitung, 1893, Nr 17.

⁴⁾ Bolte syftar närmast på lejonet, varom mera nedan.

⁵⁾ Se ovan s. 38.

och tyska.¹⁾ Att här närmare redogöra för dem är onödigt. Vi vilja tills vidare blott fästa oss vid att en av dem »Ritter und Herzogstochter»,²⁾ synes ha funnit väg till Danmark³⁾ och Sverige. Den danska versionen är enligt Nyerup lokaliserad till »Søllesborg Slot i Blekinge». De svenska, av allt att döma översättningar från danskan, skilja sig något inbördes. Den svenske utgivaren, A. I. Arwidson,⁴⁾ säger: »Denna sång har varit allmänt kringstridd, uti äldre och nyare aftryck. Den nedanföre upptagne är meddelad efter ett exemplar med titel: 'En sköön och mycket ynckelig Vijsa, om en Riddare och en Hertige Dotter, hvilka för stoor kärligheet skul äre omkomne, och sig sjelfva ynckeligen aff daga tagit; medh mehr, som läsaren sjelff i Vijsan see kan. Nu nyligen på Svensko affsatt. Tryckt på nytt åhr 1689.' En annan ehuru defekt tradition finnes i den gamla handskriften från Jemtland, med påteckning: 'a:o mundi 5543, in Janu.' (år 1560).»

Redan Hart⁵⁾ har påvisat, att Pyramus-Thisbemotivet blivit allegoriskt omtolkat i »Gesta Romanorum»,⁶⁾ så att Pyramus uppfattats som Kristus, Tisbe såsom »fidelis anima», hennes slöja som »genus humanum sanguinolentum et maculatum a leone id est dyabolo». Schaer⁷⁾ utökar detta med en uppgift om en liknande utläggning i Wickrams bearbetning av Albrecht von Halberstadts översättning, nämligen ett »Epimythim, Das ist, Der lüstigen Fabeln dess obgemeltes buochs Ausslegung», vilket ordagrant går igen i Sigmund Feyerabendts upplaga av »Metamorfoserna», 1581. Här är utläggningen redan mera världsligt pedagogisk, med huvudvikten på barnens olydnad mot föräldrarna. I en upplaga av 1698, utgiven av L. von Sandrarts,⁸⁾ har denna pedagogiska tendens slagit ut i sin fulla prakt. Det må ej betraktas som någon anakronism att citera den, då den representerar en uppfattning som länge varit härskande i skoldramernas sens moraler. »Pyramus und Thisbe sterben weil sie einander geliebt haben, wieder ihrer Eltern willen, und ihre Eltern gerathen in Betrübnuß, weil sie all zu viel Härtigkeit gezeugt in einer Sache, da es nicht vonnöthen war. (1.) Solchem nach weiset uns

¹⁾ a. a. s. 21 ff.

²⁾ Erk-Böhme, Deutscher Liederhort I, Nr 86, s. 304 ff.

³⁾ Nyerup, Udvalg af Danske Viser I, s. 50—56 och V, s. 69.

⁴⁾ Svenska Fornsånger II, s. 289 och 440.

⁵⁾ a. a. I, s. 7.

⁶⁾ Ed. Oeslerley, s. 633 f., Nr. 231, Appendix 35.

⁷⁾ a. a. s. 10—12.

⁸⁾ Schaer a. a. s. 111—112.

allhier diese Fabel ein Erbarmungs-würdiges Exempel, daran die Kinder sich zu spiegeln haben, dasz sie ihrer Liebes-Neigung ja nicht mit solcher Blindheit und Eigensinnigkeit nachhangen sollen. (2.) Wie nun die Kinder den Gehorsam und die Zucht aus dieser Fabel zu lernen haben, also dienet sie auch zur Lection vor die Eltern.» Intressant är det att se, huruledes ett par holländska dramer, Goossen ten Berchs »een spel van sinnen van de historie van Piramus en Thisbe genaempt de sinnelycke genegentheyt» från omkr. 1520 samt Matthijs de Casteleins »Historie van Pyramus ende Thisbe» från omkr. 1545, helt kvarstå i den allegoriska uppfattningen från »Gesta Romanorum».

Angående lokaliseringen av motivet framhåller Schaer att vi äro mycket dåligt försedda med källmaterial. En av Fr. Panzer¹⁾ meddelad muntlig tradition från Bayern innehåller motivets omgestaltning till ett kärleksförhållande mellan en slottsfröken från byn Burgstall och hertigen av Herzogenaarach. Betydligt viktigare är den mecklenburgska traditionen, som har satt spår efter sig i hela provinsen men speciellt förtätats till den lilla staden Stargard och borgen med samma namn.²⁾ A. Kopp har i en uppsats »Abendgang. Tagelied und mecklenburgische sage»³⁾ kommit till det resultatet, att en mycket gammal lokaltradition om ett kärlekspar knutits till parets begravningsplats under en lind vid en brunn, »der jungfernbrunnen» och under 1400-talet under inflytande från berättelsen om Pyramus och Thisbe utbildats vidare genom diktandet av dagvisan »Eyn Schone tageweys, Von eynes Königs Tochter, vnd einem Wechter, Im thon, es wonet lieb bey liebe». Denna har sedan spritts utöver hela Tyskland; Kopp känner tretton versioner från 1500- och 1600-talet.

Motivets förekomst som illustrationsobjekt är ingalunda obetydlig.⁴⁾ Schaer säger: »Weitaus die grösste Zahl bildlicher Darstellungen unserer Sage besteht aus Kupferstichen oder Holzschnitten, die sich als Buchschmuck, Titelblätter u. s. w. in den alten Werken finden, welche die Pyramus-Legende in irgend einer Form enthalten. Besonders kommen hier die Ovid-Ausgaben, ihre Übersetzungen und Bearbeitungen, die alten Volksbücher und die Volkslieder-Literatur, meist auf fliegende Blätter gedruckt, sowie die Ausgaben der ver-

¹⁾ Bayrische Sagen und Bräuche, Bd. II, s. 238, Nr. 439.

²⁾ Schaer a. s. s. 17—19.

³⁾ Paul u. Braunes »Beiträge», Bd. 41, s. 347—366.

⁴⁾ Schaer a. a. s. 49—53 samt 118—121.

schiedenen Pyramus-Thisbe-Schauspiele in Betracht.»¹⁾ Bland andra exempel, som visa motivets universella popularitet, märkas fyra reliefbilder på en korpelare i domen i Basel från början av 1100-talet, vidare målade träsnitt i Steinhöwels översättning av »De claris mulieribus», målningar av Holbein och Cranach samt en tuschteckning av Rembrandt.²⁾ — Någon speciell utredning av motivets förekomst i folkböckerna har Schaer inte företagit, ehuru han omnämmt folkboksillustrationerna. Men även denna gestaltning av motivet är vanlig. Från Frankrike lämnas exempel av Nisard,³⁾ och ifrån Holland omnämner Schotel⁴⁾ en berättelse »naar een onden franschen roman van dien naam» samt anmärker som ett bevis på motivets oerhörda popularitet, att en dylik omgestaltning av ett klassiskt stoff är ytterst sällsynt. Enligt Schotel har härur t. o. m. uppstått en allmänt sjungen slagdänga, en »straatliedje», »Klagt van Pirus over Thisbe». Pyramus är en »herder» och Thisbe »sijne herderin».

Innan vi kunna taga ställning till de av Schaer framförda åsikterna om motivets dramatiska manifestationer, måste vi orientera oss närmare över huru Asteropherus' drama behandlats av svenska forskare. Som jag antydde,⁵⁾ ha Eichhorns — visserligen mycket diletantiska resonemang — rönt ett alltför hårt öde. Jag tror, att inte bara hans övertygelse om Asteropherus' självständiga arbete är sund utan även att han gjort en riktig iakttagelse, då han kommer till den slutsatsen att flera partier i dramat ha »en omiskännelig svensk prägel». Eichhorns exemplifiering är inte alltid så lycklig. Men ett par yttranden må anföras. »Vissa namn, uttryck och scener äro af en så egendomligt svensk hållning, att de omöjligt kunna vara öfversatta. Bonaventura t. ex. yttrar:

»Wy ha itt ordspråk i vårt land
At tunga leker på såra tand»

och anför därmed ett mycket gammalt svenskt ordspråk.» Ett annat av hans argument får ett välförtjänt erkännande av Ljunggren (s. 238) med orden: »Det mest bevisande skäl, som utaf Hr. E. anføres, är utan tvifvel det, att Ladislai karakter är en annan i Tisbe än i Hert:s af Braunschweig lustspel.» Eichhorn: »En dylik omstöp-

¹⁾ a. a. s. 49.

²⁾ Enligt J. te Winkel (Repertorium I, s. 173) målade Bredero gärna detta motiv.

³⁾ Histoire des livres populaires, T. 2, s. 238.

⁴⁾ Vaterlandsche volksboeken II, s. 121.

⁵⁾ Se ovan s. 93.

ning af hans karakter skulle säkert ej en tysk författare tillåtit sig, emedan för honom figuren varit allt för gifven som typ för ett visst slag.»

Ljunggren visar hög uppskattning av »Tisbes» estetiska förtjänster och har även sagt träffande ord om dess litteraturhistoriska betydelse. »Tisbe förer oss in på ett område, som bildar den bjertaste motsats till det, hvilket förra århundradets bibeldramer tillhörde. Ej nog med att det religiösa elementet är försvunnet, äfven det sedolärande är borta. Förf. vill hvarken uppbygga eller undervisa, endast roa. Tisbe är vårt älsta världsliga drama och på samma gång vårt älsta kärleksdrama.» »Lika stor visar sig skiljaktigheten, om man ser på formbehandlingen. Tisbe står med hänseende till formen högre än något annat af våra äldre dramer.» (s. 230.) »Allt, som angår den yttre motiveringen, är med omsorg behandlat; ingenting tilldrar sig, som icke är genom angifna orsaker förberedt, och händelsernas kedja är ingenstädes afbruten. Hex- och djefvuls-spelet är satt i samband med det hela, och äfven bisaker, så som Holfredhs otrohet mot sin man, användas att som hjul i maskineriet befordra hufvudhandlingens mål.» (s. 231—232.) Vidare finner Ljunggren flera överensstämmelser med det antika lustspelet, såsom scenparallismen, bruket av förtrogna, tidens starka begränsning och handlingens förläggande utomhus. I fråga om styckets genesis anser han »tvenne omständigheter» tala emot Eichhorn. »Den ena är Tisbes skarpa och icke genom några öfvergångar förmedlade olikhet med våra äldre dramer samt den dermed sammanhängande större formfulländningen, i hvilket hänseende detta stycke står öfver alla samtida och efterföljande dramer ända till medlet af seklet. Då man besinnar, huru föga förstånd på sann dramatisk form alla författare under denna tid visat, så synes det som om här förelegat en utländsk, fullkomligt utförd bearbetning af ämnet, hvilken den svenske författaren för sitt ändamål begagnat, likvisst med ändringar och tillsatser efter egen smak. Den andra omständigheten är den, att Tisbe är det e n d a svenska skådespel, som saknar alla moraliska och didaktiska elementer och sålunda bryter med uppfattningen af skådespelet såsom i första rummet nyttigt och lärorikt för ungdomen; det synes oss därför vara ursprungligen författadt för skådespelare af yrket och icke för skolungdomen. Emellertid återstår dock oförklaradt, hvarföre icke skolrektorn i sin bearbetning inlagt ett sådant didaktiskt element eller åtminstone gifvit stycket en epilog. Till någon fullständig visshet i detta fall torde man icke kunna komma, och

vi medgifva, att mycket talar för utgifvarens åsikt.» (s. 238—239.) Ljunggren skisserar upp en bakgrund för »Tisbe» på tysk botten (s. 215—220). Han framhäver de nederländska och engelska yrkes-skådespelarnas omgestaltande inverkan på den tyska dramatiken och nämner Jacob Ayrer samt Heinrich Julius af Braunschweig-Lüneburg såsom av dem starkt påverkade. Bland hertig Heinrichs skådespel, de s. k. Hibaldeha-dramerna finnes även det lustspel, från vilket Asteropherus lånat Ladislausfiguren. Det är skrivet 1594 och heter »Vincentius Ladislaus, Satrapa von Mantua Kempffern zu Ross und Fuesz, Weiland des Edlen und Ehrnvesten, auch Manhafften und Streitbaren Barbarossæ Bellicosi von Mantua, Rittern zu Malta, ehelichen nachgelassenen Sohn». Likväl anser Ljunggren, att härifrån intet spår gärna kan leda över till förklaring av »Tisbes» karaktär i dess helhet. »Hibaldeha-dramerna äro nemligen skrifna på prosa, de hafva merendels en sträng sedlig tendens och flertalet af dem äro försedda med epilog; i alla dessa hänseenden skilja de sig från Tisbe.» »Som ofvan är nämndt, inverkade den holländska dramatiken i väsentlig mån på omslaget inom den tyska. Har ett utländskt original förelegat Asteropherus, förmoda vi, att detta varit ett holländskt, hvilket han sedan bearbetat med upptagande af intryck och hågkomster från andra dramer, dem han under sin utländska resa sett eller med hvilka han genom läsning gjort bekantskap.» (s. 239.) Ljunggren omnämner så efter Grässe¹⁾ två holländska skådespel, av vilka det ena är Casteleins; det andra »från ungefär samma tid» heter »Pyramus ende Thispe».²⁾

År 1887 meddelar Warburg³⁾ sin upptäckt av ett tyskt Tisbedrama av Samuel Israel, uppfört i Münster 1604, första upplagan daterad 1601. Av Warburgs ganska ingående jämförelser med vårt svenska stycke framgår, att de båda dramerna överensstämma tämligen långt med avseende både på karaktärer, scener och repliker, men även att Asteropherus' drama innehåller flera motiv utan minsta motsvarighet i Israels. Vidare framhåller Warburg, att »båda styckena äro utan sedolärande tendens», att »i S. Israels stycke förekomma inga sådana cynismer eller slipprigheter som hos Asteropherus», och att »Asteropherus' stycke *i allt* är Samuel Israels vida överlägset både i intrigens mångfald och kraft, i den yttre motiveringens

¹⁾ Lehrbuch der allgemeinen Literaturgeschichte.

²⁾ Härmed avses troligen ten Berchs nyssnämnda stycke; i varje fall känner man inga andra holländska dramatiska bearbetningar från 1500-talet.

³⁾ Samlaren 1887, s. 58—67.

förträfflighet, i en saftig komik och i en icke oäven, om ock mycket hjärt karaktärs*målning*». Den av Ljunggren anade utländska förebilden anser sig Warburg ha funnit i Israels drama, och för att förklara de överskjutande partierna tänker han sig, att Asteropherus sammanfogat sitt stycke av skilda ingredienser, plockade ur olika tyska dramer — scenerna mellan Holfredh och Jarib t. ex. ur något fastlagsspel.

Schück tager upp »Tisbe»-problemet i senare delen av sin undersökning »Englische Komödianten in Skandinavien».¹⁾ Även han understryker »Tisbes» fristående ställning inom vårt lands dramatik, återopande dess överlägsenhet »was das dramatische Leben betrifft» och ansluter sig till Ljunggrens och Warburgs åsikter om frånvaron av didaktik med orden: »Es fehlt auch jeder Beigeschmack von Schule, der den dramatischen Originalarbeiten²⁾ anhaftete, und nach einer Spur von moralischer Nutzenanwendung forscht man vergebens.» Han anser det också naturligast att söka förebilden inom den tyska litteraturen på grund av dess i allmänhet stora inflytande på den svenska. Men någon närmare släktskap med Israels stycke tror han inte på. »Die Übereinstimmungen sind nicht schlagend und beruhen fast immer auf der Gleichheit des Stoffes. Andererseits sind die Verschiedenheiten sehr tiefgehend. Das deutsche Stück behandelt nämlich *nur* die allgemein bekannte Pyramussage, während die Handlung in dem schwedischen Drama bedeutend komplizierter ist.» Däremot frapperas han av »Tisbes» likhet med de i Tyskland under slutet av 1500-talet och förra hälften av 1600-talet florerande engelska komediantdramerna. Denna uppfattning stöder han närmast på den förmenta överensstämmelsen mellan »Tisbe» och dessa dramer i det sätt på vilket det antika stoffet behandlats: »wie von Männern, die der klassischen Bildung entbehrten». Han nämner särskilt »Troilus and Cressida», om vilket »Tisbe» erinrar »durch den Reichtum so wohl an Zynismen als auch an gedrechselten mythologischen Vergleichen». Andra med komediantdramat gemensamma drag: behandlingen av det patetiska och det komiska elementet, den jämförelsevis rika handlingen samt först och främst skildringen av kärleken. Schück finner, att vårt styckes hjältinna i sin aggressivitet exakt motsvarar kvinnorna i Shakespeares äldre dramer, på samma gång som den skygge hjälten är en avbild av älskarna. Ett

¹⁾ Skandinavisches Archiv I, s. 371—386. Samma åsikter finnas i förkortad form i Svensk Litteraturhistoria I (1890), s. 622—626.

²⁾ Schück menar »Tisbes» föregångare inom den svenska dramatiken.

yttre stöd för sin åsikt har han i det faktum, att bl. a. följande dramer samtidigt uppförts¹⁾ av »de engelske» i Nördlingen år 1604: »vonn Thisbes vundt pyramo», »vonn Romeo vundt Julitha» och »vonn Vincentio ladislao Satrapa à Mantua». »Unser Stück ist nämlich möglicherweise von allen dreien beeinflusst worden.» Schück sammanfattar sina iakttagelser så:²⁾ »Eine direkte Übersetzung kann sein Stück durchaus nicht sein, denn dazu hat es zu viele speziell schwedische Züge; und selbst um es als Bearbeitung zu betrachten, enthält es fast zu viel Abweichendes; da es aber schwerlich ein schwedisches Original sein und die Entlehnung von Ladislaus am besten unter der oben gegebenen Annahme zu erklären sein dürfte, so bin ich geneigt, das 1604 in Nördlingen aufgeführte Drama als Vorbild für das schwedische anzusehen.» Schücks ord kunna här lätt misstolkas, ity att det omtalade Pyramus-Thisbedramat ej uppförts i Nördlingen och vidare Asteropherus ej kan ha varit i Tyskland vid denna tid. Men Schück säger själv att Asteropherus varit i Tyskland »kurz vor 1603». Han menar då, vilket i och för sig inte är uteslutet, att Asteropherus skulle ha stiftat bekantskap med de nämnda styckena, då de tidigare uppförts. I inlagan till rådet i Nördlingen av den 20 jan. 1604 räknas tio dramer upp, »welche wir dann Inn diser gegenndt Ann vielen Orthen Als Zu Vlm, Haylbrunn, Sch: Hall, dünckhelspiel Mehrern Orthen mit sonndern wolgefallen der Zuhörer agieret haben».

Schück har även tagit upp det av Ahlström³⁾ påvisade sammanhanget mellan »Tisbe» och Aeneas Sylvius' bekanta brevroman »Historia de Eurialo et Lucretia». »Es lässt sich wohl denken, dass der schwedische Schulrektor diese Arbeit gekannt habe; glaublicher ist jedoch unbedingt, dass ein deutscher Schriftsteller davon Gebrauch gemacht habe. Auf dies Vorbild wird Seite 48 angespielt:

'Lucretia, så läser man om,
När Euryalus till henne kom
Till hennes fönster om natte tijd
Föll hon på jorden nidh'.»

De reservationer, med vilka Schück uttalat sin åsikt om »Tisbes» avhängighet av ett engelskt komediantdrama har han senare

¹⁾ Enligt Herz, Englische Schauspieler und englisches Schauspiel zur Zeit Shakespeares in Deutschland, s. 43, blevo samtliga ansökningar om speltillåtelse i Nördlingen avslagna.

²⁾ a. a. s. 282—283.

³⁾ Studier i den fornfranska *lais-litteraturen*, s. 164.

låt it fara. I »Minne av Johannes Messenius»¹⁾ säger han: »Thisbe är utan tvivel till hela sin karaktär ett dylikt komediantdrama.» Och i sista upplagan av hans litteraturhistoria (1927) upptages »Tisbe» såsom det enda exemplet på ett svenskt »komediantdrama».

I och med V. Lindströms inlägg i frågan,²⁾ betitlat »Euripidiska motiv i Asteropherus' 'comoedia' 'Tisbe'» blir problemet på allvar komplicerat. Lindströms undersökning är grundlig och skarp-sinnig och har ett bestående värde. Men egentligen tillkommer prioritetserätten till upptäckten av Euripidesinflytandet en tysk forskare Ernst Wilken. I en uppsats »Die Anfänge des Dramas in Schweden und Dänemark»³⁾ yttrar denne: »Was die Quellen dieses wunderlichen Dramas betrifft, so sehe ich es in der Hauptsache als eine Contamination des Euripides Hippolytos⁴⁾ und der Sage von Pyramus und Thisbe an. Ob bereits diese Verschmelzung oder auch nur die letztere Sage in moderner dramatischer Behandlung dem schwedischen Dichter vorgelegen, ist schwer zu wissen.» Wilken kommer till det slutresultatet att »Tisbe» är en »schulmässige Nachahmung einer freien Kunstrichtung des Auslandes — — — — — und wol ohne direktes Muster».⁵⁾ Då Wilkens uppsats synes ha helt förbisetts av den svenska forskningen är det så mycket intressantare, att Lindström gjort samma upptäckt oberoende av honom. Endast huvudragen av Lindströms utredning kunna här beröras; enskildheterna få vi spara. Han uppvisar, att två vitt skilda partier i »Tisbe» förete slående överensstämmelser med Euripides' »Hippolytos», nämligen å ena sidan huvudinnehållet i det komplex av motiv, som bildas så gott som sammanhängande av II,2—4 samt III,2 och å andra sidan väsentliga delar av V,7 och den omedelbart följande VI,1. I förra fallet kunna vi urskilja tre tydligt korresponderande huvudmotiv, nämligen hjältarnas attityd mot kärleken (Pyramus = Hippolytos) II,2; Venus' uppträdande II,3 och hjältinnornas kärlekssjuka (Tisbe = Phaidra, Tuscnela = amman) III,2 — i senare fallet ett, nämligen Dianans uppträdande efter hjältens död. Lindström visar, att vi i de flesta fall här ha att göra med rena översättningar från Euripides,

¹⁾ SAH 1919, s. 166.

²⁾ Samlaren 1899, s. 28—56.

³⁾ Gosches Archiv f. Literaturgeschichte, 1872, II, s. 470 ff.

⁴⁾ I not I tillägges: »Ljunggren ist dieser Bezug entgangen. Die Charaktere der beiden liebenden, sowie die Göttinnen Vesta und Diana sind deutlich dem Euripides entlehnt.»

⁵⁾ a. a. s. 485.

antingen de nu äro direkta eller förmedlade genom någon förebild till Asteropherus. Lindströms bevisföring till förmån för det förra alternativet¹⁾ väger mycket tungt och utgör ett bestämt förnekande av Schücks åsikt, att Asteropherus skulle ha saknat klassisk bildning. Han vill härmed emellertid ingalunda bestrida, att Asteropherus haft en närmare förebild för dramat i dess helhet — han tror ju icke, att »Hippolytos» varit förebildande för Asteropherus i anläggningen av pjäsen. Det synes honom sannolikt, att Asteropherus från sin förebild — eller sina förebilder — »fått initiativet att utstoffera sitt stycke med litet klassiskt långods». — Emellertid är det naturligt, att ett så pass centralt och vidlyftigt parti som det mellan II,2 och III,2, även med avseende på karaktärsteckningen skall ha mottagit starka impulser från förebilden. Nu visar likväl Lindström att Euripides' »Hippolytos» ej räcker till för att förklara hjältinnans karaktär. Tisbe befinner nämligen vara betydligt mera besläktad med Phaedra i Senecas drama med samma namn.²⁾ Han kan dock icke stanna härvid utan är nödsakad att gå vidare till den nyssnämnda romanen av Aeneas Sylvius, från år 1444. De partier i Senecas drama, som kunna komma i fråga vid skärskådandet av detta problem, äro nämligen så gott som ordagrant kopierade i »Euryalus och Lucretia»,³⁾ och då den även på flera andra punkter lämnat direkta lån till »Tisbe», stannar Lindström vid den förmodan, att den före Senecas »Phaedra» måste anses som källa för teckningen »av huvudpersonernas i »Tisbe» karaktärer». ⁴⁾ Härmed desavoueras emellertid inte Schücks hypotes om inverkan från »Romeo och Julia», vilken Lindström menar kunna gälla vid sidan av hans egen.⁵⁾ Jag anser detta så mycket riktigare som, när allt kommer omkring, Lindströms bidrag endast avser hjältinnans karaktär, och som Pyramus' karaktär efter Venus' seger, då den först får reell betydelse, ej gärna kan ha utbildats efter vare sig Euripides' »Hippolytos» eller Senecas »Phaedra», och efter allt att döma ej heller efter »Euryalus och Lucretia», där hjälten minsann är allt annat än skygg och undergiven. Genom denna distinktion tror jag, att Schücks hypotes får större värde. Det bör kanske även påpekas, att det är helt olika partier i »Tisbe», på vilka Schück och Lindström bygga sin uppfattning, grovt taget resp. V,2 och III,2,

¹⁾ a. a. s. 47—48.

²⁾ a. a. s. 41—45.

³⁾ a. a. s. 53—56.

⁴⁾ Tryckfel och beriktiganden till Lindströms uppsats (a. a. s. 116).

⁵⁾ a. a. s. 51.

där hjältinnan uppträder i olika konfliktlägen. — Något direkt inflytande från Senecas »Phaedra» har Lindström ej kunnat påvisa på en enda punkt. Emellertid kan man av hans framställning¹⁾ få den uppfattningen, att hela revyn i »Euryalus och Lucretia» över märkliga mäns kärleksförhållanden vore ett plagiat från Seneca. Detta gäller likväl endast Herculesmotivet. Det övriga förekommer ej hos Seneca, helt naturligt förresten beträffande åtminstone Vergilius och Aristoteles. Även om vi kunna säga, att de »misstänkta» ställena hos Seneca gå igen i »Euryalus och Lucretia», så gäller detta icke omvänt, en omständighet som törhända borde ha tillmätts större betydelse.

År 1909 ser en ny upplaga av vårt drama dagen, utgiven av E. Meyer under titeln »En Lustig Comedia Vid Namn Tisbe Af Magnus Olai Asteropherus från Arboga». En del av företalet²⁾ ägnar Meyer, åt frågan om »Tisbes» originalitet. Något nytt material till diskussionen lämnar han icke utan drager blott sina slutsatser av de föregående bidragen. Följande två citat innehålla det väsentliga av hans uppfattning. »Tisbe är ett skoldrama, författat av en skolrektor till övning för lärjungarne i skolan, där det ock uppfördes, men den totala frånvaron av det didaktiska elementet jämte likheten i ämne, komposition och diktion med flera kända komediantdramer anvisa det lätteligen dess plats i dramatikers historia. Därom råder således intet tvivel; svårare är att bestämma huru långt detta beroende sträcker sig.»³⁾ »Med alla dessa förebilder och i trots av talrika och rätt stora reminiscenser synes 'comoedian' Tisbe, så vitt man känner, vara ett *själfständigt svenskt drama*. För att betrakta den som en bearbetning eller översättning av ett okänt original föreligger enligt min åsikt intet skäl, även om språnget från det äldre skoldramat till Tisbe är mycket stort. En klassiskt skolad och begåvad man som Arbogarektorn, som dessutom torde ha bevittnat flerfaldiga dramatiska föreställningar, kan väl tänkas, med begagnande av goda mönster och icke så obetydliga lån utifrån både beträffande komposition och diktion, hava sammansatt ett arbete sådant som vårt drama.»

O. Wieselgren har likaledes summerat resultaten av forskningarna över »Tisbe»,⁴⁾ men den helhetsbild han levererar blir enligt min mening missvisande, därför att Lindströms viktiga undersökning

¹⁾ a. a. s. 42—43.

²⁾ s. VII—XII.

³⁾ a. a. s. 9.

⁴⁾ Sv. Biogr. Lexikon (1920).

nästan helt och hållet förbisett. I stället har Wieselgren tillmätt Schaers sammanställningar med den tyska folkvisan, som vi strax skola komma till, stor betydelse, och detta med all rätt. Han anser även med Schaer, att en gemensam källa måste finnas för »Tisbe», Israels drama samt tvenne andra tyska Pyramus-Thisbeskådespel.

Av de sex Pyramus-Thisbedramer som Schaer analyserat¹⁾ äro tre holländska. Två av dem ha vi redan omtalat såsom mycket väsensskilda från »Tisbe» och det tredje är från år 1623, varför det av kronologiska skäl inte kan ha annat än indirekt betydelse för oss. De tre övriga äro tyska, ett anonymt från 1581, Israels stycke från 1601 samt ett av en Damian Türekis från 1607. De ha senare av Schaer för första gången utgivits²⁾ under titeln »Drei deutsche Pyramus-Thisbe-Spiele 1581—1607». I företalet redogör Schaer även för sin uppfattning av förhållandet mellan Asteropherus' »Tisbe» och de tyska behandlingarna av samma ämne. Han finner det svenska stycket förete slående likheter med alla de tre tyska dramerna — fastän avgjort mest med Israels — och uppvisar även samtligas intima anknytning på ett flertal punkter till folkvisan. Men eftersom i Asteropherus' »Tisbe» icke allenast återfinnas drag, som äro gemensamma för de tre tyska dramerna, utan även ett och annat, som blott förekommer i vart och ett av dem för sig, förutsätter Schaer en gemensam förebild för alla fyra dramerna. Av hans givande detaljbehandling av styckena får jag tillfälle att profitera mycket och konstaterar här endast att han tyvärr ej tagit hänsyn till de ovan anförda svenska behandlingarna av frågan fastän han själv uppräknar dem alla.

3. Analys.

Det torde ha framgått av ovanstående redogörelse, att det är kring en väsentlig punkt åsikterna bryta sig, och det är frågan om Asteropherus' självständighet. Den erkännes ju av de flesta till en viss grad, men det avgörande i bedömningen blir frågeställningen: är Asteropherus' självständighet primär eller sekundär, d. v. s. har han handskats med förebilderna efter sitt eget skön och så åstadkommit ett trots allt personligt verk eller har han varit bunden vid *ett* förhärskande mönster i så hög grad, att hans verk närmast blivit en avspegling av detta? På den förra linjen stå Wilken, Warburg, Lindström och Meyer, på den senare Ljunggren, om ej teoretiskt så

¹⁾ a. a. s. 54—105.

²⁾ Bibl. des literarischen Vereins in Stuttgart, Bd. 255.

dock praktiskt taget, Schück, Schaer och Wieselgren. Det är alldeles tydligt, att jag utformat min tes¹⁾ i medveten anknytning till de förra. Den följande analysen måste därför, ehuru den försöker göra rättvisa även åt motståndarna, ha sin rot i grundtanken, att såväl ämnesvalet som ock avfattandet av dramat utgöra bevis på Asteropherus' fria hållning gentemot sina förebilder, vilket å sin sida nödvändigt måste böttna i en jämförelsevis hög och grundligt tillägnad litterär bildning. Men en gång komna till denna övertygelse måste vi gå vidare och träffa då enligt mitt förmenande på frågans kärna, sambandet mellan Asteropherus' »Tisbe» samt Terentius och Plautus. Detta blir första gången jag får tillämpa de principer jag sökt visa vara oundgängliga för en fruktbärande syn på vår äldre dramatik. Men även en annan viktig faktor måste spela in i undersökningen, nämligen förvissningen att en så bildad man som Asteropherus likaledes måste ha haft en omedelbar kännedom om den romerske skald, vars populära »conte» han dramatiserat, och till på köpet en mycket intimare än de tre tyskarna, vilka alla tala om att de bearbetat Ovidius.

Vi måste först ta en snabb överblick över dessa tre tyska dramer. Schaer har ganska utförligt redogjort för deras innehåll,²⁾ men liksom Ljunggren så att säga endast för sakinnehållet, vilket givetvis här ej behöver refereras, då det tillräckligt kommer till användning vid jämförelsen med »Tisbe». Vi skola se, att överensstämmelserna mellan *B*, *I*, *W* å ena sidan samt »Tisbe» å den andra i fråga om stoffet äro betydligt större än man förut vetat, men att samtidigt »Tisbe» visar sig vara djupt olika de tyska styckena i scentekniskt hänseende. Lägga vi denna nya synpunkt till de nyssnämnda, så kunna vi sammanfattande påstå att »Tisbe» inte bara i stil, karaktärsteckning och delvis även stoffligt utan också scentekniskt vittnar om primärinflytande från klassikerna.

Vid studiet av *B*, *I* och *W* få vi oväntad hjälp av en av den teaterhistoriska forskningens främste målsmän, A. Köster. I sin ovannämnda uppsats³⁾ om den teaterhistoriska forskningens mål, tar han just dessa tre stycken som typexempel på, att en ensidig stoffanalys kan kväva en djupare förståelse för även mycket enkla

¹⁾ Se ovan s. 93.

²⁾ Schaer I, s. 60—77. (I fortsättningen citeras Schaers första arbete »Schaer I», företalet till hans edition »Schaer II», och vidare efter Schaers mönster dramat från 1581 »B», Israels stycke »I» samt Türckis' »W».)

³⁾ Se ovan s. 15.

och konstnärligt anspråkslösa skådespel. Med reservation mot hans kanske väl ytterligt gående tro på de teatertekniska metodernas själv tillräcklighet återger jag hans intressanta uttalande. »Die Anordnung nach Stoffen, den ersten Versuch einer Sichtung werden wir ganz aufgeben müssen, wie ein Beispiel beweisen mag. Im Jahre 1911 hat Alfr. Schaer — — — drei Pyramus-Thisbe-Spiele veröffentlicht, die natürlich stoffgeschichtlich zusammengehören, theatergeschichtlich aber so fremdartig beieinander stehn, wie wenn man etwa die Hermannsschlachten von Klopstock, Kleist und Grabbe in einem Buch vereinigen wollte. Diese drei Pyramus-Komödien stammen bühnentechnisch aus drei ganz verschiedenen Traditionen her und zeigen sehr interessante Mischformen. Die erste, vielleicht von einem jungen Geistlichen verfasst, bedeutet eine selten vorkommende Kreuzung von Terenzbühne und Meistersingerbühne. Den Hintergrund bilden die drei Häuser des Pyramus und seines Vaters, der Thisbe und ihrer Eltern und des Nachbars Maesticus; doch muss das Vorderfeld auch den Wald mit dem Brunnen darstellen, wo später die Leichen liegen und gefunden werden. Das zweite Drama, von S. Israel, das mit Vorder-, Unter- und Oberbühne, Versenkung und Balkonszene schon den Einfluss englischer Komödianten verrät, steht, doch in der Charakteristik, im Stil der Reden noch ganz in meistersingerischer Technik. Das dritte endlich, von Damian Türckis in Torgau, ist das rückschrittlichste von allen, ein Handwerkerspiel, aber ohne die Sorgfalt meistersingerischer Verstechnik, Bürger von Torgau mögen es wohl unter Leitung von Türckis selbst etwa 1607 am Dresdener Hof aufgeführt haben, so dass sich daraus und aus der Benutzung des Magelonen-Märchens vielleicht die mancherlei, oft lächerlich ungeschickten, höfisch-ritterlichen Einzelheiten erklären. Durch dieses Spiel von Bürgersleuten bei Hofe entsteht also ganz die Situation, die Gryphius im 'Peter Squenz' verspottet hat. — So lässt uns dieses Kleeblatt von Dramen schon ahnen, wie anders eines Tages die Geschichte des weltlichen Schauspiels des 16. und des beginnenden 17. Jahrhunderts aussehen wird, wenn wir zwar alle quellengeschichtlichen Untersuchungen dankbar weiter benutzen und ergänzen, die Anordnung aber nach den inneren Daseinsbedingungen der Stücke vornehmen.»

B kallas »Pyramus vnd Thisbe Eine schone kurtzweilige Fabel Von dem berumpten Poeten Publio Ouidio Nasone beschriebn Ietz in Teutsche Reimen verfasst Vnd in eine Action gebracht Durch Einen liebhaber Der Kunst Teutsche Reime zu machn. Wo nicht Kurtz-

weilich, so doch vnverdiesslich zu lesen. Anno Domini 1581.» *I* betecknas som »Sehr lustige neue Tragedia Von der grossen vnausprechlichen Liebe zweyer Menschen Pyrami vund Thysbes, Auch von dem kläglichen vnd jämmerlichen aussgang derselbigen zum theil genommen auss dem Poeten Ouidio vund reimensweiss in ein Spiel verfasst, vund nun zum dritten mahl vbersehen vnd beschrieben Durch Samuel Israel von Strassburg, damalen zu Münster i S. Gregorij Thal. Gehalten daselbst zu Münster den 19. Augusti 1604.»¹⁾ *W* betecknas »Eine Schoene Neüe Tragedia aus dem Ouidio von der Hertzlichen, vund Schertzlichen Liebe, Pijramo vnd Thisbe zu Agiren mit. 27. Persohnen Hatt. 5. Actüs». Asteropherus kallar sitt drama »En lwtstigh Comœdia widh Nämpn Tisbe». Härmed kunna vi jämföra, huruledes dramernas karaktär angives i prologerna: *B*, »Ein Fabel»; *I*, »Eine klägliche Tragedia»; *W*, »Tragedia»; »Tisbe», »en hednisk comoedia».²⁾

I *I* framhållas styckets didaktiska förtjänster. Så sker även i *B*,³⁾ och sens moralen uppsorteras sorgfälligt i »Die Sechs Lehren» i både *B*, *I* och *W*. Dess huvudbeståndsdel utgöres av varningar mot kärlek mellan unga människor i olydnad mot föräldrarnas vilja, precis i samma stil som jag citerat från de allegoriska utläggningarna av Ovidius. Häremot bildar »Tisbe» en skarp kontrast, då dess författare låter de båda unga uppväckas ifrån döden och sedan fira bröllop i fröjd och gamman. För övrigt har »Tisbe» ingen epilög alls.

Redan en blick på personförteckningen visar oss emellertid »Tisbes» nära släktskap med de tre tyska dramerna. I det allra närmaste äro de i detta hänseende kongruenta. Visserligen har *B* blott 13 uppträdande mot resp. »Tisbe» 28, *I* 25, *W* 27, men om vi, del-

¹⁾ I en Dedicatio till 1609 års upplaga riktad till förnåma borgare säger Israel, att detta är den tredje upplagan. Den första lät han redan 1601 »aufflegen vund trucken». Om författarskapet säger han: »Die weil ich ———— *recreationis causa*, *Ovidij Metamorphosin* für mich genommen vnd durchlesen, hat mich vor andern diese materi, *De Pyrami et Thysbes amoribus*, so sehr (wegen den schönen *invention*) bewegt, das ich mir alsbald fürgenommen dieselbe in ein Tragoediam zu zwingen, bevorab weil ich noch nie gehört vund gesehen, das sie Spiels weiss wer *disciribirt* vund beschrieben worden.»

²⁾ I »Argument oder inhalt dess fünfften Actus» till *I* säges om de döda (vv. 1722—1725):

»Darauff werden sie beyde auch
Nach Heydnisch sitten vnd gebrauch
Verbrennt vnd also endet sich
Diese *Tragedi* trawriglich.»

³⁾ vv. 9—12.

vis med ledning av själva texten, försöka få fram huvudfigurerna, så se vi, att samma grundstomme förefinnes i samtliga stycken.

- Pyramus:* »Tisbe»: Pyramus, Venator (jfr s. 134 »P., min iunkare»).
- B:* Pyramus.
- I:* Pyramus, eines Grafen Sohn (jfr Thyraus der Jäger¹).
- W:* Der Jünge Graf(f) [Pyramus]²).
- Thisbe:* »Tisbe»: Tisbe, Filia Ducis.
- B:* Thisbe.
- I:* Thysbe, des Königs Tochter.
- W:* Die Thisbe, des Königs Tochter.
- Thisbes fader:* »Tisbe»: Dulichius, Dux.
- B:* Nimrhodus, Thisben Vater.
- I:* Ninus, der König.
- W:* Der König.
- Thisbes moder:* »Tisbe»: —
- B:* Sophia, Thisbes Mutter.
- I:* Semiramis, die Königin.
- W:* —
- Thisbes förtrogna:* »Tisbe»: Tuscelda, Magistra aulae (Schaer II, s. XII).
- B:* —
- I:* Rosina, jhr Jungfraw Gspiel.
- W:* Das(s) frañen(t)zimmer (i texten »frañ hoffmeisterin»).
- Pyr. förtrogne:* »Tisbe»: Felix, Adolescens nobilis.
- B:* Justicolus, Placidus (zween gesanten).
- I:* Florentinus, Pyrami vertrawter Freund.
- W:* Der alte Graff (delvis).
- Gudomligheter:* »Tisbe»: Venus, Diana, Vesta (Deæ); Cupido, Filius Veneris.
- B:* (jfr v. 619 »Venus pfeil»; samt vv. 27, 138).
- I:* Venus, die Göttin der Lieb; Cupido, jhr Kind; Diana, die Göttin des Gejägs.
- W:* (jfr vv. 513²) och 521 och betr. Diana v. 1576).

¹) Schaer II, s. XI.

²) Fraw Venus vergi(e)ffte Pfeijl(l).

- Rådgivare:* »Tisbe»: Albertus, Marscalcus; Fredericus, Secretarius; Ludovicus, Cancellarius.
B: —
I: Rhatsherren, Simeon, Eubulus, Philomates, Sempronius.
W: Die zween Rätthe.
- »Riddaren»: »Tisbe»: Ladislaus, Comes: (Schaer II, s. XI—XII).
 (Rivalen) *B:* (jfr vv. 213—218).
I: —
W: Die Dreij Ritter.
- »Vakten»: »Tisbe»: Sanga, Centurio; Traso, Custos arcis;¹⁾
 Trasimachus o. Titius, Milites.
B: Janus, der thurhuter.
I: Thraso, der Wachtmeister; (4) Soldaten.
W: Der Wachtmeister; Die Vier Wächter.
- »Drömtydare»: »Thisbe»: Coniectores Duo.
B: —
I: Warsager Thrax, Memphitis, Liscus, Labienus, Guato, Griffio.
W: —²⁾
- »Boven»: »Thisbe»: Jarib, Larvator.
B: Daemon, der Teuffel.
I: —³⁾
W: Der falsche Ritter.
- Pyr. tjänare:* »Thisbe»: Syrus, Servus Pyrami.
B: I viss mån »die Zween gesanten».
I: —⁴⁾
W: Des Jungen Grafen Jung (Der Knappe).
- Upptäckare av*
de döda: »Thisbe»: Raffual, Rusticus.
B: Maestidicus, der Nachbar.
I: Thyraus, der Jäger.
W: Der Wildschütz.

De figurer i »Tisbe», vilka ej ha någon direkt motsvarighet i de tyska dramerna äro huvudsakligast Amatus (Puer Tisbe), Vesta

¹⁾ I texten »wachtemästare».

²⁾ Jfr dock vv. 1613—1618, där konungen omtalar sin dröm.

³⁾ »Sathan» förekommer, dock i en annan roll.

⁴⁾ Jfr Syrus, des Jägers Knecht.

(Dea), Bonaventura (Servus Comis), Holfredh (Anus), Hercules (Pugnator) och Charon (Larvator). Visserligen låta sig de fyra förstnämnda osökt rubricera som parallellfigurer, varigenom endast Hercules och Charon skulle vara alldeles fristående, men det bör observeras att samtliga kunna härledas från antiken: Amatus är en typisk »servus currens» från det romerska lustspelet, Bonaventura i hög grad en »leno», och Holfredh kallas som synes »anus». — De flesta direkta namnöverensstämmelserna visar »Tisbe» med *I*, vilket redan påpekats av Warburg¹⁾ och Schaer.²⁾

I detta sammanhang kan det vara lämpligt att bemöta ett av Schücks argument för »Tisbes» direkta beroende av en utländsk förebild. Han säger: » — — — und zu Gunsten eines solchen spricht auch das Namenverzeichnis der handelnden Personen. Kein einziger Name ist nämlich rein schwedisch; es sind vielmehr entweder klassische oder deutsche.» Av styckets 28 namngivna personer bära tre genuint svenska namn, Holfredh, Raffual och Dan. Dessa ha givits just åt figurerna i de folkliga scenerna. Enligt Lundgren-Brate³⁾ äro de vanliga under medeltiden och med all säkerhet fortfarande mycket i svang i äldre nysvenskan. Då formerna Holfredh och Raffual äro dialektvarianter av Holmfridh och Ragnvald, representera tydligen deras bärare, åtminstone till namnet, ett äkta svenskt bondpar.

Alla fyra styckena inledas av prologer, i vilka redogöras för innehållet. Likheterna dem emellan äro visserligen mycket stora men ge oss säkerligen ingen rätt att anse Asteropherus på denna punkt plagiera föregångarna. Här räcker det att säga, att »Tisbe» står på ungefär samma ståndpunkt som »Tobie Comedia» eller bibeldramat i allmänhet — i varje fall fjärran från det typiska komediantdramat, som knappast har någon prolog.

Första akten. (I,1—2). Till denna akt finna vi slående paralleller i *W*⁴⁾ (I och II). Huvudmotivet är detsamma: fursten ämnar gifta bort sin dotter med segraren i den ridderliga torneringen. Även

¹⁾ a. a. s. 60.

²⁾ II, ss. XI—XII.

³⁾ Personnamn från medeltiden (Sv. Landsmålen 1892—1915).

⁴⁾ Då *W* av Schaer anges vara »circa aus dem Jahre 1607», torde av kronologiska skäl ett direkt samband med »Tisbe» vara osannolikt. Men det är teoretiskt möjligt, eftersom dateringen av *W* ej är alldeles säker. Bolte (Allg. Deutsche Biogr., Bd XXXIX) förmodar, att stycket tillsammans med Türekis' andra pjäs »Von Aenea vund von der Koenigin Dido» uppförts vid Johann Georgs av Sachsen förmälning 1607, vilket givetvis inte hindrar att det kan vara tillkommet betydligt tidigare.

i utformningen råder överensstämmelse på flera punkter: fursten överlägger med rådsherrar om saken, han uttalar farhågor över segrarens förment låga börd och får av en av herrarna försäkningar om motsatsen, varmed han låter sig nöja.¹⁾ Men härmed är det slut med likheterna. I »Tisbe» har torneringen redan ägt rum och berättas blott, i *W* dominerar den hela andra akten; i »Tisbe» är det Pyramus' rival, Ladislaus, som segrar, och hjälten själv har intet att skaffa med striden, i *W* är det däremot »Pyramus, der Junge graff»; som genast vinner den skönas hand. — Även i *B* förekommer torneringsmotivet, ehuru det endast skymtar i förbigående. Thisbe monologiserar över Pyramus' förträffliga egenskaper och säger bl. a.:²⁾

»Ess ist auch Keiner ihme gleich
(:Wie ich hör:) hie im gantzen Reich.
Wen ein Turnierstag ist vorhandn,
Pfleget er nicht zu bestehn mit schandn.
Er pflegt den preiss davon zu bringn,
So gwaltig ist er mit seim Ringn.»

Att Ladislaus-figuren är hämtad från Heinrich Julius' av Braunschweig lustspel »Von Vincentio Ladislao» etc., har redan Eichhorn påpekat och Ljunggren ytterligare fastslagit (s. 221, 223, 235). Om nu torneringsmotivet härstämmer från berättelsen om »den sköna Magelona»,³⁾ vilket är mycket troligt, kan man knappast avhålla sig från den förmodan, att Asteropherus förstått, att en tysk författare inskjutit ett Magelonamotiv,⁴⁾ och att han å sin sida låtit det förskjutast vidare. Det synes mig alldeles uppenbart, att det ej lätt kan bli

¹⁾ Jfr *W*, vv. 53 ff., 475—480, 484, 485 ff., 490 ff.

²⁾ vv. 213—218.

³⁾ Denna berättelse som synes ha sin upprinnelse i Frankrike vid mitten av 1400-talet, blev översatt till tyska av Veit Warbeck 1527. Originalmanuskriptet till denna översättning finnes i det hertigligen biblioteket i Gotha; det är tillägnat Kurprins Johann Friedrich av Sachsen. Omöjligt är det väl inte, att en direkt linje kan leda över till Türekis' drama. Emellertid blev berättelsen i Tyskland en vida spridd folkbok som också dramatiserades, första gången 1539 av en anonym student (Creizenach III, s. 328), vidare av Hans Sachs 1555 och Seb. Wild 1586. (Creizenach III, s. 343, 346, 353, 362.) I dramat av 1539 framsäges, enligt Creizenach, prologen av en viss Morio, varmed kan jämföras, att narren i *B* har samma namn.

⁴⁾ Detta var säkerligen välkänt i Sverige som folkbok; i denna egenskap spreds det i Danmark från år 1583. (Se J. P. Jacobsen o. R. Pauli, Danske Folkeboeger, Bd 7, där en grundlig utredning lämnas, s. 1—LV.) I Stjernhjelm's »Hercules» nämnes Magelona bland folkböcker, »som i gemeen äre tryckte på Dansk: Melusina, Keyser Octavian, Finck Riddare, skön Magelona» (vv. 136—137).

fråga om något direkt övertagande från ett tyskt drama; Asteropherus har skickligt begränsat och tuktat ett stoff som var fullt utbildat och genom en lustig sammankoppling med huvudfiguren i ett annat tyskt drama fått fram en helt ny gestalt — den liderlige rucklaren Ladislaus, som får tjänstgöra som kontrast till Tisbes kyskhet! Det är i själva verket en alldeles förtjusande »contaminatio» Asteropherus här åstadkommit, och vi skola träffa på många dylika hos honom och hans läraktige elev Rondeletius. Det vill synas som om skoldramatikerna ibland känt sig som Terentiussefterföljare även på denna punkt, ehuru denna kontaminationssträvan yttrar sig så att säga i mindre skala, ett eller ett par dylika experiment i varenda akt. På Asteropherus och Rondeletius kan man med full rätt tillämpa G. Norwoods förnuftiga, rehabiliterande ord om Terentius' så förkättrade »contaminatio»: ¹⁾ »Now whatever be the originality of each ingredient in a Terentian 'contaminated' drama, the notion, at any rate the practice, of *contaminatio* itself is a sign of originality of a marked, indeed perplexing order.»

Om det nu ännu finnes någonting i snittet och i namnen på denne furste Dulichius samt hans tromän, tydande på att de äro av samma rätt svårbestämbara internationella karaktär som motsvarande figurer i de engelska komediantdramerna och i Ayrers dramer, så är det likväl tydligt att vi redan här spåra direkt inflytande från studiet av det romerska lustspelets teknik. Spelöppningen är så typisk man gärna kan begära, fastän kanske inte alltför vanlig.²⁾ En på scenen varande eller utträdande person ropar eller talar till en eller flera »inne». Här kommer man väl närmast att tänka på I,2 i »Hecyra», där Parmeno på detta sätt ger order åt en slav hur denne skall förhålla sig medan hans herre uträttar ett ärende i staden. Exemplet räcker ett stycke till. Parmeno sätter sig efter utdelade order i rörelse nedåt »gatan», träffar sin väninna hetären Philotis och hälsar henne (s. 87 ff.):

»sed videon ego Philotium? unde haec advenit?

Philoti', salve multum.» Philotis: »o salve, Parmeno.»

Syra: »salve mecastor, Parmeno.» Parmeno: »et tu²⁾ edepol, Syra. dic mi, ubi, Philoti', te oblectasti tam diu?»

Förhållandet är analogt i »Tisbe». Lydus ser herrarna komma. Albertus:

¹⁾ The art of Terence, s. 8.

²⁾ Se Menaechmi I,2 och Phormio I,2.

³⁾ Kursiv. av mig.

»Häll säll, her Canzler, gode wen!»

Ludovicus:

»Warer I och mykit säll igen!
Häll säll och tu,¹⁾ min broder kär!»

Uttrycket »Seer, huar de komma båda två!» är typiskt. Det är visserligen ett för renässansdramat betecknande drag,²⁾ men ingenstades har jag funnit det så ofta som hos Asteropherus, Rondeletius och Brasck. Jag är frestad att säga att uttrycket hos dem »hypertrofierats», vilket torde framgå av mina innehållsredogörelser. I jämförelse med de nämnda svenska dramatikererna komma tyskarna, både nylatinarna och de andra, ohjälpligt efter beträffande denna för scenväxlingen och rörligheten på scenen betydelsefulla detalj.³⁾ Det samma gäller i nästan lika hög grad den omsorg man nedlagt på att i tid och otid framhålla, att scenen föreställer »ute».⁴⁾ I denna korta första akt ha vi fyra exempel på saken. Det allra vanligaste är, att man talar om att »ingå»; ej fullt så ofta markeras »utgång».

Se vi nu litet närmare på de här uppträdande förnäma herrarnas karaktär, så lägga vi genast märke till, att de äro typiska »renässansmänniskor» i sitt friska men samtidigt världsmannamässiga njutningsbegär. Ingenting hindrar naturligtvis, att de på denna punkt helt enkelt äro svenska adelsmän och sålunda mycket lätt igenkännliga för publiken. Men jag kan ej frigöra mig från den uppfattningen, att här liksom längre fram ett visst Plautusinflytande gjort sig gällande och utgestaltat ett par karakteristiska vändningar i detta samtal om svalg och dryckenskap. Den där glimten vi få av verklighet i Ludovicus' inbjudan till sina vänner att gå med honom hem och göra sig en glad dag är alldeles för osvikligt säkert åstadkommen för att vi ej skola tvingas förmoda dess tillkomst »nach berühmtem Muster». I första hand erbjuder sig då en liten scen i »Epidicus» till jämförelse, ven där I,2, vilken med all olikhet för övrigt just mot slutet ställer de båda flanerande atheniensiska ungherrarna Stratippocles och Chaeribulus inför det dylika människor ofta hemsökande problemet: »vad ska' vi nu hitta på».

1) Kursiv. av mig.

2) Se t. ex. Brunius, Shakespeare och scenen, s. 81.

3) Ytterligare exempel på detta fenomen lämnar jag icke, i den förvisningen att det liksom andra liknande systematiskt tillvaratagits i innehållsredogörelserna.

4) Ljunggren har (s. 231) framhållit, att »Tisbe» spelar i det fria, utan att likväl ha observerat dessa indirekta scenanvisningars dominerande betydelse.

Chaeribulus: »quid hic nunc agimus?»

Stratippocles: »eamus intro huc ad te, ut hunc hodie diem
luculente habeamus.»¹⁾

Se vi oss nu om efter ett liknande stöd för Ludovicus' ej alls ångerfulla självbekännelse angående förra nattens utsvävningar, finna vi att de kanske utgöra en turnering av det ställe i »Menaechmi», där Menaechmus talar om sin avsikt att ställa till ett präktigt supgille för sig, kurtisanen Erotium²⁾ samt parasiten Peniculus. Det är tidsangivelsen som får stödja denna konjektur.

Menaechmus: »Inde usque ad diurnam stellam crastinam
potabimus.»³⁾

Ludovicus: »Klockan var 3, wij skildes åth;
Wij drucko vthan skiäl och måth.»

Andra akten. (II,1—4). Varifrån den stichomytiska dialogen i spelöppningen med dess flämtande puls direkt härstammar är inte så lätt att säga. Den var utmärkande för nylatinarnas drama, men ej heller här behöva vi räkna med dem annat än som förmedlare. Rent tekniskt sett räcker det naturligtvis att jämföra med det romerska lustspelet, men fråga är, om inte redan från första början detta parti står under Euripides' inflytande. Lindström har ådagalagt⁴⁾ att II,2 på väsentliga punkter är en nästan ordagrann översättning av »Hippolytos», II,3 och inledningen till II,4 sig till originalet nära anslutande imitationer samt II,1 en fri imitation, konstruerad som parallellscen till II,2, särskilt Tisbes kransoffer.

Emellertid vill det synas, som om Lindström,⁵⁾ väl mycket underkastat de av Warburg påpekade överensstämmelserna med *I*. Dessa kunna vi också utöka genom att jämföra II,4 i »Tisbe» med II,1 i *I*, varav framgår, att i båda fallen Venus sätter sin hotelse i verket under liknande omständigheter.

I (Venus):⁶⁾ »Ein schlacht han wir gewonnen schon

1) vv. 157—158.

2) I »Tisbe» talas visserligen ej om skökor just här, men det dröjer icke länge förrän också de spela sin stora roll i njutningslivet, även nu lånade från Plautus.

3) v. 175.

4) Se hans detaljerade utredning, a. a. s. 31 ff.

5) a. a. s. 28, noten.

6) v. 376 ff.

Cupido, du mein lieber Sohn
 Dann Pyramus ist schon verwundt
 Biss auff den Todt zu dieser stund

 Thysbe, die muss an diesen Reyen

 Mein liebes Kind, schiess dapffer drein »

»Tisbe» (Venus): »Ährligen fick han sitt besked.
 Ach, wore så Tisbe farin mz!

 Migh tycker Tisbe kommer vth
 Min k. son, du snarlighe skiut! »

Vidare framställes i båda styckena Cupido som blind, ledd av sin moder, ett visserligen konventionellt motiv, men allt tyder på direkt imitation.

Dessutom förekommer i *B* och *W* samt även i Casteleins stycke ett och annat stänk av de motiv, som vi funnit utförligt behandlade i »Tisbe». Till och med till smädelserna mot kvinnökönet finnes en, om än indirekt motsvarighet i *W*. Der Allte Graff varnar i största allmänhet Pyramus för umgänge med kvinnor:¹⁾

»Hutt dich fur frawen vnnd Jungfrawen
 Denn Ihnn nicht alle zeit ist zu drawen.
 Lass dich Ihr Schönheit nichtt gelieben,
 Sie Thun den Mennschen oft betruben
 vnnd bringen Ihn Inn Angst vnnd Nott,
 Auch Endtlich gahr in denn Todt.
 Nimm ein Exempell an *Paries*,
 der Sich *Helenam* gliben liess
 vund fuhret sie weg vber meer,
 wie tarnach kam das Gröchische heer
 vund die gantze Statt *Troia* zerstörtt,
 Auch Alle Mannschaft darin Ermördt,
 darum hutt dich vor Ihrer Triefft
 Sie ist dem Menschen ein Schedtlicher Gifft.»

Härmed kan jämföras Pyramus' ord i Tisbe (II,2):

»Troija blef för tin²⁾ skull
 I grund förstörd och slagen omkull.

¹⁾ vv. 170—183.

²⁾ Sc. Venus!

Ho kan förtälia thz mykla onda,
Som du dina tienare skynder tillhända?

— — — — —
En orm och quinna ähre migh lijka:
Ty moste iagh altijdh för them wijka.»

Även i »Euryalus och Lucretia» möta vi något liknande, då Euryalus omtalar, att hans fader varnat honom för kvinnorna: »Ille feminam animal esse dicebat indomitum, infidum, mutabile, crudele, mille passionibus deditum.»¹⁾

I Senecas »Phaedra» talar Hippolytus på liknande sätt:²⁾

»sed dux malorum femina: haec scelerum artifex
obsedit animos, huius incestis stupris
fumant tot urbes, bella tot gentes gerunt
et versa ab imo regna tot populos premunt.»

Det är inte utan att vi här kunna skönja en linje från Seneca över Aeneas Sylvius, Türeckis till Asteropherus.

Ur Casteleins stycke är det visserligen inte lätt att få fram någon direkt likhet med »Tisbe», men det bör noteras att även här förekommer ett Vestatempel, där Tisbes moder ber till gudinnan, att kärleken mellan de unga måtte förhindras.

Tredje akten. (III,1—3). Första scenen är tydligen tillkommen för att visa Ladislaus' dåliga karaktär och så avskräckande kontrastera mot Tisbes passionerade kärlek i nästa scen. Uppräknningen av maträtter och drycker, lånad från Heinrich Julius' lustspel kan betraktas som den kärna kring vilken scenen byggts upp. Motivet har inte varit alldeles främmande för *W*, men sammanhanget är där ett annat. Det är konungen som tänker ställa till med ett präktigt kalas i samband med torneringen³⁾ och ger en rådsherre i uppdrag att sköta om trakteringen. Narren har här en replik, som inte är så alldeles olik Bonaventuras, och i varje fall ej torde vara utan beroende av »Von Vincentio Ladislao»: ⁴⁾

»Ich wiell mich draun auch wohl mesten
Inn gueden wein vnd malluasier.

¹⁾ R. Wolkans edition, ingående i *Fontes Rerum Austriacarum*, Abt. 2, Bd 61, s. 376.

²⁾ v. 559 ff.

³⁾ vv. 218—232.

⁴⁾ vv. 233—240.

Ich Trincke warlich nun kein bier,
 weijll so viell wein iest verhanden.
 Er verdirbt sonst vnnd wirdt zu schanden,
 darum wil Ich fressen vnd Sauffen,
 das mir beyde augen vberlauffen,
 Gutt wildtprät, Rephuner vnd hasen.»

Det skulle ju kunna tänkas, att Asteropherus' upptagande av Ladislausfiguren haft sin upprinnelse i en sådan reminiscens som denna. — Emellertid är denna Ladislaus' glupskhet endast en motivering för hans liderlighet. Han säger själv till Bonaventura:

»West du icke, vthan wijn och brödh
 Fryser Venus sigh snart till dödh.»

Detta är en nästan ordagrann översättning av den berusade Chremes' yttrande till tjänarinnan Pythias i »Eunuchus»: ¹⁾

»verbum hercle hoc verum erit 'sine Cerere et Libero friget Venus'.»

Möjligen har härifrån uppräningen utgått att gå vidare till klassiska förebilder. I varje fall måste Asteropherus med sitt fina kombinationssinne sett sammanhanget mellan Ladislaus och Miles gloriosustypen. Och det ser till och med ut som han för att utmåla sin Ladislaus inte nöjt sig med att kontaminera den tyske Ladislaus med Thraso i »Eunuchus», utan även lånat en del från urtypen, Purgopolynices i Plautus' »Miles gloriosus». Den situation, där Bonaventura, på samma gång en »leno», en smickrande parasit och en »servus», ²⁾ inställsamt inbillar sin herre att Tisbe tycker om honom, måste ovillkorligen ses i en sådan belysning. I »Tisbe» kommer Bonaventura med tidender till sin herre. Tisbes gunst har han ljugit ihop; det är egentligen bara fråga om furstens ställningstagande.

Bonaventura: »Tisbe den skiöna, känne I den?»

Ladislaus: »Ia, wore iagh så wist hennes bäste wen!»

Bonaventura: »Hon hörer eder mz allo till,
 Huru thet eder behaga will.»

Ladislaus: »Hwadh gäller, du liuger, Bonaventura,
 Du plägar migh wäll tilförne lura.»

¹⁾ v. 732.

²⁾ Intressant är det onekligen, att ett av de få ställen, varest en tjänare lånat parasitens osympatiska smicker (Schild, a. a. s. 45) just råkar vara det parti i »Miles gloriosus» jag här stöder mig på; med andra ord, Asteropherus har här kontaminerat på pricken likt Plautus.

Bonaventura: »Liuger? hwem troor nu deth?
Aldrigh någon tijdh det wara min sedh.»

Ladislaus: »Intet offtare än du öpnar din mun!»

Bonaventura: »Alt säger iagh sant på denna stund.»

I »Eunuchus» får Thraso på liknande sätt av Gnatho veta att Thais är honom bevågen. »Actus III» börjar:

Thraso:¹⁾ »Magnas vero agere gratias Thais mihi?»

Gnatho: »ingentis». Th.: »ain tu, laetast?» Gn.: »non tam ipso quidem dono quam abs te datum esse: id vero serio triumphat.»

I »Miles gloriosus» utspelas en långt utdragen scen mellan Pyrgopolynices och Palaestrio kring Philocomasiums föregivna kärlek till storskrävlaren. Som ett tecken på hennes känslor lämnar Palaestrio fram en ring, vilken emellertid i själva verket tillhör hennes man Periplectomenus. Här har Palaestrio också en viss svårighet att lägga band på sin förtjusning över de nyheter han medför: »quae tibi condicio nova et luculenta fertur per me interpretem.»²⁾

Bonaventura: »Det war well, iagh fan eder igen.
Nådige herre, iagh ähr så gladh
Som någen man i denna stadh
Af thz iagh hafuer om eder förstådt
Wiste E. N. huad thz är godt!»

I »Miles gloriosus» ha vi också den tydligaste förebilden till Ladislaus långt drivna misstro, Pyrgopolynices' skarpa uppmaning till Palaestrio: »caue mendacium.»³⁾

Vad nu skökorna beträffar, så är det nog omöjligt att inte tillskriva den primitiva saftighet med vilken de omtalas ett Plautusinflytande. Det erkännes emellertid, att utan stödet av de många andra tydliga bevisen på ett sådant skulle denna förmodan vara omöjlig att upprätthålla. Någon direktare motsvarighet har jag inte funnit utan får inskränka mig till att hänvisa exempelvis till »Epidicus», där skökorna av den lystne slaven med samma namn omtalas i samband med krig och fälttåg liksom i »Tisbe». Just det att de beskrivas så där kollektivt, som en handelsvara, och på samma gång som individuella soldatälskarinnor gör likheten ganska stor.

¹⁾ vv. 391—394.

²⁾ v. 952.

³⁾ v. 967.

Epidicus:¹⁾ »tum meretricum numerus tantus quantum in urbe omni
fuit obuiam ornatae occurrebant suis quaequae amatoribus,
eos captabant.»

Ladislaus: »Ia, Bonaventura, huru synes tigh det?
Ähr thz icke krigz mans sedh
Stundom moot fienden strijda,
Stundom hafua en hora widh sin sijda?»

Som ovan antytts, fördelar Lindström upphovet till III,2 mellan å ena sidan Euripides' »Hippolytos» och å andra sidan Senecas »Phaedra» eller »Euryalus och Lucretia». Samtalet mellan Tuscnelda och Amatus utgör »ett fullständigt motstycke till körens samtal med amman om Faidras sjukdom och dennas häftiga utbrott».²⁾ Överensstämmelsen räcker ännu ett stycke, närmare bestämt till det ögonblick, då de älskande kvinnorna yppa sin hemlighet. Från och med nu måste man välja mellan Senecas »Phaedra» samt »Euryalus och Lucretia». Jag tror Lindström har rätt då han ger prioriteten som långivare åt »Euryalus och Lucretia». Men han är mycket tveksam, varför det här kan vara lämpligt att dröja litet utförligare vid detta spørsmål. Efter att vidlyftigt ha redogjort för Senecas »Phaedra» och dess förhållande till Euripides' »Hippolytos» säger Lindström:³⁾ »Något inflytande från Seneca på vårt styckes yttre struktur låter sig väl näppeligen uppvisas. Den evripideiska prologens inryckande i dramat och ombildande till en verklig scen skulle möjligen kunna åberopas härför, om icke det härvid ifrågakommande gudamaskineriet fullständigt saknades hos Seneca. Ofvanstående kanske väl utförliga granskning af Senecas Fädra torde trots det ringa utbytet, gifvä skäl för antagandet, att detta skådespel icke varit utan en viss invärkan på 'comoedian' Tisbe. Mähända skall en mera ingående undersökning sprida större klarhet öfver denna fråga.»⁴⁾ Och i »Tryckfel och beriktigande till Evripideiska motiv etc.»⁵⁾ säger Lindström: »Endast en förnyad noggrann undersökning torde kunna

¹⁾ vv. 213—215.

²⁾ a. a. s. 35.

³⁾ a. a. s. 45.

⁴⁾ Här tillägger Lindström i noten: »Rörande en möjlig angreppspunkt för en sådan undersökning jfr tillägg III nedan!» Gå vi till detta (s. 53—56), visar det sig endast innehålla ett, i och för sig mycket intressant, uppvisande av att detta parti i »Euryalus och Lucretia» är »en metern nödortfigt brytande, prosaisk omskrifning af scenen mellan Fädra och amman».

⁵⁾ a. s. 116.

åtminstone något så när nöjaktigt lösa frågan, huruvida det är Senecas Fädra eller Euryalus och Lucretia, som öfvat det förnämsta inflytandet på A:s teckning af hufvudpersonernas i Tisbe karaktärer. För egen del känna vi oss f. n. dragna till det senare alternativet.

Att emellertid Senecas dram var A. bekant, är icke svårt att tro, och att denne sålunda äfven upptäckt Eneas Sylvius' kontraband, förefaller oss fortfarande mycket rimligt.»¹⁾

Jag behöver väl knappast påpeka, att jag för min personliga del inte alls håller det för otroligt, att Asteropherus kan ha känt till Senecas »Phaedra», men jag måste bekänna, att ett upprepat studium av detta drama inte alls givit mig en enda verklig »angreppspunkt». Däremot står ju inflytandet från »Euryalus och Lucretia» fast genom Asteropherus' egna ord i V,2, lagda i Pyramus' mun:

»Lucretia, så läser man om,
När Euryalus till henne kom» etc.

Inledningsvis framhöll jag ett viktigt skäl för nödvändigheten att räkna med »Euryalus och Lucretia» som primärkälla, och beviskedjan kan nu knytas fastare genom ett par förut ej uppmärksammade likheter. Emellertid blir det först nödvändigt att vi något uppehålla oss vid frågan om Asteropherus förhållande till »Euryalus och Lucretia» överhuvud taget. Vi behöva bara vända om det blad, där Lindström så försiktigt talar om möjligheten av att Asteropherus kunde ha »upptäckt Eneas Sylvius' kontraband», så träffa vi på ett vittnesbörd om, att detta »kontraband» var känt i Sverige redan år 1568! E. Hildebrand har nämligen i ifrågavarande nummer av »Samlingen» avtryckt »En svensk bokinköpskatalog från 1568», närmare bestämt en förteckning över böcker, dem Hogenskild Bielke »köppt ij Köpenhaffn». Bland dem förekomma under nummer 36 »Item Marcolfus bock po danske, Item Euriolus och lucretie po tyske». Härmed äro vi inne på spørsmålet om Asteropherus känt denna roman som folkbok eller som original. Vi skola strax se att man måste räkna med båda möjligheterna. Det anförda exemplet på romanens popularitet är icke isolerat. Fram till Stjernhielms »Hercules», som ju kan avlägga mer än ett vittnesbörd om innehållet i »Flättiones ymnoge Bibliothec» och även upptar »Eurialus», se vi den ingå i mer än en

¹⁾ Schück vågar på grund av sin principiella ståndpunkt knappast tro, att Asteropherus känt arbetet; efter att ha antytt det som en möjlighet säger han (a. a. s. 383): »glaublicher ist jedoch unbedingt, dass ein deutscher Schriftsteller davon Gebrauch gemacht habe.»

bokkollektion. Den bästa översikten över dess spridning som folkbok lämnar, så vitt jag vet, R. Paulli i inledningen till sin utgåva av den danska folkboken »Euriolus og Lucretia». Aeneas Sylvius lät själv romanen ingå i brev till sin landsman Mariano Sozzini i Wien år 1444. Men från och med boktryckarkonstens början togo latinska separatupplagor fart under titeln »De duobus amantibus»; Paulli säger:¹⁾ »ikke mindre end 58 saadanne særskilte Optryk alene fra det 15. Aarhundrede kendes i vore Dage, heraf 43 latinske, 6 italienske, 1 spansk, 4 franske og 4 tyske. Det er værd at lægge Mærke til, at foruden disse fire tyske er ogsaa en stor Del af de latinske Udgaver trykt i Tyskland; thi ikke mindst der fandt Eneas Skrifter Udbredelse.» Den snabba spridningen berodde dels på Aeneas Sylvius' berömdhet: han är ju en av banbrytarna för den italienska humanismen i Tyskland och har också blivit dess apostel. Så får han också snart till översättare humanisten Nicolaus von Wyle, bekant för sina 18 »Translationen» av latinska verk.

Utgående ifrån den av Bielke inköpta tyska upplagan kommer Paulli till det resultatet att den första danska tillkommit mellan 1568 och 1571. Någon svensk upplaga känna vi inte, och endast ytterligare två danska, en från 1594, vilken ligger till grund för Paullis nytryck, och en från 1668.

Aeneas Sylvius' roman blev ett värdigt tillskott till den genre vi skulle kunna kalla »de två älskande», kärleksparets genre, och bildar tillsammans med befryndade produkter såsom Hero och Leander, Pyramus och Thisbe, Tristan och Isolde samt Romeo och Julia en glänsande variation på temat »Fort comme la mort». Det låg då nära till hands att låta drag från närbesläktade produkter spela in i behandlingen av något av dessa ämnen; som vi redan sett utgör just Asteropherus' »Tisbe» otvivelaktigt ett tydligt exempel på detta. Aeneas Sylvius drar också i början av berättelsen fram vårt tema till jämförelse med orden »quis nunc Tisbes et Pirami fabulam demiretur, inter quos notitiam primosque gradus vicinia fecit? et quia domos habuere contiguas, tempore crevit amor».²⁾ Omvänt ha vi sett, att Asteropherus hänvisat på sin lektyr av »Euryalus och Lucretia».³⁾

¹⁾ a. a. ss. XLIX—L.

²⁾ a. a. s. 357.

³⁾ I Goossen ten Berchs drama omnämnas »Eurialus en Lucretija schoone», vilket endast får betraktas som ett exempel på det jag nyss yttrade om motivfrändskapen och ej alls behöver tagas upp som ett alternativ för Asteropherus' låntagning.

I detta sammanträffande kan lika gärna urupprinnelsen till hans koncipiering av verket ligga som annorstädes.¹⁾

Genom ett par obetydliga detaljer få vi med en till visshet gränsande sannolikhet bestyrkt, att Asteropherus varit så intimt förtrogen med historien om Euryalus och Lucretia, att han influerats såväl av det latinska originalet som av den danska folkboksversionen. Ytterst intressant är det också att vi kunna hämta beviset härför icke från den föreliggande III,2, där avhängigheten av »Euryalus och Lucretia» är dominerande, utan från den föregående scenen mellan Bonaventura och Ladislaus. Här ha vi ett mycket lyckat exempel på kontamination, varigenom den av alla forskare omfattade åsikten om Asteropherus' självständiga förvaltande av Ladislausfiguren höjes över varje tvivel. Aeneas Sylvius' skildring av ett av de båda älskandes kärleksmöten har fått släppa till en del material för karakteristiken av Ladislaus' robusta liderlighet! I den latinska texten heter det:²⁾ »aderat hora prescripta, letus Eurialus, quamvis duobus perfunctus discriminibus, murum ascendit, ad apertam fenestram subintrat, Lucretiam juxta foculum sedentem paratissime obsoniis expectantem reperit. illa, ut amantem agnovit, assurgens medium, complexa est. fiunt blanditiae, dantur oscula, itur in Venerem tensis velis fessamque navigio Citheream nunc Ceres reficit, nunc Bacchus.»³⁾ I den danska folkboken fästa vi oss vid orden:⁴⁾ »Der gick mange fryntlige ord, der gaffs kyss, der dreffs Veneris spil, der anrettedis herlig.»⁵⁾ De kursiverade orden visa oss för det första, hur Asteropherus med en lätt omtolkning av det latinska originalets ord låtit dem tjäna samma syfte som Terentiuscitatet om Venus' beroende av Ceres och Liber, och för det andra, att den danska folkbokens fria översättning⁶⁾ måste tillgripas för att förklara följande ord av Bonaventura:

»Nådige herre, fåår iagh man råda,
Här skall eij blifua någon våda
Eller brist och feel på någon deel,
Som kan tiena till Veneris spell.»

¹⁾ På ett annat ställe (a. a. s. 367) åberopar sig Sylvius på Ovidiuslektyren: »si tu Ovidium legisti», etc.

²⁾ a. a. s. 380.

³⁾ Kursiv. av mig.

⁴⁾ a. a. s. 115.

⁵⁾ Kursiv. av mig.

⁶⁾ Den tyska texten representerar en mera ordagrann översättning: »vnd gieng in die werck der Liebe mit auffgerichten Segeln, vnd die vnterleibung solcher Schiffung ward gelübert mit essen vnd trincken.» a. a. s. 233.

Om än ovanstående citat betydligt säkrare styrka folkbokens roll som långivare, så kunna likväl de indicier vi erhållit för det latinska originalets räkning ävenledes skärpas till visshet genom en annan liten detalj, den nämligen, att både de tyska och danska folkböckerna använda namnformen »Euriolus» under det Asteropherus med formen »Euryalus» mera överensstämmer med originalets »Eurialus».

Efter denna lilla utvikning återvända vi till III,2. Särskilt en, av Lindström ej uppmärksammas, likhet med »Euryalus och Lucretia» visar dess inflytande. Tjänaren Sosias och Lucretia tala om främlingarna i kejsarens följe. Lucretia säger: »sed nosti tu aliquos?» »quam plurimos», inquit Sosias. tum Lucretia: »Franconem Eurialum nosti?» »tanquam me» ait Sosias. »cur tamen hoc rogas?»¹⁾

Tisbe frågar Tuscelda:

»Kiännen I Pyramum, then skiöne man?»

Tuscelda: »Rätt som iagh kiänner min högra hand.

Men säger, hwadh I mz honom mene.»

Alldeles i närheten härav finnas andra stänk från denna del av romanen. Då Tuscelda omedelbart före det nu anförda replikskiftet åberopar sig på sin tystlåtenhet, är detta nog ett eko av Lucretias vädjan till denna egenskap hos Sosias. Ordalydelsen tyder på att folkboken här närmast kommer i fråga. Lucretia säger:²⁾ »Det vil ieg sige dig, Thi ieg ved, at det bliffuer icke obenbaret aff dig, det hob giffuer din fromhed mig.» Detta kastar Asteropherus om på följande sätt.

Tisbe: »Wijste iagh, I wille trogen wara
Och för ingen thz uppenbara —»

Tuscelda: »När hafue I, N. fröken, sport
Efther min mun eder egen ord?
Hwadh som stilla och lönt skall wara,
Thet skall iagh aldrigh uppenbara.»

På liknande sätt förhåller det sig med den replik av Tuscelda, som följer omedelbart efter yppandet av hemligheten. Lindström har just för ifrågavarande parti av »Euryalus och Lucretia» uppvisat, att det nästan ordagrant återger Senecas »Phaedra»³⁾ men försummat att se efter vad som av detta kan återfinnas i »Tisbe». Den åsyftade

¹⁾ Wolkan har i sin annars mycket rikhaltiga förteckning över Aeneas Sylvius' brandskattande av antika auktorer förbisett detta ställe, till vilket tydliga förebilder finnas i Terentius' »Phormio» (vv. 64—65) samt i Plautus' »Epidicus» (vv. 503—504).

²⁾ a. a. s. 52.

³⁾ a. a. s. 53—56.

Tusceldarepliken återgår på följande ställe i »Euryalus och Lucretia». Sosias vill vända Lucretias sinne från kärleken:¹⁾ »quin potius clara progenies hujus urbis, exturba nefandas flammæ e casto pectore, ne obsequere dire spei. extingue ignem. non egre amorem pellit, qui primis obstat insultibus.»

Tuscelda: »Icke må I hafua honom kär
Som af så ringa adel är?
Täncker på eder familia godh,
Att I ähre födh af fursteligh blodh!
Slåår sådan kiärleek af eder sinne,
För än I begynnen mehr att brinne!
Begynnelsen skall man först mootstå,
För än kiärleken sigh roota må.»

Kontrasterandet av Pyramus' ringa börd mot »Ladisaum, then ädle man» har än tydligare förebild i folkboken, där Lucretia kallas »du ædele blod oc byrd eblant folkit her i Staden».²⁾ Längre ned förekommer ännu en parallell: »tace», inquit Lucretia — — — — »nichil timet, qui non timet mori. quemcunque dederit exitum casus, feram.»³⁾

Tisbe: »Ach, hofmestarinna, I dräpe migh
Medh sådant taal rätt wisseligh.

Hwad fahre ähr honom skadeligh
Som eij för döden fruchtat sigh?
Iagh will gierna dö för Pyrami skuld:
Så mykit ähr iagh honom kiär och huld.»

De fyra följande verserna i denna replik lyda:

»Och hwadh wille I Ladisaum nempna,
Som annat eij kan än quinnor skemma?⁴⁾
Pyramus och Ladislaus, säger iagh,
Ähre icke werde nämpnas både på en dagh.»

Nog ser det ut, som om dessa ord helt organiskt utvecklats ur de föregående, eftersom Tisbe slites emellan sin kärlek till Pyramus och sin lydriad för fadersviljan hela scenen igenom. Likväl äro de otvivel-

¹⁾ a. a. s. 359—360.

²⁾ a. a. s. 53.

³⁾ Den sista satsen förekommer även i Senecas »Phaedra», men lagd i ammans mun, vilket, som Lindström framhållit (a. a. s. 54, noten), ger en helt annan mening.

⁴⁾ Kursiv. av mig.

aktigt en direkt imitation av en passus i »Miles gloriosus». Vi ha ju förut sett, hur Asteropherus med riktig instinkt känt Ladislausfiguren höra hemma hos den plautinska prototypen, och här ha vi ett nytt drag: den unga kvinnans avsky för den henne påtvingade älskaren. I »Miles gloriosus» ges liksom i »Tisbe» på två skilda ställen uttryck åt denna avsky. I början av komedien redogör Palaestrio för den kärleken den unga kurtisanen Acroteleutium hyser för hans herre Pleusicles, vilken senare alltså motsvarar Pyramus. Efter att ha skildrat Acroteleutiums känslor för Pleusicles säger Palaestrio (v. 128): »neque peius quemquam odisse quam istum militem.» Härmed kan jämföras Tisbes uttalande i II,1. Hittills är överensstämmelsen emellertid inskränkt till konturerna och säger i sig själv ej så mycket. Men gå vi till den passus jag nyss antydde, hävas alla tvivel.

Palaestrio:¹⁾ »nemp' tu nouisti militem meum erum?»

Acroteleutium: *rogare mirumst.*²⁾

populi odium quidni nouerim, magnidicum, concinnatum, moechum²⁾ unguentatum.»

De båda kursiverade partierna torde jämföras med varandra.

Lindström säger ytterligare om den allmänna karaktären av III,2:³⁾ »Man finner här i skildringen av Tisbes eldiga kärlek ett veritabelt florilegium från Hippolytos Stefaneforos. Denna scen har också tillvunnit sig en så kompetent domares som prof. Schücks erkännande för sin kraft och sanning i teckningen af de finaste själsstämningar.» Jag vill varken bestrida Schücks estetiska värdeomdöme eller Lindströms träffande iakttagelser angående Hippolytosinflytandet i denna scen;⁴⁾ tvärtom, jag anser det mycket beundransvärt av Asteropherus att ha lyckats förläna scenen en sådan helgjuttenhet i ton och stämning, som han gjort, alltunder det han fullkomligt slingrar sig fram genom en labyrint av olika mönster. Icke ens de direkta Hippolytosimitationerna ha utan vidare anammats utan ha undergått förändringar, så att de bättre passa in i sammanhanget. Vi ha redan sett, hur Asteropherus låtit uppträdet mellan Tisbe och Tuscelda glida bort från Hippolytosinflytandet och i det ögonblick,

¹⁾ vv. 922—924.

²⁾ Kursiv. av mig.

³⁾ a. a. s. 47.

⁴⁾ Med tvekan avstår jag — för utrymmets skull — från att låta Lindströms paralleller i deras helhet inflyta i min framställning; jag måste nöja mig med att framhålla hans uppvisande att det mesta av komplexen vv. 186—244 och 267—283 »mer eller mindre ordagrant» gå igen i »Tisbe».

då namnet på den älskade avslöjas, koppla in på »Euryalus och Lucretia», för att sedan scenen ut ej släppa den omedelbara kontakten med romanen. Men den intressantaste gestaltningen av Hippolytosstoffet föreligger onekligen i de vackra rader, där Tisbe ger uttryck åt sin längtan att imitera den älskades favoritsysselsättning, jakten. Jag citerar Euripides' »Hippolytos» ur Lindströms översättning. Faidra (vv. 208—211): »Ack, att jag hade en dryck vatten från ett friskt källsprång! Ack, att jag finge hvila, utsträckt i popplarnas skugga på en grönskande äng!»

Tisbe: »Ach, wore iagh nu i Rosenlund,
Ther man iagar mz höök och hund,
Och finge af kalla källor dricka —
Thz wille iagh rekna för en lycka —
Och hwila min krop i grönan daal
I skuggan vnder eek och aal!»

Faidra (vv. 215—221): »Följen mig till ett bärg! Jag går till en skog, där mellan pinierna hundarna, villebrådets dödsfiender, stöfva, ansättande de brokiga hjortarna. Vid gudarna, jag längtar att få hetsa kopplet och hålla det skaftade tessaliska spjutet vid mina blonda lockar samt slunga det ur min hand!» (vv. 228—231.) »Artemis, du det jämna Limnas härskarinna, som råder öfver de af hästhofvar trampade öfningsbanorna! O, att jag befunne mig på din mark, tämjande venetiska fålar!»

Tisbe: »Låter migh spetz och boga köpa:
Iagh will förwist åt skogen löpa
Och iaga efther hiort och hin
Tiena Dianae, gudinnan min,
Och tämia ther hästar och hundar till iagt.»

Den först citerade strofen ur »Tisbe» erbjuder ett särskilt intresse. Den är »försvenskad» även i det avseendet, att Asteropherus infört lättigenkännliga inhemska begrepp i stället för de icke associationsbärande grekiska. Först ha vi »Rosenlund», som hör till den svenska folkvisans vanligaste accessoarer. Asteropherus har också förlagt Pyramus' och Tisbes senare avtalade möte (V,3) till »Rosenlundh». Utan tvivel har han inspirerats till detta inte bara från svensk folkvisa i allmänhet utan även direkt från den svenska visa, som behandlar Pyramus-Tisbemotivet, den ovannämnda »Riddaren och Hertigens dotter». Där heter det först om riddaren och jung-

frun, att »sammankomst the gjorde, Uthi then gröna lund»,¹⁾ men sedan²⁾ säger jungfrun till väktaren, då hon smyger sig ut:

»Ach wächtere migh lofwa,
En lijten stund i rosen-lund,
Hoos en ung Riddare sofwa.»

Men ännu en visa måste ha lekt Asteropherus i hågen vid transformeringen av Faidras känsloutbrott. Jag föreställer mig, att »Riddaren och Hertigens dotter» givit den rent yttre stöten till att ta upp begreppet »Rosenlund» och att härigenom öppnats en associationsväg till visan »Ebbe drömde en dröm om Natt,»³⁾ där inte bara detta begrepp utan även ett par andra av de i Tisbes mun lagda sätta en dominerande prägel på visans stil.⁴⁾ Ett par citat visa oförtydbart att alla komponenterna finnas i denna visa om Ebbe.

Strof 3:⁵⁾ »Och icke skal du draga I Rosen Lundh.
och beeta *diur heller hinn*
men tu skall blifwa hemma
Och Tahla wedh fästemo dijn
för orätt sack och mijken osanning
Så togo dhe Ebbe hans Lijff aff.»

Strof 8: »Hwar är dijn *Höck* Hwar är dijn *hundh*⁶⁾
hwar äre tijne Raske håfdrengiar
hwij rijder tu så allena
igenom *the gröna ängiar.*»⁷⁾

Strof 10: »Min Hundh ähr i Rosenlundh
och bijter *diuur och hijnd.*»⁸⁾

Då Asteropherus utbyter de grekiska popplarna mot »eek och aal» är det inte direkt fråga om folkviseinspiration, utan här har han tydligen av sina svenska stämningar förts in i Arbogamiljön. Jag har personligen haft tillfälle att konstatera, hurusom dessa trädslag

¹⁾ Strof 5.

²⁾ Strof 6.

³⁾ Upptagen som n:r 5 i Barbro Banérs visbok.

⁴⁾ Egentligen begränsad till de tio första av de 23 stroforna.

⁵⁾ Ebbes moder talar till honom.

⁶⁾ Denna strof har en nästan ordagrann motsvarighet i den bekanta visan »Här liggia så många stigar til byes» etc. Se K. Bibl. Visbok i 4:o, s. 294, strof 8.

⁷⁾ Jfr Tuseneldas ord: »Wille I huila på gröna äng?»

⁸⁾ Ordet »diuur står här i en av sina äldre specialbetydelser, som bl. a. kan vara »hjort».

dominera landskapsbilden kring Arbogaån och kan för övrigt åberopa ett uttalande av Arbogakännaren G. Bergström, vilken menar, att även annat i Tisbes expektoration måste ses i belysning av hembygds miljön. Han säger:¹⁾ »Rosenlund finnes som namn invid Arboga, ek- och al-lundar och kalla friska källor, som springa vinter och sommar likaså.» Som vi se, uppvisar verkligheten här en förunderlig överensstämmelse med de litterära mönstren; de kalla källorna finnas ju också hos Euripides!

Möjligen ha vi här liksom nyss förut, en slags »knutpunkt», en kollision mellan likartade motiv.

Som avslutning på behandlingen av denna scen kan det vara lämpligt att draga fram de paralleller Warburg²⁾ funnit mellan *I* och »Tisbe». De visa ytterligare, huru ekvilibristiskt Asteropherus balanserar med de olika mönstren, och dessutom gives oss ännu ett exempel på att även de tyska dramerna stå i ett visst förhållande till de euripideiska motiven. Både i den allmänna strukturen och, framför allt, med avseende på språkliga uttryck råder tydlig överensstämmelse.

Thysbe:³⁾ »Wie ist mir doch *Rosina* mein?
 Mich hat etwas genommen eyn,
 Dann mir was gross gelegen an,
 Das ich es schier nit sagen kan.»

Tisbe: »Hofmesterinna, tager moot migh;
 Iagh faller omkull rätt wisseligh.»

Rosina: »Wie ist euch dann, mein *Thysbe* frumb?»

Tuscelda: »Nådige frökin, wij ähre alleen:
 Säger, huadh eder går till meen!»

Thysbe: »*Die Glieder mein gantz vmb vnd vmb*⁴⁾
 Seind gantz erschlagen sag ich dir.
 Ach, köndt doch jemand helffen mir.»

Tisbe: »*Ach, migh tycker, mina lemmar alla
 Wille migh ifrån kroppen falla.*»⁵⁾

¹⁾ a. a. s. 195, not 1.

²⁾ a. a. s. 62.

³⁾ *I* II,2, v. 402 ff.

⁴⁾ Kursiv. av Warburg.

⁵⁾ Kursiv. av Warburg.

Rosina: »Drumb zeigets an, so wolln wir sehn,
 Ob euch vielleicht möcht Raht geschehn,
 Dann man doch alle sachen¹⁾ hat,
 Darmit man Krancken schaffet Raht,
*Von gebranten Wassern*²⁾ mancherley,
 Dessgleichen andrer specerey,
 Wie solchs ewer Fraw Mutter bereit
 Zu gutem jhr vnd andrer Leut.»

Tuscnela: »Sätter eder nu, min frökin kär,
 Så will iagh eder *sterkwatn*²⁾ gifua:
 Ho veet? thz kan wel bätter blifua.»

Om vi tillägga, att dessa båda scener ävenledes uppvisa en viss kongruens i uppbyggningen — Tisbe, Tuscnela, Amatus motsvaras av Thysbe, Rosina, Florentinus — så är därmed all närmare likhet uttömd.

III,3 är såsom Ljunggren (s. 231) och Lindström framhållit³⁾ att uppfatta som en parallellscen till den förra. Grupperingen är densamma; här ha vi tretalet Pyramus, Felix, Syrus. »Det är en fin psykologisk iakttagelse, som ligger till grund för dessa obundna utbrott af lidelsefull trånad efter det älskade föremålet. Man drömmer sig själf omgifven af den älskades attribut och deltagande i hans selsättningar. Detta vackra motiv har Asteropherus (medvetet?) travesterat på ett särdeles naivt sätt, då han låter Pyramus kärlek söka sig sådana besatt lustiga uttryck som t. ex. hans beslut att sälja båge och spjut för att köpa nål, tråd och annat sybehör.»⁴⁾ Hur riktigt detta än må vara, är det väl föga troligt, att Asteropherus vågat sig på att tillverka en sådan parallellscen fullständigt på egen hand. I själva verket erbjuder »Euryalus och Lucretia» ett tydligt incitament i en sådan riktning. Jag har förut påpekat Lindströms missuppfattning av förhållandet mellan Senecas »Phaedra» samt »Euryalus och Lucretia» i fråga om revyn över märkliga mäns kärleksförhållanden. Så förbiser Lindström också att Herkulesmotivet utgör en brygga över till Pyramus' tokiga infall. Visserligen är Herkulesmotivet taget från »Euryalus och Lucretia», men för att belysa Pyramus' beteende räcker det om vi hålla oss till den utformning det fått

1) Warburg har felaktigt läst »suchen».

2) Kursiv. av mig.

3) a. a. s. 37 och 42.

4) a. a. s. 37.

av Asteropherus själv i samma scen. Det är ju också Pyramus i egen person, som talar om, att Herkules av älskogskrankhet ägnade sig åt kvinnliga slöjder och därifrån bör ju steget inte ha varit långt till att vår hjälte fått lust att göra likadant.

»Han (d. v. s. Herkules) *lade harnisk* och *suerdet nidh*;¹⁾
För älskogh togh han rocken widh.
Han fattade tenen mz sin hand;
Som en quinna satt han och span.
Han smyckiade sin finger mz perlor och guld,
Det gjorde han alt för quinnor skull.»

Om sig själv säger Pyramus:

»Alt iagande hafuer iagh wedersagt;
Iagh skall aldrih i mina dagar
Någon spetz eller boga draga.
Iagh will migh i frustugan gifua;
En iungfru knecht lyster migh blifua,
Att wara der en trogen dräng,
Vpreda frökers och iunfrwers säng.
I allahanda söm will iagh migh öfua,
Så kan iagh eij boga eller spiut behöfua.
Iagh will häller sittia widh sömme skrijn
Än beta the hiortar och wilde swijn.»

På denna väg har nog parallellscenen skapats. Närmare be-
sett är den parallellscen även i det hänseendet, att den är fullkom-
ligt kongruent med III,2 i fråga om förebilderna: lånen från »Eurya-
lus och Lucretia» dominera avgjort, och från I förekomma ett par
förhållandevis obetydliga stänklån, även dessa av sådan karaktär,
att de ej ge något absolut egenartat utan liksom delvis tyckas stå i
någon slags kontakt med de verk, som varit Asteropherus' huvud-
källor.

Det samtal, som Pyramus och Felix, även denna gjord till Diana-
tjänare,²⁾ föra om kärlekens berättigande börjar med den nyss cite-
rade travesteringen av Herkulesmotivet. Så följer en kortare efter-
härkning av Tisbes och Tuscneldas samtal, vilken inskränker sig till
att Felix försöker förmå Pyramus att avstå från sin »wilda meningh»

¹⁾ Kursiv. av mig. Se nedan s. 134.

²⁾ På ett högst naturligt sätt infogar Asteropherus honom i handlingen; han kommer intet ont anande för att avhämta Pyramus till en avtalad jakt och får av Syrus veta att vännen blivit förälskad.

och att denne blyges över sin sinnesförvirring. I detta senaste moment är överensstämmelsen slående.

Tisbe: »Ah, hofmesterinna, huadh haar iagh giordt,
Och huru hafuer iagh fält min ordh?
Iagh blyes för gudh widh mitt taal:
Iagh hafuer fuller sådant hufwud quaal;
Så brinner iagh och så innerligh.»

Pyramus: »K. broder, förlåt tu migh!
Iagh hafuer talat dårachteligh.
Lätt ingen forstå detta mitt taal;
Ty thz kommer alt af mitt hufvud quaal.
Iagh må bekiänna rätt vppenbaar:
Sedan iagh sidst i templet waar,
Hafuer iagh ingen lijsa kiänt;
Migh tycker, mitt sinne ähr förwent,
Och så iemmerliga mitt hierta brinner;
Alla mina tanckar ähro om quinnor.»

Så följer inkopplingen på »Euryalus och Lucretia». Den sker ej tvärt, ty de sista orden, ehuru »euripideiska», ha fått något av sin form från romanen. Vissa språkliga uttryck tyda vidare på att det är folkboksversionen, som Asteropherus här följt. Där¹⁾ heter det, att Euriolus var »skut med Kierligheds Pile, kunde ingen rou haffue, Thi den hiemmelige ild blotede hans Aarer, oc fortærit den ganske marge i benene». Därefter kommer en lång betraktelse i kärlekskasuistik, och vi få bevittna det intressanta fallet, att den konflikt som utspelas i Euriolus' inre och tar sig uttryck i dennes samtal med sig själv, så beskaffat att han ögonblickligen låter sitt förälskade jag vederlägga de först starka men sedan rätt så svaga argumenten det nyktra jaget kommer med — denna konflikt klyver Asteropherus och fördelar rollerna mellan Felix och Pyramus. »Denne Euriolus som hand nu fornam at hand oc brende i Kierlighed, begynte hand at tale til sig selff, straffede sig oc sagde. Euriole du vidst huad mact Kierlighed haffuer med sig, Languarig Sorrig, Kort ladder, Liden glæde, Megen redsel, Den der elsker, Hand dor alleuegne, Oc ligger dog icke død.»

Felix: »Så will tu nu Veneris tiänare blifua
Och all dig hugh till elskogh gifua?
Huru ofta haar du för migh sagt,

¹⁾ a. a. s. 58 f.

Huadh Venus haar till wäga bracht!
 Älskogh plägar snart omvenda
 Lust och frögd till sorgeligh ända:
 För lithz löije och kijke lååt
 Gifuer hon långsam sorgh och grååt.
 En lithen glädie i älskogh ähr,
 Medan man fruchtan för alla bär:
 Huar tima dör man i älskogsnödh
 Och blifuer doch eij mz allo dödh.»

»See ieg arme Mand strider forgeffuis her emod, Maa ieg icke haffue det frit, Julius, Alexander, Hannibal haffde? Men huad siger ieg aff disse Ridderlige kriegsmend?»

Felix: »Tagh exempel af merkelige män
 Och wänt mz sådan flärth igen!»

Pyramus: »Ditt samwet skall mitt witne wara:
 Iagh plägar eij mz flärder fahra.
 Merkelige män finner man och,
 Som älskogh hafua brukat nogh:
 Julius, Alexander och Hannibal,
 Som wore stadde i höga kall.»

Felix: »Ia, k. broder, huadh hielper deth?
 Krigzmän bruka krigzmans sedh.»

»see til Poeterne, Virgilius, Hengde hand icke mit paa Tornet i it reff, der hand tracte effter at giøre kundskaff med en Quinde?»

Pyramus: »Det ähr well så i flere stand.
 Virgilius war en merkeligh man;
 Han lätt sigh högt på muren winna
 Vthi en korgh utaf en quinna,
 Ändoch hon honom sweek och bedrogh:
 Sådan exempel finner man nogh.»

Felix: »Der på will iagh snart suara digh.
 Poëter hafua sitt sätt för sigh:
 De wilia itt lustigt lefuerne föra;
 Oss tienar eij strax efther göra.»

Denna Felix' replik hänvisar oss till originalet, där det står: »excuset quis poetam ut laxioris vite cultorem; quid de philosophis dicemus, disciplinarum magistris et artis bene vivendi preceptoribus?»¹⁾

¹⁾ a. a. s. 361.

Pyramus: »Än de wijse philosophi?
De haa eij warit för älskogh frij.»

»Aristotelem tanquam equum mulier ascendit, freno cohercuit
et calcaribus pupugit.»

Pyramus: »Aristoteles, den höglärde man,
Hoo haar warit så lärd som han?
Hwem kan om dygd sådan lärdom gifua,
Som han i sin Ethica monde beskrijfua?
Aff elskogh blef han doch så will,
At han tillät och stadde till
En quinna sigh mz betsel regera,
Dett han och måste på ryggen bära;
Hon sporhögg honom och der öfuan på.
Der af man kan lätteligh förstå,
Hwadh kraft som vthi kiärleken ähr.»

Felix' replik på detta har inte alls någon motsvarighet hos mönstret, men jag citerar den just därför, att den otvetydigt härrör från Asteropherus själv och visar med vilken humoristisk glimt i ögat den lärde skolmästaren förstått att karakterisera den illitterate jägaren.

Felix: »Ach tigh, ach tigh, min broder kiär!
Aristoteles war ingen adelsman:
Philosophus wijs och klook war han,
Inthet annat än sina böker rörde;
Lättian honom till älskogh förde.
Hade han sigh öfua i kamp och jakt
Ingen älskogh hade fått öfuer honom macht.»

»Mand siger at Hercules som vaar den sterkeste, oc fød aff Guderne, haffuer *henlagt sit harnsk*¹⁾ oc bue, oc løffuens roff for kierligheds skyld, haffuer taget en kiortel igien, haffuer besat sine fingre med ædele stene, haffuer flectit sit Haar, oc med sin hand der tilforne pleyde at bæere en kylffue, haffuer hand spundet.»

Pyramus: »Kiämper drifua älskogh äfuen så well:
Mitt taal will iagh bestå medh skiäl.
Herculis war en sådana man,
At ingen fans så stark som han.»²⁾

¹⁾ Kursiv. av mig.

²⁾ För fortsättningen av citatet se ovan s. 131.

Därefter släppes kontakten med »Euryalus och Lucretia» ett slag. Yppandet av Tisbes namn imiterar III,2, även i fråga om stichomytien, och därefter följer ett lån från *I* (I,3), påpekat av Warburg.¹⁾ Det är ståndsskillnadsmotivet, som nu dyker fram igen.

Florentinus: »O *Pyrame*, was denckstu doch,
 Dein Herz das steigt dir viel zu hoch.
 Dann dir drauff stünd gar gross gefahr,
 Wann solches würde offenbar,
 Weil sie von Königlichem Stamm
 Erborn, vnd eins stattlichen Namm,
 So bist du eines Grafen Gschlecht
 Wiewol hoch, ehrlich vnd gerecht,
 Derhalb so will sichs schicken nicht,
 Das sie dein Hertz so hoch anficht.»

Felix: »Hå, det ähr högh krubba ått lågan häst,
 En rijker wärd, en fattigh gäst.
 Om du kunde digh rätt förståå,
 Du skulle icke ens tänckia der på;
 Ty thz ähr altsammans fåfängt.»

Warburg har bara antytt, att överensstämmelserna sträcka sig längre, genom att påpeka att både Florentinus och Felix lova att hjälpa den nödställda vännen. Men varje detalj, som kan dragas fram för att styrka »Tisbes» avhängighet av *I*, bör vara välkommen, eftersom den förnekas av Schück och Lindström. I bägge styckena är Pyramus hjälplös och lägger allt i vännens hand, rätt så irriterad till lynnes.

I (Pyramus):²⁾ »Also must mir nicht kommen her,
 Du krenckst mich je lenger je mehr,
 Sondern gib raht was ich thun soll.»

Pyramus: »Derföre måste du godh råd h gifue,
 Om du wilt hafua migh i lijfue.»

Inför denna förtvivlan tar sig de förtrognes vänskapsförsäkringar nästan precis lika starka uttryck.

Florentinus:³⁾ »Zwar hab ich vor verheissen dir
 Zu dienen, wo nur möglich mir

¹⁾ a. a. s. 61—62.

²⁾ vv. 284—286.

³⁾ vv. 294—301.

Aber das sage ich fürwar:
 Es steht darauff gar gross gefahr.
 Doch thu ichs dir in trewen sagen,
 Will Leib und Leben mit dir wagen,
 Ja will mit dir gehn in den Todt
 Wo es erfordern wird die noht.»

Felix: »Ty skall iagh hielpa tigh i thenna nödh,
 Skulle iagh än theröfuer lijda dödh;
 Ty tu äst min broder så kiär,
 Som den kiärast i werlden ähr.
 Ty gifuer iagh tigh min hand ther upå,
 Att iagh skall troliga mz tigh ståå.»

Pyramus:¹⁾ »Ach, lieber Bruder, richts fein auss.
 Wann etwas wird werden darauss
 Fürwar das sag ich dir hiemit,
 Gold vnd Gelt sol dir manglen nit.»

Pyramus: »Ach, broder, huru kan iagh tacka tigh
 För den troheet, du lofuar migh!
 Will gudh denna saken vända
 Omsijder till en lyckligh ända
 Iagh skall din mödo wäl betala.»

Här ser det ut som om ett inflytande från »Euryalus och Lucretia» mängde sig in igen och därtill på det icke alldeles ovanliga sättet att *I* fått en del på sin lott. De nämnda yttringarna av vänskapsförhållandet ha en tydlig förebild betydligt längre fram i »Euryalus och Lucretia» än där vi hämtat de övriga mönstren. Mot slutet av romanen, när Euryalus sedan länge sammanträffat med Lucretia, men plötsligt genom hennes make Menelaus' motåtgärder ser sig utestängd från vidare möten, tillgriper han den metoden att vända sig till Menelaus' systerson Pandalus och bikta sig för denne. De yttre konturerna motsvara nära gången i III,3 i »Tisbe», men tacksägelseernas utformning häver varje tvivel om sammanhanget. Euryalus säger:²⁾ »Huad du begier, det vil ieg forhuerffue dig. Oc for alt saa loffuer ieg dig, oc giffuer dig min tro, at du skalt bliffue en Palatius greffue.» Pandalus' svar har ingen motsvarighet i *I* men går tydligt igen i »Tisbe». »Jeg vil tage mig dette fort, oc naar jeg ser Tjden,

¹⁾ vv. 320—323.

²⁾ a. a. s. 127.

vil jeg giffve dig Advarsel. Jeg søger der for ingen Naade, eller Tack hos dig, thi det hører ingen god from Mand til, at begiere Yunist eller Tack i den Sag, hand intet fortienet.»¹⁾)

Felix: »Ach, broder, hwadh will ther om tala?
Iagh ähr bewägen vthan lön
I denna saak att höra din böön.»

Och till slut föreligger en egendomlig reminiscens från »Euryalus och Lucretia». Pyramus och Felix ha kommit överens om att brev skall skrivas till Tisbe, liksom denna med Tusnelda ordnat korrespondensen med Pyramus. Denna ömsesidiga brevväxling är klart imiterad efter »Euryalus och Lucretia», där brev gång på gång utbytas mellan de älskande. Då det så gällt att få en avslutning på den förhandenvarande scenen har Asteropherus fallit på den idén att framställa Pyramus såsom oförfaren i brevskrivandets konst. Häri ligger i och för sig intet märkvärdigt, men Asteropherus har utan tvivel ändå fäst sig vid den lilla detaljen, att Euryalus på grund av bristande språkkunskaper varit i en liknande situation. Följande citat får gälla vad det kan: » — — — det bedröffuet hannem at hand forstod icke vel Velsk sprog, Derfor beflitede hand sig med stor begier at lære sprockit. Oc fordi at kierligheden gjorde hannem flitig, bleff hand kortelig saa ferdig i samme sprock, saa at hand self kunde dicte Velske Breffne, huor til hand tilforne maatte søge hielp hoss andre.»

Hela fjärde akten jämte V,1 har karaktären av förbindelselänk. Huvudpersonerna visa sig ej en enda gång utan skymta endast i bakgrunden. Det är deras vänner och fiender, som äro i arbete för att möjliggöra eller förhindra deras sammanträffande. Då är det helt naturligt, att Asteropherus måste ha känt sig mindre beroende av direkta förebilder och kunnat gestalta situationerna med något större frihet. Särskilt i de s. k. folkliga scenerna, IV,2, 4—5 rör han sig med gängse typer från folkets föreställningsvärld, och i IV,1 har han bara spunnit ut tråden och utnyttjat de möjligheter som funnits förut i stycket. Utan mönster har han emellertid inte kunnat arbeta. I båda dessa fall har han för konturteckningen återigen studerat Plautus och Terentius, vilket vi strax skola se, och ej heller för de övriga scenerna rör han sig fritt utan anknyter till de tyska

¹⁾ a. a. s. 128.

styckena, närmast *I* och *W*, delvis sin vana trogen fortsättande in på »Euryalus och Lucretia».

IV,1 har sin speciella karaktär. Dess uppgift är helt enkelt att skildra hur brevväxlingen kommer till stånd. Men för detta går det åt mycket utrymme. Orsaken är den, att Asteropherus låtit denna scen bli en sannskyldig provkarta på sin kännedom om den romerska komediens scenteknik. De förut påpekade indirekta scenanvisningarna om utgång och ingång finnas naturligtvis, men sin egenart får scenen genom sin huvudperson »gossen» Amatus. Han är tydligt modellerad efter den servustyp, som halvt motvilligt utför sina åligganden och anställer betraktelser över sitt arbete, delvis enligt den *locus communis*, som kallas *μεμψιμοιρία*. I ett par uttryck ha vi hela hans funktion; han säger, att hans lott är att »löpa hijt eller tijt Medh horoärende och älskogz bréeff» eller med ett ord att bringa »tidender». ¹⁾ På två ställen säger den honom mötande Felix:

»Löp tu åther till frökin hem»

samt

»Löp nu, lätt se, och war eij seen
Och mööt migh här om en stund igen».

Härmed är det klart, att Amatus är en typisk »servus currens». ²⁾ Typen är betydligt mera utpräglad hos Plautus än hos Terentius, ³⁾ och hos den förre har t. o. m. utbildats en variant, »parasitus currens», förekommande i »Captivi» och »Curculio». ⁴⁾ En anstrykning av denna sistnämnda egenskap har också Amatus fått, då han »flotigh om sin trot kommer af köket uth» och belåtet utbrister:

»Alt hafver iagh först pläгат migh,
Att iagh ähr mätt så tämmeligh.»

Vad ordalydelsen beträffar kan Amatus' yttrande närmast jämföras med Syrus' i »Adelphoe». Men här är också något mera. Tonen i både Amatus' om en viss lättja vittnande ord och Tuscneidas kritik av honom, tyda på att detta ställe i »Adelphoe» tagit konkret gestalt för Asteropherus.

¹⁾ Motsvaras hos Plautus och Terentius av verbet »nuntiare».

²⁾ Se E. Schild, Die dramaturgische Rolle des Sklaven bei Plautus und Terenz, särskilt s. 56 f.; vidare C. Weissmann, De servi currentis persona apud comicos Romanos.

³⁾ Weissmann a. a. s. 44—45.

⁴⁾ Weissmann a. a. s. 28 f.

Syrus:¹⁾ »Edepol, Syrisce, te curasti molliter
lanteque munus administrasti tuom:
abi. sed postquam intu' sum omnium rerum satur,
prodeambulare huc lubitum est.»

Amutus:²⁾ »Jagh önschar, mitt wärf wore bestäldt,
Thet min fröken haar migh befält.»

Men Syrus uttalar ju också till sist sin önskan att taga sig en promenad. Var finnes motsvarigheten till det? Jo, alldeles i närheten. På sitt karakteristiska sätt splitsar Asteropherus upp Syrus' ord så att denna beståndsdel av dem får tjänstgöra som illustration till Felix' sätt att fördriva tiden, medan han går och väntar på Amatus:

»Jagh will här spassera så länghe
Jagh råker iu någon af hennes dränger.»

Då gubben Demea får syn på Syrus, säger han ironiskt:
»illud sis vide:

exemplum disciplinae!»

Tuscnelda: »Amate, huar ähr du? kom här!
Ach, hwilcken skalk den gossen ähr!
Wij bede honom båda vara till städz:
See, huru mykit han för oss rädz!
Hwar troo han hafuer nu wägen tagit?»

Att den långa, övertvägande stichomytiska ordväxlingen mellan Amatus och Felix är plautinsk, ligger i öppen dag. På ett rätt så snarlikt sätt har Shakespeare lärt av Plautus.³⁾

I IV,2 införes paret Jarib-Holfredh i handlingen. Ljunggren och även Lundell har till full evidens uppvisat, att dessa båda äro utpräglat folkliga typer: medeltidsdramats djävul⁴⁾ och samtidens häxa, i skändligt förbund med denne. Det första som kan anmärkas mot den senare klassificeringen är att även Holfredh jämte sin tidsfärg har litterär härstamning, från fastlagsspelets »böse Frau».

¹⁾ vv. 763—766.

²⁾ Fortsättning på det senast citerade yttrandet.

³⁾ Se t. ex. »Så tuktas en argbigga».

⁴⁾ Ljunggren anmärker att namnet Jarib verkar egendomligt; han har ej funnit det »i förteckningen på de många djefvulsnamn, dem medeltiden uppfunnit» (s. 263, not 36). Professor P. Leander har välvilligt meddelat mig att ordet är hebreiskt och kan översättas med »den som anstiftar split», vilken namnbildning är i full analogi med bruket i medeltidsdramat. (Se särsk. M. J. Rudwin, Der Teufel in den deutschen geistlichen Spielen des Mittelalters und der Reformationszeit samt W. Arndt, Die Personennamen der deutschen Schauspiele des Mittelalters, s. 27—30, 84—91.)

Emellertid visar det sig, att ej heller här den lärde skolmästaren kunnat förmå sig till att släppa sin beundrade Plautus. Bäst kommer detta till sin rätt, om vi slå ihop denna scen med IV,4 och IV,5. I den sistnämnda träder Holfredhs karaktär av »kvinnlig parasit»¹⁾ tydligt i dagen.²⁾ Men även djävulen har fått visserligen inte sin karaktär, ty den är äkta medeltida, men en del av sina attityder från Plautus. Då Jarib uppträder och presenterar sig, sker detta visserligen ungefär på samma sätt som Venus i II,3, som i sin tur är framställd efter *I* och prologen till Euripides' »Hippolytos», men åtskilligt talar för att Plautus' »Aulularia» med sin likartade struktur i prologen har haft en del att betyda.³⁾ Om således själva presentationen för publiken, ehuru den är så lika den som Lar Familiaris i Aululariaprologen använder, rakt ingenting i och för sig själv bevisar och ej heller Jaribs löfte om vad han skall uträtta i intrighänseende, så tvingar oss likväl en liten detalj att tänka på detta ställe hos Plautus. Det är det direkta framhävandet av tidens enhet, vilket är ett så tydligt klassiskt arv. I båda fallen talas om vad som skall ske inom de närmaste tjugofyra timmarna.

Lar Familiaris: »eam ego *hodie*⁴⁾ faciam ut hic senex de proxumo
sibi uxorem poscat.»

Jarib: »Itt puss skall hon utthrätta *i dagh*⁵⁾
Alt skall thz gälla itt manslagh.»

Vända vi oss till IV,5 påträffa vi en ännu påtagligare överensstämmelse. Sammanträffandet mellan Bonaventura och Holfredh visar en slående likhet med öppningsscenen i »Aulularia». Den gamle girigbuken Evelio blir rasande över att käringen Staphyla står och lyssnar på honom:⁶⁾

»Exi inquam, age exi: exeundum hercle tibi hinc est foras,
circumspectatrix cum oculis emissiciis.»

¹⁾ Ett uttryck använt om Magila i »Judas Redivivus» av Lundell, a. a. s. 103.

²⁾ Se ovan s. 111.

³⁾ Aululariainflytandet är bestyrkt på flera punkter. Se ävenledes mitt kapitel »Judas Redivivus», där jag av praktiska skäl sammanställt likheter mellan »Tisbe» och detta drama, bottnande i »Aulularia» samt andra plautinska komedier, s. 226 f.

⁴⁾ Kursiv. av mig.

⁵⁾ Kursiv. av mig.

⁶⁾ vv. 40—41.

Bonaventura: »Din gamble spanhake, huadh gör tu här?
Huadh ähr till ährende eller begär?
Iagh skall lära din tråkeka lura!»

IV,3 är till innehållet ungefär lika med II,3 i *I*, fränsett att Florentinus muntligen underhandlar med Thisbe för Pyramus' räkning och även återkommer med Thisbes muntliga svar. I *W* (v. 25) skriver Thisbe brev till Pyramus. Men det egentliga mönstret är naturligtvis »Euryalus och Lucretia», vilket vi redan sett tillräckliga prov på. Här motsvaras Amatus' berättelse om Tisbes vilda glädjeyttringar vid mottagandet av brevet nästan exakt av det ställe i »Euryalus och Lucretia», där kopplerskan för Euryalus skildrar Lucretias motsvarande beteende:¹⁾ »Jeg fant hende bedrøffued, Men strax ieg neffned dig, oc fick hende dit Breff, gjorde hun sit Ansiet fryntligt, oc begynte vel tusind gange at kysse Papyrit.»

Amatus: »Hon war så gladh och frögde full,
Som hon hade fåt siu tunnor guld.
När hon borde brefuet läsa,
Tilrade tårar af kinder och näsa;
Hon kunde ej läsa itt ord eller tu,
För än hon thz kyste gånger siu;
Wthi glädie hon både logh och greet.»

Sedan kopplerskan lämnat Lucretia ensam, »lessde hun det tit, kyste hun det mer oc mer, saa band hun det i en silcke dug, och heden lagde det eblant hendis skøne klænodie, oc nu betracted hun det ord, nu betencte hun det, saa at hindis Kierlighed formeredis i alle stunde.»²⁾

Amatus: »Hon bäär hans bref emillan sin bryst;
Det fåår icke länge liggia der,
För än hon thz till munnen bäär,
Och mäst då kysser hon Pyrami nampn
Och önschar honom vthi sin famn.»

Schaer har påvisat, att ett motiv från Hero- och Leander-sagan går igen på flera ställen i *I*,³⁾ nämligen älskarens vägledande genom en fackla. I »Tisbe» är det ej så utpräglat, men överensstämmelsen är tydlig.

¹⁾ a. a. s. 65—66.

²⁾ *ibid.*

³⁾ Schaer I, s. 15—16; Schaer II, s. XVII.

Thysbe:¹⁾ »Sagt, das er geb gar fleissig acht,
 Wann herzukompt die finster nacht
 Das vns niemand mag hören mehr,
 So soll er alsdann kommen her,
 Zum fenster, da ich warten will
 Vnd reden mit jhm in der still
 Vnd diss soll sein warzeichen sein,
 Fürs fenster wil ich hencken fein,
 Ein *Lucern* mit eim hellen Liecht,
 Darmit er sich verirre nicht.»

Amatus: »Hon badh förmykit hierteligh
 Pyramum sin wän komma till sigh
 Till hennes fönster, när mörkt blifuer,
 Och hemligh någon teckn gifuer.
 Så snart som han kommer der,
 Min frökin alltid wakande ähr,
 Så will hon kiärligh mz honom tala.»

IV,6 och IV,7 betrakta vi tillsammans med V,1, då alla tre höra organiskt samman och hela detta komplex har sina tydliga försänkningar i *I* och *W*. Schaer har antytt detta utan att likväl ådalgägga, huru långt överensstämmelserna sträcka sig.²⁾ Han fäster sig mera vid dessa motivs förekomst i folkvisans »wächtereepisode», men då jag kommer att behandla förhållandet till folkvisan för sig, inskränker jag mig till att söka påvisa den sannolika tillkomsten av de nämnda scenerna i »Tisbe». Vi finna då, att »Tisbe» nära överensstämmer med både *I* och *W* på följande punkter:³⁾ uppställandet av vakten, befälhavarens klagomål över soldaternas supiga leverne (»Tisbe» och *I*), hotelserna om straff för dem som vid inspektionen befinnas sovande, instruktionerna till vakten gående ut på att den förste som närmar sig skall slås ihjäl (»Tisbe» och *W*).

Men sedan se vi, hur Asteropherus mycket självständigt har utvidgat vaktaremotivet, i det att han låtit Bonaventura övertaga vaktbefälhavarens roll. Först uppenbarar sig Bonaventura och inskräpper även han de ovannämnda instruktionerna till vakten. Därefter kommer han berusad tillbaka för att kontrollera vakten. På

¹⁾ vv. 560—569.

²⁾ Schaer II, s. XI, XVII—XVIII.

³⁾ Jfr. äv. personförteckningen.

ett intressant sätt har Asteropherus här omgestaltat ett i *W* förekommande motiv. Genom sina klart formulerade order råka nämligen både Bonaventura och »der Wachtmeister» ut för missödet att själva bli överfallna och slagna av vakten. Följande citat visa, att även till formen »Tisbe» står nära *W* på denna punkt;

Der Wachtmeister: » — — — — —
(vv. 659—662) der Erste, der da Kömpt herfor
denn Schlaget zu Boden nieder,
das ehr nicht baldt aufstehet wieder.»

Bonaventura: »Men iagh hafuer hemligh förstådt,
(IV,7) Att här skall komma strax på stahn
En frijsker vngher adelsman;
Den samme will Tisben bedraga.
Honom skola I strax taga af daga.
Den första, som kommer, slåår strax till.»

Der Wachtmeister: »Ich habe die Wach auffgeführt
(vv. 702—705) vnnd alls Bestellt, wie sichs gebürt.
Muess Itzo sehen, was sie machen
Ob sie schlaffen oder wachen.»

Bonaventura: »Så sachteligh iagh nu gånga will
(V,1) Och höra, hwadh wachten doger till.»

Enligt scenanvisningen blir även »der Wachtmeister» överfallen och slagen: »der Wachtmeister schleicht von fern hinzu, die Wächter vberfallen vnnd schlagen Ihn.» Härmed upphör likheten mellan »Tisbe» och *W*. »Der Wachtmeister» blir ej ihjälslagen utan repar sig snart, och det kommer till en komisk scen mellan honom och vakten. — Då vi lyckats stänga in Asteropherus på detta sätt, kunna vi väl vara nästan alldeles säkra på att han utformat skildringen av de båda knektarnas beteende vid Bonaventuras död. Han kan ju emellertid även här ha haft något litterärt mönster, vilket undandraget sig mitt bedömande, men åtskilligt i situationen talar för, att den samtida verkligheten kan ha lämnat råstoffet.

Men det vore bra märkvärdigt, om de nu omskrivna partierna av vårt stycke skulle gått fria från Terentius och Plautus. Så är det ej heller. Bonaventuras inledningsord till IV,7 äro så typiska som gärna möjligt. Tiden på dygnet fastställes och vederbörande överväger hur han nu skall handla på det klokaste sättet:

»Thet böriar nu lijdå åt natt,
Iagh seer, att wachten ähr nu satt,
Ty will iagh nu gå till dem två,
Som för frökens fenster ståå.»

Att från det romerska lustspelet ge exempel på ränksmidandet i monologisk form är fullkomligt onödigt. Det räcker med att påpeka att tidsangivelsen till ordalydelsen närmast påminner om ett ställe i »Heautontimorumenos». Chremes öppnar tredje akten med ett »Luciscit hoc iam». — Fullt konsekvent är det naturligtvis, att den gode Bonaventura åter kommer in på sina skökotankar, som han fått från Plautus. — Och när Bonaventura, då femte akten börjar, kommer inraglande på scenen påminner den ton med vilken han omtalar ruset starkt om gamle Chremes ord i Terentius' »Eunuchus» (v. 727—729):

»Attat data hercle verba mihi sunt: vicit vinum quod bibi.
at dum accubabam quam videbar mi esse pulchre sobrius!
postquam surrexi neque pes neque mens sati' suum officium facit.»

Bonaventura: »Nu haar iagh så ståtellig ruuss uppå,
Inthz iagh mehra draga må.»

Med V,2 återknyta vi kontakten med huvudpersonerna. Här och i V,4 utgöres kärnan av de från Ovidius välkända motiven: de älskandes samspråk, överenskommelsen om mötesplats, lejonets uppträdande och de älskandes tragiska död. Det är klart, att vi i våra tyska dramer genomgående måste påträffa samma stomme. Men därutöver finna vi, att samtliga våra fyra stycken innehålla överskjutande partier av i stort sett samma karaktär. Detta gäller minst om *B*, som ju även annars är betydligt torftigare än de övriga.

Som ovan refererats har Schück kraftigt hävdadt vårt svenska styckes likhet med det engelska komediantdramat. Framför allt synes han ha byggt sitt omdöme på V,2, och han finner det rent av troligt, att denna scen går tillbaka på motsvarande ställe i »vonn Romeo vnndt Julitha», i det han framhåller, att situationerna äro desamma:¹⁾ »die beiden liebenden treffen sich zum ersten Male, die beiden Geliebten befinden sich an ihren Kammerfenstern, und beim Abschiede setzt die Geliebte eine neue Begegnung fest.» Emellertid företer även *I* en genomgående likhet i strukturen och *W* i karaktärsteckningen med V,2 i »Tisbe». Det vill sålunda synas, som om

¹⁾ a. a. s. 380.

Pyramus-Thisbedramat i Tyskland påverkats av »Romeo och Julia», och det är kanske rimligt att tänka sig, att en sådan utveckling ägt rum redan i det engelska komediantdramat. De engelska komedianterna hade ju båda styckena på sin repertoar,¹⁾ och det har nog legat nära till hands att låta de båda så närbesläktade kärleksparen få samma karaktär. Att man då även tyckt det vara effektivt att ha en »balkongscen» i Pyramus-Thisbedramat förefaller ganska naturligt. Om nu Asteropherus uteslutande byggt på t. ex. *I* eller något annat tyskt Pyramus-Thisbedrama, eller om han ävenledes stiftat direkt bekantskap med komediantdramat, behöver numera ej vara så problematiskt, sedan vi sett i vilken hög grad gränserna utplånats.²⁾ Det senare alternativet är väl det sannolikare, då det gäller en så vaken man som Asteropherus. Språket bör ej ha lagt hinder i vägen, då övergången från engelska till tyska vid framförandet av de engelska komediantdramerna synes ha börjat omkring år 1600.³⁾ — Jag meddelar ytterligare en del anmärkningsvärda paralleller mellan »Tisbe» och de tyska styckena. Även i *B* ger Thisbe uttryck åt sin ängslan över den älskades dröjsmål.

Thisbe:⁴⁾ »Hilff godt, wie bleibt er doch so lang?
Mir ist in meinem hertzen bang.»

Thysbe:⁵⁾ »Er kompt noch nit, das merck ich wol,
Ach wie ist mir mein Hertz so voll
Ach *Pyrame*, bist noch nicht hie?
Ich glaub ich werd dich sehen nie.»

Tisbe:⁶⁾ »Ach, *Pyrame*, min hiertans kiär,
Huru drögsam och seen I ähr!
Natten skynder sigh och lijder;
Mitt hierta tigh alleen förbijder.»

Följande citat ur kärleksduetten i *I* och »Tisbe» ha någonting av samma innerlighet som »Romeo och Julia», och särskilt *I* synes ha fått ett litet stänk av den shakespeareska poesiens skära fågring.

¹⁾ Se ovan s. 101 samt beträffande vårt motivs infletning i Shakespeares dramer Anders' a. a. s. 27—28, med exempel utom från »Midsommarnattsdrömmen» även från »Titus Andronicus», »Köpmannen i Venedig» samt »Romeo och Julia».

²⁾ Se ovan s. 57—58.

³⁾ Herz a. a. s. 11—12.

⁴⁾ *B*, vv. 915—916.

⁵⁾ *I*, vv. 684—687.

⁶⁾ »Tisbe», V, 2.

Pyramus:¹⁾ »O liebe *Thysbe* könnte ich
 In Taubens gstatl verwandlen mich,
 Wolt ich von gantzem Hertzen mein,
 Fliegen der Lieb zum Fenster hineyn,
 Die schönsten änglin schawen an,
 So mich hierzu beweget han.»

Pyramus:²⁾ »Ia, wore iagh så wist eder kiärleek wärd,
 Så wist som I ähren min wälfärd,
 Mitt lijff, min tröst i all nödh!
 Vthan eder så ähr iagh dödh,
 Ty mitt lijf kan iagh ej lijf kalla
 Om I, mitt hierta, migh undfalla.»

Pyramus är emellertid i *I* betydligt mera tilltagsen än i »Tisbe», där han dessutom känner rangskillnaden mellan sig och den tillbedda mycket tryckande, vartill en tydlig parallell påträffas i *W*.

Pyramus:³⁾ »Ach, Gnediges Jungfraw, ich
 Hab es vmb euch verdienet nich,
 Kanns auch verdienen Nimmermehr,
 Ich saag euch danck der grossen Ehr.»

Pyramus:⁴⁾ »Den ähran ähr iagh aldrigh wärd,
 Som Eders Näde migh nu göra.»

Även Tisbes attityd då Pyramus ej vågar tro på hennes allvar är densamma i båda styckena. I *W* sänder Thisbe en guldkedja till Pyramus med sin »Jungckhfraw», som yttrar:

»Gstrenger Rietter, Ich bin Itzt gleich
 miet diesem Brieff geschickt zu Euch
 vonn dess Königss Tochter Stett,
 die Euch gantzss freunndtlich gruessen lett.
 Schickt Euch auch da Ein Ketten von Golltdt,
 die Ihr wegen Ihr tragen Solltt.
 Ihrer lieb darbey zu Gedencken,
 Thuet sie Euch daz Kleinnott Schencken.»

1) *I* vv. 736—740.

2) »Tisbe» V,2.

3) *W*, vv. 366—370.

4) »Tisbe» V,2.

Thisbe:¹⁾ »Ich setz euch mein Trew zum Pfandt,
dass Ihr vnnd sonst auch Keiner mehr
Sollt Theijll haben an meiner Ehr.
Euch will Ich sie behaltten fur,
das seij Euch zugesagt vonn Mier,
Zu einem warzeichen der ding
So nemet von mir hin den Ring
vnnd tragt Ihn von wegen meiner.»

Tisbe: »Ia, wisseligh, troor försan;
Aldrigh iagh någon tijdh liuga kan.
Att I dess wissare wara må,
Gifuer iagh eder min kied der uppå,
Som giord ähr af thz finaste guld;
Den skola I bära för mina skuld.»

Men som vanligt har Asteropherus vad V,2 beträffar haft »Euryalus och Lucretia» i tankarna, vilket vi ha tydliga belägg på. Först det redan påpekade yttrandet av Pyramus: »Lucretia så läser man om», etc. Och vidare Tisbes smärtfyllda förnimmelse av kärlekens bitterhet.²⁾ Pyramus' klagan över nattens korthet härledes av Schück³⁾ från »Romeo och Julia», av Lindström⁴⁾ från »Euryalus och Lucretia», säkerligen med större rätt, att döma av en jämförelse mellan de tre ställena.⁵⁾ Slutligen torde Tisbes beslut att smyga sig förbi vaken i sin »tärnass hamn», »Så tänckia the, iagh en pijga ähr», vara att fatta som en pendant till Euryalus' uppträdande förklädd till bärare.

Till V,4 finnes stommen ovedersägligen i *I* (IV, 2, 4, 5 och 6), vilket Warburg fastslagit genom utförliga citat. Jag antecknar därjämte en liten detalj, som är gemensam för »Tisbe», *I* och *W*, nämligen Tisbes betraktelser över orsaken till Pyramus' död. Hon står mitt uppe i sin sorg och rekonstruerar händelseförloppet samt meddelar sig halvt om halvt med publiken.

Thysbe:⁶⁾ »Fürwar hat es der Mantel gmacht
Solch Hertenleyd zuweyen bracht.»

¹⁾ *W*, vv. 971—978.

²⁾ Lindström a. a. s. 51—52.

³⁾ Engl. Komödianten in Skandinavien, s. 380.

⁴⁾ a. a. s. 51.

⁵⁾ Uttrycket »die Morgen Röthe bricht Itzt herfur» (*W*, v. 807) visar ett svagt inflytande från samma håll.

⁶⁾ *I*, vv. 1614—1615.

Tisbe:¹⁾ »— — — du meinst, die Thier habn mich gfressen,
Alss du mich nicht hie hast funden.»

Tisbe: »Nu kan iagh denna saak förståå:
Pyramus hafuer menat såå,
När han sågh klädet och inthz migh,
Att iagh war dräpin wisseligh
Och rijfuin i hiäl af något diur.»

I alla våra fyra stycken skildras upptäckten av de döda på likartat sätt.²⁾ »Tisbe» uppvisar här (V,5) märkvärdigt nog den största samstämmigheten med *B*. Följande tre moment i *B* igenkänns i »Tisbe»: Maestidicus, der Nachbar, går ut för att inspektera sina ägor, stöter plötsligt på de döda samt tvekar, om han skall meddela eller förtiga saken. *I* och *W* stå här nära varandra, i det att de döda upptäckas av jägare under jakten.

Warburg framhåller³⁾ likheten mellan V,6 i »Tisbe» och tredje akten i *I* och påpekar, att i *I* drömydningarna försiggå före, i »Tisbe» efter katastrofen.⁴⁾ Jag tillägger, att även i *W*⁵⁾ drömmotivet förekommer, om än i största korthet. Liksom i »Tisbe» är konungen omgiven av sina rådsherrar, och »der wiltschütz» föres till honom och avlägger sin rapport liksom Raffual. Wiltschütz:⁶⁾ »Ich gieng heut frue naus in den walt» — — — Raffual: »Iagh gick på denna morgon stund — — —.»

Från och med V,7 upphör likheten med de tyska dramerna, och det vill synas som om Asteropherus vandrat sin egen väg. Att vi i Euripides' »Hippolytos» ha kärnan till det följande är likvisst otvetydigt, som Lindström⁷⁾ tydligt visat upp. »Ett af de mest evidenta lånen från Evripides Hippolytos, ett lån, som måste fullständigt häfva hvarje tvifvel på inflytande från denna tragedi, är, förutom det ofvan berörda bizarra temat om spermanederlag i gudarnes tämpel, Dianas klagan öfver Pyramus våldsamma död.»⁸⁾ Lindström fastslår att Dianas hämndetal, alltifrån början av V,7: »Ach,

¹⁾ *W*, vv. 1513—1514.

²⁾ Se personförteckningarna ovan s. 109—110.

³⁾ a. a. s. 63.

⁴⁾ Se vidare Schaer II, s. XI, där det nära sammanhanget mellan »Tisbe» och *I* belyses.

⁵⁾ vv. 1613—1618.

⁶⁾ *W*, v. 1652.

⁷⁾ a. a. s. 37—39, 47.

⁸⁾ a. a. s. 37.

ach, Venus, iagh hafuer sportd», etc. är uppbyggt på vv. 1328—1333, 1423—1430 samt 1437—1438 i »Hippolytos». Överensstämmelsen är till stor del verbal, och t. o. m. Troizenes namn återgives.¹⁾ Men Lindström har inte förklarat Hercules' uppträdande och de dödas återuppväckande. Jag tror det här lönar sig att spörja efter närliggande klassiska mönster. Först och främst är det ju uppenbart, att Dianas och Vestas ingripande är deus ex machinateknik. Vidare faller det sig helt naturligt, att Asteropherus utformat kontroversen mellan Hercules och Charon efter Euripides' »Alkestis», där Hercules besestrar döden och räddar Alkestis ur dess käftar.²⁾ Till sist tror jag, att även det kuriösa uppväckandet från de döda hänger ihop med Hippolytosmotivet, nämligen i den gestaltning detta fått av Ovidius just i »Metamorfoserna». Det synes mig inte alls för vågat att antaga att Asteropherus helt ogenerat tagit Ovidius' version av Hippolytossagan och stöpt om den på detta svårigenkännliga sätt. I bok XV låter Ovidius den från döden återuppväckte Hippolytos berätta den underbara tilldragelsen. Ett brottstycke är tillräckligt för vårt syfte.³⁾

»Vidi quoque luce carentia regna, et lacerum fovi Phlegetontide corpus in unda: nec, nisi Apollineae valido medicamine prolis, reddita vita foret. Quam postquam fortibus herbis atque ope Paeonia, Dite indignante, recepi;» etc. Det ena är en »metamorfos» så gott som det andra.

Hela det fria förfaringssättet är säkerligen inte opåverkat av de engelska komedianernas metoder. De omändrade utan vidare en tragedi till att sluta lyckligt, bl. a. »Kung Lear» och »Othello».⁴⁾

I fråga om själva upplösningen på »Tisbe» (V,2 samt Actus ultimus, scena ultima) kunna vi fatta oss kort. Som jag redan förut

¹⁾ a. a. s. 47.

²⁾ Alkestissagan dramatiserades 1551 av Hans Sachs och 1604 av W. Spangenberg. I Sachs' bearbetning, som han säger sig bygga på »Ovid und andere» är detta motiv mycket förändrat och Hercules förekommer inte alls. Se K. Heinemann, Die tragischen Gestalten der Griechen in der Weltliteratur, s. 118, 123—124, 157—158. Heinemann bestrider Sachs' källangivelse med orden »Ovid weiss davon nichts». Men F. Wiener, Der Alkestisstoff in der deutschen Literatur, påpekar, att Ovidius i Tristia V, 14,37 samt Epistolae ex Ponto III, 1,106 använder sig av det euripideiska stoffet. Jag nämner detta, därför att Asteropherus själv från Alkestis måste ha gått vidare till ett lån från Ovidius, vilket jag strax nedan skall visa. — Av kronologiska skäl bortfaller också Spangenberg's dramatisering som källa för Asteropherus.

³⁾ vv. 531—535.

⁴⁾ Creizenach, Die Schauspiele der englischen Komödianten, s. XLIII.

nämnt,¹⁾ beror det relativa fåtalet dramatiseringar av det populära motivet på lejonets roll. Pyramus vägrar också att tro på tillvaron av ett sådant djur i deras land:

»Ett lejon Huem will thz troo
Aldrigh här någon tijd läijon boo.
Ett trull eller spöke war thz wist,
Som wille eder beswika mz sin list.»

Bland våra tyska dramer är det endast *B*, som har ersatt lejonet med djävulen (v. 1120 ff.). I »Tisbe» är det Jarib som spelar lejon. Men redan här är det skillnad mellan de båda styckena. I *B* uppträder »der Teüffel» på blodigt allvar och har säkerligen sin närmaste motsvarighet i de allegoriska medeltida utläggningarna av Pyramus-Thisbesagan. Den något parodiska slängen i Pyramus' ord är otvivelaktigt släkt med den anda som tar sig uttryck i det shakespeareska mellanspelet i »Midsommarnattsdrömmen» och senare i Gryphius' »Peter Squenz». — Vårt stycke slutar med tjänaren Syrus' adress till publiken, tydligen en imitation av slaven Davos' slutreplik i »Andria» (v. 979—981):

»eo.
ne exspecteti' dum exeant huc: intu' despondebitur;
intu' transigetur siquid est quod restet. *Cantor.* plaudite!»

4. Exkurs.

Det har synts mig lämpligt att under denna rubrik sammanföra några rön, vilka i all sin olikhet ha det gemensamt, att de röra sig om faktorer i dramat som inte utgöra några integrerande beståndsdelar i handlingens utvecklingsgång, men ändå, var på sitt sätt äro karakteristiska för författaren.

Som vi sett²⁾ kom Pyramus-Tisbemotivet till vårt land även genom vandring från tysk till nordisk folkvisa. Att Asterophorus varit förtrogen med denna utformning av ämnet, har jag också visat.³⁾ Lyrismen är för övrigt en grundegenskap i detta drama. Den melodiska rytm, som är så utmärkande för Shakespeares kärleksdramer, finnes det vackra ansatser till i Arbogarektorns renässanskomedi. Det är ju också många lyriska stämmingsvärden han förmått tillägna sig från olika förebilder. Det är inte utan att man ibland är frestad att beteckna denna förening av lyriskt och drama-

¹⁾ Se ovan s. 94.

²⁾ Se ovan s. 95.

³⁾ Se ovan s. 127 f.

tiskt som operamässig¹⁾ och pastoral. Det kan förtjäna anmärkas, att fransmannen Théophile de Viau år 1617 skapade en pastoral tragedi, »Pyrame et Thisbé». — Det är under sådana omständigheter helt naturligt, att Asteropherus begärligt sugit till sig allt vad han funnit av folkvisebeståndsdelar i sina tyska förebilder. Schaer har klart visat upp »Tisbes» nära anslutning till dessa.²⁾ Vi kunna vidare jämföra de epitet de älskande ge varandra. Pyramus kallas i »Tisbe»: min tröst, min hiertans kiär, min hiertans vän, min bästa vän, käresta, min aldrahiertans kiär, min hiertans bäste vän; och Tisbe: min kiärast, min hiertans kiär, min hiertans tröst, mitt lijf, min hiertans bäste wän. Jfr *B*: Pyramus, der liebste mein; *I*: Pyrame, du liebes Hertz; O, liebster Schatz; Pyrame, du theurer Held; och Thisbe: mein allerliebstes Hertz, du holdseligs Hertz, du edles Weib; *W*: der Jung Graff meijn Junges hertz, der Allerliebste mein, Mein Hertzlieb, du hertzliebster Hertzgenschatz mein, mein allerliebster Hertzgenschatz; Meine hertzallerliebste Thisbe, O meine hertz liebste Thisbe. — Hit bör också räknas guldkedjemotivet, gemensamt för *W* och »Tisbe». Överhuvud tilltager användningen av folkvisemotiv kontinuerligt från *B* till *W*. Det sistnämnda dramat är avgjort rikast på dylika, därmed ej blott kronologiskt närmande sig »Tisbe».

Ett närbesläktat område utgöres av de folkliga scenerna. De ha inga förebilder i de tyska styckena. Troligen har därför Asteropherus gjort ett ganska självständigt val. Att han haft mönster är blott alltför tydligt. Paret Jarib-Holfredh hör ovedersägligen hemma i något fastlagsspel, som Warburg förmodat, och denna synpunkt kan också anläggas på paret Raffual-Holfredh. — Även om Asteropherus endast kopierat vanliga motiv ur ett tyskt fastlagsspel, så tyckes det mig likväl, som om han strävat efter att skapa äkta svenska genrebilder, särskilt då scenen mellan Holfredh och Raffual (V,5). Jag har ovan (s. 93) anslutit mig till Eichhorns åsikt gentemot Ljunggren. Denne säger (s. 308) om Raffual: » — — — denne bonde har icke någon nationel prägel; han kan likaväl vara av vilken

¹⁾ Längre fram i tiden gavs också en opera med detta motiv, nämligen i Hamburg 1694, omnämnd av K. Th. Gaedertz i Die hamburgischen Opern in Bezug auf ihre niederdeutschen Bestandteile, s. 122. Även här bli de döda uppväckta och fara till och med till himmelen! Något motstycke härtill känner Gaedertz icke utan säger: »Nur so viel sei erwähnt, dass die Himmelfahrt des Babylonischen Liebespaares einzig in ihrer Art ist.»

²⁾ Schaer I, s. 21—29 och 91—106; Schaer II, s. XI, XIV—XVIII.

annan nation som helst. Däremot äro alla Messenii och hans efterföljares bönder äkta svenska utom hos Rondeletius,¹⁾ ehuru dock bönderna även i hans stycken röra sig i inhemska former och förhållanden.» Ljunggren fäster således vikt vid att namnen äro svenska, men då bör ju detta gälla även för »Tisbe», där, som ovan (s. 111) visats, tre av namnen — just de folkliga — uppfylla detta villkor. Jag tror inte, att man får göra klyftan mellan Asteropherus och Messenius alltför vid, utan att även den förre medvetet velat göra dessa partier så svenska som möjligt, för att de så mycket mera skulle slå an på publiken. Härför tala de många rent folkliga drag.²⁾ Och vid en genomläsning av Raffuals monolog (V,5) kan man, trots att han är en representant för den sant internationella hanrēj-typen och typen »den plågade bonden» och trots ett tydligt plautinskt scentrück,³⁾ inte undgå att frapperas av den naivt folkliga tonen, som ej alls tyder på någon »översättning från tyskan». Det verkar till och med, som om själva versen här med flit vore gjord knaggligare för att figuren måtte bli fullt trovärdig. I samma riktning peka de många dialektorden såsom namnen på kreaturen och förvrängningen av »nådiga fröken» till »nåloga frölöka». Med ett ord, är det inte helt naturligt, att en man med en så saftig humor som Asteropherus måste ha haft lätt för att uppfatta komiska drag just hos sitt svenska folk? Hos en verklig humorist finnes alltid något äkta nationellt även om han, såsom till och med de allra största, en Molière, en Holberg, är nödsakad att röra sig med ärvda schabloner. — Ljunggrens ovan (s. 3) antydda karakterisering av den svenska humorn, är visserligen alldeles för subtil för att kunna appliceras på Asteropherus' alster, men läser man igenom den märker man lätteligen, att den gode skolmästaren i Arboga ärvt något av det som Ljunggren finner integrera i det svenska folklynnnet från äldsta tider »ända till den Bellmanska dikten». »Det är en humor, som med glad, djerf och öppen blick betraktar verlden, som lifvas af en hög sjelfkänsla, i hvilken väl ingår känslan af den allmänna menskliga svagheten, men lika mycket känslan af den egna styrkan, hvilken vågar allt, derföre att den icke fruktar något, och som derföre stundom uppträder som en öfverdådig lustighet, icke utan en djup ansats af ironi» (s. 29).

¹⁾ Nedan, s. 219, visas det att jämväl hos honom bönderna ha svenska namn.

²⁾ Lundell (a. s. s. 92—97) redogör för dem.

³⁾ Raffual vänder sig till publiken med ett »Hå, leer icke så myckit der åt» liksom Evclio i »Aulularia» (v. 718) »quid ridetis».

Som ovan i korthet berörts äro Ljunggren, Warburg, Schück och Meyer absolut eniga om »Tisbes» frihet från allt moraliserande. De mena, att Asteropherus endast velat roa och underhålla åskådarna. Men med »utile dulci-hypotesen»¹⁾ komma vi säkerligen sanningen närmare. Det är svårt att inse, att författaren skulle ha förhållit sig »intresselös» mot all den ondska, som förekommer i pjäsen. Jag syftar särskilt på två ställen, nämligen Bonaventuras död (V,1) och Charons harang (V,7). Det är inte nog med att alla Bonaventuras onda anslag komma på skam och han själv får sitt välförtjänta straff, utan författaren har tydligen även känt behov att själv göra sitt auditorium uppmärksam på den moral, som borde inhämtas av Bonaventuras öde, då han låter soldaten Trasmachus säga:

»Å, stackare du, Bonaventura!
 Du ville på andra wachta och lura;
 Nu wendes lyckan således om,
 Att tu nu siälf i snaran kom.
 Så går thz mz the gropgrafuare alla:
 Mäst i sin egen grop the falla.»

Och vad är Charons harang annat än en straffpredikan mot ondskan i alla dess former troget avspeglade den dätida ortodoxa etiken. Att den framföres av Charon är ju precis lika passande, som att djävulen själv ofta i det medeltida mysteriet haft samma funktion och ännu har det i »Tisbe»-imitationen »Judas Redivivus». Författarens inkonsekvens att omedelbart efteråt låta de båda självspillingarna räddas av de hedniska gudamakterna torde nog inte ha generat honom eller åskådarna mycket. Och är det vid närmare eftertanke förresten någon så farlig inkonsekvens? Att även en pedagog kan anse kärleken mellan två unga människor som något sympatiskt är helt naturligt. Och han kontrasterar ju kraftigt den trogna kärleken mot Ladislaus' liderlighet, vilken gör en snöplig insats i rivaliteten.

Till sist böra vi komma ihåg, att även den direkta skildringen av lasten hade ett moraliskt syfte. I de scener, där onskans representanter Jarib och Holfredh uppträda, särskilt IV,2,4 och 5, äro dessa personer alltid angelägna att själva framhålla sin infernaliska fröjd över att få anstifta ont — tydligen å författarens vägnar för

¹⁾ Se ovan s. 60.

att publiken måtte fatta den rätta avskyn för dem. Dittrich¹⁾ betonar, att humanisterna tillskrev den antika komedien en »apotrep-tisk» karaktär. Han citerar följande ord av Asteropherus' favorit Æneas Sylvius i ett brev till Sigismund av Österrike: »Vis plebeos homines et milites gloriosos et lenonum insidias et servorum deceptiones ut evitare illas possis, intelligere, Plautum tibi et Terentium assumito.» »Diese Auffassung, findet sich später, mannigfach variiert, auf deutschem Boden wieder.» Och även de egentliga reformatorerna hade denna uppfattning. Melancton uppfattade Terentius' och Plautus' komedier som läroböcker i moral.²⁾ »Nach der damaligen Vorstellung von Anstand und Sitte glaubte man geradezu durch die Darstellung und Enthüllung des Lasters günstig auf die Sittlichkeit einzuwirken.»³⁾ Komedien var och har aldrig upphört att vara en speculum vitae.

¹⁾ a. a. s. 8.

²⁾ Francke a. a. s. 15.

³⁾ Dittrich a. a. s. 24—25.

IV.

Rondeletius' »Judas Redivivus».

1. Innehåll.

1.

Prologus, framsagd av Karick, styckets djävul. »Han hälsar åskådarna som 'gode Gudz wenner' och redogör i korthet för styckets innehåll med en salvelse, som man icke skulle tilltro djefvulen, utan bakom hvilken snarare den blifvande kyrkoherden döljer sig.» (Ljunggren, s. 242.)

I,1. *Cyboræa. Ruben.*

Det är tydligen på morgonen, omedelbart efter uppstigandet, ty Cyboræa, hustru till Ruben,¹⁾ plågas ännu av intrycken av en hemsk dröm, som hon i inledningsorden ännu bara antyder i dess slutresultat:²⁾ hon skall föda ett barn vilket kommer att bringa ofärd över föräldrar och »många människior». Hon önskar i sin förtvivlan att hon »heller aldrig man åtte». Ruben kan inte begripa, varför hans hustru »i dagh så gruffweligha qwijdhär», då han »jw icke förtörnat»³⁾ henne. Han ber henne vara glad över deras välstånd, vari ingår:

»Maat och klädher, penningar och gull;
Lustigha åkrar och herligh trögårdh.»

Deras barnlöshet är det enda som inkräktar på deras lycka, men de böra finna sig i Guds rådslag, i synnerhet som barnen ofta bli sina föräldrar till sorg. Cyboræa erkänner det berättigade i dessa synpunkter och berättar nu sin dröm. Men mannen, som tyckes vara van vid hennes drömmar, betecknar det hela som »gruffwelighit snack», menar henne vara plågad av en ond ande och uppmanar

¹⁾ Enligt »*Fabulæ personæ*», »borgare i Jerusalem»; längre fram i stycket kallad »rådherre».

²⁾ Utan att nämna själva drömmen, ett psykologiskt ganska fint drag.

³⁾ Klemming har här den felaktiga formen »förförat» gentemot båda hss., vilket ger en onödigt frivol ton åt Rubens ord.

henne att »Slå korss». I nästa replik omtalar hon emellertid, att hon redan är havande, vilket gläder Ruben, som nu lämnar scenen i det han säger:

»På samma tröst iagh nw will uthgå
Och migh een kanna ööl på handan fåå.»

Cyboræa riktar de ödmjuka avskedsorden till honom:

»Gudh läte edher thz bekomma till godho,
Gärna iagh Gudh ther om bodo.»

Sedan Ruben kommit utom hörhåll, slår hon emellertid genast om ton och utgjuter sig över männens ringaktning för kvinnorna.

»Men nu will iagh till Magila gåå,
Hon weet wäll gifwa migh ther råd h på.»

I,2. *Magila, Cyboræa.*

Magila: »Thet lijder ått aftonen och magen är tom,
Ty måste iagh i tijdh see mig om
Hwar iagh i affton kan få migh maat.»

Hon har »lycktat thz skinkefaat», som hon »i gåår» fått av Cyboræa och säger sig nu vilja »vthgåå och snacka med nogrom» för att få en »aftonmåltid».

»Men sij Cyboræa komer här ått
Thet betydher jw migh nogot gott.»

Efter utbyte av hälsningar, ber Cyboræa Magila följa sig hem, och på vägen dit frågar hon efter en metod att fastställa sitt havandeskap. Magila kan göra detta med en viss »drick». De äro nu framme, och Cyboræa säger: »Fölgher migh in» och förständigär vidare Magila att ej förråda saken för någon.

I,3. *Ruben. (Monolog, 14 vv.)*

Ruben har pokulerat så att han knappt »wäghen finner meer». Han känner sig sömntung och vill lägga sig och vila, innan han vågar gå hem till sin hustru och få snubbor av henne, ty hustrur »pläga ey ömka ölsiwkan gärna».

»Ty will iagh här nu lägga migh om kull
Och see iagh kan fåå een sötan lull.»

I.4. *Cyboræa, Ruben.*

Bekymrad över att hennes man »så länge uthe är» har Cyboræa gått ut att söka honom och finner honom ligga »här framman före», vilket inte hänt en enda gång under den tid de varit gifta, »i åren fem». Hon förebrår honom att han som »rådherre» vill utsätta sig för att bli till åtlöje för »Alle här fram gå». Ruben ursäktar sig med att deras »borgemästare» varit »öffwerfull» och lagt sig »öffwer een timberhöög kull» »widh vår grannas hws».

»Som han gör före så göre wi effter
Wij meene at thz är tämmeligh rätter.»

Den hotande urladdningen från den av dessa ord ej alls imponerade Cyboræa förstår han emellertid att skickligt avvända genom att antyda att saken har ett helt annat sammanhang. Han berättar för den nu ängsliga hustrun, att han egentligen druckit rätt litet, blott »itt krwss» med sin granne Julo, varefter han fallit i sömn och haft en hemsk dröm. »Een liten orm» kröp ut ur hans länder och stingade »alla till dödhen». Efter bekymrade överläggningar beslutar man att »vthkalla» Magila och fråga henne till råds.

Ruben: »Men sij hon kommer, wij wille gåå heem.
Hon kommer wäll effter endoch hon är seen.»

I.5. *Magila.* (Monolog, 16 vv.)

Magila uppträder onykter av det »ooss», som uppstått vid beredningen av »Cyboreæ drick». Hon visar drycken för publiken:

»Sijr huru thz haffwer sudit i hoop
Här är ey itt halfft fierdings stoop.

I må thå ey vndra iagh så ragar,
Iagh warder wäll bättre innan få dagar,
Fåår iagh een wijnkanna till
Och sedan en godh spicke sill.
Iagh skall taga bot ther iagh fick soot
Om thz än wore Påwen emoot.»

I.6. *Magila.* (Monolog.)

Magila har under mellantiden varit inne hos Cyboræa med drycken och är full av beundran för det goda förhållandet mellan denna

och Ruben,¹⁾ vilket kontrasteras mot ett par andra fall »i vår by». Hon hoppas nu Cyboræas havandeskap skall avlöpa lyckligt, även för henne själv i form av nya föräringar vid barnsölet.

»Nu will iagh gå heem och i migh nappa
Thet iagh fick i mijn skåål och kappa.»

I,7. *Glorela, Karick.*

Glorela, »trullkärningen», och Karick, »diefwulen», mötas. Hon berättar att hon slagit och kört ut sin man, emedan han är »een sådan ölstut». Karick upplyser att han sett honom stå »här», »Sedan han i thz holet inkröp», varmed tydligen avses en bordell, eftersom Glorela säger, att hon skall bege sig dit och »honom skillia» »Wedh the hororna». Karick kommer nu med sitt egentliga ärende, vilket går ut på, att Glorela skall åtaga sig att förhindra att Rubens vändade barn dräpes, ty han ämnar bruka det »Att driffwa mång tragodie speel». För sitt besvär skall hon få en »föräring», och då hon tvivlar, får hon en »guldskat i pant», vilken hon emellertid inte får titta på, förrän hon avlagt rapport.

Glorela: »Nu rät iagh gåår åstadh
At beställa som tu migh badh.»

II,1. *Agoras ancilla, Magila.*

Agoras, »tjänstepigan», kommenterar sin matmoder Cyboræas barnsängsplågor med beskärmelse över äktenskapets vedervärdigheter för kvinnan; skulle hon själv gifta sig skulle hon ej bli havande genom sin man. Magila uppfattar detta i hädiska ordalag som hyckleri, föga överensstämmande med »quinnors natur». Sedan spørjer hon Agoras vart hon skall gå, och då erinrar sig denna ärendet, som hon »när hade glömp».

»I skullen strax komma till min frw
Medh hård barnss börd hon qwälies nu.»

Magila tillrättavisar henne skarpt, kör i väg henne hem »förr åt» och yttrar, sedan Agoras satt sig i rörelse:

»I affton får iagh een feetan kock,
Hwijte löock skall iagh tagha i min pungh
Och löpa rät som en jungfru ung.»

¹⁾ Vi få nu också säkert belägg på att Magilas »hus» ligger i närheten av Rubens, troligen tillhörande scenbilden, att döma av uttrycket »Ruben vår granna».

II,2. *Agoras. (Monolog.)*

Vi få veta, att Cyboræa »inthez aff thz barnet nu håller», och att hon och Ruben beslutat förgöra det. De ha lagt det i ett skrin och uppdragit åt Agoras att kasta detta »i siöön». Vi måste föreställa oss, att Agoras visar skrinet för publiken och därefter kastar det i vattnet.

»I siön thz ligger och flyter fort bort
 Åt then stora öön Skariot
 Tijt thz nu haffwer fullgodh win,
 Ther må thz finna fostermodher sin.»

II,3. *Glorela, Karick.*

Glorela har utträttat det i I,7 omtalade uppdraget och söker nu efter Karick, vilken tydligen stått gömd i närheten och nu träder fram:

»Iagh hörer hon will huar iagh är weta.
 Glorela här är iagh, kom hijt,
 Haffwer tu bestält mitt werff medh flijt?»

Glorela svarar jakande men får likväl ej den utlovade lönen, utan Karick driver allehanda puts med henne, varibland förekommer en synnerligen skabrös smörjelse som skall sätta henne i stånd att »på watnet gåå». ¹⁾ Då hon gått, säger Karick:

»Eya, nu går som iagh will
 At käringen gör sitt bästa till.
 Så plägar iagh många förföra
 Och i helvetes eldh in köra
 Tu kärinh skalt och få tin deel.
 Om min konst migh slår ey feel.»

II,4. *Sostrata, Thorela.*

Sostrata, maka till »landzherren» Sardelius befäller »frustugepigan» Thorela att hämta hennes kappa.

»Jag will nedh till stranden trappa
 Och see huadh thz i watnet flyter.» ²⁾

¹⁾ Detta är ingen helt fristående episod utan hänför sig till huvudhandlingen i så måtto, att färdigheten ifråga skall komma Glorela till nytta vid hennes expedition till ön Skariot, dit hon skall föra barnet, tydligen genom att dirigera skrinet på dess färd.

²⁾ Härav kan man kanske sluta, att scenen varit belägen helt nära stranden, eftersom Sostrata ju från sin boning kunnat upptäcka ett föremål i vattnet.

Hon tar ett eller ett par steg och ser nu att det är ett skrin, som Thorela får order att draga upp på land. Så fort Sostrata fått syn på barnet, är hon färdig med en plan att utge det som sitt eget, eftersom hennes äktenskap är barnlöst. För Thorelas medverkan utlovar hon flera dyrbara gåvor samt »een frijare ungh», vilket löfte bekräftas med handslag. »Barnsbörden» skall äga rum samma afton, då Sardelius far bort. Under tiden skall barnet bäras till Aldela, »jordegumman». Vi få nu tänka oss att Thorela bär bort barnet till Aldela, som troligen bor alldeles i närheten, allt under det hon monologiserar över den lycka det kommande äktenskapet kan bjuda henne. I ett nu är hon emellertid tillbaka och säger:

»Aldela loffwar thz skall warda färdight
Som i aff henne haffwen begäret.»

Sostrata: »Så wele wij nu i huset ingåå
Och mins mans affärd skynna på.»

II,5. *Sardelius, Sostrata, Thorela.*

Sardelius skall fara i ett ärende till »konungen» och är angelägen att låta sin hustru förstå att han ogärna lyder pliktens bud och ger sig ifrån henne. Hon hycklar sorg över den förestående avfärden och förebrår honom att han lämnar henne, då hon väntar sin nedkomst. Ehuru han är missnöjd med hennes hemlighållande av den stora nyheten tar likväl glädjen överhand. Han försäkrar, att han inom »fiorton timar» skall utverka tillstånd att fara hem igen. Men nu vill han begagna sig av att det råder »godh wijnn» och skyndar bort, nedkallande Guds välsignelse över hela sitt hus. Sostrata önskar honom lycka på resan, men så fort han försvunnit utom hörhåll slår hon om tonen:

»Nu wele wij här ey längre ståå,
Wårt upsåt williom wij nu fort driffwa
Medhan thz nu må afton bliffwa.
Lööp till Aldelam och bedh henne fijka,
Komma till mig och barnet tillijka
Haffwe medh sigh, som iagh skall födha;
Ther medh skall ey bliffwa stor mödha.»

II,6. *Aldela, Thorela, Hillatus.*

De båda kvinnorna utväxla ett par hastiga repliker, och ge sig så genast av till barnsängskvinnan. Hillatus, »hoffmestaren», har

dold hört deras samtal, träder fram på scenen och gör sig i en monolog till tolk för undersåtarnas förhoppningar på en god efterträdare åt deras älskade »Printz».

»Ty thz gemenligh så plägar laghas
Att barnen sigh effter fädheren tagha.
Therföre will iagh på huset ingåå
Och höra huadh ände thz må få.»

II,7. *Hillatus, Negess, Pålwel.*

Hovmästaren har just varit inne och erfarit den glada nyheten. Han ämnar ögonblickligen rida till sin herre med den, ropar an Negess, »knechten», och skickar honom till »fiärdingz mannen» med befallning att denne genast skall skaffa en »skysshest». I ett nu är Pålwel tillstädes, och på hovmästarens befallning »Haff hijt hästen på samma dagh» svarar han med en lång utgjutelse över hästbristen, förorsakad av mycken »herragästning». Emellertid ämnar han försöka uppbringa en häst hos deras »sokna präst», vilken dock torde få honom »seent eller aldrig igen».

II,8. *Karick, Glorela.*

En långt utdragen scen, utpräglat mellanspel. Karick väntar på Glorelas återkomst från sin expedition och fröjdar sig i tankarna åt det spratt han spelat henne. Hon uppträder genomvåt och slungar ut råa förbannelser över Karick, som helt oberörd frågar henne hur resan gått. Vi erfara, att det gått bra till Skariot (naturligtvis för att hon skulle kunna och vilja uträtta sitt ärende ordentligt), men på hemvägen hade hon sjunkit och varit nära att drunkna. Karick tar ej åt sig anklagelserna utan skyller på »Neptunus then skalken», som varit vred för att han gått miste om det utsatta barnet. Återstoden av scenen utgöres av en åskådlig bild, föreställande hur Karick som tröst skall lära Glorela att genom en magisk smörkärning komma i besittning av prästens smör.¹⁾ Även nu drar han henne grovt vid näsan, men hon anser det bäst att göra sig mjuk och säger vid avskedet »Far wäll, far wäll, min käre broor», varpå hon får till svar: »Far som Jwl och Påska foor!» åtföljt av en försäkran att hon ej skall undgå »helwetis pijno och twång». Till slut tar han upp handlingens tråd:

¹⁾ Jfr »Tisbe» IV,2.

»Nu iagh måste åter strax å stadh
 Och göra som migh Lucifer badh.
 Mz Iuda iagh skall tragødien driffwa
 Att ther om skole wäll många skriffwa.
 En godh krook skall krökias i tijdh
 Ther må tu rätt wijst hålla tigh wijdh.»

III,1. *Sardelius, Hillatus, Sostrata, Dromo, Judas.*

Sardelius är på väg hem. Det har blivitt »så mång år» i stället för de få dagar han tänkt sig. Man är nyss kommen i land efter en besvärlig sjöresa, vilkens vedermödor Dromo monologiskt skildrar, alltunder det han på befallning löper i förväg för att meddela Sostrata nyheten. Han knotar över sin hårda lott. Plötsligt ser han att »fruen aff huset vthgår», påskyndar sina steg och hälsar henne vid framkomsten med ett »Gudh giffwe edher godh dagh nådighe frw». Han säger sig komma »från strand», och då Sostrata mottagit budskapet att hennes man är i antågande, vill hon »strax gå emot honom nedh».¹⁾ På Dromos begäran får »lille herren», d. v. s. Judas gå med. Denne vill genast hitta på skälmstreck, men hindras av modern, som tilltalar honom med »tin boff». Makarna mötas under åkallande av Gud, och på hustruns fråga hur resan har gått svarar Sardelius, att han vill »alt förtälia i qwäll, När wij komme i huset in». Sonen förevisas, och fadern uttalar sitt missnöje med hans tarvliga klädsel. »I skollen honom hålla effter sitt standh.» Sostrata skyller dels på att barn ej ta vara på sina kläder och dels på att hon ej haft sinne för »prålachtige kläder» under sin käre mans frånvaro. Här-efter utnämner Sardelius Dromo till Judas' »eghen tienare». Sedan Sardelius gendrivitt hustruns farhågor att pojken härav skulle få »stort modh», tillkännager han sin önskan att »på huset ingå», och på hennes uppmaning att själv gå »in fram för», svarar han gemytligt:

»Fölier migh medh wij få wel rum
 Att gå till bredde i thenna stundh.»

III,2. *Dromo. (Monolog.)*

Han beklagar sig över sin nya befattning, som betungar honom, under det att »Andra tjänare bliffwa sparde». Nu skall det firas barnsöl och han måste »kring om landet fara, Bedia herrar och pres-

¹⁾ Jfr nedan III,2.

ter välkompne wara». Men det är värst med Judas själv som topp-
rider alla med faderns goda minne. Dromo önskar att Sostrata finge
»honom tuchta och agha». Han ser Judas komma »vth medh sijn
kläder ny».

»Iagh löster at weeta huru thz går an,
Iag skall mig stella uthi en wråå
Och se huadh han will uppå slåå.»

III,3. *Judas, Sostrata, Sardelius, Alexander, Dromo.*

Judas står just i begrepp att »utgå» för att stoltsera med sina
nya kläder. Han får syn på »Een diekne poike» på väg till skolan.
Samtidigt frågar Sostrata sin man vart han skall gå, eftersom han tar
»kappan uppå». Han skall till torget »och så vthföre»,¹⁾ för att in-
spektera sina tjänare, vidare »till siöggha strandh, Att se om ther
kommer skeep till landh», och där eventuellt köpa »gått öl» till
barndopet. Han uppmanas att se efter Judas, men han säger sig ej
vilja förmena pojken hans rörelsefrihet och förklarar sig till ytter-
mera visso vilja ta honom med »till skeepen», för att lära honom
känna livet. Därefter utspelas Judas' mellanhavande med skolgos-
sen Alexander, varunder denne pryglas och fräntages bok och met-
krok. Med denna ämnar Judas »meeta lögor och åål», varför han beger
sig av till stranden.²⁾ Sardelius uppträder, får se Alexander och var-
kunnar sig över honom, men då han hör att djäknens tänker skvallra
för Sostrata, dämpas hans deltagande och han känner sig lättad, då
denne drar vidare utan att ha känt igen honom. Sardelius går åt
sitt håll, förnöjt mediterande över att sonens »småpusser» göra
denne »frimodigh och starck».

»Sij Judas lille, ästu thär.
Hwad gör tu nu på gatun här?»

Judas, som nu smeksamt kallas »min Julkus», redogör under
faderns förtjusning för sina bravader. Uppmuntrad härav delger
han Sardelius sin plan att med en hos »Hager-bardt» inköpt kortlek
spela ifrån skolgossarna deras pengar. Sardelius gillar planen höge-
ligen men bjuder först på ett glas öl »här i skeepet». »Då båda aflägs-
nat sig, kommer Dromo fram från sitt gömställe och uttalar ironiskt
sens moral af denna scen.» (Ljunggren s. 250):

¹⁾ Detta tyder på att man befinner sig över markens medelnivå. Jfr ovan III, 1,
där Sostrata vill gå »nedh» mot stranden.

²⁾ I Alexanders relation av händelsen heter det, att Judas »lopp här nedher åt
gathun utföre».

»Jaa rett så skall man sijn barn lära
Så får man aff them hugnat och ähra.

— — — — —
Nu wil iagh packa migh åstadh
At göra thz min herre mig badh.»

III,4. *Sostrata, Sardelius, Judas.*

Modern ger i en monolog luft åt sin förtrytelse över faderns slapphet mot Judas. Publiken underrättas också om att hon nu verkligen är havande, och hon hoppas även Sardelius skall veta behandla Judas efter förtjänst, när han får veta sanningen. Fadern och sonen komma, i samspråk med varandra angående nya bravader Judas ställt till. Judas ser modern komma:

»Käre far kär, sij mor kär kommer.»

Sardelius: »Så hålt tu tigh stilla och frommer.»

Sostrata: »Warer wel kompne aff skepen heem
Jag tror ey i köpte en nåla reem.»

Hennes misstanke, att Judas stulit en hel del saker gör inte humöret bättre. Far och son försvinna.

Sardelius: »Judas kom wele wij ingå
Medhan tin mor kär bannass så.»

Sostrata avslutar scenen med en lång utläggning om vådan av en slapp barnuppfostran, särskilt försummelsen att låta Judas »i skolan gåå» för att få »skäligh agha» samt lära »ähra och dygd, Till hwilket sådana hwss äre bygd». Sardelius har i stället engagerat informator, »en student, Medh hwilkom är slät intet bewänt». Judas skämmas bort på allt sätt, särskilt med fina kläder, medan hon försummas. Det hela kommer att ta en ända med förskräckelse.

III,5. *Glorela, Karick.*

Karick: »Hwipp hijt Glorela, hwar ästu?
Medh tigh will iagh tala ret nu.»

Han anser nu tiden vara kommen för Judas att provas i »gröffre bedreffter». Otåligt ropar han igen:

»Nu hijt Glorela hijt kom hijt
På tigh ena står min tillijt.»

Glorela: »Här är iagh hwij kallar tu migh?
 Hastigt fick iagh tidend ifrå tigh
 At iagh skulle komma till tigh snart,
 Ty är iagh här medh en fart.»

De hälsa varandra med de sötaste ord och Glorela, som nu kommit i besittning av prästens smör, betygar sin trohet. Det nya programmet vill Karick börja med anstiftande av en fiendskap mellan Judas och Dromo vilken skall ändas i dråp. Efter löfte om »itt par skoor», en välkommen gåva, då hon »går baarfött» och har »alla tår affstött», åtager sig Glorela värvet. Sedan Karick försvunnit står hon och funderar över hur hon skall gå tillväga. Hon får syn på Dromo:

»Men ho är then som thär vthgår
 Och ena så hastigha färdh får.
 Iagh will stigha better fram,
 Är thz tidh iag achter mitt ram.»

III,6. *Dromo, Glorela.*

Dromo har ändrat mening. Han trivs utmärkt i tjänsten hos sin »prins» och gillar nu högeligen dennes »små skalkheeter». Glorela lyssnar, då han »roosar vnge herran», och konstaterar snart av hans ord, att det måste vara den hon har ärende till. Dromo upptäcker henne:

»Hwad är thz för en odenswala
 Som står ther så rödh om sin been?»

Under det följande samtalet lyckas Glorela till slut inbilla Dromo, att hans herre vill döda honom, och uttalande en varning säger hon »faar weel» men intager i själva verket ånyo sitt gömställe. Dromo är nu helt förändrad, beslutar sig för att genast vidtaga försiktighetsmått genom att »stigha här aff wäghen så sachta», då han får se Judas komma ut från ett »horehws» »med dragit swärd».

III,7. *Judas, Dromo, Glorela.*

Judas är tydligen på jakt efter en »Leno», med vilken han har något otalt, men Dromo tror hans ord gälla honom, varigenom han styrkes i sina misstankar. Den lyssnande Glorela konstaterar å sin sida belåtet, att hennes anslag »tagher an rett som tagha skall»:

»Dromo han menar han talar om sigh,
 Ther aff bliffwer gott visserligh.»

- Judas: »Sij här ähr Dromo: Dromo kom hijt.»
 Dromo: »Jo, sågstu icke huru han gick tijt.»
 Judas: »Kom hijt, iagh haffwer nogot att säya tigh.»
 Dromo: »Iagh gör thz icke visseligh.»

Glorela träder fram ur sitt gömställe och driver Judas till fullkomligt raseri genom att pika honom för bristande auktoritet gentemot tjänaren. Så dödar Judas denne och fortsätter sina hotelser mot »kopplaren».

III,8. *Glorela, Karick.*

Scenen är först en fortsättning på III,5 med samma vänliga ton och fagra löften, men så fort Glorela givit sig av, visar sig Karick i hela sitt onda majestät. Glorela skall »i dagh till helwetes fara» och där jämte andra »Trullkäringar» stekas »i swaffwel och tiäro».

»Ther effter Sardelij vnge son skall gå.
 Judas skall och så fly vthaff landh,
 Men iagh skall sielff leedha honom wid hand
 Och föra honom tijt han skadha må göra
 Som i vidare skole få höra.»

IV,1. *Judas, Glorela, Karick.*

Judas är djupt ångerköpt och klagar bittert, bespejad av Glorela och Karick, vilka kommentera honom på sitt sätt. Karick är rädd han skall göra sig något illa, »Förr än han meera ondt får gördt», och ber därför Glorela gripa in.

Glorela: »Nu hielp Odhen iagh går åstadh
 Till att göra som tu migh badh.»

IV,2. *Glorela, Judas, Karick.*

Glorela låtsar som hon inte ser Judas och talar om att det blivit tillökning i landsherrens familj, samtidigt som hon grovt smickrar Judas. De komma så i samspråk, och då Judas inte vill höra på hennes vänliga ord, sätter hon sin själ i pant på att hon skall kunna hjälpa honom ur hans sjalanöd. Karick yttrar »för sig»:

»Ia sätt vth siälen tu rader ther ey om,
 Migh haffwer hon tillhörtdt aff barndom.»

Judas berättar att han är en bortbyting, och att han nu väntar bli förskjuten och förvandlas till tjänare, vilken lyckoomkastning han anser vara förtjänt. Nu har han ingen att förtro sig till, och han råder

»Allom them högt upsatte ähre,
The täncke wäll till hwad sig kan tillbära
Att the sigh i wäldet förehålla så,
The kunna sedan nogon godh wen få,
När the komma på blygd och wanähra,
Som them må noghot gott till bära.»

Han vill ta sitt liv, men snart lyckas Glorela få honom på andra tankar, genom att förespegla honom möjligheten att döda »then vnge herren» i stället. Då Judas tagit avsked, vill Glorela närma sig Karick, men han kör bort henne med avsky:

»Naska tigh aff, tu gör migh hinder.
Aldrigh iagh een sådan dieffwul finner.»

IV,3. *Hillatus*. (Monolog, 22 vv.)

Hillatus kommenterar de senaste händelserna och uttalar sina farhågor att något förskräckligt skall inträffa med »then vnga». Han får syn på Judas:

»Men hoö löper her fram för borgh?
Är icke Judas? Han äret för sann.
Hwart troo han nu will? then ährlighman;
Iagh skall här stigha affsides och höra
Hwadh han må willia sigh tagha före.»

IV,4. *Judas*. *Hillatus*.

Judas kommer flyende och konstaterar lättad, att ingen är »för», »effter» eller »på sidorna». Judas redogör för, huru han dödat sin unge broder, och Hillatus hör på, då och då yttrande en ironisk anmärkning »för sig». »Then lille printzen» och Judas hade varit ute på promenad, och Judas låtsade sig »tagha en bäll, och spela mz herren på then wäll». Men när Judas kommit över »strömmen» och fått se »lilla herran ther stå Mitt i porten», hade han kastat en sten i pannan på honom så att han fallit i strömmen och drunknat. Judas slår bort tanken, att hovmästaren, som han just nu får syn på, hört någonting. Denne invaggar honom i säkerhet och försöker få honom

med till Sardelius men misslyckas, varför han övergår till hotelser. Då får han stryk, så att han lommar i väg.

IV,5. *Karick*. (Monolog, 14 vv.)

Det är just detta resultat Karick åsyftat. Nu skall Judas föras till Jerusalem »öffwer the blåå bölgor».

»Hij, hij, iagh kiänner rök
Lijka som vthaff bonda löök.
Här komma bönder som föra sin skatt,
Medh them skall han komma til skeps i natt.
Till god böön skall iagh them hielpa
Neptunus plägar migh aldrig stielpa.»

IV,6. *Sardelius, Sostrata*.

Sardelius beskyller sin hustru för att med sin »arga list» ha vållat, att de nu mist båda sina söner. Sostrata ger igen och lägger all skulden på den slappa faderstukten, bl. a. åberopande Syrach. Så förkrossas de båda två, Sardelius ropar till Gud, och Sostrata råder honom till »almosogift» såsom bot. De gå in i slottet för att bestyra med sonens begravning, och Sostrata framhåller åter agans betydelse och säger direkt till publiken:

»Seer edher före huru migh är gått.»

V,1. *Judas, Marquard, Alguter tributarij*.

Skattebönderna äro på väg till Jerusalem i båt. Judas kommer löpande i riktning mot dem. Han har tillryggalagt en lång väg, är trött och ropar an bönderna:

»Hörer och bijdher dannemän.»
Marquardh: »Hwad är thz för en brackefnees
Som löper effter och ropar så hees.»
Alguter: »Lätt farkosten drieffwa, han kommer wel effter
Om han är i sijn ärende rätter.
Än dede war her Steen Ture,
Han rijder Dalar vth
Han sankar så mångan Dalboo
Alt både medh sköld och spiut
Han sankar så etc.»

För »een kanna ööl» i »köpstadhen» erbjuder han sig »gnööla» denna visa om igen, och Marqwardh är beredd att »qwäda om kung Halsteen» för samma traktering. Den nu framhunnne Judas lyckas efter en del parlamentering få följa med båten, som nu lagt till vid stranden.

Marqwardh: »Så wele wij stigha i båten in,
Och bruka thenna sköna winn.»

V.2. *Pilatus, Syrus, Marqwardh, Alguter, Judas.*

Pilatus har sett båten närma sig land. Han befäller Syrus, att ropa till dem, innan de landstiga, och fråga efter deras ärende. Denne gör så och får veta, att de äro hemma »På Skariotz öö, Wallala härad i Lappuna Sochen, i Hwalungz fierding i wgglereema» och att de föra skatt »till keysarens Erichsgatu». Judas söker »godh herratjänst», får genast följa med till Pilatus, står i en handvändning inför honom och får omedelbart uppdraget att för att visa vad han duger till stjäla »alle handa frucht». Judas går åstad.

Pilatus: »Syre tu skalt gå effter i skåå
Att see huru han går ther på.
Får Ruben vår granne på honom fatt
Han leker medh honom hårdeligh tatt.»

V.3. *Judas, Ruben, Syrus, Pilatus.*

Judas sitter i ett träd i Rubens trädgård och sjunger en visa:

»Hielmen han var en lijten hoffdräng,
Han tiänte liten Kerstin för sin säng.
Så frommer rijder hielmen genom skogen.»

Ruben ditlockas, en häftig ordväxling uppstår, Judas klättrar ned från trädet och slår sin fader. Från sin post rapporterar Syrus detta för Pilatus:

»Nädighe herre the äre i håår,
På stahn få wij weta huru thz går.»

Judas dödar sin fader med »een slunge steen», går till Pilatus, blir lovordad och upptagen i hans tjänst. Då Pilatus får veta hans namn, säger han:

»Pilatus och Judas thz tagher wel lagh.
På handen tu thessa penningar tagh.»

Judas: »Nådighe herre, iagh skall wara troghen
Och effter edher willia redeboghen.»

V,4. *Cyboræa, Syrus, Pilatus.*

Cyboræa saknar sin man, går in i trädgården och finner honom där. Hennes klagan avlyssnas av Syrus och föres vidare till Pilatus, som genast låter Syrus hämta henne. Trots hennes häftiga protester tvingar han henne, åkallande Jupiter, att ta Judas till äkta. Sedan blir han milt stämd och tillförsäkrar paret sin gunst:

»Ty fölliens nu åt till lycka och fromma
Juda tu skalt åter till migh komma.»

Judas: »Nådighe herre thz skall så skeep,
När iagh först får min lägenheet see.»

V,5. *Syrus. (Monolog.)*

Syrus opponerar sig indignerat mot det gudlösa livet i Pilatus' »hoff», där det är omöjligt att trivas för »then som rättsinnigh wara will». Han beklagar Judas, vars hustru är dömd att falla offer för Pilatus lustar liksom så många andra »Jungfrur och Echta qvinnor». Men Judas är ock värd ett strängt straff för dråpet. Han bör lida i stället för Cyboræa.

»O, Gudh tina wredhe frå henne wändt
Thy hon är kommen för röffware hender.
Men see the komma ther både i sänder.»

V,6. *Judas, Cyboræa, Syrus.*

Bekymrad över sin hustrus ständiga tungsinthet, anar Judas att hon bär på en hemlig sorg och ber henne tala om allt. Han får då höra sin egen historia. Den adertonårige ynglingen finner sig vara sin moders äkta man. Syrus hör dold på och utslungar förbannelser över Pilatus. Mor och son äro djupt förkrossade, och de besluta på hennes förslag att gå in i »thetta Clösteret» och där vinna försoning för sina synder.

Judas: »Ia käre modher effter idro rådhe
Wele wij ther nu ingå bådhe.»

V,7. *Syrus, Edmundus paenitentiarus,*¹⁾ *Bonaventura abbas.*

Syrus är mycket skeptisk beträffande Judas roll som botgörare:

»Men sij the helighe fädher två
Komma ther uth, heem will iagh gå.»

De båda munkarna överlägga bekymrade om de båda syndarnas lämpliga behandling och finna, att för sådana oerhörda missgärningar måste »Then hårdeligaste penitens» till.

Edmundus: »Andeligh fadher, bestält skalet bliffwa.
Ty wele wij nu i Clösteret ingå
Och thenna saken tagha på.»

V,8. *Judas, Pilatus, Bonaventura, Edmundus.*

Judas ger luft åt sitt missnöje med klostervistelsen och beslutar sig för att gå till Pilatus och »En stoor lögn them dichta vppå». Han anklagar munkar och nunnor för osedligt leverne, råder Pilatus att indraga »Therass godz och prebender» och förvandla klostret till »ett horehws» och slå mynt av nunnorna som skökor. Judas får order att hämta abboten. Denne och Edmundus tillbakavisa beskyllningarna, men Judas lägger till deras föregivna brott också smädelser mot Pilatus personligen, och då hjälper ingenting. De bli utkörda, och Judas och Syrus skickas att verkställa utrymningen av klostret.

V,9. *Karick, Judas.*

Nu är måttet rågat, menar Karick och säger till publiken:

»Ty achter uppå huru thz will gå,
Iagh will honom nu om händer få.»

Judas inser också att det är ute med honom och att »Helwetiss käfttar sig öppnass».

Karick:

»Nu talade tu rätt, tala meer så,
Desto snarare kan iagh tigh få.»

Judas blickar tillbaka på sina ogärningar och riktar en enträgen uppmaning till ungdomen, att

¹⁾ I hs. står »paenitentiarus».

»Läta föräldrar sigh agha och läära,
 Läraress straffningh icke förtryta,
 Om the ey willia ther ondt åt niuta,
 Som migh är gångit arme drängh.»

Så hänger han sig.

V, ultima. *Syrus, Pilatus.*

Syrus är på väg till Pilatus för att berätta underverket, att »the andelighe män» frälsats från fångenskapen genom Guds ingripande. Han får se den döde Judas och moraliserar över syndens lön. Då Pilatus erfar fångarnas räddning, blir han först utom sig av raseri över dessa »trolkarlar», men när han får höra talas om Judas' öde, inser han sin orätt, omvänder sig och lovar återupprätta klostret. Han befäller Syrus:

»Uthi all landh lätt utskrifwa
 Att then widh wåre nådhe wil blifwa
 Then lefwande gudh han dyrka skall
 Som giort hafwer werlden all
 Till hwilken iag mig troligh wil hålla,
 Tiena, dyrka och honom påkalla.»

Syrus: »Nådige herre, thet i hafwen befält
 Skal alt¹⁾ troligen warda bestält.»

Epilogus.

Denna framsäges liksom prologen av Karick, vilken ytterligare inskräpper styckets moral. Det gäller att lyda »öfwerheten», taga emot aga, ej hålla »onda tienare», ej hata präster »och therass art».

»In summa alla them som syndher giöra
 Plägar iag gärna i helwetet föra.
 Iagh will mz edher ey hafwa långt tahl,
 Wachte hwar sig för helfwetis qwaal.
 Och effter thet nu lidher åth qwell
 Klapper medh hendher och fahrer wäl.»

Finis.

2. **Motivet.**

Ehuru, som jag skall visa, detta drama scentekniskt är en ganska trogen efterbildning av Asteropherus' »Tisbe», är huvudmotivet både

¹⁾ Klemming har här (s. 107) »all», men Stockholmshandskriften »alt». Uppsalahandskriften är defekt från och med femte versen i denna scen.

till sin art och sin historia helt och hållet annorlunda. Icke desto mindre blir för förklaringen av dramats genesis problemställningen ganska analog. I korthet kan jag sammanfatta den så: Ljunggren och särskilt Schück se i stycket en bearbetning av ett äldre — i detta fall t. o. m. medeltida — drama, varemot jag liksom i fråga om »Tisbe» hävdar den uppfattningen, att ämnesvalet är självständigt, vilket alla dramats egenskaper tala för, och då till att börja med motivets givenhet i dåtidens litterära situation.

Som av innehållsredogörelsen framgått, är det Nya Testamentets Judas Ischarioth, som går igen i vårt drama, ehuru åtskilligt förvanskad. Denna gestaltning av Judas-figuren har ägt rum i den medeltida legendbildningen, vilket Ljunggren framhållit (s. 256—257). Han har också mycket riktigt påpekat, att nästan de sista resterna av den nytestamentlige Judas försvunnit,¹⁾ ity att »just der legenden visar in på det bibliska området, der upphör förf. att följa den» (s. 257).

Legendbildningen började tidigt, först med Judas som biperson i de många Jesu-liv historierna,²⁾ för att snart avsöndra en självständig Judaslegend,³⁾ »die sich, lateinisch und in den Volkssprachen über das ganze Abendland verbreitete».⁴⁾ Legendens har tidigt blivit försvenskad. En version finnes tryckt i »Fornsvenskt Legendarium» och en — utförligare — i »Själina Tröst». Dessutom uppger Klemming i sin utgåva av »Judas Redivivus» 1871, (s. 109), att flera andra svenska bearbetningar funnits under medeltiden, av vilka »en ännu vidlyftigare och äldre» än de båda nämnda, säkerligen härstammande från 1200-talet; af denna är dock nu tyvärr endast ett helt litet fragment på några rader bevaradt».

Ett studium av de olika legendversionerna, utländska och svenska, ger vid handen att de förete jämförelsevis samma omfång och samma innehåll, vilket säkerligen ansetts axiomatiskt av Ljunggren och Schück och så föranlett dem att tala om »legenden» i mycket all-

¹⁾ R. Steffen: »Judas i dramet har knappast mer än namnet gemensamt med bibelns gestalt» (Svenska litteraturens historia, 2 uppl., s. 173).

²⁾ Jfr A. Büchner, Judas Ischarioth in der deutschen Dichtung, s. 9—10.

³⁾ Se, förutom Büchner, Creizenach, Judas Ischarioth in Legende und Sage des Mittelalters (Paul-Braunes »Beiträge» II, 1876); de Vooy, De middelnederlandsche legenden over Pilatus, Veronica en Judas (Tijdschr. v. Nederl. Taal. en Letterkunde XX, 1920); J. P. Jacobsen i Danske Folkebøger, Bd 1 (1915), s. XLI ff. samt framför allt Paul Franklin Baum, The mediæval legend of Judas Iscariot (Publications of the Modern Language Ass. of America 31, N. S. 24, 1916, s. 481—632).

⁴⁾ Büchner a. a. s. 10.

männa ordalag. De ha emellertid båda förbisett en ytterst viktig omständighet, nämligen skillnaden mellan medeltidslegenderna och de s. k. folkböckerna, vilka senare ej alls omnämnas av Schüick och av Ljunggren (s. 257, noten) blott på ett sätt som berättigar mig till mitt påstående. Wilken har visat vägen till genomförandet av denna distinktion genom den anmärkning han riktar mot Ljunggren.¹⁾ »Leider hat es Ljunggren versäumt, das Verhältnis des schwedischen Volksbuches — — — zu Judas Redivivus — — — auch nur in den Hauptpunkten zu skizziren.» Ej heller Lundell har tagit ut detta steg, ehuru man tycker det borde ha legat nära till hands för honom, då han gjort det till sin uppgift att undersöka »de folkliga beståndsdelarna i det svenska skoldramat». Han säger, stannande vid en antydning:²⁾ »Dramat har till stomme den i vårt legendarium, i 'Siælinna tröst' och även som folkbok förekommande legenden om Judas Iskariot.» För bedömandet av »Judas Redivivus» är det naturligtvis viktigt att veta, om Judas' historia varit folkläsning på författarens egen tid och inte bara mer eller mindre avlägsen medeltidstradition. Det synes mig klart, att folkböckerna, vilkas upprinnelse för Sveriges vidkommande vi väl kunna datera till tidigast 1500-talets slut, inte utan vidare böra anses vara trogna kopior av sina, ofta mycket gamla, förebilder, utan ej sällan avvika rätt betydligt från dessa, om inte på annat sätt så genom vidlyftigare framställningsform.

Den ende, som tagit upp Judaslegendens problem i hela dess vidd, är Baum, vars arbete emellertid varit obekant för de Vooys och Büchner. Det kan här visserligen inte vara tal om något annat än att få klarhet om dramat »Judas Redivivus'» förhållande till det episka stoffet, men det visar sig nu liksom nästan alltid annars, att dettas hela utvecklingshistoria kan kasta ett oförmodat ljus över till synes helt fristående spörsmål. — Inledningsvis framhåller Baum som det mest anmärkningsvärda draget i fråga om motivets frekvens, att det helt förbigåtts av alla medeltida kyrkliga författare så när som på en enda, Jacobus a Voragine i den bekanta samlingen »Legenda Aurea». Likaså har den apokryfiska Judashistorien alldeles skytts som illustrationsmotiv, under det att däremot den nytestamentlige Judas mycket ofta uppmärksammas av den bildande konsten.³⁾ Häri ligger en antydning om att legendens egentliga domän varit de bredare

¹⁾ a. a. s. 489.

²⁾ a. a. s. 97.

³⁾ a. a. s. 481—482.

folklagen. Huru därmed än må förhålla sig, är det tydligt att »Legenda Aurea»-versionen långt ifrån är den äldsta och ej heller har spelat den centrala roll för legendens vidare utveckling man förut tagit för givet. Baum uppvisar tillvaron av minst fem andra latinska versioner,¹⁾ av vilka åtminstone en är betydligt äldre än den till 1270-1275 daterade i »Legenda Aurea». Till denna senare finnes en nyupptäckt parallellversion från 1200-talet, och genom åtskilliga subtila jämförelser anser sig Baum kunna »push back the date of the origin of the legend to a period somewhat before the end of the twelfth century».²⁾ Både den äldsta kända versionen och parallellversionen till »Legenda Aurea» bibehålla en lika stor popularitet som denna. Då nu överflyttningen till vulgärspråken börjar, enligt Baum omkring år 1300, spela alla dessa versioner en betydande roll. Ett annat ännu viktigare sakförhållande är det, att flera folkspråkiga versioner ej alls kunna föras tillbaka på något känt latinskt mönster. Med andra ord, utvecklingen på de olika folkspråken är rik och omväxlande, och vid medeltidens slut »we meet with unmistakable indication of its popularity».³⁾ Överflyttningen till språk som böhmiska, walesiska och katalanska, förekomsten av metriska versioner i Frankrike, England och Tyskland samt prosaiska andaktsboksversioner litet varstans, bl. a. i Sverige, utgöra talande vittnesbörd härom. Med full rätt framhåller då Baum som någonting ganska anmärkningsvärt att den legendariske Judas blivit så försvinnande litet utnyttjad av medeltidsdramatiken. »There is no evidence that the legend found a place in any of the cycles of English mysteries, except the Towneley, where it was a kind of appendix or optional insert, not a part of the play.»⁴⁾ I själva verket rör det sig här om en fristående strofisk dikt, »Suspensio Jude», en versifiering av det vanliga legendstoffet. Troligen berättar Judas sina öden omedelbart innan han hänger sig.⁵⁾ De två första stroferna lyda:

»Alas, alas, & walaway!
waryd & cursyd I have beyn ay;

¹⁾ a. a. s. 485—486.

²⁾ a. a. s. 515.

³⁾ a. a. s. 564.

⁴⁾ a. a. s. 564.

⁵⁾ Dikten är fragmentarisk, 16 stanser bevarade, och slutar där »Queen of Scariott» föder ett eget barn efter att ha adopterat Judas. En äldre utgivare (Publ. of the Surtees Society, 1836) säger: »This poem is added in a more modern hand, apparently about the commencement of the sixteenth century.» a. a. s. 532, not 9.

I slew my father, & syn by-lay
 My mother der;
 And falsly, aftur, I can betray
 Myn awn mayster.

My fathers name was ruben, right;
 Sibaria my moder hight;
 Als he her knew apon a nyght
 All fleshle,
 In her sleyp she se a sighte,
 A great ferle.»¹⁾

Baum fortsätter:²⁾ » — — — it never occurs in the mediæval German drama, although in certain plays *the Biblical rôle*³⁾ of Judas was considerably developed.» Det är endast på fransk botten, vi kunna skönja företeelser pekande i riktning mot vår »Judas Redivivus». I de båda äldsta kända exemplen, Semur »Passion» och Grebans »Mystère de la Passion» (1452) är det endast fråga om antydningar av helt embryonal karaktär, men i en senare bearbetning av Grebans verk, gjord av Jehan Michel (omkr. 1490) ha de legendariska Judasscenerna en så stor plats, — »the whole story from the fratricide onwards is presented vividly to the spectator»⁴⁾ — att man kan tala om små skådespel i skådespelet. I ett i Rouen 1530 av amatörskådespelare uppfört »vie de Judas, probably from the Passion»⁵⁾ tyckes steget till ett fristående Judaslegenddrama vara taget. Vi få taga upp frågan om det svenska Judasdramats avhängighet längre fram och följa nu Baums utredning vidare. Han har ett kapitel, »Post-Mediæval Versions»,⁶⁾ vilket är av stort intresse för vårt speciella folkboksspörsmål. Det är ett egendomligt faktum, att i alla länder en stor lucka uppstår, så att kontinuiteten synes bruten. Först på 1700-talet kan man tala om en verklig »chap-book period», men av otvetydig karaktär märkvärdigt nog bara i England och Skandinavien. Visserligen föranledes Baum av sakläget att tala om »a two-hundred years' eclipse».⁷⁾ Men man är naturligtvis betydligt mera

¹⁾ Early English Text Society, Extra Series, 71, s. 393—396.

²⁾ a. a. s. 564.

³⁾ Kursiv. av mig.

⁴⁾ a. a. s. 543.

⁵⁾ *ibid.*, not 25.

⁶⁾ a. a. s. 565—585.

⁷⁾ Egentligen sagt om England (a. a. s. 571—572) men generellt tillämpat.

benägen att förallmänliga ett annat av hans yttranden¹⁾ i en detaljfråga: »Doubtless if we had the chain of evidence complete — for it is not to be thought that the legend was entirely lost during its centuries of eclipse — from say 1500 to 1700 many other changes could be accounted for in the gradual shiftings of emphasis and substitution of details which would be the natural result of irregular, oral transmission.» Vidare torde det inte innebära någon som helst osannolikhet, då han säger:²⁾ »It is to be noted that the contemporaneousness of the English and Scandinavian revivals is purely fortuitous; there is not the slightest evidence that points towards borrowing on either side or mutual influence of any sort.» Tyvärr går det inte för närvarande att fylla ut det tomrum som finnes, men för Sveriges och Danmarks vidkommande kunna vi leta oss rätt långt tillbaka i tiden. Vi kunna komma bra nära 1614, det år då Rondeletius skrev »Judas Redivivus». Visserligen äro vi hänvisade till sannolikhetsskäl, men till starka sådana. Den folkboksversion, som Bäckström avtrycker,³⁾ är i sin äldsta kända form från 1740⁴⁾ och de tolv övriga samtliga från 1800-talet, men vida äldre ha säkerligen funnits. Ty även om man inte som Bäckström gör, utan vidare kan påstå att »den svenska folkboken är tvifvelsutän en öfversättning från den danska»,⁵⁾ så är detta dock högst plausibelt, om vi erinrar oss Stjernhjelms ord om våra folkböcker, att de »i gemeen äre tryckte på Dansk». ⁶⁾ Nu är det äldsta kända danska trycket åtskilligt äldre, från 1687, men Jacobsen räknar bestämt med »at denne Udgave er et Optryck af en ældre Udgave», bl. a. stödjande sig på ett uttalande av Peder Syv i »Den danske Boglade». Förvånande är det, att man ej känner någon tysk folkbok om Judas, ej ens in på allra senaste tid,⁷⁾ utan som prov på genren låtit översätta en svensk version av 1833.⁸⁾ — Om det är mycket lätt att uppvisa de danska och svenska medeltidsversionernas direkta härstamning från tyska förebilder,⁹⁾ så är det desto svårare att bestämma folkboksversionernas. Baum stannar vid den förmodan, att de äro bearbetningar av »Själens Tröst»-

1) a. a. s. 576.

2) a. a. s. 585.

3) Svenska Folkböcker II, s. 199—206.

4) Motsvarande engelska är från 1724.

5) a. a. s. 198.

6) Hercules, v. 136.

7) L. Mackensen, Die deutschen Volksbücher, 1927.

8) K. Tamms i Hagens Germania 1844, s. 144—153.

9) Baum a. a. s. 581 ff.

versionerna, »but the evidence which can be gathered does not seem to warrant more than a suggestion».¹⁾

Det land, där vi närmast skulle söka förebilden för en svensk protestantisk prästmans skådespel av anno 1614 är givetvis Tyskland. Som jag redan nämnt, känner man inte ett enda exempel på, att den legendariske Judas erfarit någon som helst dramatisk gestaltning i detta land under medeltiden. De ytterst talrika passionsspelen, vilka fortsätta under hela 1500-talet, omhulda däremot den bibliske Judas i hög grad, och då de utbygga hans roll med nya drag äro dessa aldrig hämtade från legenden, utan äro typiska realistiska utväxter på den givna rollen. — Vända vi oss till den nya, humanistiska dramatiken,²⁾ så är det onekligen frapperande, att vi endast på protestantiskt område finna ett Judasdrama, nämligen Thomas Naogeorgus' latinska skoldrama »Judas Iscariotes» av år 1552.³⁾ Emellertid är varje tanke på detta stycke som förebild för »Judas Redivivus» utesluten. Dramat är en protestantisk tendensskrift och följer som sådan troget bibeltexten samt undviker sorgfälligt all inblandning av legendstoff.⁴⁾ Så mycket märkvärdigare är det då, att den stränge protestanten ej mäktat helt frigöra sig från vissa katolska inflytelser. I de fall, där han behövt utbygga vad som endast finnes antytt i bibeln, står han som Büchner påpekat »in Einzelzügen — — — und auch in der Auffassung seines Helden noch völlig auf dem Boden des katholischen Mittelalters».⁵⁾ Diehl har t. o. m. lyckats påvisa direkta lån ur »Alsfelder Passionsspiel» av år 1501.⁶⁾ Här ha vi ett oförtydligt exempel på ett fullt självständigt ämnesval, men att författaren fördenskull ej avklippt den förbindelse med medeltida Judasdramatik han kunnat tillgodogöra sig. Ungefär så tänker jag mig också förhållandet med Rondeletius. Han har visst inte varit obekant med passionsspels Judas: mycket tyder därpå, som vi skola se. Men jag anser, att han vänt sig hit endast i de fall, då han behövt komplettera legendens och folkbokens stoff. Han har använt sig av båda.

¹⁾ a. a. s. 584.

²⁾ En god mätare på ett motivs inneboende livskraft synes mig vara att Hans Sachs dramatiserat det. Men något Judasdrama har han ej gjort.

³⁾ Creizenach II, s. 126—129.

⁴⁾ P. H. Diehl, Die Dramen des Th. Naogeorgus' in ihrem Verhältnis zur Bibel und zu Luther, s. 70—81.

⁵⁾ a. a. s. 34.

⁶⁾ a. a. s. 10.

Min tes vill jag närmare formulera på följande sätt: Med »Tobie Comedia», »Tisbe» och Messenius' dramer som mönster har Rondeletius ur legenden och folkboken gripit sitt stoff, ökat på det dels med en fri utformning (Judas går i kloster) och dels med lån från Apostlagärningarna. Ifrån de nämnda svenska föregångarna, särskilt »Tobie Comedia» och »Tisbe» har han även övertagit stoffdelar och gjort flera scener av dem, upptagande en kvantitativt stor del av dramat. Samma dubbelförhållande intager han till Terentius. Tekniskt sett är dramat till väsentliga delar en studie efter denne, och samtidigt ha hans båda komedier »Andria» och »Adelphoe» fått lämna betydande kvantitativa bidrag. — Innan jag genom en analys av dramat lämnar bevisen härför, måste vi närmare ha reda på vad forskningen hittills yttrat i frågan.

Många bidrag till kännedomen om »Judas Redivivus» ha inte lämnats. Det enda någorlunda ingående och praktiskt taget första är Ljunggrens (ss. 240—270). Det lilla, som finnes hos föregående litteraturhistoriker, har han utan att överdriva kunnat behandla som betydelselöst. Men i C. J. Lénströms »Sveriges Litteratur- och Konsthistoria i utkast» (1841) förekommer ett uttalande, vilket tydligen undgått Ljunggren och vilket är av ett visst intresse. På tal om »Tobie Comedia» säger Lénström:¹⁾ » — — — — en torr, opoetisk och o-dramatisk historia, som sedan gaf förebilden för Rondeletii Judas 1594.»²⁾ Ljunggren framhåller starkt styckets avhängighet av såväl »Tisbe» som Messenius' dramer (se särsk. ss. 240, 258 f., 264, 354), varvid det förra sakförhållandet belyses rätt ingående, men det senare kort och gott bestämmes som »icke obetydligt inflytande» (s. 240) och »lika starkt inflytande av Messenius som av 'Tisbe' och styckets hela ton och hållning är vida mer nationel än 'Tisbes'» (s. 354). Vidare finner Ljunggren »ett omisskänneligt inflytande från antiken», men »medeltidstraditionen» — — — är — — — »den herrskande i detta drama», och han tänker sig t. o. m. möjligheten av, att stycket är en bearbetning av »något gammalt medeltidsdrama» (s. 269).³⁾ »Medeltidstraditionen i Judas Redivivus» yttrar sig nu enligt Ljunggren på följande sätt. Genom en jämförelse med (Sofokles'?) Oidipus, vill Ljunggren visa att det i vårt stycke ingenting finnes av den antika uppfattningen av den tragiska skulden (ss. 265—268). Intet som helst personligt tragiskt finnes

¹⁾ a. a. s. 24.

²⁾ Dateringen med säkerhet ett misstag. Se nedan s. 186.

³⁾ Se ovan s. 173.

här, utan konflikten, »om man kan tala om en sådan, är icke en konflikt emellan menniska och menniska, utan emellan himmel och helvete, emellan djefvulen, som anstiftar det onda, och försynen, som dock icke gör något för att hindra det, utan låter det ske, dermed visande, huru det förstör sig sjelf och så banar väg för det goda. Oedipus är en tragisk person. Judas är redan från födelsen predestinerad till skurk. Väl kan hans karakterslyte anses något motiveradt af fadrens slapphet, men redan när han första gången uppträder, och då han endast varit under den stränga modrens ledning, är skurken färdig. Likväl saknar han de egenskaper, som göra en skurk dräglig i ett konstverk; han är en lekdocka i Karichs hand, och hans handlingar äro lika mycket, om icke mera, ett verk af denne, än af hans egen sjelfbestämning. Saken är enkelt den, att Judas icke synes oss som en menniska, gripen ur lifvet, den der under vissa gifna omständigheter måste på grund af sin karakter handla på detta bestämda sätt; han är en abstraktion, ett uppfunnet afskräckande exempel för framställandet af en moralisk sanning, en logikens Cajus eller Titus. Derföre lemna hans öde oss kalla, ja till och med hans ogerningar uppfylla oss ej med den fasa, som vi skulle erfara, om vi haft för oss en med psykologisk sanning tecknad karakter. Det moraliska ändamålet har förstört tragiken i detta stycke.» (s. 267.) — »Medeltidstraditionen visar sig likväl icke blott uti den allmänna verldsåskådningen; äfven af enskildheter påträffar man i de protestantiska andligas dramer en så äkta katolsk uppfattning, att man med skäl däröfver må förvånas.¹⁾ Så finna vi i detta drama, att måttet af Jude synder först då anses rågadt, när hans ondska vänder sig mot det heliga ståndet; han har mördat sin betjent, slagit ihjäl sin fosterbror och sin far samt tagit sin mor till äkta; men allt detta är i författarens ögon en obetydlighet mot den anklagelse, som han slungar mot munkarna, och den deraf vållade indragningen af klostrets egendom. Då förklarar Karich sjelf, att 'äppet är moget'. Man kan invända, att kyrkan här symboliskt betecknar Jesus, och att orsaken, hvarför förf. valt den katolska och ej den protestantiska kyrkans former, är att söka i någon hans sträfvan efter kostymtrohet, enär handlingen tilldrager sig århundraden före reformationstiden. Men utom det att han i öfrigt icke bekymrat sig om någon sådan trohet, så synes det af epilogen, att här föresväfvat honom den från katolicismen härledda uppfattning af det andliga ståndets helgd.

¹⁾ Jfr ovan s. 178 om Naogeorgus.

Ty bland de synder, hvilka föra till helvetets kval, nämner epilogen särskilt den att hata prester. Än vidare, då Cyboræa skall blidka himlen för det brott, hon ofrivilligt begått, så sker detta på äkta katolskt sätt genom att gå i kloster samt der underkasta sig fasta och hårda späkningar. Lika katolskt är, att Sostrata råder sin man att med 'allmosogift' försona Herran. Här framträder obeslöjadt den katolska verkheligheten, hvilken dock under den hetaste reformationstiden varit föremål för så mångt angrepp i tyska dramer.» (s. 268—269.) — Under rubriken »Antika elementer i Judas Redivivus» (s. 269—270) sammanställer Ljunggren några drag, vilka han emellertid även tillskriver »Tisbe». Hit höra akt- och scenindelningen, en del personnamn, olycksbådande drömmar,¹⁾ »bruket att — — — låta handlingen försiggå i det fria samt att endast berätta hvad som tilldrager sig inom hus; derigenom göres ock den gamla medeltidsbanan öfverflödig, och man behöfver blott en af tre draperier omsluten upphöjd plan. Slutligen, liksom Plautus och Terentius vid styckets utgång vända sig till åskådarna med ett 'clare plaudite' eller 'plausum date', så slutar Rondeletius sin 'Judas' med orden: 'Klapper med handen och fahrer wäll!'²⁾ Det är egentligen blott ett drag som Ljunggren finner »Judas Redivivus» vara ensamt om, nämligen »förkärleken för monologen och det sätt, hvarpå den användes». Han syftar närmast på dess nyttjande som »en den talandes sjelfbekän-nelse inför publiken» och »som ett medel, hvarigenom hans hemligheter blifva utspridda». Ljunggren anser att Rondeletius här har haft Plautus till förebild. — Förhållandet till legenden karakteriseras så att denna »är temligen fritt behandlad och endast händelsernas allmänna gång hemtad derifrån, hvaremot alla biomständigheter äro af författaren sjelf uppfunna». (s. 257.) För övrigt framhåller Ljunggren det starka folkliga inslaget och anställer en ingående jämförelse mellan häxscenerna i »Tisbe» och »Judas Redivivus». Härtill kommer, att belysningen av tidens vidskepelse ger »detta stycke ett kulturhistoriskt intresse, hvilket ytterligare ökas genom de många naturtroget tecknade drag ur lifvet, hvilka på flera ställen förekomma. Sådana äro bondscenerna, berättelsen om handeln vid skeppen, om djeknarnes lefnadssätt, om borgmästarens och rådsherrens rus» (s. 263—264). — »Jemför man åter Judas och Tisbe med hänseende till formen, så har Tisbe ett stort och obestridligt företräde, och vi finna i Judas en bekräftelse på vår iakttagelse, att, med un-

¹⁾ »I de flesta dramer från denna tid spela drömmar en stor roll.»

²⁾ Slutorden i »Tisbe» äro som vi sett (s. 150) från Terentius' »Andria.»

dantag af förf. till Tisbe, ingen af tidevarfvets skådespelsförfattare haft öga för dramatisk form.» (s. 264.) Men allt sammantaget anser Ljunggren likväl, »att Judas Redivivus i mer än ett hänseende hörer till de märkligaste af våra äldre skådespel samt väl lönar mödan att studeras». ¹⁾

Schück har mer än en gång talat om »Judas Redivivus», utförligast i sin »Svensk Litteraturhistoria» av 1890. ²⁾ Jag förbigår alla de olika upplagorna av Schück-Warburgs litteraturhistoria och nöjer mig med påpekandet, att Schücks uppfattning i den nyligen utkomna upplagan av »Illustrerad Svensk Litteraturhistoria», 1927, ³⁾ är oförändrat densamma. Om styckets estetiska brister har han ungefär samma uppfattning som Ljunggren. »Men dessa fel motvägas i någon mån af vissa förtjänster. Framställningen är liflig och handlingen skrider raskt framåt. Personerna stå ej längre och läsa upp några katekeslexor, utan de diskutera och handla såsom människor af kött och blod. Författaren har tydligen önskat att på ett åskådligt sätt framställa sin egen samtids lif, och det är ej utan att han lyckats ganska bra. Särskilt har han på ett lefvande sätt skildrat sin tids vidskeplighet och bl. a. gifvit oss en tydligen ytterst naturtrogen teckning af en förslagen spåkäring. Mest till sin fördel är han i den kraftigt burleska skildringen af djäfvulen Karrik och dennes medhjälperiska häxan Glorela. Det är en tidsbild som i kraftiga drag etsar sig in i ens minne, hemsk, men mera lefvande än någon, som denna tids poesi mäktat åstadkomma. Också som karaktärstecknare höjer sig författaren öfver de flesta af sina samtida, äfven om han här väl mycket tangerar naturalismen. Figurerna äro tydligen gripna ur lifvet, och den tiden utmärkte sig just ej för någon rikedom på fin känsliga individer. Samma råhet återfinnes i språket, som stundtals är så plump, att vi nu hafva svårt att fatta, huru ett dylikt stycke någonsin kunnat uppföras i en skola, och detta intryck försvagas knapt af de platt moraliserande rimpar, som författaren här och hvar inströdt, isynnerhet som moralen just icke är af den mest upphöjda beskaffenhet och egentligen går ut på att inskräpa föräldrarnes plikt

¹⁾ I sin ovannämnda uppsats faller Wilken följande generösa värdeomdöme (s. 489): »Das Stück besitzt bei allen in der psychologischen Schwierigkeit des Stoffes liegenden Schwächen doch in der geschlossenen Einheit und dramatischen Farbe seiner Handlung Vorzüge, um die es das ganze nordische und (setzen wir wol nicht zu kühn hinzu) germanische Schuldrama beneiden kann.»

²⁾ I, s. 603—605.

³⁾ II, s. 85.

att grundligt genompiska olydiga pojkar. — Den rått profana tonen, de naturalistiska djäfulsscenerna, den ett helt lif omfattande handlingen, alt detta erinrar starkt om medeltidens mysterier och mirakler, och likhetspunkterna äro så stora, att man lätt känner sig frestad att betrakta hela stycket endast såsom en bearbetning af ett rent medeltidsdrama. Afslutningen gör detta antagande nästan till visshet.» På annat ställe¹⁾ säger Schück, att »de idéer, som här förkunnas, icke äro protestantismens, utan den rena, oförfalskade katolicismens, och ett dylikt stycke, där klosterväsendets helgd förfäktas, kan ej vara skrivet år 1614 i konung Karls gamla hertigdöme». Formuleringen i den första upplagan bör också genom sin nyansskillnad citeras: »Att en protestantisk skollärare år 1614 af sig själf skulle hafva kommit fram med dylika tankar, är tydligen omöjligt, och då han ej håller kan tänkas osjälfständigt hafva kopierat dem från legenden, där dessa drag ej finnas, återstår enligt min tanke blott det antagandet, att Judas Redivivus i själfva verket *är* ett medeltidsdrama, som endast bearbetats²⁾ af Rondeletius. Huruvida detta medeltidsdrama varit svenskt, är naturligen ovisst, ehuru åtskilligt synes tala för dess nationella ursprung.» — Den invändning, som genast inställer sig mot Schücks argumentering, om inte en protestantisk skolmästares val och framförande av ett katolskt propagandastycke finge anses som i det allra närmaste lika komprometterande som ett eventuellt författarskap, söker Schück förekomma genom följande uttalande: »Att ett dylikt stycke nu kunde uppföras, utan att man — icke ens bearbetaren — märkte det icke-lutherska innehållet eller utan att man stötte sig på de realistiska djäfulscenerna, visar likväl, att bibeldramat redan sett sina bästa dagar och att också inom dramat det världsliga sinnet börjat reagera mot den kyrkliga idealismen.»

Anmärkningsvärt är slutligen, att Schücks deciderade ståndpunkt föranleder honom att helt bortse ifrån Ljunggrens framhållande av styckets jämförelsevis starka beroende av den samtida svenska dramatiken. I full konsekvens härmed behandlar Schück »Judas Redivivus» före »Tisbe» och Messenius' dramer, hänförande det till »Medeltidsdramat under reformationstiden»;³⁾ i 1927 års upplaga föres det under ännu skarpare framhävande av artskillnaden in under rubriken »Den andliga diktningen under 1500-talet».

¹⁾ Ill. Sv. Litt.-Hist. (1927) II, s. 85.

²⁾ I Ill. Sv. Litt.-Hist. ibid. tillägges: »för övrigt högst kritiklöst».

³⁾ Som vi sett tilldelas »Tisbe» och Messenius' dramer helt andra kategorier, nämligen respektive »Komediantdramat» och »Det historiska skådespelet».

Även Ljunggrens tal om »ett omisskänligt inflytande från antiken» tillmätes av Schüeck synbarligen en ytterst liten betydelse, då han även i detta hänseende jämnställer »Judas Redivivus» med de andra »bibeldramerna», under det han faller detta generella omdöme:¹⁾ »Alla de dramatiska arbeten, hvilka hittills uppräknats, hafva i det hela visat sig hvad tekniken beträffar stå kvar på det medeltida skådespelets ståndpunkt. — — — Undantager man några från den antika litteraturen lånade namn, indelningar i akter och scener samt några andra mindre betydande drag, visa sig dessa dramer äfven oberörda af de humanistiska studierna.»

I början av mitt studium av »Judas Redivivus» var jag benägen att i den slutsats E. Hellqvist²⁾ av språkliga skäl kommer till se ett tungt vägande argument till Schüecks fävor. Han säger om »Judas Redivivus»: »Språket i detta bibeldrama, som i allmänhet företer den äldrigaste prägeln af de här uppräknade arbetena³⁾ från 1600-talet, ger t. o. m. anledning till den förmodan, att vissa former och uttryck direkt lånats från något äldre stycke. Ett sådant ligger sannolikt — äfven af andra skäl — till grund för detsamma.»⁴⁾ Men den vagt hållna formuleringen och uraktlåtagandet att närmare motivera denna uppfattning tyckas mig nu tyda på att Hellqvist format sitt omdöme under inflytande av Schüecks ord, åtminstone då han menar att förklaringsgrunden till språkets ålderdomlighet nödvändigt måste sökas i ett äldre drama. Ty att språket är ålderdomligt — men endast delvis — kan ingen förneka. Emellertid är det tämligen själfallet, att språkets ålderdomlighet kan vara lika stor, även om författarens källor varit legenden och folkboken om Judas, av vilka åtminstone den förstnämnda har en respektabel ålder. Då därtill kommer, som vi strax skola se, att Rondeletius' språk även i hans övriga skrifter har en del ålderdomliga drag, reduceras beviskraften i Hellqvists flyktiga uttalande högst väsentligt.

I sin karakteristik av Rondeletius' skådespel nämner Steffen det »en inom vår litteratur ganska enastående dramatisk produkt».⁵⁾ Jag citerar det parti ur hans framställning vilket mest framhäver styckets föga ensartade karaktär. »Versstumpar ur folkvisor, ordvrängningar och glåpord ur det lägre samtalspråket m. m. giva liv

¹⁾ Sv. Lit.-Hist. I (1890), s. 611.

²⁾ Studier i 1600-talets svenska, s. 6, noten.

³⁾ »Tisbe», Messenius', Prytz', Brascks och Chronanders dramer.

⁴⁾ Här hänvisar Hellqvist till Schüeck-Warburg, Ill. sv. litt.-hist. I, s. 221.

⁵⁾ a. a. s. 173—174.

och omväxling åt handlingen och dialogen. Mycket i detta stycke kommer oss visserligen att tänka mera på de senare medeltidsmysterierna än på skoldramerna, och å andra sidan finnes ett visst inflytande från antiken, men vad som ändock i någon mån¹⁾ gör 'Judas' till ett skoldrama är dels att det verkligen uppförts som sådant, dels den didaktiska och pedagogiska tendens, som förf. önskar breda över sitt stycke. Judas' karaktär och hans därav följande öde beror på svag och dålig uppfostran. Och därför blir slutmoralen en pedagogisk grundregel för en skolmästare från 1600-talet:

»Then barn haver kär, han skall them aga,
så kunna the Gud och människor behaga.»

Jag slutar denna översikt med att instämmande citera Cederbergs ord²⁾ om »Judas Redivivus». Under hänvisning till ett yttrande av Creizenach om den svenska folkboken om Judas gör han den lika enkla som fyndiga hypotesen att Messenius' originalitet verkat som en uppmuntrande förebild på Rondeletius. »Messenius däremot (d. v. s. i motsats till Asteropherus) utvalde på sätt och vis motiven till sina historiska skådespel ur inhemska källor, Saxo Grammaticus och krönikor, och det finns heller icke någon anledning att betrakta 'Judas Redivivus' av Rondeletius såsom varande av främmande ursprung.»

Några ord om Rondeletius' person och övriga skrifter må föregå analysen av hans drama. Utom det att vi med fullkomlig visshet kunna säga att han är upphovsman till »Judas Redivivus», veta vi föga mera om honom än om Asteropherus. Hans övriga skrifter, alla teologiska, ge naturligtvis ytterst litet av personliga inblickar i mannen, då själva förkunnelsen och utläggningen äro huvudsaken. Alldeles utan betydelse för förståelsen av »Judas Redivivus» äro de emellertid icke.

Ljunggren har efter »Nerikes Herdaminne»³⁾ återgivit en del data men utelämnat ett par uppgifter, varför jag här avtrycker dem igen. »Jacobus Petri Rondelitus, Stam Fader för denna Prest Slägt, född vid Runnaby uti Ekers Församling, tilträdde år 1619 detta Pastorat, hade partes concionandi vid 1622 års Prestmöte, contribuerade 1627 till Söderländska Seglations-Inrättningen, var hedrad med

¹⁾ Längre ned på s. 174 heter det, att »det band, som sammanhåller 'Judas' med skoldramat är synnerligen svagt».

²⁾ Tuuhlajapoika-aihe etc., s. 142.

³⁾ Utgivet av J. E. Follén, s. 262—263.

Prost-Titel och dog år 1662. — Var gift. Af Barnen äro bekante: Anders och Johannes, hvilka 1631 blefvo Gymnasister i Strengnäs. — Olof, som blef kyrkoherde vid dessa Församlingar. — Peter, Kyrkoherde uti Vintrosa och Thysslinge. — Jacob. — En Dotter, gift med Con-Rectorn vid Schola Carolina i Örebro Nils Wallenius. — Maria, gift med Kyrkoherden Joannes Kroksmoderus uti Qvistbro — Margreta, gift med Fadrens efterträdare J. Glantzius. Utgifvit på Trycket:

1:o En Prestmöts Predikan år 1622.

2:o En Korss- och Tröst Predikan öfver Konung Davids LXVIII Ps. 20, 21. v. på Bönedagen år 1631, tr. 1638.

3:o Iter Hierichunticum, om Människans fall och upprättelse, år 1646.»

Dessa knapphändiga uppgifter kunna något kompletteras. I »Strengnäs Stifts Herdaminne»¹⁾ förekomma en del uppgifter som delvis verka apokryfiska. Beträffande en tvistefråga mellan Rondeletius och kronan om indragning av en av hans annexförsamlingar anför emellertid Hagström en omständighet som kan ge oss en, om än svag, kronologisk hållpunkt. I ett brev till Kungl. Maj:t år 1645 säger Rondeletius, att »Gud på ålderns dagar belagt honom med krankheter och sjukdomar». Hur osäker en gissning om hans ålder med utgångspunkt härifrån än må vara, är det likväl svårt att undertrycka den. Utgå vi från att det är rimligt att sätta hans ålder vid denna tidpunkt till 60 år, så få vi följande approximativa tal: födelseår 1585, författade »Judas Redivivus» före 29 års ålder, blev kyrkoherde vid 34 och dog vid 77 års ålder. Sammanställa vi nu dessa beräkningar med Södertälje skolas grundläggningsår, vilket N. Holm²⁾ och J. Nordlander³⁾ på goda grunder anse vara 1610, skulle Rondeletius, som säkerligen varit med från början, vid sitt tillträde till befattningen varit omkr. 25 år gammal.⁴⁾

Ej heller Hagström känner till andra skrifter av Rondeletius än dem som Follén uppräknat. Jag är emellertid i tillfälle att utöka deras antal med ytterligare två. Båda äro likpredikningar, tillfinnandes i K. B. Deras fullständiga titlar lyda: a) »Vthfärdes Predikan Öfver then Ehrliche, Höghwijsa och Wälachtade Mans, Lars Olofs Sons, Fordom öffuerste Borgemestares i Örebro, Salighe, Lijk: Tå

¹⁾ Utgivet av K. A. Hagström, IV, s. 608—610.

²⁾ Den gamla Täljeskolan, s. 8—9.

³⁾ Ytterligare om Södertälje skola, Pedag. Tidskr. 1914, s. 250—251.

⁴⁾ Sänkas kan väl denna siffra knappast men väl höjas med ett par år.

thet på then 29 Martij åhr 1629, til sin Hwilokammar, medh bådhe Ädle och oädle personers stora frequentz Christeligen skulle Jordföras. — Vthi Hwset Hållen aff Jacobo Petri Rondeletio, Nericiensis, Pastore in Knidesta. — Sap. 7. Sum et Ego mortalis homo. — Tryckt i Vpsala hoos Eskil Matzon, Åhr 1629.» — b) »Enfaldigh Predikan wedh thens Ehreborne, Wålförfarne och Högtbetrodde Mans, Lars Larsons Bohus Secreterares i then Konungzliga Hoffrätt vthi Jöneköpingh, Salige Lijk: Tå thet på then 30. Dagen Septemb. åhr 1645 til sin Begraffningh och hwilorum vthi Örebro Kyrckio vthföras skulle, Vthi Hwset hållen Aff Jacobo P. Rondeletio Nericiense Præpos. och Past. Kindesta. Tryckt i Stockholm hoos Ignatium Meurer.»

3. Analys.

Efterföljande analys har företagits med det huvudsyftet för ögonen att försöka åstadkomma klarhet över hur legendstoffet utnyttjats av författaren med särskilt aktgivande på hans förhållande till folkboken. Därjämte tränga sig ett par andra faktorer i förgrunden. Det är beroendet av den inhemska dramatiken å ena sidan och av Terentius å den andra, vartill kommer övertygelsen att dramas avslutning om något är Rondeletius' egen uppfinning. Detta har jag redan framhållit som min tes,¹⁾ men nu är det fråga om att motivera dess framväxt och utformning. Ibland är en sådan motivering fullkomligt onödig, ibland åter, som här, alldeles oundviklig. Dunklet, som vilar över detta dramas utländska affiniteter, samt de egendomliga motsägelser det synes innehålla äro ju i och för sig tillräckliga orsaker att sätta spekulationen i rörelse. Tilltron till våra skoldramatikens förmåga av självverksamhet verkar naturligtvis även här som grundincitament, men det måste erkännas att det legat nära till hands att avvinna mina föregångares synpunkter nya sidor. Just beträffande ett drama av »Judas Redivivus'» karaktär ökas svårigheterna att undvika misstag, då man som Ljunggren, Schück och Steffen närmast haft för ögonen icke en specialundersökning utan behandling av dramat i en bred litteraturhistorisk framställning, syftande till dess inpassande i det historiska sammanhanget på grundval av dess allmänna egenskaper. Ur deras i mångt och mycket så träffande karakteristiker har jag tagit fram några av de grundtankar, vilkas bärvidd jag undersökt. Ljunggren har givit mig uppslaget att söka efter mera intima anknytningspunkter i den inhemska, samtida drama-

¹⁾ Se ovan s. 179.

tiken, Schück har mera än vanligt tillspetsat problemställningen, varigenom jag tvingats att skärpa synpunkter de där jag förut betraktat som truismer, och Steffen har ingivit mig en stark känsla av styckets disparata karaktär. Nämner jag så, att Wilken hjälpt mig att åtminstone sannolikgöra möjligheten av stoffets befintlighet på nära håll, samt att en ren tillfällighet — Lénströms knappa yttrande — fört mig in på »Tobie Comedia», så anser jag mig ha gjort full rättvisa mot dem som förut studerat »Judas Redivivus».

Det är inte bara den litterära produkten själv som man tagit för lätt på, då man studerat vår äldre dramatik, utan också dramatiker-
nas direkta uttalanden om sitt arbete. Låt oss därför först ta styckets titel och Rondeletius' förord i betraktande. Titeln lyder: »Judas Redivivus, Thet är: En christeligh Tragicocomædia, lärandes huru allom siälfzwyrdigom och öffwerdådigom skalkom, som föräldrars, öffwerheets och lärares förmaningar och agha förachta, sedan the haffwa sins raserijs mått vppfyldt, på sidstone til skam wardha; Men the som aff them haffwa warit bedröffwade, på endalychtene tröstade: Allom, och huarjom och enom vthi huadh stand, eller huadh wilkor the wara kunna, till rättelse. Vthi itt Christeligit upsåt stelt och författat aff Jacobo Rondeletio Gudz ordz owärdige tiänare, och i Telge på thenna tijdhen Ludimoderatore. Anno Christi MDC XIV. Acta I: Die Michaelis.» Ur förordet citera vi: »Så offta som iagh, elskelige bröder, gunstige befordrare, och synnerlighe godhe wenner, tencker på (thz iagh medh retto ofta gör) then benegenheet, och godh wilia som migh aff edher, vthi then tijdh iagh här hooss edher warit haffwer, bewijst är; kan iagh ey annat än beklaga min ringheet och oförmögenheet sådant hoos edher allom till at förskylla; och endoch iagh i så mätto nogorlunda haffwer kunnet syntz här till warit ursächtat, tycker migh doch thz här effter icke längre gälla wihlia. Ther före haffwer iagh i förlidhen tijdh (med huad olempa kan iagh icke säija) taghit migh före, thenna ringa comædiam som iagh här kallar Judam Redivivum, at stella uthi then meningh, at sedan i aff Terentio två Comædier på latijn skodat haffwen, iagh tå medh thenna mijn suenske Comædie edher för all benägenheet tacksam finness skulle. Ty effter mins ämbetes läghenheet icke till städer noghot stoort extraordinarium arbete antagha, vthan heller medh edher approbation och gillningh mig upwäckia, till at i framtijdhen nogot merkeligare foretagha. Men hwij iagh icke såsom andre, och som wanlighit plägar wara, henne haffwer låtit aff trycket uthgå, äre bland andre these orsaker till. Först, att iagh menar rett wara,

at inthet bör prentat eller tryckt warda, vthan thz i sigh siällfft wyrdigt och höghlofflighit är, när thz och först af them som thz widkommer proberat och gillat warder. Men effter iagh nu mitt arbete huarcken högt rekna eller igenom andra skatta låta kan, syntes bättre medh prentande återhåaldh haffwa. Till thz andra om än thetta wärket eller annat som iagh göra måtte aldrih så kostelighit wore, är doch min förmögenheet icke så stoor at iagh noghon trykningh bekosta kan. Ther före bedher iagh att i henne till godho anamme, medh thz diäknetrycket som hon är uthgången medh, och ther hooss mig icke misstycker att iagh huarjom och enom aff edher itt exemplar icke kan öffwer giffwa; effter talet på prentarenar thz är skriffwarenar icke sådant will medgiffwa. — Gudh som alt werkar i allom effter sins nådhes goda behagh, låte thetta ringa wärket skaffa then frucht, till huilket thz ärnat är; han giffwe oss sijn wälsignelse, nogot här effter sins guddomelige namps ähro wärdigare, och församblinghene nyttigare att arbeta, huilken iagh edher samptelighen och synnerlighen till all andeligh och lekamligh wälfärd wil haffwa befalta.

Aff Telge skolestugu then 16 Sept. Anno 1614
E. Kärlicheeterss och wänligheeters tjänstwilligh
Jacob. Pet. Rond. Pædagogiarcha.»

Återstoden utgöres av en tillägnan till framstående personer i staden, »Thenss stormechtighe, högborne Furstinnes och Frus, Fru Christinæ, Sweries, Göthes och Wendes etc. drottningh, min aldrånadigeste drottningz troo tiänarom och vndersåtom i Telge stadh».¹⁾

Dessa Rondeletius' ord kunna nu pressas på åtskilliga antydningar till fördel för mina åsikter. Redan titeln »Judas Redivivus» tyder på känning med den tyska humanismen. Wilken säger: »Die Bezeichnung »Judas Redivivus» scheint mir gelehrter Schnörkel und weist wol auf Bekanntschaft mit Titeln wie 'Julius Redivivus',²⁾ 'Lutherus Redivivus'³⁾ hin.»⁴⁾ Det förra gav upphov till ett jesuitdrama »Otto redivivus» (1611). Att det endast är fråga om ett stoltserande med ett fint ord ser man f. ö. också därav, att R. längre fram, i förordet, talar om »mijn svenske Comædie». Termen »Tragicocomædia» behandlas av Ljunggren (s. 258—259, samt not 29) un-

¹⁾ Härav framgår tydligt, som Holm påpekat (a. a. s. 6), att Ljunggren misstager sig då han menar dramat vara tillägnat även drottning Christina.

²⁾ Av Frischlin 1584.

³⁾ Av Zach. Rivander 1593 (på tyska).

⁴⁾ a. a. s. 490, not 2.

der hänvisning till dess upprinnelse hos Plautus, och exempel lämnas från Italien, Spanien, England och Frankrike. »Äfven detta namns begagnande visar sålunda förf:s bekantskap med utlandets dramatik.» Om man skall fästa sig vid den av Rondeletius använda formen till skillnad från den vanliga, »tragicomedia», så finnes även den i vissa Plautushandskrifter och behöver alltså inte utesluta möjligheten att Rondeletius fått den ifrån någon Plautusedition. Emellertid förekommer den även, ehuru ytterligt sparsamt, hos tyska¹⁾ och franska²⁾ dramatiker. Även ett sådant epitet som »kristlig» framför »Tragicomædia» visar en viss modernitet, ity att distinktionen »christlich» (»biblisch») — »weltlich» (»heidnisch»)»³⁾ först kommer i bruk ett stycke in på 1500-talet hos de tyska dramatikererna.⁴⁾

Vi gå nu till förordet. Är det för djärvt att vilja utläsa något ur förklaringen, att Rondeletius »stelt och författat»⁵⁾ sin »svenske Comædie» »i förlidhen tijdh», och att detta skett med rätt mycken »olempa»? Skulle det ha varit så besvärligt att »vertera» ett utländskt stycke till svenska eller bearbeta ett inhemskt, vilket ju enligt Schück är det sannolikaste? Tyder icke det hela på, att Rondeletius länge och väl svettats med att åstadkomma detsamma som Mesenius, ett *svenskt* stycke, hämtat ur en för åskådarna välbekant källa? Hans ord bli i varje fall icke begripliga utan att de tolkas så. Ty nog är det avgjort naturligare, att tänka sig, att han tillyxar en prosabearättelse efter mönstret av »Andria» och »Adelphoe», som han nyss låtit uppföra samt efter »Tobie Comedia» och »Tisbe», som han nyligen måste ha sett,⁶⁾ än att han låter dessa fyra dramer totalt förtränga ett förut färdigt dramas hela yttre habitus. Med detta för ögonen kunna vi förstå Schücks annars mycket svårbegripliga uttryck, att Rondeletius skulle ha bearbetat ett av ingen känt medeltidsmysterium »högst kritiklöst».⁷⁾ Ty av en dylik, supponerad förebild äro, som vi skola se, nästan alla spår försvunna. Jag framhåller detta här, fastän det måste tagas upp ytterligare, för att visa, att den gamle skolmästarens egna ord måste betyda *någonting*. Men litet mera kunna vi få ur dem. Han vill »i framtijdhen nogot merkeligare

1) Jfr Schild o. a. a. s. 14—30, passim. Jag har dessutom funnit den som titel på Valentin Boltzens »Sant Pauls bekerung» (1546).

2) Lanson, Esquisse d'une histoire de la tragédie française, s. 13

3) Jfr »Tisbe», som kallas »En hednisk comoediam».

4) Schild a. a. s. 15.

5) Se titeln!

6) Eller kanske läst?

7) Se ovan s. 183, not 2.

foretagha», varmed svårligen åsyftas någon ny mysteriebearbetning utan troligen någonting riktigt fint, att döma av hans redan begagnade mönster. Orden tyda på en rätt starkt utpräglad författareambition, vilket vidare framgår av hans motivering för uraktlåtandet att trycka pjäsen.

Personförteckningen lyder:

»Fabulæ personæ.

Ruben, borgare i Jerusalem.	Cyboræa, hans hustru.
Magila, kärigen.	Agoras, tjänstepigan.
Sardelius, landzherren.	Sostrata, hans frv.
Hillatus, hoffmästaren.	Thorela, frustugepigan.
Aldela, jordegumman.	Glorela, trullkärigen.
Negess, knechten.	Påhlwål, fierdingsmannen.
Dromo, tiänaren.	Judas, filius supposititius. ¹⁾
Alexander, dieknen.	Karick, diefwulen.
Pilatus, landzhöfdingen.	Marquard, } tributarii.
Syrus, Pilati tienare.	Alguter, }
Edmundus, } munckar.	Poenitentarius.
Bonaventura, }	Abbas.»

Jag håller det för lämpligast att diskutera dessa namn under den fortlöpande analysen av stycket och påpekar här bara, att endast fyra personer, Ruben, Cyboræa, Pilatus och Judas äro fullt identiska med Judashistoriens²⁾ samt att de två övriga, som höra dit, Sardelius och Sostrata, fått sina namn från annat håll, det förra obekant, det senare från Terentius, vilken bl. a. har det i »Adelphoe». Från denne stamma naturligtvis också namnen Dromo och Syrus. Det kanske dessutom förtjänar observeras, att antalet uppträdande kommer ganska nära »Tisbes», 24 resp. 29.

Prologen är ej av större intresse och behandlas tillsammans med epilogen nedan. Vi komma så till spelet.

¹⁾ I prologen till »Eunuchus» säger Terentius (v. 35—40):

»quod si personis isdem huic uti non licet:
qui mage licet currentem servom scribere,
bonas matronas facere, meretrices malas,
parasitum edacem, gloriosum militem
puerum supponi, falli per servom senem,
amare odisse suspicari.» (Kursiv. av mig.)

²⁾ Jag använder i fortsättningen detta ord som en gemensam beteckning för legenden och folkboken.

Första akten är mycket kort, med sina sju scener föga längre än motsvarande i »Tisbe» med två. Judashistoriens stoff går egentligen bara igen i I,1 för att sedan ej tas upp förrän i II,2. Motsvarande parti i legenden lyder:¹⁾ »I iherusalem bodhe een man heth ruben, oc hans hustru heth cyborea, Vm ena nath the saman lagho drömde henne een rädhelikin dröm, Hon saghde sinom man, Mik hafwir drömt een wadhelikin dröm, Mik thykte som iak een son hafdhe til werldinna föth, hwilkin mz sinne snödhet oc ontzsko skulle wardha alle ware iudha släkt til nidhirfal oc forderffvilse, Oc thy skalt thu for wisso vita, at hafwir iak barns ämpne vnfangith aff thik j nat, oc wardhir thz son, han wardhir forbannadhir mz allo. Hon befan ther äptir at hon the sama nattena wardh hafwande wordhen.» Folkboken kan här ha varit förebild i två fall. Den berättar uttryckligen, att Cyboræa²⁾ relaterar sin dröm först följande morgon, och detta återspeglas i dramat av en utförlighet i dialogen, som just betingas av att man blickar tillbaka på och kommenterar något förut inträffat. Den äktenskapliga genrebild scenen växer ut till har emellertid ett ännu starkare incitament i det sakförhållandet, att folkboken just här³⁾ har dialogisk form, vilket givetvis kan ha gett en stöt till dramatisering. I folkboken kallar Liboria Ruben »Käre man», och i dramat heter det »Min käre man» och »Min käre hustru». Vi skola ofta se prov på att precis så litet varit tillräckligt för att sätta Rondeletius' fantasi i rörelse och låta honom se en avrundad situation framför sig. Här kan också bryggan över till »Tobie Comedia» ligga. På grund av att förebilderna kämpat om herraväldet ha ibland kuriösa korsningsfenomen uppstått. Så här i I,1, där Ruben samtidigt är en patriark, modellerad efter den gamle Tobias och en »världsman», modellerad efter en motsvarande figur hos Terentius,⁴⁾ Cyboræa på samma gång efter en av kvinnorna i »Tobie Comedia» (närmast Hanna) och efter Sostrata i »Heautontimorumenos».

Själva spelöppningen är slående lik den i »Tobie Comedia». Den ängslan Cyboræa känner söker sig till samma uttryck som de olyck-

¹⁾ »Själinna tröst» s. 86—87. Denna version är jämförelsevis kort, varför det vore felaktigt att anse folkboken som källa för varje drag den har gemensamt med vårt drama. Jag tillskriver den naturligtvis ej inflytande i andra fall, än där jag är övertygad att den bjuder nytt utöver även de latinska legendversionerna.

²⁾ I både den svenska och den danska folkboksversionen heter hon Liboria.

³⁾ På ännu ett par ställen förekommer dialog eller direkt tilltal.

⁴⁾ Fasta konturer — nämligen Micios i »Adelphoe» — får denna karaktär först i I,3.

liga Israels barn använda. Orden äro snarlika, men begynnelseorden ansluter sig ännu osöktare till den tredje fångens, en kvinnas, ord:

»Tobie Comedia»:¹⁾

»AH we, ah wæ, iagh arma quinna,»

Cyboræa: »Ach wæ, ach wæ migh arme quinna.»

Huru olika sedan innehållet än är, kan man likväl tydligt se, att Rondeletius utnyttjat uppslaget ganska långt. »Tobie Comedia» visar oss olyckliga människor i upprorisk stämning mot Gud. Särskilt en omständighet intresserar oss här. Kvinnan tänker hädiska tankar om sin lutherska plikt som barnaföderska, och detsamma gör Cyboræa. Tobias manar till undergivenhet under Guds rådslag, och Ruben uppbär för en stund samma roll. Ordagranna överensstämmelser finnas knappast på denna punkt, men det är alls inte nödvändigt, ty det är utan vidare klart, att dessa glimtar av Rubens karaktär äro en återspeglning av den orubbliga »tro på Guds rättvisa och barmhärtighet», som utmärker Tobias, ett »ideal av en sann lutheran».²⁾ Följande uttryck kunna emellertid gärna sammanställas:

Tobias:³⁾ »Hwij skulle iagh ock icke, lidha armodh medh,

Om honom så tecktes, at senda migh thet?

Lidher iagh bedröffuelse, så weet han migh boot,

Ty tackar iagh honom, för medh och för moot.»

Ruben: »Wij måtte thz alt till godho tagha

Huru Gudh täckes medh oss lagha,»

samt »Öffwer thz inthet är tw ey klagha töör

Men war till fridz som Gudh thz gör.»

Männe inte också Rubens tämligen överflödiga framhållande av makarnas materiella välstånd måste fattas som en kontrast till tillståndet bland de arma Israels barn? Ett par citat visa, att detta antagande inte är alltför långsökt.

Tobie Comedia:⁴⁾

»Wår fattigha barn, the ropa, Maat maat.

Och intet haffue wij giffua them,

Haffue ey heller någhot hws eller heem

¹⁾ »Een quinna aff fångarna talar thetta» (O. Petri, Samlade skrifter, utg. av B. Hesselman, Bd 4, s. 402).

²⁾ Schück, III. sv. litt.-hist. (1927), s. 84.

³⁾ a. a. s. 412.

⁴⁾ a. a. s. 403: »En aff fånganar talar först alltså.»

Vnder baran himmel moste wij liggia,
Aff androm skole wij bådhe bidia och tiggia.»

Tobie Comedia:¹⁾

» » »Borta är oss bådhe åker och renta
Något gott haffue wij nw aldrig wenta
Frå hws och heman äre wij dreffne,
Aff Gudi äre wij ock öffuergeffne.»

» » :²⁾ »Hwar skal iagh maat til barnen finna
Mijn barn the lijdh, hunger och nödh,
Och iagh haffuer hwarken, sowel eller brödh.
Min man är slaghen, mijn barn lijdh hunger,
En sådana jemmer, han är wist tungre.
Hungren är, så skarpt itt swerd,
Ty fara mijn barn, ena onda ferd.»

Tobias erkänner riktigheten av dessa fakta med orden:³⁾

»Wij wore ssäker, och hade mykin roo,
I fridh motte hwar man, vnder sitt wijnträ boo.
Itt ganska gott land, hade Gudh oss giffuit.»

Det, som nu dessa människor sakna, det har den goda familjen
Ruben i rikt mått:

Ruben: »Medh äghodelar haffwe wi hwsen full,
Maat och klädher, penningar och gull;
Lustigha åkrar och herligh trägårdh⁴⁾
I alla måtto wäll stäär vår wårdh.»

Cyboræa: »Min käre man hwadh j haffwen sagt
Thz är sant och haffwer godh macht.
Till lifsens bärningh oss inthet tryter
Wij äghe thz mästa i hwsen nyter.
Haffwe tär till all lust och frögdh
Mz hwilko wij nu kunne wara nögd.»

Samtidigt som Ruben lägger sådana dygder i dagen, faller han
in i en försmädlig, ibland rent av grov ton, som plågar Cyboræa så,
att hon mot scenens slut ger luft åt sin förtrytelse i följande ord:

¹⁾ ibid.: »En annan aff fånganar swarar.»

²⁾ ibid. s. 404: »En quinna aff fångarna talar thetta.»

³⁾ ibid. s. 405.

⁴⁾ Det är tänkbart, att en detalj i legenden, nämligen att Judas längre fram (i
»Judas Redivivus» V,3) stjal äpplen i sin faders trädgård, har underlättat denna ut-
målning.

»The manfolken haffwa så ondt itt lagh
 Thet iagh merker alt dagh ifrå dagh
 Hwadh wij them säye är alt käringa skroop
 Thz är theras gambla och wanliga roop.
 Kunne wij ey så mykit i boock
 Wij må icke tär före wara toock.»

Med största sannolikhet är detta Terentius-inflytande. Det finnes ingen anledning att söka förebilden på närmre håll, t. ex. något fastlagsspel. Ehuru något sådant naturligtvis vore tänkbart som förebild, räcker det att jämföra Cyboræas ganska målmedvetna offensiv mot männens nedsättande förakt för kvinnans vidskeplighet, baserad på okunnighet med v. 650 i »Heautontimorumenos», där Sostrata med tydligt belåten ironi säger om kvinnokönet: »ut stultae et misere omnes sumus religiosae.»

Grovkornigheten här och framdeles kan naturligtvis vara ett uttryck för Rondeletius' och tidens smak, men en förmodan att Messenius' drastiska bildspråk och råa invektiv i många fall kommit denna smak i möte har nog mycket för sig, i synnerhet som även yttre överensstämmelser finnas. En sådan torde den passus vara, där Cyboræa talar om att ej kunna »mykit i book», varmed kan jämföras ett ställe i »Signill» (IV,3), där Göya säger:

»Här är een qwinna myckit klook
 Ändoch hon aldrigh lärde Book.»

Hon talar om Trullwijsa Spåqwinnan, och Cyboræa går just direkt att uppsöka en sådan, Magila. Vi skola se, att även denna har en dubbel litterär härstamning. Hennes ena sida, spåkvinnan, är med all sannolikhet tagen från det nyssnämnda stället hos Messenius, med »latinisering» av namnet Trullwijsa, »den i trolldom kunniga», till Magila. Den andra sidan, barnmorskan, träffa vi på i I,2. Denna scen är att anse som en lång utbrodering av den sista raden i det citerade legendpartiet, men en sådan har inte kunnat ske utan hjälp. Hur osökt det än förefaller, att Rondeletius byggt ut motivet på egen hand och tagit sig för att skildra ett folkmediciniskt förfarande,¹⁾ så låter detta dock betydligt lättare tänka sig med utgångspunkt i en litterär reminiscens. Lundell²⁾ kallar Magila »ett slags kvinnlig pa-

¹⁾ Havandeskapet är dessutom ett i folklitteraturen synnerligen omhuldat motiv. Se F. Fellingner, Schwangerschaft und Geburt in der altfranzösischen Literatur samt F. C. Arnold, Das Kind in der deutschen Literatur des XI.—XV. Jahrhunderts.

²⁾ a. a. s. 103.

rasit» och med all rätt, ty både näringsbekymren och kryperiet för att få dem stillade utmärka henne. Men hon är även ett stycke barnmorska, parallellfigur till Sostratas hjälprea Aldela, »jordegumman». Barnmorskan, »obstetrix»; omnämnes på mer än ett ställe hos Terentius, men i »Andria» är hon med i spelet och heter där Lesbia. Att Lesbia ordinerar en dryck åt barnsängskvinnan¹⁾ kan ha givit stöten till den snarlika ordinationen från Magilas sida, och därmed är också beskrivningen på tillverkningsproceduren given. Magilas svaghet för starka drycker kan ha sin rot i Mysis' beskrivning på Lesbia:²⁾

» — — — sane pol illa temulentast mulier et temeraria
nec sati's digna quoi committas primo partu mulierem.»

Smådragen både i fråga om karaktärer och situationer äro ofta hämtade från »Tisbe», ej sällan med fullkomligt irrelevant tillämpning. Så exemplifieras Magilas matfriskhet med en detalj från gossen Amatus' njutningsliv:

Amatus:³⁾ »Iagh lop ifrån så godt 1 möliefaat,
Dett kocken han förährade migh.»
Magila: »Iagh haffwer nu lycktat thz skinkefaat
Som Cyboræa migh gaff i gåår.»

Scenens inledningsord,⁴⁾ med vilka Magila anger att det är hög tid att handla innan det blir för sent, äro en tydlig efterbildning av Bonaventuras:⁵⁾ »Thet börjar nu lijgå ått natt — — — —

Ty will iagh nu» etc.

Överensstämmelsen i ordalydelse är för stor för att vara tillfällig, ty det skulle ju annars räckt att hänvisa till begynnelseorden i tredje akten av »Heautontimorumenos», som jag redan gjort i fråga om »Tisbe».⁶⁾

I,3 och I,4 äro ganska skickligt gjorda scener och utgöra ett gott exempel på att Rondeletius icke låter sina digressioner sväva i fria luften. De knyts alltid rätt fyndigt ihop med huvudhandlingen. Så här: Rondeletius har släppt ut Ruben på dryckjom, låtit honom suppa sig full och uppleva den obehagliga konfrontationen med hustrun, allt under utnyttjande av sina givande förebilder, som vi genast

¹⁾ vv. 483—484.

²⁾ vv. 229—230.

³⁾ »Tisbe» IV,1.

⁴⁾ Se innehållsredogörelsen, s. 156.

⁵⁾ »Tisbe» IV,7.

⁶⁾ Se ovan, s. 144.

skola se. Men han låter fyndigt nog Ruben, under det han sover ruset av sig, drömma en dröm¹⁾ som, fastän lättförklarad som parallellföreteelse till Cyboræas, på samma gång tjänar till att avvända hustruns vrede och länka in handlingen på den förestående barnsbörden med dess fruktansvärda konsekvenser. Här har i sanning den hederlige skolmästaren visat att hans stoltserande med namnet »tragicomædia» icke bara är ett tomt ord. Han har blandat kostlig komik och beklämande ängslan på ett icke oävet sätt. — Kärnan till hela partiet utgöres av några ord, fällda av Micio i »Adelphoe»:²)

»uxor, si cesses, aut te amare cogitat
aut tete amari aut potare atque animo obsequi,
et tibi bene esse soli, quom sibi sit male»

Ruben: »Haffwer iagh ondt få i drickenskap
Tå öppnas minne hustru ett witt gaap
Til at migh försmedha och skämma,
The plägha ey ömka ölsiwkan gärna.»

Det erotiska har skalats bort, men det har väl inte haft så starka anknytningsmöjligheter till den borgerliga miljön i Telge. Nu är det visserligen i en helt annorlunda beskaffad situation Micio yttrar sina ord. Han går och väntar på sin brorson Ctesipho, men han frammanar i minnet det svåra äktenskapliga problem, som Rondeletius givit en mustigt konkret gestaltning. Med sin vanliga förmåga att klyva figurer mitt itu låter han den väntande Micio bli — den på Ruben väntande Cyboræa. Båda äro icke så litet ängsliga, bl. a. för att respektive syndare skola ha råkat trilla. Ruben ligger ju också på gatan.

Micio: »ego quia non rediit filius quae cogito et
quibu' nunc sollicitor rebu'! ne aut ille alserit
aut uspiam ceciderit aut praefregerit
aliquid.»

1) Sakligt sett kan denna dröm stå i ett visst sammanhang dels med en legendvariant, dels med »naturesagorna» om Judas. Denne hänföres till olika stammar, både Rubens, Juda, Dans och såsom i den danska och svenska folkboken till Isaskars (Baum a. a. s. 496 ff.). Nu finnes enligt Creizenach (a. a. s. 198) en tradition om att Jacob vid avskedet från sina söner liknar dem vid olika djur. Så liknas Dan vid en orm. Dähnhardt (Naturesagen II, s. 235) omtalar en vidskeplig föreställning, att Judas i sin moders armar förvandlade sig till en orm och bet henne i hälen. Jfr Rubens ord:

»Migh tyckte aff mina länder uthkröp
Een liten orm och alla nööp.»

2) vv. 32 ff.

Cyboræa: »Gudh bättre migh iagh fruchtar swåra
 Huadh minom man må wederfaras,
 Medhan han så länge uthe är
 Stort bekymber iagh om honom bår.
 Iagh rädz aldramäst han har sigh pläghat
 Att han haffwer uthi siöen wäghet.»

Ingenting är gärna naturligare, än att Ruben haft sällskap i sina libationer; han säger också: »Med Julo vår granne, drach iagh itt krwss.» Men eftersom han är en »rådherre» är det väl troligt, att han umgåtts även med borgmästaren, vars rus skildrats så drastiskt, och detta synes ävenledes framgå av Cyboræas sammanställning av de båda herrarna. Om nu än en hel del av detta parti är ett stycke verklighetsstudium, ett stycke av det gamla Telge, så gäller detta bara till en viss grad. Telgemiljön bildar i de flesta fall bara den *allmänna* bakgrunden, som utgör ett regulativ för vad som skäll tagas från förebilderna och omplanteras. Ty lika självklart som det kan synas att Rondeletius ej tänkt på en »borgmästare» i Jerusalem, vilket ju vore alldeles absurt, lika farligt vore det att här bara se en avspegling av Telgeförhållanden. Jag kan nämligen ej alls tro, att Rondeletius vågat på sådant sätt avporträttera sin stads borgmästare och rådmän och detta så mycket mindre som han tillägnat sitt skådespel bl. a. »Michel Matzon och Hans Bolt, Borge-mästarom», vilka räknas till »hederligom, wällwisom och förstandighom borgarom». Varifrån stamma då dessa svirande magistratspersoner? Troligen från »Tisbe», ty på annat sätt kan det knappast förklaras, att embryot ifrån »Adelphoe» fått just denna utformning. Det har tydligen varit lockande att efterbilda den likaledes till »Tisbes» början förlagda skildringen av högre ämbetsmäns nöjesliv. Den raljanta tonen i betraktelsen över ruset är densamma i båda styckena.

Ludovicus:¹⁾ »Wij drucko vthan skääl och måth»

Ruben: »Ey Gudz män, huru är nu druckit.»

I,5 och I,6 (Magilas monolog). Figuren är ju en gång given, varför detta sysslande med dryckens beredning och denna uttänjning av parasitmotivet förklara sig själva. Att Magila ironiserar över markarnas kärlek är tydligt, då hon jämför den med sin egen kärlek till

¹⁾ »Tisbe», I,1.

»ölkannan», varmed kan sammanställas Amatus' bekännelse om sin kärlek till maten:¹⁾

»Den ähr migh kiärare än älskogh all:
Iagh weet, hon förer migh icke på fall.»

Magila: »Men thesse ähre huar annan så kiäre
Fast kärare än mig ölkannan är,
Then iagh och haffwer hafft så kiära,
Förr will iagh liffwet än henne umbära.»²⁾

Andra akten. II,1 hänger mera samman med det föregående och utnyttjar likaledes vidare Lesbiamotivet i »Andria». Den är byggd på fyra, fem verser därifrån, och som den själv är rätt kort må den återges i sin helhet. Ett bättre skolexempel på Rondeletius' bearbetningsmetod kan knappast tänkas. Mysis ancilla och Lesbia obstetrix öppna tredje akten i Andria,³⁾ Agoras ancilla och Magila öppna andra akten i »Judas Redivivus».

Mysis: »Ita pol quidem res est, ut dixti, Lesbia:
fidelem haud ferme mulieri invenias virum.»

Agoras: »O Gudh huadh är thz tockote quinnor
Som sigh willia medh man förbinna
Och komma sigh vthi sådan wända,
Som minne fru är kommit tillhända.
Ty hón är kommen i så swåra nödh
At iagh troor thz bliffwer wäll hennes död.
Men om iagh nu skulle giffta migh,
Hwilket ock kan wara mögheligh,
Aldrigh skulle min man wara migh så kiär
Att han så skulle komma migh så när
Iagh skulle aff honom haffwande warda
Och uthstå thenna perssen hårda.
Ty vndrar iagh och fast meer på them
Som klagha the få ingen barnen,
Är dock medh sådant ey annat än qwijda
Och ondt som man skall för them lijdh.»

¹⁾ »Tisbe» III, 2.

²⁾ I,7 skulle nu egentligen behandlas, men jag håller det för avgjort riktigast att liksom Ljunggren samla alla Karick-Glorelascenerna och jämföra dem med »Tisbes» Jarib-Holfredscener, av vilka de äro en så tydlig efterbildning.

³⁾ vv. 459 ff.

Mysis: »sed hic Pamphilus — — — firmavit fidem.»

Lesbia: »bonum ingenium narras adulescentis.»

Magila: »Huadh är thz tu Agoras talar?
Migh tycker thz är alt slet galet.
Tw wilt icke giffa tigh wijst,
Å sätte een man på thenna quist.
Tw skulle ther effter ey länge bijda
För än han lågho wedh tin sidha.
Menar tu iagh weet icke quinnors natur?
Eller ästu så heligh och pwr?
Hwart skaltu nu gå sägh migh thz.»

Mysis: »sed sequere me intro, ne in mora illi sis»

Lesbia: |* | »sequor.»

Agoras: »Sij iagh när hade glömpst ärendet
I skullen strax komma till min frw
Medh hård barnssbörd hon qwälies nu.»

Magila: »Ja tu äst skön thz ärendet at gåå
Ther noghon macht ligger vppå.
Tw sätter vp itt sådant taal
Och glömer hwadh tu beställa skall.
Lööp heem förr åt titt förbannadhe slock
I affton får iagh een feetan kook
Hwijte lööck skall iagh tagha i min pungh
Och löpa rät som en jungfru ung.»

Utmålningen av barnsbördens lidande har ju ingen motsvarighet på detta ställe hos Terentius, men en sådan låter sig även finna i »Andria». Jfr vv. 268—269 där Mysis på Pamphilus' fråga hur det står till med barnsängskvinnan Glycerium svarar i en ton, i vilken deltagandet för matmodern och en viss skepsis mot det manliga könet äro omisskänneliga:

»rogas?

laborat e dolore atque ex hoc misera sollicitast, diem
quia olim in hunc sunt constitutae nuptiae, tum autem
hoc timet, ne deserat se.»

Det kunde kanske tänkas att även här en Tisbereminscens insmugit sig, i det att Magilas drastiska replik om »quinnors natur» tycks ha ett mönster i Ladislaus' liknande i »Tisbe»: ¹⁾

¹⁾ III,1.

»Ja Bonaventura, huru synes tigh det?
 Är thz icke krigz mans sedh
 Stundom moot fienden strijda,
 Stundom hafua en hora widh sin sijda?»

I II,2 tages som nämnts tråden upp igen. Legenden fortsätter: »Oc födde een son tha tymen kom, the räddos mykyt badhin hioon, oc thordhe thz barnith ey behalda, vtan laghdho thz j eeth skriin ellir kar oc satto j hafwit oc läto thz flyta.» Det är ej möjligt för mig att se något direkt inflytande från folkboken här. Att tjänstepigan Agoras utför handlingen, och i en monolog med adress till publiken, är ett typiskt Terentiusdrag.

Legenden fortsätter: »Thz flöth sin wägh til eeth beflutit land som kalladhis skariot Drotningen aff thy landeno hafdhe enkte barn mz sinom herra, Hon gig at forlusta sik vth medh strandinne, Oc fik see hwar skrinit flöth j watneno, Hon loth thz vptaka och til sik bära, oc fan piltin lifwandis ther j liggia, Hon tok vp barnit oc hafdhe thz for sith eyghit, Hon for ther swa hemelika oc listelika mz, at engin wiste annat än ath drotningen hafdhe barn fangit, Oc thz ryktit gig ofwir alt landit aff hulko konungin mykyt gladdis, oc the kalladho piltin iudas, Han vpfostradhis mz granne athwakt, oc mykle äro oc storum kärlek, Thz lönte han ila atir.» Detta stoff är utdraget till en ganska tunn tråd genom scenkomplexet II,4—II,7. Det enkla faktum, att Sostrata önskar utgiva den funne Judas för sin egen son motiveras så sorgfälligt, att författaren återigen tar upp barnmorskemotivet, låter Sostratas man Sardelius resa bort för att inte vara i vägen vid intrigens utförande och skjuts rekvireras för att underrätta Sardelius om tilldragelsen. Samtidigt äro alla scenerna små genrebilder ur vardagslivet: II,4 matmoder och tjänarinna; II,5 man och hustru; II,6 »hoffmästaren» kommenterar händelsen och ger luft åt sina sympatier för husbonden; II,7 »hoffmästaren», »knechten», »fierdingsmannen». Det litterära substratet för dessa utbyggnader lämnas som vanligt av Terentius och »Tisbe», men i någon mån även av folkboken. Mycket är det inte men i all sin knapphet nog tillräckligt för Rondeletius. Visserligen heter det i andra legendversioner, att drottningen¹⁾ önskade trygga tronföljden inom sin egen släkt. I »Legenda Aurea»²⁾ säger drottningen: »o si solatiis tantae sublevarer sobolis, ne regni mei privarer successore.» I folk-

¹⁾ I »Judas Redivivus» är Sardelius »landsherre». Någon liknande omstöpning känner jag ej från annat håll.

²⁾ Ed. Graesse, s. 184.

boken har detta önskemål tagit en mera personligt egoistisk form: drottningen tänker närmast på sig själv. Hon säger: »Ack, om jag hade ett sådant piltebarn, af mig födt! Då behöfde jag icke sörja deröfver, att någon fremmande skulle besitta riket och regementet efter min herres död, *om jag skulle honom öfverleva.*»¹⁾ Här har Rondeletius' fantasi, så vitt jag kan se, fått en egendomlig stöt. Sostrata säger till Thorela:

»Tu weest min man och iagh ey haffwe
Nutit aff Gudhi sådana gaffwa.
Att wij haffwe barn affla kunnat,
Orsaken kan tu wäl begrunda.
Nu kan han döo och iagh leffwer quar,
Alt thz goda iagh med honom haar
Komma hanss sleckt och riffwa migh frå,
Huadh skall iagh tå sedan tillgå?
Ther till är iagh aff fremmande folk
Och haffwer här ingen som är min tolk
Vthan måste dragha som sparff ifrån ax.
Illa må thz bära till lagz.»

Här synes Terentius »Andria» på ett kuriöst sätt stödja Rondeletius i hans klåfingriga begär att fylla ut en figurs karakteristika. Jag menar, hur djärvt det kan synas, att egenskapen att vara »aff fremmande folk» och behöva »tolk» tillagts Sostrata av Rondeletius, därför att Glycerium, »flickan från Andros», »persona muta» i komedien, även är en i mångt och mycket oförstådd främling. Denna uppfattning styrkes av två viktiga omständigheter. För det första står hela detta parti av dramat under ett starkt Andriainflytande, som vi genast skola se. Och för det andra har även denna Glycerium varit inne på en om kallblodig fräckhet vittnande havandeskapssimulation, berättad av slaven Davos med orden:²⁾

»iam prius haec se e Pamphilo
gravidam dixit esse: inventumst falsum. nunc,
postqvam videt
nuptias domi adparari, missast ancilla ilico
obstetricem accersitum ad eam et puerum ut adferret
simul.
hoc nisi fit, puerum ut tu videas, nil moventur nuptiae.»

¹⁾ Kursiv. av mig.

²⁾ vv. 512—514.

Det kan tilläggas att bedrägeriet i båda fallen riktar sig mot två »senes», Simo och Sardelius.

Ett annat litet drag i folkboken, drottningen meddelar sig under upptäckten av barnet och planläggandet av sveket med sina »hofffruntimmer» och »jungfrur», tages också upp och undergår förvandling — återigen genom inflytande från »Andria». Sostratas övertalningsmetod gentemot Thorela är en tydlig efterhärming av Simos gentemot Sosia.

Simo vänder sig till Sosia:¹⁾ »Sosia, ades dum: paucis te volo.»
Sostrata vänder sig till Thorela: »Ty hör nu till huad wij wille göra.»
Sosia svarar: »exspecto quid velis.»

och Thorela: »Iagh will edhers frudomme gärna höra.»

Simo till Sosia: »ego postquam te emi, a parvolo ut semper tibi
apud me iusta et clemens fuerit servitus
scis. feci ex servo ut esses libertus mihi,
propterea quod servibas liberaliter:
quod habui summum pretium persolvi tibi.»

Sostrata till Thorela: »Tu west iagh haffwer tigh mykit got giordt
Som tu nu haffwer någhro åhr sport
Så låt migh see huru tu åst troghen
Och till mitt bästa redheboghen.»

Hon lovar henne som belöning fina kläder samt »medh tijdhen een frijare ungh».

Vidare Sosia: »in memoria habeo»

Simo: »haud muto factum»

Sosia: »gaudeo,

si tibi quid feci aut facio quod placeat, Simo,
et id gratum fuisse advorsum te habeo gratiam.
sed hoc mihi molestumst; nam istaec commemoratio
quasi exprobratiost inmemoris benefeci.
quin tu uno verbo dic quid est quod me velis.»

Thorela: »Kiära frw på låffwen thenna
Thorde iagh kring om världen ränna.
Huadh i wellen iagh bestella skall
Säggher migh man med alwar all.»

Det har kanske hjälpt till att även Simo velat engagera sin tjä-
nare i ett bedrägeri av delvis samma art, simulation.

¹⁾ v. 28.

Jfr Simo: »quas credis esse has non sunt verae nuptiae.»

Sostrata: »Om thetta barnet wij låtom vthgåå.»

Sostratas frivola ton i orden:

»Medh min barnss börd ey länge skall töffwa
Theð skalt tu wel siälff få pröffwa
När min man i affton faar bort
Will iagh thz beställa fort.»

vittnar om att Rondeletius vid sitt Terentiusstudium inte bara hållit sig till utanverken.

Scenens slutparti rör sig om att Thorela hänger upp sig på Sost-ratas löfte att skaffa henne en man, men hon är otålig och vill ha honom genast. Kunde belöningsmotivet i »Tisbe» (V,7) här komma i fråga som mönster? Diana lovar Hercules på hans begäran en belöning för välförrättat arbete. Han begär »en iungfru», och Vesta erbjuder sig ställa till hans förfogande »den yppersta mö». En närmare överensstämmelse går nog att få fram: det togs i båda fallen sikte på ett långt och lyckligt, borgerligt äktenskap.

Vesta säger: »Hon skall mz tigh lefua och döö,»

Thorela önskar: »Mätte wij leffwa i åren mång.»

II,5 och II,6 kunna egentligen inte ge så mycket av intresse, då de ju i avsevärd grad måste betraktas som parallellscener till I,1 och I,6. Ett par mera direkta överensstämmelser må noteras. Sostrata ger Thorela befallning att hämta Aldela med ord nästan direkt över-satta från »Adelphoe» (v. 354).

Sostrata:¹⁾ »curre, obstetricem accerse, ut quom opu' sit ne
in mora nobis siet.»

Sostrata:¹⁾ »Lööp till Aldelam och bedh henne fijka.»

Att Sardelius skall resa bort är ju typiskt terentianskt, men har kanske ändå sin närmaste förebild i »Tisbe»: ²⁾ »landzherren» Sardelius kallas till konungen, kanslern Ludovicus och marskalken Albertus kallas till hertigen.

I II,7 träffa vi för första gången på en riktig »allmogescen» i vårt stycke. Hela timbren är närmast messeniansk, lättast igenkännlig i namn som Feete Anders och Lasse tamp men även en sådan figur som Hillatus är betydligt mera i släkt med t. ex. Billwijs Rätträdigh i »Signill» än med någon av ämbetsmännen i »Tisbe». Han är sitt

¹⁾ Namnligheten!

²⁾ I,1 och I,2.

herrskalet trogen som guld och samtidigt knottrigt vresig i tonen. De uttryck han använder mot Negess och Pählwäl äro omöjliga att miss-tagas sig på, särskilt i deras mest råa utformning men också i deras syftning att vara komiskt målande, såsom t. ex. »Höör tu knechter, miölpunger höör». Vårt dramas nästa bondscen, V,1, skatteböndernas färd till Jerusalem, går ävenledes, som vi skola se, i äkta mes-seniensk stil. I båda dessa scener liksom i Karick-Glorelascenerna vilar den hedersmannen Rondeletius ut ett slag från den ansträngande terentianska »urbaniteten» i formgivningen och pendlar över till den ohyvlade svenskhet, som visserligen inte varit främmande för »Tisbe» men liksom på trots drivits till sin spets av Messenius. Annars visar Pählwäls klagan över »herragästning» närmast hän på »Tisbe».1)

Tredje och fjärde akterna. De ha i öfvervägande grad karaktären av mellanspel. Det som finnes här av Judashistoriens stoff är förhållandevis litet, i själva verket ej motsvarat av mer än följande rader i legenden: »Ther äptir hände thz swa, at drotningin wardh aff konungenom hafwande, oc föddö een son til werldinna, Tha the piltane vpwexto til saman, oc lekto idhke lika mellan siin, Tha slogh iudas konungxsins son, oc giordhe honom mykyt forthreth swa at han opta kom gratande til sinna modhir, ffore hwilkit drotningen tilbyriadhe at hata iwdas, oc forweth honom thz han war eeth hitto barn, Oc swa kom thz vth at alle fingo wita at iwdas war ekki konungxsins son, Then tidh iwdas thz hördhe, blygdhis han oc skemdis, Oc ther äptir myrdhe han hemelika konungxsins son.» Detta är ju emellertid för en man med Rondeletius' förmåga av utstoffering inte så litet. Men ett par viktiga motivfrön stamma från folkboken. Dess tal om »ett stort och präktigt barnsöl» utnyttjas, fast på terentianskt vis, så att Dromo får tala om att han är utskickad att bjuda gäster och Sardelius beröra inköpen av drycker till festen. Vidare talar folkboken om att Judas »städse öfvade sig på skälmstycken och allt det som intet dugde». Om Rondeletius härifrån letts in på Terentius' »Adelphoe» och så fallit för frestelsen att diskutera uppfostrans problem, eller om det förhållit sig tvärtom, eller om vi ha att göra med en sorts egendomlig samstämmighet²⁾ — det är väl

1) Raffuals klagan i V, 6.

2) Skoldramatikerna tyckas besitta en högt uppdriven skicklighet i att utnyttja det lilla som kan vara gemensamt i antika och bibliska stoff. Generalexemplet är »den förlorade sonen».

omöjligt att avgöra. Huru som helst är det uppenbart, att vi här ha det för Rondeletius centrala partiet i dramat, varom en blick på styckets titel genast övertygar oss. Det är den självsvåldige och överdådige skalkens förakt för »föräldrars, öfverheets och lärares förmaningar och agha» som mest intresserat författaren. Han låter ju också Judas t. o. m. i hängningsögonblicket tillskriva dessa försummelser skulden för sin olycka. — Att nu inte »ärkeskalmen» Judas Iskariots historia är något vidare väl valt exempel må ju gärna erkännas, men detta tyckes inte ha generat författaren mycket. Han har i avsevärd grad sett Judas som skolpojken, ställd mellan tvenne uppfostringsmetoder, Sardelius' och Sostratas, efter det berömda mönstret i Terentius' »Adelphoe», så att Sardelius ensam får företräda Micios åsikter, medan Demeas — och rektor Rondeletius' — företrädas av Sostrata, sekunderad av Dromo. Motsättningen mellan fadern och modern börjar omedelbart efter den förres hemkomst från sin resa (III,1), belyses i Drömos monolog (III,2) och kulminerar i III,3 och III,4. Att Rondeletius, låt vara klumpigt, försökt härma den lätta säkerhet, med vilken Micio gör sig till tolk för en mera »urban» livsuppfattning, i vars ljus ungdomens snedsprång förlora sin brottsliga karaktär och blott bli medel i personlighetsutvecklingens tjänst, ligger i öppen dag. Men författaren tappar naturligtvis huvudet, då han skall vara tvungen att motivera Judas' rena skurkaktighet. Den »humane» Sardelius måste då uppmuntra sin son till att begå rena stölder! Det är väl bara i episoden med den snälle skolpilten Alexander, som vi förmå skänka Judas något av den sympati »den elake gossen» alltid kan räkna på. Micios grundprincip, att ynglingen skall ha förtroende för honom och ej dölja något för honom, har föresvävat Rondeletius och gestaltats på ett nästan rörande tafatt sätt, i det att fadern göres till sonens medbrottsling.

Micio¹): »do praetermitto, non necesse habeo omnia
pro meo iure agere; postremo, alii clanculum
patres quae faciunt, quae fert adulescentia,
ea ne me celet consuefecit filium.
nam qui mentiri aut fallere institerit patrem aut
audebit, tanto magis audebit ceteros.»

Judas berättar öppen hjärtigt allting, och Sardelius följer hans förehavanden med verkligt deltagande.

¹) vv. 51—56 (om Ctesipho).

Sardelius:¹⁾ »Sij Judas lille, ästu thär.
 Hwad gör tu nu på gatun här?
 Kom hijt mijn son, lät see hwadh tu haffwer.
 Hwar haffwer tu thenna tyghen taghit?
 Wiltu warda dieekne medan tu bär book,
 Eller will tu fiskia effter tu haffwer krook?
 Sägh min Julkus hwru tigh är gånget,
 Medhan tu these tygh haffwer fångit.»

Kärnan i »Adelphoe»-imitationen ha vi emellertid i Sardelius' protest mot Sostratas metoder.

Micio: »pudore et liberalitate liberos
 retinere satius esse credo quam metu
 haec fratri mecum non conveniunt neque placent.»²⁾

 nimium ipse durust praeter aequomque et bonum,
 et errat longe mea quidem sententia
 qui imperium credat gravius esse aut stabilius
 vi quod fit quam illud quod amicitia adiungitur.»³⁾

Sardelius:

»Iagh haffwer wel annat uthe beställa
 Än achta på honom om morgon och qwälle
 The qwinfolken haffwa eet vnderligit lagh,

 Tughta them (barnen) effter theras torra sinne
 Och altijdh haffwa them hooss sig inne.

 Men migh tycker så thz kunde wel doga
 Om barnen wordhe nogot kry till hoga
 Och i sijn ungdom nogon siälffzwäld hade,
 Ther med the ingen skada inlade.
 Ty förlikas min hustru och iagh ey wäl
 När iagh henne sägher sådane skääl.»

Hela det långa grälet om att Sardelius skämmer bort Judas med dyrbara kläder finnes in nuce i »Adelphoe».

¹⁾ III,3.

²⁾ vv. 57—59.

³⁾ vv. 64—67.

Micio¹⁾ citerar hånfullt Demeas förebråelser:
 »venit ad me saepe clamans 'quid agi', Micio?
 quor perdis adolescentem nobis? quor amat?
 quor potat? quor tu his rebus sumptum suggeris,
 vestitu nimio indulges? nimium ineptus es'.»

Även Sardelius lär pojken att dricka, denne utvecklas till en »fyllekalk».

Sardelius: »Nu will iagh genast till skepen gå
 Och see om iagh ther gott öl kan få
 Funno iagh Judam han skulle gå med
 Så fingo han see hwadh ther är för sedh,
 Lära sigh medh folk om gåå i tidh,
 Vthi min vngdom war thz och min ijdh.»

En »glad» ungdomstid har även Micio haft, berättar han själv.²⁾ Anmärkningsvärt är, att Rondeletius också här undviker att låta en familjefader tala om erotiska äventyr; denna del av sin uppfostran får Judas sköta själv.

Till yttermera visso har Rondeletius tagit starka intryck av den miljö, där all denna levnadskonst praktiseras, sjöstaden Athén.

Som vi sågo nyss, talade Sardelius om att »till skepen gå», och på andra ställen i samma scen heter det:

»Ther näst går iagh till siögna strand
 Att se om ther kommer skeep till landh.»
 och »Ty will iagh här i skepet gåå
 Och see om iagh må dricka få.»
 Vidare: »Iagh går på torget, och så vthföre
 Att se hwadh våra tjänare göra.»

Samtidigt markera dylika yttranden vändpunkter i handlingen, en svag aning om den nervösa rörligheten hos förebilden. Icke sållan förekommer hos Terentius uttryck som »ego ad forum ibo»³⁾ och »abiit navem ascendit,»⁴⁾ för att anföra ett par ur det stycke, som gett oss så mycket just i detta sammanhang. Dessa överensstämmelser behövde verkligen inte betyda så mycket, om det vore alldeles säkert att Dromos skildring av sjömanslivet samt sin herres sjö-

¹⁾ vv. 60—63.

²⁾ vv. 40—44.

³⁾ Adelphoe v. 277.

⁴⁾ Adelphoe v. 703.

resa endast vore utslag av Rondeletius' önskan att skildra dylika för de flesta Telgebor säkerligen välbekanta företeelser. Då skulle ett enkelt uttalande om Sardelius' besök vid hamnen endast vara en lösryckt detalj ur detta sammanhang och dess överensstämmelse med den klassiska förebilden en betydelselös tillfällighet. Men ehuru väl jag är övertygad om att den som så skildrat sjölivet måst känna till det rätt ingående, tror jag likväl att även här omvägen över den gamle romerske lustspelsförfattarens verk varit en nödvändig förutsättning för att ämnet över huvud taget behandlats just här och delvis även för att det utformats så som skett. Hos både Plautus och Terentius måste det ju ligga i sakens natur att sjöfarten spelar en stor roll, särskilt för tillförseln av »meretrices» från kolonierna, vadan sjöresor jämnt och ständigt omtalas. Emellertid kunna vi med stor sannolikhet spåra den direkta förebilden i Terentius' »Hecyra». Slaven Sosia kommer från en sjöresa, och slaven Parmeno har av sin herre Pamphilus skickats att möta honom och hjälpa till med bagaget. Följande samtal uppstår.

Parmeno:¹⁾ »Ain to tibi hoc incommodum evenisse iter?»

Sosia: »non hercle verbis, Parmeno, dici potest tantum quam re ipsa navigare incommodumst.»

Parmeno: »itan est?»

Sosia: »o fortunate, nescis quid mali praeterieris, qui numquam es ingressus mare. nam alias ut mittam miserias, unam hanc vide: dies triginta aut plus eo in navi fui quom interea semper mortem exspectabam miser; ita usque advorsa tempestate usi sumus.»

Parmeno: »odiosum»

Sosia: »haud clam me est. denique hercle aufugerim potius quam redeam, si eo mihi redeundum sciam.»

I vårt stycke har Sardelius just landstigit efter att ha varit borta »i så mång år».²⁾ Han skickar Dromo i förväg för att underrätta Sost-rata om resans förlopp. Ehuru detta inte är exakt lika med avskickandet av Parmeno i »Hecyra», har likväl Rondeletius utan tvivel haft det i tankarna. En liten replik tyder på detta. Pamphilus anser

¹⁾ vv. 415—425.

²⁾ Jfr Sosias tidsangivelse!

sig böra sätta fart under fötterna på den tydligen bekväme slaven, får ett spotskt svar, återspeglat i replikskiftet mellan Hillatus och Dromo.

Pamphilus:¹⁾ »tu pueris curre, Parmeno, obviam atque is onera adiuta.»

Parmeno: »quid? non sciunt ipsi viam domum qua veniant?»

Pamphilus: cestas?»

Sardelius: »Ty skall tu Dromo heem löpa före
Och thz minne hustru kungöra
Att iagh mz helso är kommin i landh.»

Dromo: »Gunstighe herre edher willie skall skeep
Som i medh ögon skole få see.»

Hillatus: »Lööp fort, herren kommer effter medh hast.»

Dromo: »Migh tycker iagh nu löper nogh fast.»

Dromo är här en typisk »servus currens» liksom Amatus i »Tisbe».²⁾ Emellertid övergår han till att skildra sjöresans vedervärdigheter:

»Hwadh mödo iagh hafwer på skepet uthståt
Kan iagh aldrigh förgäta brått
Medh sopande, pumpande och mokande,
Medh löpande, hissande och kokande,
Att säl och saligh må then jw vara
Som aldrigh kommer i sådana fahra.
Aff käringen man plägar itt ordspråk taga
Som iagh haffwer hördt i mina vnga dagar,
Att stugu kiölan och haffz nödhen är lijka
Men thz mon käringen mykit swijka.
I stughun att frysa är mögheligh saak
Ther man haffwer öffwer huffuudh taak
Men vp i merssen att sittia och skiälffwa
Att bäffwa må alla ens inälffwer,
Thz haffwer tu kiäringh intet försökt
Så tala ey ther om tijn förbannade öök.»

Även om, som troligt är, Rondeletius blandat in en hel del egen kunskap om sjölivet, kan man knappast missta sig på sammanhanget med den angivna förebilden. Vi kunna också föra det vidare.

¹⁾ vv. 359 ff.

²⁾ Se ovan s. 138.

Dromo har redan, enligt Rondeletius' vana, lånat drag från Parmeno, och hans klagan över att hans krafter slitas ut på landbacken omedelbart efter den pressande sjöfärden är delvis nästan ordagrant lika Parmenos ett par verser längre ned. Pamphilus har skickat denne ett ärende och han beklagar sig över att hans herre hetsar ihjäl honom, »ut me ambulando rumperet» (v. 435) samt svarar, då Pamphilus med ett »curre» will rycka upp honom: »non queo: ita defessu' sum.» (443.) Av detta har Rondeletius gjort en hel klagomonolog, vilken betydligt lättare låter klassificera sig som *μεμψιμοιολία*¹⁾ än som en bild ur livet i Sverige under 1600-talets förra hälft.

Dromo:²⁾ »Hielp Gudh hwad will nu aff migh warda!
Andra tiänare bliffwa sparde,
Men iagh måste fara både hijt och tijt.
Herren brukar på migh sijn flijt
At han skall migh slät förderffwa,
Therpå all hans anslagh hwerffwa.»

Sedan föras hans tankar in på den unge Judas' dåliga uppfost-
ran och hans ord forma sig, som nämnts, till en apologi för Sostrata's åsikter.

Ytterligare en anknytningspunkt till »Hecyra» står att finna, så mycket lättare som den befinner sig i närheten. Då Dromo möter Sostrata³⁾ och rapporterar sin herres ankomst påminner detta uppträde starkt om det ställe i »Hecyra», där Parmeno meddelar Sostrata³⁾ att hennes son Pamphilus kommit tillbaka. Fastän de båda slavarnas roller divergera något, är den yttre ramen nästan till punkt och pricka densamma. I detta fall, då huvudvikten ligger på den rent yttre situationen, är det bättre att bena upp citaten, så att vi lättare kunna se överensstämmelsen. Omedelbart före mötet med matmodern uttala båda slavarna sin fruktan för bestraffning, om de ertappas med att ej ha gjort sin plikt.

Parmeno:⁴⁾ » — — —, ego uero in magnum malum». ⁵⁾

Dromo: »Nu måste iagh wäll fastare löpa,
Om iagh ey will en karbass köpa.»

¹⁾ Schild (a. a. s. 15) anför som exempel härpå just de av mig med »Judas Redivivus» jämförda Hecyraställena, Sosias och Parmenos klagan.

²⁾ III, 2.

³⁾ Namnligheten!

⁴⁾ v. 335 ff.

⁵⁾ sc. veniem.

- Parmeno: »heus Sostrata.»
 Dromo: »Gudh giffwe edher godh dagh nådighe frw.»
 Sostrata: »hem.»
 Sostrata: »Ia Dromo, hwadhan effter kommer tu?»
 Parmeno:¹⁾ »tum filius tuos intro iit videre, ut venit, quid agat.»
 Dromo: »Nådighe frw iagh kommer från strand
 Ther min herre är kommin i land.»
 Sostrata: »quid ais? an venit Pamphilus?»
 Sostrata: »Är min man kommin sägh migh för wist.»
 Parmeno: »venit.»
 Dromo: »Iagh sägher edher sant för vthan list.»

Rondeletius flickar så in den lilla episoden att Judas får följa med och möta pappa, men när det är undanstökat, griper han tillbaka på mönstret i »Hecyra» för att skildra mötet mellan Sardelius och Sostrata. Visserligen är det direkta utbytet av hälsningar inte särskilt lika, men Sostratas i »Judas Redivivus» glädjeyttring är frapperande likartad med hennes namnes i »Hecyra», uttalad till Parmeno vid undfäendet av underrättelsen.

- Sostrata: »dis gratiam habeo.
 hem, istoc verbo animus mihi redit et cura ex corde
 excessit.»
 Sostrata: »Loffwat ware Gudh som sina hugsualar
 Och på sorgen gifwer godh dwala.
 Iagh haffwer i thessa åren mång
 Vthi mitt hierta warit nogh ångh.»

På denna punkt kan det vara lämpligt att vi åter rikta uppmärksamheten mot »Tobie Comedia». Redan från och med II,5 märka vi ånyo detta dramas inflytande, men jag anser att just här finnes en övergång, ej tvär och kontrastartad som förut utan ganska organisk. Det är ofta av vikt i det romerska lustspelet, att övertyga sig om att en resa avlupit lyckligt och resenären kommit helbrädda (»salvus») tillbaka.²⁾ Vi ha ju nyss fått se en liten glimt av vad en moder i antiken känt inför sonens bortovaro. Och vi kunna vara tämligen övertygade om att dessa livslägen inte nämnvärt förändrats under tidernas lopp. För reformationstidens prövade människor måste de ju dessutom ännu tydligare ses i försynstrons belysning. Så kan det förklaras, att detta världsliga innehåll i »Judas

¹⁾ v. 345.

²⁾ Se t. ex. Phormio v. 610.

Redivivus» just här med en omärkbar övergång från »hedningen» Terentius' intrigstycke kunnat svepas in i denna egendomligt fromma atmosfär. Vid en förestående resa med alla dess faror och oberäkneligheter för ögonen befaller man sig i Guds hand och vid hemkomsten, efter överståndna besvärligheter uppsänder man tacksägelser för att denna starka hand ställt allt till det bästa. Vi kunna jämföra Hannas ängslan över sonens bortresa med Sostratas över mannens (a. a. s. 419), ehuru inga verbala överensstämmelser föreligga, samt Tobias' tillitsfulla förhoppning (ibid):

»Gudh skal oss, then nådh betee,
At tu skalt tin son, medh glädhi få see.
Gudh låter sin Ängel, ledhsagha them
Så at the skola bådhe, wel komma hijt hem.»

med Sostratas avskedshälsning (II,5):

»Gudh ware medh edher mijn kiäre man,
Läte edher wäll komma åter och fram
Edher reesa lyckass och alt wäll gåå.»

Vidare kunna »Vnge Tobia'» ord vid återkomsten hem jämföras med Sardelius',

Vnge Tobias¹): »Loffuat wari Gudh, som all ting rådher,
Och medh migh haffuer giordt sina helgha nådher.
Then nådh haffuer han, migh nu beteedt
At iagh haffuer åter, mina föräldra seedt.»

Sardelius:²) »Loffwad ware Gudh som hulpit haffwer oss
Heem till landh then rätta kooss.»

och vidare: »Loffwat ware Gudh i thetta sin
Som oss haffwer hulpit tillhopa igen.
At wij med helso hwar annan seem
Ty är iagh uthi mitt hierta gladh
Att Gudh haffwer hördt thz iagh honom badh
Och låtit migh åter komma till mina.»

En liten detaljöverensstämmelse från Sostratas delfående av nyheten om makens återkomst, visar huru sorgfälligt de olika inflytandena stundom kunnat blandas. Både gamle Tobias och Sostrata kunna ej behärska sin glädje utan vilja skynda den käre hemvändande till mötes.

¹) a. a. s. 434.

²) III,1.

Tobias: »Oss är nu frögd, och stoor glädhi j wonom,
Ty wil iagh ock gerna, gå vth emoot honom.»
Sostrata: »Så will iagh strax gå emot honom nedh.»

Något längre fram i det sammanhängande komplexet III—IV råder ett oinskränkt inflytande från »Tobie Comedia». Jag syftar på IV,6, där Sardelius och Sostrata klaga över förlusten av båda sina söner. Som vanligt jämkar Rondeletius litet på rollerna, men annars är överensstämelsen slående. Där härskar samma undergivna sorg som på flera ställen i »Tobie Comedia». En viss utveckling i makarnas sinnesstämning mot varandra korresponderar i båda styckena. I »Tobie Comedia» är Hanna bitter mot Tobias för hans alltför stora godhet mot andra människor och Sostrata är bitter på Sardelius för hans alltför stora godhet mot Judas. Tobias och Sardelius ställas båda plötsligt inför olyckan.

»Tobias är blind worden, och sägher»:¹)

»HAnna mijn hustru, iagh låter tigh förstå,
Hwadh nödh migh nu, är kommen vppå.»

Sardelius: »Ach jemmer, ah wae och vselhet
Som migh på kom i hastigheet.»

Både Tobias och Sostrata citera en biblisk auktoritet, den förre (ibid.) »Amos Propheten» och den senare Syrach. Tobias bekänner gråtande sin synd för »Abrahams, Isaacs och Israels Gudh, Som j himmelen boor»²) och Sardelius säger: »Iagh klaghar för tigh i högdene boor.» Tobias' och Sostratas dödslängtan tar sig likartade uttryck.

Tobias:³) »Tagh migh hädhan, ty migh liffua ledhes
Lät migh komma, til een bettere roo.»

Sostrata: »Döö kan meera än leffwa båta.»

Sostrata säger:

»Wij willjom nu på slotet ingåå,
Wår sons begrafning skynda på
Wij williom honom och Christeligh grååta.»

Denna lilla detalj är ju helt självfallen, men att den medtagits beror nog på att begravningen av de döda är ett huvudproblem i »Tobie Comedia» och omtalas på flera ställen.

En intressant detalj är Sostratas råd till Sardelius att sona sin

¹) a. a. s. 410.

²) a. a. s. 413.

³) a. a. s. 414.

skuld med »almosogift». Som vi sett, har Ljunggren uppfattat detta som någonting äktkatolskt,¹⁾ en uppfattning som jag i detta sammanhang inte kan dela. I ett drama från denna tid kunna, som Ljunggren själv påpekar,²⁾ bland andra kuriösa anakronismer även katolska drag förekomma, vilka emellertid ej utan vidare få uppfattas som tillkomna i propagandasyfte. Jag hänvisar till min strax nedan följande utredning i samband med klosterhistorien i vårt stycke och nöjer mig nu med att påpeka, att även i frågan om »almosogift» »Tobie Comedia» är fullt tillräcklig som källa även för detta »katolska» drag. Redan i förspråket heter det om Tobias:³⁾

»Til affgudhar föll, hans hela slächt
Doch giorde jw han, thet Gudhi war tächt.
Och stelte sitt liffuerne, effter Mosi Lagh,
Medh almosor och mildheet, bådhe natt och dagh.

Barmhertigheet, war hans hiertas acht,
Och fulfolgdet med gerningar, aff sijn ytersta macht.»

Hans hustru och hans vänner klandra honom skarpt för denna hans dygd.

Hanna:⁴⁾ »Almosor haffuer tu, så länge vthgiffuit
At intet är qwart, j husena bliffuit
Sådana vthgiffit, migh intet kan fagna,
Tijn Gudz tienst, kan oss alzintet gagna.»

»Then andre Tobie wen sägher»:⁵⁾
»JA, ja Tobia, så moste tu lära,
Och tin eghen dårskap, sielffuer bära.
Armodh och siwkdomb, driffuer tigh til säng
Tijn almosogiffit, är tigh nu fåfeng.»

Här skulle man med en turnering av Schücks⁶⁾ yttrande kunna säga, att dessa oppositionella röster ge uttryck åt den rena oförfalskade protestantismens idéer gentemot Tobias' katolska fromhetsdrag. Men ehuru dessa ord synas ha fått en alldeles omissskänligt

¹⁾ Se ovan s. 181.

²⁾ Se ovan s. 180.

³⁾ a. a. ss. 399—400.

⁴⁾ a. a. s. 413.

⁵⁾ a. a. s. 411.

⁶⁾ Se ovan s. 183.

skarp udd, gå de dock tillbaka på Tobie bok, där det heter¹⁾: »Hwar är nu tijn förtröstningh, therföre tu tina almosor giffuit haffuer, och så monga dödha begraffuet?» Och belackarna få ju orätt, Tobias triumferar, och framhäver i sitt andliga testamente till sonen återigen denna dygd bland dem han räknar till summan av sin levnadsvishet:²⁾ »Och tina almosor, skalt tu ingom försaka.» Det »miss-tänkta» stället i »Judas Redivivus» lyder nu:

Sostrata: »Min hiertans käreste herre och man
Medh suckan i edher till Gudh om wände,
Medh almosogift i honom försoner,
Hoo weet han edher well skonar.»

Sardelius: »Min kära i råden migh rätt.
Thz iagh will göra wijdh thetta sätt.
Kräseligh spijs migh aldrigh beredhen,
Kosteligh klåde ware migh leedhe.
All pracht och welle faar nu wäll,
Thz kan iagh göra medh godh skäl.»

Detta är ju en hel del utöver vad som finnes i »Tobie Comedia», men man behöver bara gå till Tobie bok för att finna lika starka saker. Där heter det i Tobias' förmaning till sonen:²⁾ »Aff tina äghodelar hielp the fattigha, och wendt tigh icke ifrå the fattigha, Så skal åter Gudh see mildeligha til tigh igen, Hwar tu kant, så hielp them torfftigha, Haffuer tu mykit, så giff rijkeligha, haffuer tu litet, så giff doch aff thet litzla medh godho hierta, Ty tu församlar tigh een godh löön j nödhenne, Ty almosan förlöser aff allo synd, och ifrå dödhenom och offuergiffuer icke j nödhenne, Almosan är een godh tröst för them högsta Gudh.» Detta är emellertid ännu oskyldigt gentemot den »katolicism», som predikas i »XII. Capitel» av »Raphael en aff the siw Änglar som ståam för HERRANOM». Han »sadhe hemligha til them, Loffuer j och tacker Gudhi aff himmelen för hwar man, at han idher sådana nådh bewijsat haffuer, Konungars och Förstares råd och hemligheet, skal man förtya, Men Gudz werk skal man herligha prijsa och vppenbara, Een sådana böön medh *fasto och almoso*,³⁾ är bättre än mykit guld sammansamka til en skatt, *Ty almosor förlösa ifrå dödhen, vthskrapa syndena*,⁴⁾ och behålla widh lijff,

¹⁾ Gustav Vasas Bibel, 1541, Tobie Book, »Annat Capitel».

²⁾ »Fierde Capitel.»

³⁾ Kursiv. av mig.

⁴⁾ Kursiv. av mig.

Men the ogudhachtighe bringa sigh sielffue om lijffuet.» Olavus Petri har synbarligen tyckt det vara onödigt att i denna prononcerade form medtaga slikt i sin »comedia», där det lätt kunde ha lett till missförstånd, lösryckt från en förklarande utläggning. Ett av de mest frappanta dragen i hans uppfattning av bibelns auktoritativa värde är onekligen hans jämnt och ständigt återkommande krav på att allt skall ses i sitt stora sammanhang och att ett lösryckt bibelord lätt blir en steril och ofruktbar sanning. I sin skrift »Hwar igit genom menniskian får then ewiga salighetena» säger han:¹⁾ »For ty sådana sett brukas offta i scrifftenne, at itt warder vtneemt, och menas bådhe, Såsom ther, Giffuer almoso, så bliffuer idher all ting reen, Ther kreffies icke almosan allena, vtan ock så trones rettferdighet j hiertana vtan huilka almosan intit wil gella.» Att för övrigt uppehålla oss vid vår reformators sant evangeliska ståndpunkter är naturligtvis alldeles onödigt. Jag vill bara tillägga, att den ännu friska och omedelbara bibeluppfattningen hos honom och Luther, vilken som vi sett²⁾ på det varmaste anbefallt dramatisering av Tobie historia, ännu tillät en viss omisstänksam generositet gentemot hela bibeln, som inte skulle gått för sig under »stortrons» dagar.

Men vi återvända till Rondeletius. Det kan väl knappast lida något tvivel, att det ovanstående är fullt tillräckligt som förklaring på *detta* »katolska» drag i hans drama. Jag menar då, att han mycket väl kan ha gått från »Tobie Comedia» till »Tobie Book», vilken han naturligtvis varit synnerligen förtrogen med, och där, intet ont anande, tillägnat sig litet »lokalfärg» ur israelitiskt fromhetsliv, något som århundraden senare skulle rendera honom den för hans förståndsgåvors nivå föga smickrande förebråelsen, att han omedvetet skulle ha predikat katolicism under konung Gustav II Adolfs regeringstid.

Femte akten. V,1—6 sammanfaller i stort sett med Judashistorien, vars fortsättning lyder: »Oc kom sik lönluka borth aff landeno till iherusalem, Ther bodhe hans rätte fadhir oc modhir, tho wiste han enkte aff them, oc enkte the aff honom. Aff the landeno scharioth fik han sit widhirnampn, thy kalladhis han iwdas scharioth, Han kom sik j thiänist mz pylato oc wardh hans swen, Thentidh pylatus saa hans sidhy oc athäfwe pröffte han wel, han wara sin gadhing, ffor thy then ene war swa arghir skalk som then andre, oc thy komo the

¹⁾ Samlade Skrifter, Bd 2, s. 512.

²⁾ Se ovan s. 67.

wel badhe til saman, Een dagh stodh pylatus j syno palacio oc iudas när honom Oc sagh j een trågardh faghir äple waxa, at hwilkom honom mykyt lyste Oc then trågardhin oc äplin hördho ruben til som war iudasa fadhir, Judas saghdhe til pylatum Jak wil hänta tik aff them äplom, Han lop thith oc wilde taka äplin, Oc hans fadhir ruben wilde them wäria, the böriadho til att kifwa swa länge thz iudas greep een sten oc slogh ruben j hufwdit at han fiol genstan dödhir nidhir, Judas tok äplin oc bar them pylatus, ther äptir kom hustrun oc fan sin man liggiande ther dödhan oc wiste ey huru thz war til komith ällir hwa thz haffdhe giorth, oc thy gräth hon oc sörgdhe ofwir alla matto, Nokot ther äptir gaff pylatus iudase badhe gardh oc godz som ruben atte, oc nödhghadhe hustruna taka sik han til bonda, Eentidh lagho the badhin oppa sinne säng, Oc hustrun böriadhe sarlika sukka, som hon opta oc idhkelika giordhe, Tha spordhe iwdas hwat henne war hwi hon altidh war dröffdh oc sieldan gladh, Hon swaradhe Jak sörgghir oc sukkar mina ysäld oc onda lykko, Jak är the vslasta qwinna ther nokon tyma war föd, Jak matte kasta mit eyghit barn j märith, oc iak weth ey hwat aff thy är wordhit, Oc nu fan iak min kära hosbonda dödhan, oc weth ey huru thz är tilkomit, Oc ther ofwir hafwir pylatus meer mik bedröfft, oc hafwir mik til thrughat at taka man moth minom wilia, Thentidh iudas thetta hördhe, böriadhe han spöria huru lango thz war at hon kastadhe barnith j märith, Oc spordhe swa länge at the wisselika befunno thz iwdas hafdhe sin fadhir dräpit Oc takit sina modhir til hustru.»

En blick på innehållsredogörelsen visar genast, att Judashistorien här för första gången tagit loven av de konkurrerande sidoinflytelserna och behärskar dramat fåmligen oinskränkt. Terentiusinflytandet är, stoffligt sett, alldeles försvunnet från och med nu. Det behövs inte längre. Det är svårt att avgöra, i vad mån folkboken här spelat in; rådfråga vi samtidigt »Legenda Aurea», så finna vi så gott som alla de väsentliga dragen som saknas i den svenska legenden. Rondeletius' behandling av detta stoff är trogen, men som vanligt gör han taylor av det, angelägen att tillmötesgå den yttre åskådighetens krav så mycket som möjligt. — V,1 och början av V,2, Judas' sjöresa till Jerusalem, blir till en bondscen, och bönderna verka ganska äkta med sina svenska namn, Marquard och Alguter, och sina svenska visor om Sten Sture och kung Halsten.¹⁾ Dessa namn, jämte förmodligen också Negess²⁾ och Pählwäl, torde vara de enda inhemska i

¹⁾ Lundell a. a. s. 101.

²⁾ I K. B.-handskriften förekommer formen.

hela stycket,¹⁾ tydligen i analogi med »Tisbe», där blott de folkliga namnen äro svenska, vilket jag i det sammanhanget ådagalade gentemot Schück. I detta fallet är det Ljunggren, som begår ett misstag, då han säger (s. 308): »Deremot (d. v. s. i motsats till »Tisbe») äro alla Messenii och hans efterföljares bönder äkta svenska bönder. De hafva alla svenska namn, utom hos Rondeletius, ehuru dock bönderna äfven i hans stycken röra sig i inhemska former och förhållanden.» Men det senare påståendet är så mycket riktigare, som just Messenius' bönder stått modell för Rondeletius', närmare bestämt skattebönderna²⁾ i »Disa». Situationen är för ny och egenartad för att vara uppfunnen av två författare vid denna tidpunkt, oberoende av varandra. Den kostliga förvrängningen av ortnamnen³⁾ är nog också influerad av Messenius' originella påfund i nämnda parti av »Disa». För övrigt är det något i snittet hos bönderna, något av svensk frimodighet och kärvhet inför överheten, något helt annat än de tyska skoldramernas kuvade bondetyp, som gör att jag har svårt att icke räkna med släktskapen. Ytterligare ett direkt lån från Messenius, just »Disa», gör sannolikheten större. Den visa Judas sjunger i äppelträdet är tydligen en variant på Pentesileas visa om Paris.

Pentesilea: »Paris han war så liten een Drengh,
Han tiänte Konung Menelaus för sin sängh.»

Judas: »Hielmen han war en lijten hoffdräng,
Han tiänte liten Kerstin för sin säng.»

Jag hänvisar för övrigt till Lundell,⁴⁾ som emellertid icke har observerat detta sammanhang.

Vi ha nu nått fram till »Judas Redivivus'» märkvärdiga slutparti. Ljunggren och Schück äro ju ense om, att det är ren katolicism, som predikas här. Den förre har emellertid på ett för honom högst karakteristiskt sätt samtidigt framkastat en tankegång av helt annan innebörd, utan att fullfölja den. »I legen-

¹⁾ Lundgren-Brate, a. a.

²⁾ I »Legenda Aurea» (s. 184) heter det, att Judas flydde till Jerusalem »cum tributariis», vadan Messenius' påverkan inskränker sig till det rent formella.

³⁾ Prototypen är väl tillfinnandes hos Plautus i »Miles Gloriosus», där Pyrgopolynices säger sig ha tjänat »in campis Curelionis, ubi Bumbomachides Clutomistari-dysarchides erat imperator summus, Neptuni nepos» (vv. 13—15), eller i »Asinaria», där slaven Libanus har denna kostliga ortsangivelse (vv. 34—35): »apud fustitudinas, ferricrepina insulas, ubi uinos homines mortui incursant bobes.»

⁴⁾ a. a. ss. 101 och 115.

den hänvisar den ångerfulla Cyboræa sin son Judas till Jesus, och han blir af honom upptagen till lärjunge, i skådespelet åter gå mor och son i kloster; i legenden förräder Judas frälsaren, i skådespelet förräder Judas den kyrka, i hvars sköte han blifvit upptagen. Det har varit en riktig instinkt, som ledt förf. till denna ändring; ty i ett stycke af så verldslig hållning hade Jesu uppträdande föga passat. Men just denna hållning visar tydligen, att den naivt religiösa tonen är uppgifven, och att andra fordringar på dramat inträdt.» (s. 257.) Jag bekänner, att denna tankegång tilltalat mig mera än de andra och givit mig impulsen till att söka en mera närliggande förklaring på fenomenet.

Egentligen ger Ljunggren, ehuru omedvetet, även den direkta nyckeln till problemet. Det sker då han mot sitt eget resonemang tillhandahåller den invändningen, »att orsaken, hvarför förf. valt den katolska och ej den protestantiska kyrkans former, är att söka i någon hans sträfvan efter kostymtrohet, enär handlingen tilldrager sig århundraden före reformationstiden» (s. 268). Men han tillmäter som vi sett denna reservation ingen betydelse. Likväl måste den vara riktig. Vad annat är det än ett famlande försök till kostymtrohet, då Asteropherus naivt nog låter gudinnan Vesta tala om sitt »kloster»¹⁾ eller Venus beteckna Tisbe som en »nunna i Vestae tempel»²⁾ Det borde vara alldeles onödigt att just i fallet »Judas Redivivus» hänga upp sig på något som rätt och slätt är en anakronism. Toge man sig för att granska äldre dramatik ur den synpunkten att man tillskreve alla anakronismer bokstavlig betydelse, då skulle man hamna i rena vidunderligheter. Och är det inte så att dylika anakronismer förekomma oerhört mycket mera i dramat än i andra diktarter? Det är som om ännu en hel del av ursprungliga magiska föreställningar vidlåde den dramatiska uppfattningen. Den som föreställer djävulen t. ex., han *är* djävulen, så länge han visar sig på scenen. Jag föreställer mig, att det har skänkt de gamla dramatikererna en naiv glädje att få »ställa och författa» sina skådespel i känslan av att vara suveräna härskare över det trollmedel som det sceniska förkroppsligandet innebär. Man handskas med den sceniska apparaten med en viss storögd förtjusning och tappar huvudet inför möjligheterna att kunna visa vad som helst på scenen. I denna mening är man »medeltida» århundraden framåt.

Själva faktum, att kloster, munkar och nunnor förekomma i

¹⁾ »Tisbe» V,7.

²⁾ »Tisbe» II,3.

dramat kan således i och för sig inte innebära något stöd för Schücks och Ljunggrens uppfattning. Skärskåda vi nu de förment katolska idéerna, så äro de ej svårare att gendriva här än i IV,6, där vi sett hur allt kan förklaras ur Tobie bok. Hålla vi detta i minnet, behöva vi inte spilla många ord på de båda munkarnas ordination av sträng penitens. Under alla omständigheter faller den rent kronologiska delen av Schücks argumentering genast till marken, om vi endast försöka dra konsekvenserna ur den. Skall man överhuvud tala om att katolicism predikas i vårt stycke, så är det väl en ofrånkomlig nödvändighet, att det parti som skulle vara det centrala i denna propaganda, nämligen munkarnas rehabilitering, ej kan ha tillkommit under medeltiden. Ett återställande av indragna »godz och prebender» kan inte gärna skildras förrän något liknande ägt rum i verkligheten, d. v. s. efter reformationen. Att en dylik skildring då är meningslös framgår redan av min invändning mot Schück i referatet av hans ståndpunkt. Begriplig blir den endast, om vi acceptera min psykologiska distinktion. Den kronologiska ståndpunkten styrkes likaledes av den kritik Judas riktar mot klosterlevernet. Den vittnar om alltför stor förtrogenhet med angreppsvapen ur protestantismens arsenal för att kunna härröra från medeltiden. En rent yttre impuls till denna kritik står för övrigt att finna i Messenius' »Blanc-kamäreta», VI,2, där Ingerdh på ett synnerligen drastiskt sätt ger uttryck åt sin ovilja mot klosterlivet. — Det egendomligaste argumentet vi träffa på i denna fråga är onekligen Ljunggrens tal om prästhatet.¹⁾ I detta fall kan väl skillnaden mellan katolicism och protestantism inte vara så stor, och under inga omständigheter kan man tänka sig att en luthersk statskyrkopräst skulle i praktiken driva läran om den enskildes prästadöme så långt att han skulle hysa någonsomhelst förståelse för prästhatet. Jämföra vi epilogen i »Judas Redivivus» med Charons uppräknings²⁾ av de synder och laster som leda »til helfuetidz», så visar det sig först och främst, att Rondeletius i hela anläggningen kopierat Asteropherus och vidare att även i detta speciella fall »den hedniska comedian» »Tisbe» lämnat materialet. Nu är epilogen i »Judas Redivivus» bara hälften så lång som Charons harang, varför en del uttryck blivit mycket komprimerade, gentemot förebildens utförliga specificering av dödssynderna. Så motsvaras följande ord i »Judas Redivivus»:

1) Se ovan s. 180 f.

2) »Tisbe» V,7.

»The prester hata och therass art
Tagher iag alla medh en fart»

av Charons:

»Afgudadyrkare, meenedare och så
Och alla, som gudz ord monde försmå
Och heller om söndagen dricka sigh ruuss,
Än the wilia finnas i herrans hwss
Till att gudz ord och wilia höra
Dem plägar iagh till helfuetis föra.»

Slutligen kan det förtjäna anmärkas, att i själva slutet på dramat, där den ångerköpte Pilatus återupprättar klostret och omvänder sig, det ej alls talas om påve,¹⁾ helgon eller Jungfru Maria, utan allt går ut på att dyrka »Then leffwande gudh», vilket väl får anses vara äktprotestantiskt.

Emellertid kan sista scenen (V, ultima) belysas även ifrån en annan utgångspunkt. Liksom beträffande IV, 6 måste man få det intrycket, att Rondeletius här gått direkt till bibeln för utformningen av en »katolsk» scen, denna gång närmast till Apostlagerningarnas femte och tolfte kapitel. I Apg. 12 kap. heter det om den fängslade Petrus:²⁾ »Och kedhionar föllo vthaff hans hender, — — — — jernporten som droogh åt stadhen, then öppnades them aff sig sielff.»

Syrus: »I ingen kiedio the hållas kunna,
Eller medh någon ting wara bundne
Kiädiorna falla aff therass been
Dörarna öppnas hwar och en.
The gå ther uth siungandess, lofwa sin gudh,
Påminna sig hans stadgar och budh.»

Den näst sista versen har även tydligt biblisk prägel, återspeglade de första kristnas trosvisshet och tillförsikt såsom den skildras just i Apostlagerningarna. Dess 2 kap. 46 v. ger oss något liknande.³⁾ Att Syrus rapporterar händelsen för Pilatus är ju rätt naturligt i den dramatiska formen, men även detta yttre arrangemang kan just i den gestaltning det fått ha sin utgångspunkt i Apostlagerningarna, nämligen i det nyssnämnda femte kapitlet, där rättstjänarna avlägga rapport för befälhavaren över fängelsevakten.

¹⁾ Påven omnämnes en gång tidigare i dramat (I,5) av Magila men i blasfemisk ton.

²⁾ Gustaf Wasas bibel 1541.

³⁾ Jfr även t. ex. Lukas 24: 52—53.

4. Karick-Glorelascenerna samt efterskörd på diverse detaljinflytelser.

Jag har sparat Karick-Glorelascenerna till sist, därför att de så genomgående utgöra en imitation av Jarib-Holfredhscenerna i »Tisbe», vilket är höjt över varje tvivel redan genom Ljunggrens jämförelser (s. 245, noten; s. 248, not 26; ss. 259—263). Ljunggren visar upp följande överensstämmelser: Jarib förvandlar det medhjälperskan utlovade guldet till tordyvlar och Karick till »träck och aska», i båda styckena sysslar man med att bedraga prästen på hans smörkärning; vidare ha båda paren analoga uppgifter, att anstifta ont överallt så att så många människor som möjligt hamna i helvetet men först och främst att bringa ofärd över titelrollernas innehavare, »men sammanhanget är ett innerligare i 'Judas', ty Karich är från början till slut den, som drifver hela spelet. — — — Men utom den större utförlighet och omväxling, som häxscenerna i 'Judas' hafva framför dem i 'Tisbe', äro i de förra så väl djefvulen och häxan hvar för sig, som förhållandet emellan dem både bättre och mera poetiskt fattade.» Detta Ljunggrens resonemang är nog träffande men det kan lätt leda till den uppfattningen, att två författare här tävlat om vem som kunnat göra mest av dessa »häxscener». Riktigare förefaller det mig att se orsaken härtill i ämnets natur. I »Tisbe» är det endast det tämligen magra lejonmotivet, påbyggt med ett par torftiga allegoriska utläggningar, som så kunnat utnyttjas, medan Rondeletius haft den tacksamma uppgiften att illustrera en Judas Ischariots vandring fram mot fördärvet. Men i alla fall har han faktiskt hållit sig till förebilden så mycket han kunnat, vilket några av Ljunggren ej observerade detaljlikheter torde visa.¹⁾

Paret introduceras i I,7, motsvarande IV,2 i »Tisbe». Arbetsuppgiften utdelas liksom i förebilden. Glorela slår sin man och kör ut honom liksom Holfredh (V,5). Hon kallar honom »ölstut», Holfredh kallar Raffual »fyller stut». Ljunggren säger: »Glorela är en mera konsekvent tecknad häxa än Holfredh; hon störes icke af någon känslsvaghet och står icke som den sednare i kärleksförhållande till någon man.» Han kan ju ha rätt i att hennes omilda behandling av mannen inte direkt tyder på ett »kärleksförhållande», men en viss svartsjuk »känslsvaghet» i hennes strävan att stävja mannens otrohet är omiskännlig.

¹⁾ Ej heller Lundell tycks ha haft riktigt klart för sig, att det är fråga om en långt gående imitation av »Tisbe», då han säger (a. a. s. 97): »Märkvärdigt nog möta vi i detta stycke just samma sidor af vidskepelse som i (Tisbe).»

II,3 inledes på samma sätt som IV,4 i »Tisbe».

Holfredh: »Nu hafuer iagh gifuit granneligh ackt
På thz the hafua talat och sacht;
Det skall iagh för Iarib föra,
Thz skall well blifua en fanners röra.
Iagh vndrar nu, huar Iarib ähr.»

Glorela: »Nu haffwer iagh gjort som min herre böd
Iag måste nu så sökia mit brödh,¹⁾
Ty will iagh honom nu vpleeta.»

Jarib: »Min hiertans syster, iagh ähr här.
Har du hört, hwadh the ha saakt?»

Karick: Glorela här är iagh kom hijt,
Haffwer tu bestält mitt werff medh flijt?»

III,5 kan betecknas som parallellscen till V,3 i »Tisbe». Karick söker Glorela liksom Jarib Holfredh.

Jarib: »Hwip, lustigh och gladh af hiertans grund
Ähr iagh förwist så margelund!
Thet går alt efther mitt behagh;

Iagh hoppas, blifuer hon migh waar,
Hon skall sigh skynda och wara snaar.»

Karick:] »Hwipp hijt Glorela, hwar ästu]
Medh tigh will iagh tala ret nu.
Jagh seer mitt anslagh haffwer gång
Och lijdh inthet förfång.

Nu hijt Glorela, hijt, kom hijt,
På tigh ena står min tillijt.»

Holfredh: »Her Iarib, hui komme I så bråt?»

Glorela: »Här är iagh, hwij kallar tu migh?
Hastigt fick iagh tidend ifrå tigh.»

Karick kallar sin medhjälperska »syster, mitt wäna wiff,
Tu äst migh kär som mitt eghit lijff»
och Jarib sin »syster», »hiertekorn», »min hiertans kiär».

¹⁾ Jfr »Tisbe» IV, 5, där Holfredh i annat sammanhang yttrar:

»Med squaller tager iagh mäst mitt brödh,
Dy frijar iagh migh för hungers nödh.»

I »Tisbe» har detta drag otvivelaktigt tillkommit för att parodi-
era de älskandes ömma epitet till varandra.¹⁾ Visserligen har Ronde-
letius ingen användning för en liknande kontrastverkan, men att han
begripit hela saken, visas därutav, att han bättrat på denna »kär-
leksscen» med ett direkt lån från samtalet mellan Pyramus och Tisbe.
Då Karick säger Glorela vara honom så kär som hans eget liv, är detta
med all säkerhet en efterapning av Tisbes, resp. Pyramus' ord:

»Min ypperste skatt i werlden ähr,
Mitt lijf, min siäl och all wäl färd.»
»Mitt lijff, min tröst i all nödh!
Vthan eder så ähr iagh dödh
Ty mitt lijf kan iagh ej lijf kalla
Om I, mitt hierta, migh undfalla.»

Tisbe längtar efter att »Huar annan mz hiertans kyss förähra»,
och detta tages upp av Karick:

»Ther på må tu wara wiss,
Ther före haff thenna hiertans kyss.»

Glorela visar samma undergivna tacksamhet mot Karick, som Py-
ramus mot Tisbe.

Pyramus: »Och haar mykin tack, min hiertans kiär,
För thz, som migh förährat ähr.»

Glorela: »A tack haff käreste brodher min
För thenna stora kärleek tin.»

III,6 kan också anses vara ett motstycke till IV,5 i »Tisbe»,
Glorela — Dromo, Holfredh — Bonaventura. Glorela gör namnför-
vrängningen »Gromo» liksom Holfredh »Bondecolora».²⁾ De båda
männen äro lika misstrogna beträffande respektive käringars san-
ningsenlighet, och dessa senare bedyra, att sanningen är deras led-
stjärna. — En liten Terentiusreminiscens är det troligen, då Glo-
rela, intalande sig mod att kliva fram ur sitt gömställe och öppna
konversation med Dromo, uppmuntrande tilltalar sig själv: »Glorela
stigh fram och war ey seen.» Så gör Syrus i »Adelphoe» (v. 763):

»Edepol, Syrisce, te curasti molliter
lauteque munus administrasti tuom:
abi.»

¹⁾ Se ovan s. 81 f.

²⁾ Påpekad av Lundell, a. a. s. 97.

Mera situationsöverensstämmelse och samtidigt något av samma komik i skålmens omsorg om och sympati för sig själv innebär det, då Syrus i »Heautontimorumenos» av sitt dåliga samvete föranledes att frukta, att det hårda arbete i trampkvarnen hans herre hotar en annan slav med, skulle gälla honom själv.

Syrus: »Syre, tibi timui male!»¹⁾

Då Glorela varnar Dromo för Judas med orden »Thz förste han tigh möther, stöter han till», tycks detta vara en reminiscens från det försåt Bonaventura planerar mot Pyramus (IV,7): »Den första som kommer, slåår strax till.»

I III,8 spela »Tisbe»-inflytelser in från vitt skilda håll. Karick och Jarib karakterisera sig själva på samma sätt.

Jarib (IV,2): »Iagh wijstas gierna hoos them alla,
Som gärna slås, träta och kijfua.»

Karick: »Ther ondt haffz för händer är iagh ey ifrå,
Ther må tu frijt förlåta tigh på.»

Karicks makt att förfoga över Glorelas tjänster efter behag och dennas ängsliga farhågor att bli avskedad från sin befattning ha sin direkta motsvarighet i V,3 i »Tisbe».

Jarib: »Holfred, gack nu genast hän!
Kan skee iagh kommer well snart igen
Och will åther något bruka tigh.»

Holfredh: »Iagh skall aldrih försuma migh.»

Glorela: »Wiltu migh ey bruka meer?»

Karick: »Iag thär om min läghenheet seer.
När tijd blijffwer iagh sägher tigh till
Om tu lydigh wara will.»

Just från denna punkt i »Tisbe» förklaras bäst ett par detaljer i II,8. Den ena har påpekats av Ljunggren: »Att hexorna betraktades med större leda än till och med djefvulen sjelf, synes äfven ur våra dramer. I Tisbe sjunger Jarib om käringen 'Tij hon ähr werre än fanin' (V,3) och Karich säger om Glorela: 'Tu ähr fast werre än iag' (II,8)» (s. 261, not 34). Detta återger alldeles säkert en bland folket gängse uppfattning, men det är svårt att inte även här antaga att ett klassiskt mönster använts vid konturteckningen, närmare be-

¹⁾ v. 531.

stämt Plautus' »Aulularia», öppningsscenen mellan den gamle girigbuken Evclio och hans gamla tjänarinna Staphyla.¹⁾ Det är klart att olikheterna mellan den av förföljelsemani lidande Evclio och Jarib-Karick äro stora nog, men det sätt han hetsar Staphyla på, den njugg-het han behandlar henne med, hennes missnöje med den hårda tjäns-ten och särskilt de ord han karakteriserar henne genom utgöra vä-gande indicier. Evclio säger visserligen inte att Staphyla är mora-liskt sämre än han, men hon överträffar honom i slughet, och detta tillsammans med hans övertygelse att ingen värre käring än hon fin-nes till, är alldeles tillräckligt för en Asteropherus eller en Rondeletius.

Evclio:²⁾ »scelestio rem me hac anu certo scio
uidisse numquam nimi'que ego hanc metuo male
ne mi ex insidiis uerba imprudenti duit
neu persentiscat aurum ubi est apscoditum
quae in occipitio quoque habet oculos pessuma.»

Staphylas trots kan jämföras närmast med Holfredhs, något som ej bör förvåna oss, då »Tisbe» här är förmedlare och även i övrigt står i betydligt intimare kontakt med Plautus' komedier än vad »Judas Redivivus» gör.

Staphyla:³⁾ »utinam me diui adaxint ad suspensium
potius quidem quam hoc pacto apud te seruiam.»

Holfredh: »Iagh skall heller spinna för födan min
Än ofthare löpa ährenden tijn.»

Innan jag släpper detta intressanta parti, vill jag framkasta en förmodan vilken kanske kommer att uppfattas som alltför fantastisk, men vilken jag förgäves sökt undertrycka. I både »Tisbe» och »Ju-das Redivivus» spelar, som vi sett Ljunggren påpeka, en gulds katt en stor roll bland de skälmstreck »häxorna» bli utsatta för. Nu tänker jag mig att jämte det tydliga detaljinflytandet från »Aulularia» kan även själva namnet och den omständigheten att hela stycket hand-lar om en ständigt ur händerna på girigbuken glidande gulds katt ha bidragit till att just detta drag upptagits av Asteropherus och efter honom av Rondeletius.

Den andra detaljen i II,8 jag antydde är Karicks kuriösa av-

¹⁾ Den ovan (s. 140 f.) framkastade förmodan om Bonaventuras partiella delaktig-het av Evclios roll stödjer de följande sammanställningarna och vice versa.

²⁾ vv. 60—64.

³⁾ vv. 50—51.

skedshälsning till Glorela: »Far som Jwl och Påska foor!» Att denna hänger samman med Jaribs, då denne i V,4 säger: »Fallihiäl, k. syster min!» är alltför tydligt. Båda snäsa av sina kvinnliga tjänsteandars inställsamma »Far wäll far wäll, min käre broor» samt »Ade här Jarib!» Emellertid ha vi här igen ett synnerligen typiskt Plautusdrag. I »Menaechmi» säger kocken Cylindrus vid avskedet till Menaechmus (v. 328): »numquid uis?» och blir för detta tjänsteerbjudande avspisad med »ut eas maxumam malam cruce[m]». Ännu tydligare är kanske nästa exempel, ur »Curculio». Där hälsar koplaren Cappadox den ursinnige Therapontigonus till avsked (v. 588): »ego abeo, uale atque salue», vilket ögonblickligen replikeras med ett »male uale, male sit tibi!»

Vi återvända till III,8. I denna mycket korta scen kunna vi notera ytterligare ett tredje påtagligt »Tisbe»-inflytande. Av Charons korta, i förbigående uttalade profetia om Holfredhs öde (V,7) har Rondeletius gjort en saftig målning. Charon räknar upp olika slag av syndare som komma till helvetet och nämner bl. a.:

»Alla squallerbyttor, så snart the döo,
Dem förer iagh till helfuetidz nidh
(Holfredh skall snart göra sällskap mz.)»

Karick: »Käring tin tijd är nu snart ändt
Och tigh skola bliffwa ny bodskap sendt.
Tu skalt i dagh till helwetes fara,
Ther på skall iagh ey mödha spara,
Ther alla Trullkäringar finnas igen
Som tient haffwa Karick hwar och een
Och för sin tienst then löön uppbära
Att the warda steckte i swaffwel och tiäro.»

I IV,1 tackar Judas Glorela för hennes hjälp:

»Käre gumma, sådant påfinn
Tu skalt ey tappa mödhan tin
En godha gulkädio¹⁾ skal iagh tigh giffwa.»

Bonaventura: »Nu, nu, min gumma, haf stoor tack!
Iagh skall förhindra deras snack.
Twå ungerske gyllen gifuer iagh digh,
Att tu thetta berättade migh.
Hörer du mehra, sägh migh deth,
Iagh skall mehr gifua tigh medh.»

¹⁾ Jfr »Tisbe» V,2, där Tisbe ger Pyramus »sin kied af thz finaste guld».

Ytterligare några små detaljiakttagelser må meddelas plockade här och där, och om ej intressanta i sig själva så dock icke utan betydelse, därför att de visa att de minsta brottstycken alldeles isolerade från sitt sammanhang tagits upp och utnyttjats i ett helt annat. Ju mera antalet av sådana indicier på ren »bokstavsinspiration» ökas, desto mera ökas sannolikheten för att jag bedömt Rondeletius arabeskartade teknik riktigt. — Ett intressant sidoskott från »Tisbe» är Judas' roll som tvedräktsstiftare (III,4), kopierad på Holfredhs (IV,2).

Holfredh: »En bonde basade sin hustru om
Medh en tiäretamp: thz fulvel togh.
Å, huru hierteligh iagh deråt logh.»

Judas: »Medh en tiäretamp han henne smorde
Och lät iagh bliffwa som han thz giorde
Ther ått fick iagh så hierteligha lee.»

N. Holm har ägnat en del av utrymmet i sin minnesskrift om den gamla Södertäljeskolan åt de partier i »Judas Redivivus», som avspegla lokala förhållanden, särskilt skollivet. I fråga om styckets allmänna karaktär upprepar han Ljunggrens och Schücks åsikter nästan ordagrant. Han utgår axiomatiskt ifrån att stycket har »vida mindre ästetiskt än kulturhistoriskt intresse». Jag får bekänna, att jag har svårt att följa honom, då han talar om att Rondeletius åstadkommit »verkliga kulturbilder, flyktigt uppfångade men realistiskt återgivna smådrag ur vardagslivet, sådant det för tre hundra år sedan tedde sig i vårt land och speciellt i det gamla Tälje». Det är naturligtvis de sista orden jag är skeptisk mot. Vi ha ju redan sett, hur mycket av dessa »livsbilder» som har litterära rötter varför vi måste uppta detta kulturhistoriska resonemang med den största försiktighet och kräva bevis i varje särskilt fall. Så bli vi inte alls klokare, då Holm säger: »Handlingen försiggår visserligen i Jerusalem, och i detta Jerusalem förekommer också en landshövding — med namnet Pilatus t. o. m. — men de övriga personerna, borgaren och hans hustru, frustupigan, djäknen, fjärdingsmannen och skattebönderna, förråda omisskännligt sitt sörmländska hemvist.» Onekligen hade det varit ytterst intressant, om Holm med sin kännedom om Södertälje med omnejd hade visat vari vi hade att se speciellt sörmländska drag. Att sådana finnas måste ju ligga i sakens natur. Särskilt tror jag att de topografiska förhållandena¹⁾ spelat in, som vi

¹⁾ I innehållsredogörelsen har jag sökt få fram de antydningar härom vårt stycke kan ge.

sett vara fallet med »Tisbe» och även skola bevittna i fråga om »Troijenborgh», men då jag ej känner till Södertäljes topografi, vill jag inte ge mig närmare in på dylika frågor. — Då nu Holm menar, att »de inblickar vi få i tidens skolförhållanden» är det allra intressantaste av kulturbilderna, så kan det inte hjälpas, att även på denna punkt hans framställning framkallar en viss besvikelse. Holm påvisar det välkända faktum, att »skoltukten var sträng, efter våra begrepp barbarisk, och otroligt med stryk vankades». Då Judas tagit ifrån djäknens Alexander dennes bok säger han (III,3):

»Bookena will iagh strax sälia bort
Och köpa migh igeen itt spellernyt koort.
Sedhan will iagh medh dieknarnar speela
Thesslikes medh andre som wela.»

Holm ställer den mycket berättigade frågan: »Ha vi icke här en tämligen oförbehållsam antydning om att kortspel förekom bland djäknarne?» Något mera ur det egentliga skollivet få vi ej veta. Däremot har Holm ett par synpunkter på två mycket närliggande problem, vilka kanske även kunde vinna på en anknytning till Terentius.

Holm säger: »Skolungdomens seder voro nog ej de bästa, och bättre blevo de ej genom det omåttliga bruket av kroppsaga. De uppfostringsmetoder, som den tiden tillämpades, måste i många fall hava förslöat ambitionen i stället för att väcka och stärka den. Men om det då syndades mycket genom överdriven stränghet, så hände det naturligtvis också någon gång, även under denna stränga tid, att uppfostringsresultatet förfelades till följd av klemig eftergivenhet från uppfostrarens sida. Intressant är det ställe, där Sostrata beklagar sig över att hennes man icke velat sätta Judas i skola:

'Iagh haffwer offta ståt ther på foort
Att wij skulle haffwa sat honom bort
Och lätan medh andra i skolan gåå
Ther han kunne skäligh agha fåå,
Lära thesslikes ähra och dygd,
Till hwilket sådane hwss äre bygd.
Men thz, mon ey minom man behaga,
Ty haffwer han nu thz annorledes lagat
Och tagit till oss heem en student
Medh hwilkom är slät intet bewänt
Han är olärd, blödigh och smeken,
Som medh poiken inthet annat än leeker.'

Uppenbarligen är det mindre Sostrata än Täljerektorn som talar. Rondeletius pläderar för sina åsikter om skolundervisningens företräde framför den enskilda undervisningen i hemmet. Med den senare — i aristokratiska familjer hörde den ännu till regeln — var det nog också ofta synnerligen klenst beställt. De adliga herrar, som hade råd att hålla informatorer åt sina söner, voro helt visst icke alltid i besittning av den omdömesförmåga, som erfordrades för att till detta ansvarsfulla värv välja rätt person. Ungherrar, som uppfostrades i hemmet, kunde naturligtvis emellanåt även bliva en smula bortskämda, medan djäknarne helt visst ej riskerade att taga skada av alltför 'blödig' behandling. Om skolungdomen också inte alltid 'lärde ära och dygd', så berodde ett tilläventyrs mindre nöjaktigt resultat i sådant hänseende åtminstone inte därpå, att det sparades på 'skälig aga'.»

Det kan inte falla mig in att vilja bestrida riktigheten av denna iakttagelse. Men vi ha ju sett, att striden om uppfostringsprinciperna i stor utsträckning måste förklaras som en ren Terentius efterhärming. Nu kunde man väl nöja sig med den blotta sammanställningen av dessa fakta och lämna å sido spörsmålet om var primärkällan är tillfinnandes, hos Terentius eller i verkligheten, då en dylik frågeställning har mycket liten praktisk betydelse. Emellertid torde det inte vara utan intresse att vi hos Terentius påträffa en passus vilken i all sin korthet kan ha hjälpt till att fälla ut historien om studenten-informatorn. Denne liksom skolpojken Alexander måste naturligtvis vara hämtad från Rondeletius' alldagliga föreställningsvärld, men de hade nog knappast medtagits, om de inte så att säga sanktionerats av Terentius. Beträffande informatorn har stöten ifrån denne, om den alls skett i verkligheten, varit synnerligen lindrig. Jag syftar på ett ställe i »Andria». Även där förekommer nämligen, och det är inte betydelselöst, ett uppfostringsproblem. Den gamle Simo diskuterar med slaven Sosia¹⁾ sonen Pamphilus' utveckling. Även Simo är liksom Sardelius en liberalt sinnad man, och han berättar hur han först hållit sonen med en lärare och sedan, då han nått mognare ålder, låtit honom gå sina egna vägar. Uppenbarligen finnes här någon likhet med Sardelius' inställning till dessa frågor. Jag nöjer mig med att citera Simos ord (vv. 51—54):

¹⁾ Ingressen till detta samtal har, som jag visat, Rondeletius utnyttjat i II, 4.

»nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia, et liberius vivendi fuit potestas (nam antea qui scuire posses aut ingenium noscere, dum aetas metus magister prohibebant?)»

Men djäknén Alexander då och Judas' misshandel av honom? Holm säger:¹⁾ »Författaren har velat visa, hur det går med illa uppfostrade barn, och ur bilden till Judas är antagligen en slyngel,²⁾ med vilken den hederlige Rondeletius haft att göra å ämbetets vägnar.» Även denna oemotsägliga iakttagelse bör nog belysas på liknande sätt, närmare bestämt från det välbekanta partiet i början av »Adelphoe», vilket gett oss så mycket förut. Demea beklagar sig över de många fula streck Ctesipho begått (vv. 88—92):

»fores effregit atque in aedis inruit alienas; ipsum dominum atque omnem familiam mulcavit usque ad mortem; eripuit mulierem quam amabat: clamant omnes indignissime factum esse.»

Den mest utpräglade skillnaden mellan Terentius och Rondeletius ligger onekligen, som jag redan antytt, däri, att den senare ej alls har kunnat följa med då det gällt att ställa hjälten inför utpräglade erotiska problem; inte ens en vanlig kärleksintrig har han lockats att experimentera med, ehuru även »Tisbe» kunde ha hjälpt honom till det. Men ämnets natur har väl lagt alltför stora hinder i vägen, och så har Rondeletius nöjt sig med att skicka Judas till bordeller. Det bör ha varit ganska lätt med »Tisbe» som förebild, men vissa omständigheter tyda på, att Rondeletius här gått direkt till Plautus,³⁾ vilket han ju annars knappast behövt. I själva verket är likheten i konfliktläge mellan »pedagogen» Lydus och den unge Pistoclerus i »Bacchides»⁴⁾ å ena sidan samt Judas' pedagogiserande omgivning och denne själv å den andra ganska slående. Jag anser

¹⁾ a. a. s. 3.

²⁾ Även på helt annat håll har en liknande sammankoppling gjorts; Baum omtalar (a. a. s. 581, not 13) tre engelska editioner av Judashistorien från åren 1750, 1812 och 1879, vilka synas gå tillbaka på holländska och spanska original. Om denna version säger Baum, att den »describes how Judas, when a boy, robbed hen roosts, and laid poison for his schoolmaster etc.»

³⁾ Först genom Adelgard Perkmanns uppsats »Streitszenen in der griechisch-römischen Komödie» (Wiener Studien XLVI. Band, Erstes Heft) har jag kommit till klarhet på denna punkt.

⁴⁾ v. 109 ff.

att Dr Perkmanns formulering illustrerar saken mycket bra, då det är svårt att upphitta några verbala överensstämmelser hela vägen igenom. »Der Pädagog Lydus muss zu seiner Entrüstung aus dem Mund des jungen Pistoclerus, seines Zöglings, vernehmen, dass dieser zu Hetären gehe, und versucht, ihn gewaltsam davon abzuhalten, aber umsonst: längst ist der Junge der Rute des Lehrmeisters entwachsen, tut, was er will, und schert sich keinen blauen Teufel um die Worte eines — Sklaven.»¹⁾ Judas' självhävdelsebegär är här tydligt förebildat och likaså den aggressiva form det ikläder sig. En liten situation i »Bacchides» tyder för övrigt på att vara den direkta kärna, kring vilken stridsscenen mellan Judas och Hillatus (IV,4) utkristalliserat sig. Både Lydus och Hillatus²⁾ försöka förmå respektive ungherrar att vända tillbaka hem. I »Judas Redivivus» är allting mera utspunnet. Så är Hillatus i början inställsam, men då intet hjälper ilsknar han till liksom Lydus. Lydus (v. 146): »ituru's domum?»

Hillatus: »Jagh seer thz will inthet lyckas meera.
Juda tu skalt nu föllia migh medh
Eller tu får hugg hör tu thz.»

Pistoclerus: »omitte, Lyde, ac caue malo.»

Judas: »Tagh tu thz först, huad iagh får igeen
Få wij see sedhan, nu war ey seen,
Forta aff Juda, thz är till rådth.»

Lydus: »quid 'caue malo'?»

Hillatus: »Iagh skall wel tigh hinna, lijta ther på.»

Jag skall blott meddela ytterligare ett par reminiscenser från »Tisbe», vilka visa detta dramas allt överskyggande inflytande. De få tala för sig själva.

Bonaventura blir förvirrad av alla de märkvärdiga rätter Ladislaus beställer och säger:

»Han skall eij vara galen, som thetta skall minnas.»³⁾

Syrus (V,2) griper till liknande ord för att ge uttryck åt sin låtsade häpnad över skatteböndernas invecklade angivelse av sin hemorts läge:

¹⁾ a. a. s. 74.

²⁾ I den föregående scenen (IV,3) monologiserar Hillatus över Judas' nyundfånga lust att »vth medh hore husknutarna slenta».

³⁾ »Tisbe» III,1.

»Then alt thz ther minnas kan
Han måtte kunna lääsa och skriffwa för sann.»

Det traditionella dödssättet, hängning, som torde vara alltför starkt rotat i traditionen för att kunna utbytas mot ett annat, låter Rondeletius' Judas tveka om och väga mot — det som den kärlekskranka Tisbe funderade på.

Tisbe:¹⁾ »Ty iagh rätt nu mz thenne kniff
Will göra en ende mz mitt lijf.»

Judas: »Jag will migh i een galga föra
Ther will iagh slätt ända mitt lijff
Eller och mz thenna uddhvassa knijff.»

Då Syrus moraliserar över Judas' död, rör sig Rondeletius otvivelaktigt med den populära Judasvisans²⁾ vändningar, men samtidigt kan han inte låta bli att imitera Trasimachus' kommentar till Bonaventuras sorgliga ändalykt. Judasvisan är helt kort och lyder så:³⁾

»O, du armer Judas, was hastu getan,
dass du deinen herren also verraten hast!
darum mustu leiden in der helle pein,
Lucifers geselle mustu ewig sein.
Kyrie eleison!«

Trasimachus: »Å, stackare du, Bonaventura!⁴⁾
Du wille på andra wachta och lura;
Nu wendes lyckan således om,
Att tu nu siälf i snaran kom.
Så går thz mz the gropgrafuare alla:
Mäst i sin egen grop the falla.»

Syrus: »O Juda, tu arme förderfwadhe blodh,
Hwadh hafwer tu nu fått för modh
Medhan tu hafwer tig siälff upphängdt,
Tina egna siäl aff kroppen trängdt.
Tu hafwer lärdt kiänna syndeness art,

¹⁾ »Tisbe» III,2.

²⁾ Böckel, Psychologie der Volksdichtung, s. 331, not 4: »Kein Lied ist im 16. Jahrhundert so aft erklungen im Ernst und Scherz als der 'Jüdas'.»

³⁾ v. Liliencron, Deutsches Leben im Volkslied um 1530, s. 227. (Deutsche Nationallitteratur, B. 13.)

⁴⁾ I V,5 använder Syrus beteckningen »Stackar tu Juda».

Att när tu haffwer henne bedrifwit mz fart
Kommer hon effter moot endan så
Som tu wäl hafwer lärdt förstå.»

Judas tar avsked från livet delvis med Pyramus' och Tisbes ord.

Pyramus:¹⁾ »Ade, tu sköna werld, far nu wel!»

Judas: »Faar nu wäl tu werld wijdha.»

Vi ha sett, hur Rondeletius flitigt öst ur några stycken källor, vilka ömsevis behärskat olika delar av hans eget drama, så att de för honom tyckas ha haft standardverkets karaktär. Många digressioner har han inte tillåtit sig. Men till de förut noterade Plautus- och Messeniusinflytelserna kommer ännu en, och det från ett verkligen oväntat håll, nämligen Antonio da Guevaras berömda »Menosprecio de corte y alabanza de aldea». Detta verk, som 1629 kom ut i svensk översättning av Ericus Schroderus under titeln »Om Hoflefwernetz Förtreet och Mödesamhet, dessliques Landzbygdens eller Bondewäsendetz Lustigheet och beröm», har vunnit insteg överallt i renässansens Europa såsom ett uppskattat inlägg i det omtyckta temat: motsättningen mellan stad och land, och enligt Schück²⁾ har dess roll i vårt land varit stor. »Hvad särskildt de svenska skildringarna beträffar, har Guevaras berömda bok varit af stor betydelse, och ofta tycker man sig i dem höra ett genljud af den pretiösa spaniorens ordsvall.»

Att Rondeletius kan ha varit förtrogen med Guevaras bok möter kronologiskt sett inga hinder. Uppsala Universitetsbibliotek äger en latinsk översättning, tryckt i Frankfurt 1578 samt »en fyrs-paltig upplaga med spansk, italiensk, fransk och tysk text».³⁾ Denna senare är just tryckt år 1614,⁴⁾ alltså samma år som Rondeletius framförde »Judas Redivivus». Det lönar sig nog inte att försöka spekulera ut, hur Rondeletius' bekantskap med boken i grunden tett sig. Ett faktum är det emellertid, att Schroderus' edition och Rondeletius' drama förete en omisskännelig likhet med varandra på en punkt. Syrus' klagan över hovlivet i V,5 kan jämföras med en passus ur Schroderus' företal.

¹⁾ »Tisbe» V,4.

²⁾ Sv. Litt.-hist. I (1890), s. 505.

³⁾ Schück, a. a. s. 504.

⁴⁾ Aurivillius, Catalogus librorum impressorum bibliothecæ regiae academiæ upsaliensis.

Syrus: »Ah Gudh, huru går nu illa till
 I werldenne, höre hwart man will.
 Iagh meente i herrahoff skulle gott wara,
 Men huru må ther then fromme fara
 Om alla ähre sinte som min herre
 Och kan skee the äre wel wärre.

— — — — —
 Men then som rättsinnigh wara will
 Honom will iagh råda till
 Han peeke sigh icke till thetta hoff,
 Men komme fritt är han een booff
 Så får han gunst och ähro ther till.
 Then fromme altijdh förachtass will
 Thy är omöyelighit thz lyckass wäl
 Thz kan iagh säya medh fulgodh skääl.»

Schroderus: »Til Hofwa gälla aldramäst the wränge,
 Them frommom äro dörarna fast tränge.
 Hofskrymtaren i främste rummet klifwer,
 Baakdantaren thet näst är åt sigh rijfwer,
 På ens förtaal är honom liuffdt at höra,
 Thet han tå pläghar vp för trappan föra.
 Thet tridie rum Her Afwunsiuk sig ägnar,
 Listigt sigh åt ens annars skadha fägnar.»

Detta är emellertid en översättning av »the gamble Verser»:

»Hæc vita gaudet improbis potissimum,
 Sed Assentator omnium primas tenet,
 Deinde Sycophantæ proximus est honos,
 Audire enim calumnias dulce admodum.
 At tertius conceditur locus invido,
 Artes nocendi qui scit astutissime.»

Vad Schroderus åsyftar med »the gamble Verser» har jag icke lyckats utfundera. Det spelar också i detta sammanhang mindre roll. Men onekligen ser det ut som om Rondeletius före honom stiftat bekantskap med dem. Hurusom helst har han utan tvivel på sitt eget något oviga sätt lekt med det nämnda temat. Hans längtan till naturen, som han lägger i munnen på Dromo, kontaminerad med dennes avsky för sjömanslivet, tar sig ett robust uttryck, som vore svårigenkännligt, om vi inte hade de redan påpekade indicierna och

Dromos egna ord (III,2): »galin är then i hoffwet bidher.» Han längtar (III,1) ut till landet för att leva »effter herragårdz lagh», vilket närmare består i att »ligga på gården och gödha migh ther», »Äta strömingh och wälling huar eneste dagh» och liknande ting.

Till sist ett par slutord. Epilogen är, som vi sett med avseende på sens moralen imiterad efter Charons harang i »Tisbe». Men i tonen och uttrycken är både den och prologen närmast släkt med »Förspråket» och »Beslutningen» till »Tobie Comedia». Särskilt den egenartade apostroferingen av publiken med »Godhe gudz wänner» är iögonenfallande. Så omramas hans studie efter Terentius och »renässanskomedien» »Tisbe» av ordasätt, pietetsfullt tillägnade hos vår store reformator, vilkens mäktiga ande i övrigt då och då förmått göra sig gällande bredvid »hedningen» och »renässansmänniskan». — Jag har tillåtit mig att kalla även Rondeletius humanist. Han var det på ett sätt som kärva protestantiska prästmän varit det i mansåldrar efter honom, med mycket stark huvudvikt på det kristna ethos, i vars tjänst de klassiska »exemplen» fingo träda för att belysa Guds underbara rådslag. Tyvärr anspelar Rondeletius i sina övriga skrifter ej på sina erfarenheter om dramatik.¹⁾ Men för övrigt äro de fullkomligt genomvävda av klassiska citat, särskilt från Cicero och Augustinus, inbäddade i en sällsynt mäktig gammaldags svenska, fullt tillräcklig att häva varje tvivel på Rondeletius' författarskap till »Judas Redivivus» av språkliga skäl. I en av mig ombesörjd nyedition av dramat skall jag lägga fram det nödiga bevismaterialet.

1) Endast en gång, i sin likpredikan över Bohm, finna vi ett sådant exempel: »hans Pfrim», ett folkligt sagomotiv, dramatiserat av Martin Hayneccius.

Nicolaus Holgeri Catonius' »Troijenborgh».

Uppgifterna om Catonius' liv och verksamhet äro lättast tillgängliga i det förra året utkomna 35:te häftet av Svenskt Biografiskt Lexikon. O. Wieselgren redogör där¹⁾ för vad de sparsamma källorna ha att ge av yttre data, samt lämnar dessutom en karakteristik av mannens vetenskapliga och litterära författarskap.

Födelseåret är okänt, men år 1625 disputerade Catonius i Uppsala med »Disputatio gradualis de concursu primæ causæ cum secundis». »Lektor i logik och fysik vid Kalmar kollegium 24 maj 1630 och tillika rektor därstädes; preses vid prästmötena 1632 och 1637; riksdagsman i prästeståndet för Ölands södra mot 1640, 1644 och 1649. . . avböjde konsistoriets anbud å Torsås pastorat 21 febr. 1651 och å teologie lektorat 1653 men förklarade sig i sept. 1653 villig att mottaga Köpings pastorat i Kalmar stift, vilket dock sedermera på församlingens önskan gavs åt Jonas Lippius». Övriga skrifter, utom »Troijenborgh», äro: »Disputatio logica prima, de natura logices», Kalmar 1632; »Disputatio philosophica de intelligentiis seu angelis», Kalmar 1635; »Diatribè scholastica pro philosophiæ cum dignitate tum utilitate ac necessitate in studio præsertim theologico adserenda», Linköping 1647. Efter Stiernmans Bibliotheca Suiogothica meddelar Wieselgren ytterligare ett par nu troligen förlorade: »Innocentia philosophiæ contra iniurias quorundam discriminationes», Rostock 1642 samt »Physica», Linköping 1648. Wieselgren påpekar, att Catonius var en »utpräglad aristoteliker» och »med vaken kritik betraktat det ramistiska systemet». Denna hans ståndpunkt liksom hans försvar för filosofien i allmänhet, »som en av Guds dyrbaraste gåvor till människorna», samt i all synnerhet såsom vapen i kampen mot kättare och villolärare, föranleder Wieselgren till den förmodan, att han haft Laurentius Paulinus Gothus' motståndare Jonas Magni till lärare.

Om studier i utlandet har Wieselgren intet att förmäla. Att Catonius emellertid studerat vid universitetet i Wittenberg framgår

¹⁾ s. 678—681.

av ett därstädes tryckt litet häfte, som jag funnit i Kungl. Biblioteket i Stockholm.¹⁾ Titeln lyder: »Lavrea Magisterialis Viri, tam eruditione, et doctrina quam virtute & pietate præstantissimi Dn. Nicolai A. Juringii ex Smolandia Sueci S. S. Theolog. studiosissimi — — — —, Fautorum bene cupientium, popularium & amicorum votis celebrate Anno MDCXXII die 9. Apri. Wittebergæ. Typis Müllerianis.» Den tredje i ordningen av hyllningsdikterna är av Cathonius och lyder:

»CUM Mitram capiunt reliqui, popularis ab omni
 Parte colende mihi, Juringi docte suosque
 Ornari digitos gemma præstante tuentur;
 Tu quoque certa capis capiti digitoque nitorem
 Et quod maximum Honor tibi surgit maximus, omni
 Parte colende mihi Iuringi docte, pusillo
 Quod mihi Musa dedit, cur non hoc carmine cantem
 Nicolaus Holgeri Cathonius Suecus.

Av dramat »Troijenborgh» finnas två tryck i behåll, ett i Uppsala Univ. Bibl. och ett i Kungl. Biblioteket i Stockholm. Båda äro egenomligt nog defekta i akt VI och i personförteckningen. De äro annars fullt identiska.

Wieselgren rättar Ljunggrens felaktiga uppgift, att ett exemplar i handskrift skulle finnas i Kungl. Biblioteket i Stockholm.

Styckets fullständiga titel lyder:

»Troijenborgh, Thet är, En sanferdigh Tragædia Om Troiae Stadz ömkeligha förstöring som aff de Græker skedde för Helenæ skull som Paris den Trojanische Forste medh list bortförde: Hwilken på Rijn vthsat, Och hållen är i Calmar den 21 Junij när Synodus war ändradt 1632. Aff Nicolao Holgeri. Schol. Calm. R. — Calmar, Tryckt aff Christopher Günther.»

1. Innehåll.

Prologus.

I,1. *Priamus. Hecuba. Conjector.*

Priamus uppträder ensam och presenterar sig för publiken:

»EN Konungh jagh i Troja är,
 Medh rätta och thet nampnet bär.»

Han framhåller, att han genom sina stora krigiska bedrifter underlagt sig »All Asien» och regerat det »i mång åhr». Att vara kung

¹⁾ Dikter m. m. till enskilda, sign. A 4:3; 1632—40.

är en tung plikt, vilket han har daglig erfarenhet av. Hecuba kommer:

»See, hwadh monne för orsak är,
At Hecuba vårt (!) Gemåhl kär
Kommer oss nu här vth emoot,
Medh sådan hast och går til foot?»

Han hälsar henne välkommen och frågar vad som står på efter-som hon kommer »så alleena». Hon har haft en dröm som gör henne ängslig, och hon låter ej lugna sig av Priamus' ord att drömmar äro en »fåfång ting», utan håller före att de bruka slå in. Priamus vill ej säga emot henne utan ber henne berätta drömmen. Hecuba drömde att hon var havande och födde »Ett brinnande Bloss». Priamus villfar hennes begäran att få rådfråga en drömtydare. Han ropar på en tjänare:

»Malchus löp tu medh största hast,
Och hempta oss hijt Mannen fast.»

Malchus: »Effter Ers Majestets begär,
Skall han på Timen wara här.»

Vid Priamus' nästa replik är emellertid drömtydaren redan till-städes:

»Drängen haar inthet varit seen,
Här är han medh Mannen igen.»

De utbyta hälsningar, och konungen relaterar drömmen, vilken drömtydaren betecknar som »fast sälsam», varför han ber om uppskov med svaret med hänsyn till Hecubas närvaro. Priamus fordrar emellertid att få veta besked genast, och erfar då, att drömmen vore ett förebud till »Trojæ fördärf». Han beslutar då att »Barnet kasta bort» för att undgå faran. Men Hecuba finner detta förhastat och vill hänskjuta saken till gudarnas rådslag. Priamus är obeveklig. Drömtydaren tar avsked:

»Farer wäl och medh granna acht,
Betäncker thet jagh haffuer sacht.»

Scenen avslutas med Hecubas åkallan:

»Jupiter effter titt behagh,
Ställ doch all ting vthi gott lagh.»

I,2. *Hecuba. Archelaus.*

Hecuba klagar bittert över sin mans hårdhet. Hon tror sig över-given av gudarna och hemfallen åt döden, vilken hon blott önskar på-

skyndad. Archelaus tröstar henne och ber få veta orsaken till hennes sorg, varpå hon relaterar Priamus' beslut.¹⁾ Kan Archelaus förhindra dettas verkställande, skall han få »En dyrbar skenck» och därtill hennes tacksamhet för livet. Archelaus föreslår, att han själv »på något sätt och wijs» skall försöka få barnet ifrån »Drängen» och vidarebefordra det till »En Herda» »På Ida Berg». Hecuba är mycket nöjd härmed:

»Iagh går nu i Kammaren in
Men kom tu grant hogh loffuen tin.»

Denna scen avslutas med att hon åkallar barnsbördens gudinna:

»Juno Lucina hielp nu migh,
All mijn lijtt sätter jagh til tigh,
Låt thetta werk lycksampt tilgå,
Tigh will jagh troligh kalla på.»

I.3. *Archelaus. Famulus.*

Drängen kommer tydligen ensam in på scenen med barnet på armen. Han ger luft åt sin sorg över konungens hårdhet, men måste lyda, och:

»Migh skynda fort så och hasta,
Barnet i skogen at kasta,
Iagh moste i sanning fijka
Om jagh döden will vnwijka.»

Archelaus kommer från annat håll och hejdar honom:

»Hålla, hey, löp ey så fort.»

Han vill veta vems barnet är, men drängen svarar undvikande, varför han hotas med stryk, vilket att döma av drängens ord också verkställles:

»Halt vp, halt vp gör migh ey såår,
Beskedd tu rätt nu weta får.»

Archelaus protesterar häftigt mot det tilltänkta behandlingsättet, och ber drängen få ta hand om barnet. Denne vägrar, hänvisande till att livsfara då skulle hota dem båda. Archelaus hotar honom med sin »Dägen», och detta dödssätt föredrar då drängen. Men då en »ähreskenck» förespeglas honom med löfte om fullständig dis-

¹⁾ Hans »Smådräng» har fått order att passa på vid födelsen och genast döda barnet.

ktion, ger han sig, dock ej utan oro. Med Archelaus lugnande ord slutar scenen:

»Bekymbra tigh inthet ther om,
Thet skal förwaras i löndom.»

II,1. *Juno. Pallas. Venus. Paris.*

Gudinnorna söka efter Paris, som »plågar at wistas i thenna lund». Venus får syn på honom:

»See, här är han och nu på thenna stundh.»

Pallas framför deras ärende, och Paris åtar sig domarevärvet, förundrad över att det tilldelats »en slätt och fattigh Herde». Gudinnorna använda all sin övertalningsförmåga för att påverka honom.

II,2. *Paris.*

En lång monolog, där Paris väger skälen mot varandra och till sist stannar för Venus.

II,3. *Juno.*

En lika lång monolog. Juno grämer sig över domen och förutspår Paris stor olycka. Venus' farlighet utmålas brett. Sardanapalus, Semiramis och Tarquinius nämnas bland hennes offer, samt »Mången herligh Stadh». Så kommer ock Troijenborgh att läggas i aska. Juno riktar en varning till publiken för Venus' farlighet och slutar:

»Then som sijn wälfärd will haffua i acht,
Han achte grant hwadh jagh nu haffur sagt.»

II,4. *Pallas.*

Hennes långa anförande går ut på, att Paris svikit dygd och ära. Även hon rasar mot Venus, och drar särskilt fram den vise Salomo som exempel på hur denna kan förgöra de bästa människor. Pallas vänder sig också varnande till publiken:

»Therföre jagh råder nu som mäst,
Att huar sigh achtar som han kan bäst.»

Det bästa botemedlet är övning »Vthi frija konster». Dessa äro själva »Jungfrwr», och Pallas vill till stärkande av effekten presentera dem för publiken:

»Kommer här vth i Jungfrwer siw
Och låter beskoda idher skruu.»

Grammatica, Rhetorica, Dialectica, Arithmetica, Geometria, Astronomia och Musica, alltså representerande trivium och quadrivium, framträda efter varandra och framhålla sin outhärlighet. Pallas understryker ytterligare denna, sedan de att döma av hennes ord dragit sig tillbaka:

»Nu haffuen j mijna Jungfrwr sedt.»

De möjliggöra det rätta bruket av »tw gode medel», »Swärdet och Boken»:

»Aff ringa slecht haffuer jagh försan
Gjordt mången ther medh til Adelzman
Aldrigh skal någon tidjh ångra tigh,
Om tu tigh håller trooligh til migh.»

II,5. *Venus. Cupido.*

Båda äro från början på scenen. Modern undrar varför sonens pilar inte förmå uträtta något mot Pallas lika väl som mot de andra gudarna. Han bekänner sig vara rädd för hennes blickar, hans pil faller till marken bara hon »rister sijn fieder». Mars skulle väl då vara ännu värre att få bukt med, invänder Venus, men Cupido förklarar att denne långt ifrån att sätta sig till motvärn »sielffuer begärar» hans »tilkompst».

»Än Musæ, som kallas frije konster»,
varför gå de fria? De äro omöjliga att förleda, säger Cupido och tillägger:

»Hoo som helst thenne Jungfrwr kär haffuer,
I mijn Scholæ han slät inthet doger.»

Venus:

Ja du schielm bedrager lickwäl många,
Som thenne Jungfrwr ha achtat fånga.»

III,1. *Hector. Venator. Paris. Rustici.*

Hectors jägare¹⁾ kommer. Han söker de sin herres bönder, som fått order att hjälpa till vid jakten idag:

»Lickwäll aff them finner jagh ingen här
Fast thet allaredo högt middagh är.»

¹⁾ I texten står »Hector», vilket måste vara tryckfel för »Venator».

Han beskärmar sig över bönders vanliga lättja och olydnad och anser sin herre vara alldeles för efterlåten mot dem. Under tiden komma de:

»See, är thet nu så dagz at komma fram,
Man skulle medh rätta slå edher lam,
Och lära ehr en gång komma i tijdh,
Och wara idher Öfwerheet lydigh.»

Den ene bonden söker ställa sig in hos jägaren men utan resultat. Hector nalkas, givande uttryck åt sin lust till jakt. Under tiden läxar jägaren kraftigt upp bönderna, vilka börja svara spotskt och t. o. m. hota honom med stryk. Hector varseblir bråket:

»See hwadh monne thet wara för ett larm,
Mon Bönderna göra Jägaren harm,
Jaghare hwadh skal thet wara för ett bång,
Haffua Bönderna giordt idher förfång.»

Som vi se är Hector i senare delen av yttrandet framme hos sällskapet. Jägaren vill säga upp sin plats, om inte bönderna straffas, vilket Hector lovar. Jägaren rekommenderar på Hectors förfrågan »then gröna lund» »Strax hoos Ida berg» som bästa jaktmark. Han och bönderna bege sig iväg för att driva fram villebrådet »på släten» för Hectors räkning, varefter en direkt scenanvisning följer:

»Nu går Jachten an.»

Bytet blir emellertid klent, »allenast en fattiger Haare.» vilket av jägaren ursäktas med att en herde »skiet bort» »både Hin och Hiort». Herden brukar alltid göra stort ohägn, och på jägarens hot att »förklagan» svarar han med stryk samt skryter med att vara »aff Kongslig stemma». Med hjälp av två av Hectors »Tienare», tydligen stumma personer, lägger jägaren vantarna på herden, vilken befinnes vara ingen annan än Paris. Mellan denne och Hector utspinner sig ett samtal, varunder Paris' försök att bevisa sig vara Hectors broder endast uppfattas som en förolämpning och besvaras med orden:

»Tager fort och binder honom wäl fast,
Och leder honom strax åth Staden in.»

Jägaren hånar den bundne Paris under transporten,¹⁾ men denne biter ifrån sig:

¹⁾ Att denna genast försiggår, framgår av jägarens ord: »Gack fort nu.»

»Iagh lijder vthaff tigh slätt inthet spott,
Tu skal wäl¹⁾ en gång kenna migh för gott.»

III,2. *Paris.* (Monolog.)

Paris har varit en tid hos sina föräldrar, och nu är han fullständigt rehabiliterad, vilket han anser vara Venus' förtjänst. Nu betvivlar han ej heller att han skall få »Sjön Helenam», till vilken han förtäres av kärlek. Han beslutar »gå in» till »Härfar» och be att få sätta sig i spetsen för en »schar» för att befria sin »Farsyster», bortförd av Telamon. På detta sätt hoppas han komma i närheten av Helena:

»Iagh will fördenskull nu strax ingå
Och låta min Herfar det förstå.»

III,3. *Priamus. Hecuba.*

Föräldrarna dryfta den situation som uppstått, genom att Paris framhårdar vid sitt beslut att den förutspådda olyckan nu komme att inträffa. Den korta scenen (28 verser) avslutas av Hecuba:

»Wij williom nu båden ingå
Bidia honom reesan affstå.»

III,4. *Paris.* (Monolog.)

Sorg över föräldrarnas avoghet. Paris föraktar drömydarens förutsägelser:

»Ty går jagh nu på Slottet in,
Helsar Fader och Moder mijn,
När the haa giffuit migh samtycke
Önske j migh alla lycko.
Baak om Slottet går jagh til skepz
Ther haffuer jagh Galläyor sechz.

Blås nu godh wind i seglen mijn,
Här wil jagh ey töfwa en tim.»

IV,1. *Paris. Clymene.*

Scenanvisning: »Nu är Paris til Grekeland kommen.»

Paris är full av tacksamhet mot Venus, vilken nu ordnat det så att Menelaus måste resa bort från »then skiöna Roos».

¹⁾ I texten tydligen tryckfel: »skälwal».

»See, ther kommer hennes pijsgha,
Then will jagh nu först till stijgha.»

Han vill lämna Clymene ett brev till Helena, men hon vägrar ta emot det eftersom han är henne obekant.¹⁾ Han erbjuder henne en »Ring aff Gull», vilken hon till slut tar emot och lovar villfara hans begäran.

Paris: »Jagh will och så länge ingåå.
At jagh aff edher suar kan få.»

IV,2. *Helena. Clymene.*

Scenen öppnas med ett litet lustigt replikskifte:²⁾

Helena: »Clymene hwadh är för ett Breff,
Som Paris vår giest migh tilschreff.»

Clymene: »Har ehre Nådh thet ey upbrutit.»

Helena: »Ney, thet är så fast tilslutit.»

Clymene: Giffuer migh thet hijt edhers Nådh,
Jagh will ther medh wäl finna rådth.»

Därefter läser Clymene upp det långa brevet (88 verser), vilket förutom en rekapitulation av skönhetstävlan innehåller en glödande kärleksförklaring. Han anser sig som älskare vida överträffa Meneaus och kallar denne ohöviskt »then plumske Bur». Brevet är emellertid ännu längre, men Helena avbryter läsningen av fruktan för att någon kan stå och lyssna. Hon sänder Clymene efter Paris:

»Mädhan tu effter honom går,
Will jagh läsa thet igen står.»

IV,3. *Paris. Helena.*

Ett långt kärlekssamtal, som karakteriseras av att Paris steg för steg övervinner Helenas motstånd. Hennes slutreplik lyder:

»I kunnen edher ordh så fälla,
Och ehr bön så ödmiuk ställa,
At I ther medh een Gudhinna,
Må lätteligh öffuerwinna.
Ty wilie wij och nu ingå,
Och här om wijdare rådth slå.»

¹⁾ Efter två repliker kallar hon honom vid namn, utan att han själv nämnt det.

²⁾ Jfr nedan början på V,5.

IV,4. *Helena. Clymene.*

Helena hemsökes av tvivel på om hon handlat rätt och fruktar att Paris lätt kan komma att överge henne. Men Clymene tröstar henne och lovar att ej överge henne. Detsamma gör Æthra i hängivna ordalag. Helena tackar rörd och lovar dem riklig lön:

»Töfwa nu här uthan för.

Men jagh Paris här om kungör.»

Æthra: »Clymene mijn syster kära,
Wij wiliom wår Frw til ähra,
Dichta een skön och liufligh sång,
Att tijdhen ey görs oss förlång.»

Wijsan:

»Paris han war så rasker en dreng etc.»

Clymene råder till snabbt uppbrott för att få tid till flykten.

V,1. *Menelaus. Achilles.*

Menelaus klagar över Paris' svek men tröstras av Achilles, som utlovar krig mot Troja. Båda två kunna inte upphöra att förvänas över den till synes så menlöse Paris' djärvhet. Emellertid är det ingen tid att förlora och Achilles skyndar bort för att sammankalla »The andra Förstar».

Menelaus: »Ey hoppas jagh I migh unfalla
Mijn dienst bered moot ehr alla.»

V,2. *Priamus. Hector.*

Priamus kan ej bli kvitt tanken att Helena, som redan varit en tid i Troja, skall bringa ofärd över staden, ty han har »j dagh» fått höra talas om grekernas rustningar. Hector ser optimistiskt på det stundande kriget och gläder sig åt att få »wåga en dust». Priamus är klentrogen, då han tror att gudarnas dom är oundviklig. Hector har ingen större respekt för dem och ännu mindre för »Spåmen»; han hänvisar dessutom på utvägen att kalla »The Amazoner» till hjälp, vilka själva längta efter hämnd på grekerna för det grymma överfallet på dem under Hercules' ledning, då deras drottning Orithia var upptagen med krig på annat håll. Deras nuvarande drottning Penthesilea har ej glömt skymfen, säger Hector:

»Ty will jagh henne budh senda
At hon strax må sigh hijt skynda.»

Priamus: »Thetta migh stoorligh behaghar.»

Hector: »Thet skall skeep innan få daghar.»

V,3. *Hector. Penthesilea.*

Penthesilea kommer och hälsar Hector med »Godh dagh tu widt berömde hielt.» Då hon får del av läget fröjdas hon över att få »wåga ett slagh» med grekerna:

»Jagh skal låta them förnimma,
Hwadh lärt har een Götesch qwinna.»

Hector: »Äre j uthaff the Göther?»

Så följer en lång redogörelse för amazonernas härstamning från »Kong Berich aff Swealand» och hans män, som »hoos Pontum sigh haa nedsatt». Penthesilea skildrar vidare sitt krigiska, från all kärlek vända sinne, och Hector väntar sig mycket av henne:

»Sådhan edher benägenheet
Skal lönas medh all tacksamhett,
Ty wylie wij på Slottet gå
Och widare här om rådhså.»

V,4. *Menelaus. Achilles.*

Menelaus överlägger tydligen med sina »officerare» att döma av tilltalsorden:

»I Rättsinnige Cawaliers
Sampt; uprichtige Munseurs.»

Han tackar dem för att de våga sina liv för honom och försäkrar dem om sin vänskap. Achilles avger trohetsförsäkran å egna och sina soldaters vägnar. Menelaus tackar och begär:

»At hwar medh uprecht finger tw
Migh wille sweria troheet til.»

Achilles förestavar eden, som avlägges vid Mars och Juno. Menelaus tackar »alle som tappre Män» och lovar dem riklig lön inom »daghar två» och slutar med ytterligare uppmaning till tapperhet åberopande

»the Grekers dygd,
Som altijdh så berömmeligh
Sigh hållet haffua uthi krich.»

V,5. *Hector. Æneas.*

De båda kämparna dryfta krigsryktena, vilka bekräftas av brev till Hector

»Them Posten förde oss til hand
Som hijt kom ifrå Grekeland.»

Æneas: »Kiäre hwadh bringa the för nytt?»

Hector: »Haffue j them icke sielff sedt?»

Æneas: »Ney ty lyster migh få höra
Aff edher, hwadh gott the föra.»¹⁾

Hector anger kortfattat innehållet: Helena kräves återlämnad, annars ta grekerna igen henne med våld. Æneas har respekt för grekernas styrka, Hector icke. Mitt i sitt tal får han plötsligt se dem rycka an:

»See, hwadh för folck mon thet wara?»

Æneas: »Hector, Fienden thet wist är,
Fallom strax mootan medh en här.»

Hector: »Larm, Larm, Larm, Soldater här uth,
Både medh Bössor, Swerd och Spiuth.»

Æneas uppmuntrar till tapperhet, och Hector avslutar scenen:

»Fort, geer fyr och waren ey seen,
Jager them aff platzen igen.»

VI,1. *Menelaus. Achilles.*

De tio åren utanför Ilions murar ha förflutit utan något avgörande. Menelaus börjar tappa modet och råder Achilles till reträtt icke minst därför att »Hustrurna» längta efter dem,

»Thet wij aff Brefwen kunne see
Som dagligh til oss skicka the.»

Achilles vill ej höra talas om att ge upp, det skulle vara en »stoor despect», skada deras »reputation», och de skulle ej få »recompens» för »bekostnadh och expens». Då Menelaus fortfarande är pessimistisk framför han trähästprojektet.

Menelaus: »Idhert råd wäl behagar migh,
Handlar ther medh försichteligh,
Gudharna giffue nådh ther til
At wäl må lyckas thetta spel!»

¹⁾ Jfr början på IV,2.

VI,2. *Servus Priami.* (Monolog.)

En Priamus' tjänare står och spejar in i fiendens läger för att få bekräftelse på ryktet att fienden avtågat. Det stämmer, han ser »Hvarken hundh eller hana meer» utan blott »en Häst», som uppväcker hans stora förundran.

»Men jagh will migh ey försumma,
Konungen thetta förkunna
Iagh weet han får ett lustigt modh
Uthaff thenna tijdender godh.»

VI,3. *Priamus. Thymoetes. Laocoon.
Pastores bini. Sinon.*

Tacksam mot gudarna för den avvärjda faran, är Priamus dock bekymrad över vad hästen kan betyda:

»thetta spektakel,
Thet är förwist stort Mirakel.»

Han vill veta Thymoetes' åsikt och uppmanas av denne att skaffa in hästen i staden och sätta upp den på slottet, »För ett ewigt monument» över räddningen. Priamus finner rådet vara gott och befäller att hästen skall intagas genom »wår Stadzport». Laocoon uppträder.¹⁾ Han varnar för en förborgad grekisk list med hästen och säger till sist:²⁾

»Hörer, i håll är thenna Häst,
Wachte hwar sigh som han kan bäst.»

De båda herdarna tilltala fången Sinon på följande sätt:

1. Pastor: »Tin Grekeske förrådare,
Tiuff, schielm så och missdådare
Tu skalt nu få tijn rätta lön,
Ey skal tigh hielpa någon bön.»
2. Pastor: »Wij wiliom honom nu föra
Til Kongen, at han må göra
Medh honom hwadh han sielffuer wil,
Ledh honom fort, slån dicht ther til.»

¹⁾ Scenanvisning i margen: »Presten Laocoon kommer nedhlopandes aff Slottet, och förbiuder föra in Hästen, medh thet samma komma Bönderna med then Grekische fången.» Märk uttrycket »Bönderna»; i texten »Pastores»!

²⁾ I margen: »Han stöter på honom medh en spess.»

Sinon ber att få bli fördd till konungen, då han har något att meddela denne. Detta sker. Priamus anställer förhör med fången, och erfar, att han flytt¹⁾ från den grekiska hären, då man velat offra honom för att få god vind »til Grekeland». Han ber om nåd, vilket Priamus beviljar på villkor att han kan lämna upplysningar om hästen. Han svär »Widh Sool Måna och Stiernor all», att han skall tala sanning. Vi kunna emellertid inte bilda oss någon mening om hans berättelse, ty efter några inledande ord om Pallas' avoghet mot grekerna äro båda exemplaren av dramat defekta hela scenen ut. — Av nästa scen finnas endast slutorden i behåll:

»Godh lön skolen j få aff migh
Strijder men nu frimodeligh.»

I vems mun de äro lagda är omöjligt att avgöra.

VI,5. *Æneas. Anchises.*

Troja står omedelbart inför förstörelsen — »innan een kort stund» — och Æneas veklagar över dess öde, dröjande vid de olyckor som vederfarits Priamus och hans släkt. Om de båda älskande, som genom sitt lättsinne framkallar kriget, säges:

»Paris och Helen både två
Wilia låta sikh ådra slå,
Och döo uppå hwars annars arm,
Och så ända sitt lijff medh harm.»

Æneas uppmanar nu sin fader till flykt, men denne känner på sig, att hans gamla ben inte orka bära honom, varför han beslutar stanna kvar och mottaga döden av fiendernas hand. Men detta vill Æneas ej höra talas om:

»Ah ney min Fadher icke så
Medhan j icke orkan gåå
På min rygg wil jagh ehr bära,
Widh handen leda min son kiära.»

Anchises: »Gudharna uthaff sin miskund,
Låte oss ey förgå i grund.»
Härmed är dramat slut. En kort »Epilogus» följer.

¹⁾ Då hären bröt upp från Troja, höll han sig dold i »ett morass».

2. Motivet.

Att i detta sammanhang ingående redogöra för Trojamotivets utbredning är av tvenne orsaker överflödigt: dess oerhörda popularitet, som är så välkänd, att det räcker med några korta antydningar för förståelsen av Catonius' ämnesval, samt för det andra Catonius' personliga deklaration angående »Troijenborghs» tillblivelseprocess, varigenom ävenledes en hel del efterforskningar rörande dramatiska förebilder överflödiggöras. Fördenskull håller jag det också för riktigast, att vi i detta fall gå i en omvänd ordning mot vad vi gjort förut och försöka rulla upp problemet utifrån Catonius' egna ord.

På titelbladet säger han om sin »Tragœdia», att den »på Rijm vthsat, Och hållen är i Calmar den 21 Junij när Synodus war ändadt 1632». Härmed är ingenting bestämt sagt om att dramat tillkommit med tanke på att uppföras just vid prästmötet, men detta blir klart för oss, i fall vi vända oss till efterskriften. Som nämnts,¹⁾ innehåller denna en skoldramats »poetik», vartill komma direkta upplysningar om »Troijenborgh». Catonius påpekar att han med sitt stycke givit »ett klart Exempel, som oss lära kan hwadh gott (!) lätferdigheet och dygdennes föracht medh sigh förer, hwilket jagh til wår Scholæ Ungdoms öffning i Comœdiæ wijs haffuer stält och på Rijm affsat, och thet i största hastigheet, effter som infallen haffua kunnet wara, uthan widt betänckiande.²⁾ Hwarföre jagh och hoppas, at then fromme Läsaren, som weet mijna stunder til annat, som mehra macht på ligger, wara bundne, skal wäl til godo tagha om icke alt är så besynnerliga stelt, och medh så artiga Rijm som thet sigh borde affsatt. Jagh bekenner och wäl at *sielfwa Historien är icke heller altid så noga effterfolgd.*³⁾ thet och uthi sådana speell sellan skee plägar». Detta ger oss åtskilligt att fundera över. Men för tillfället räcker det, om vi dra den nu icke alltför djärva slutsatsen, att Catonius författat sitt stycke för prästmötets räkning. Likaledes torde vi våga sluta, att han skapat ur ett icke-dramatiskt stoff, något som blir ännu sannolikare, om vi betänka, att omkring tio år förflutit sedan hans Tysklandsvistelse. Hans ord utesluta givetvis den möjligheten, att han skulle ha haft ett Trojadrama med sig från Tyskland och arbetat ut sitt stycke direkt efter detta. Den andra möjligheten, att han skulle ha återuppväckt tio år gamla minnesbilder från någon bevistad föreställning, är naturligtvis teo-

¹⁾ Se ovan s. 37, not 2.

²⁾ Kursiv. av mig.

³⁾ Kursiv. av mig.

retiskt tänkbar, men även den har knappast stöd i uttalandet. Det bör dessutom observeras, att motivets dramatiska utgestaltning är mycket obetydlig i Tyskland. Där, liksom i Sverige, hör det hemma i lyrik och epik.

Enligt min mening måste problemets lösning stå att finna ut efter tvenne linjer: Catonius' bekantskap med motivet från hans klassiska lektyr, inte bara den som måste förutsättas ingå i hans personliga bildningsskatt utan även den han läste i skolan med sina pojkar, vartill kommer motivets uppträdande i den svenska litterära traditionen. Av praktiska skäl talar jag först om denna sistnämnda faktor. Det synes mig nämligen mycket naturligt, att vi måste söka orsaken till själva *vålet* av ämnet här. Schüek har framhållit »Troijenborghs» släktskap med »Tisbe», något som förnyade jämförelser endast bidraga att styrka. »Äfven detta drama är en 'hednisk' tragoedia; ämnet har hämtats från den bekanta sagan om de tre gudinnornas tvist om skönhetsäpplet, Paris' och Helenas brottsliga kärlek samt Trojas fall.»¹⁾ Men vi kunna komma mycket närmare. I själva verket finnes ledmotivet till »Troijenborgh» in nuce i »Tisbe», då Pyramus (II,2) säger:

»Men, Venus, hoo, som tienar digh
Beståår mz skam ewinnerligh

— — — — —
Troija blef för tin skull
I grund förstörd och slagen omkull.»

Ljunggren understryker en annan förvantskap: »Messenii inflytande är omissskänneligt.» (s. 382.) I själva verket utbildar Messenius i »Disa» detta uppslag så långt,²⁾ att Catonius kan sägas här ha haft en alldeles tillräcklig stomme för ett hastigt improvis-

¹⁾ Svensk Literaturhistoria I (1890), s. 626.

²⁾ Att en brygga verkligen leder över från »Tisbe» framgår av en jämförelse med det nyss meddelade citatet därifrån. Sedan Pentesilea sjungit sina visor, tillägga »Musikerna» en strof ur en tredje visa, vilken återfinnes i Bröms Gyllenmärs Visbok som nr 92. Jag citerar så mycket som behövs för att visa överensstämelsen med Tisbe. Det heter om Paris' ovisa dom:

»troia stor,
som stodh i floor,
alt för then skull,
moste om kull
till ståft och mull».

rande av ett lämpligt festprogram. Ljunggren säger: »Visan 'Paris han var så rasker en dräng' afsjunges i fjerde aktens fjerde scen. Äfven patriotismen tager ut sin rätt, och Penthesilea, känd från 'Disa' och 'Olof Skottkonung', uppträder och bröstar sig af sin svenska börd» (s. 382—383). Sammanhanget med »Disa» är, motivhistoriskt sett, dubbelt. Ty Penthesilea sjunger dels den nyssnämnda visan om Paris och dels en om orsaken till Troijenborghs förstöring, vilken ävenledes har Paris' historia till huvudtema. Den förra citeras både i »Disa» och i »Troijenborgh» endast med inledningsorden, och så sker även i »Judas Redivivus» med den variant som där förekommer. Detta tyder på, att denna visa förutsattes välbekant för läsaren;¹⁾ utan ringaste tvivel har den liksom andra på detta sätt i texten återgivna sjungits under teaterföreställningen. Gå vi då vidare och ta del av denna visa,²⁾ ha vi faktiskt nått sista etappen på vägen mot »Troijenborgh». Den är fullt tillräcklig för att förklara den yttre strukturen i Catonius' drama. De närmare bevisen för detta påstående lämnar jag i den följande analysen och tillägger nu bara några ord om visans utbredning. Arwidson avtrycker två versioner, den ena ur Berghammars samling om 48 strofer och den andra ur Pär Brahes visbok om 55 strofer. Den förra, variant A, densamma som Messenius upptagit, »finnes tryckt på Danska redan år 1572»;³⁾ dessutom känner Arwidson en tredje version, ingående som nr 85 i Bröms Gyllenmärs' visbok »lika med den Danske hos Nyerup,⁴⁾ endast med någon gång försvenskad rätt-skrifning». Arwidson är övertygad om att denna folkvisegestaltning av historien om Paris och Helena är uteslutande nordisk; hans spekulation över denna sak kan förtjäna anföras. »Det utgör ett eget slags märkvärdighet, att en historisk tilldragelse inom Grekland och Mindre Asien blifvit behandlad uti en nordisk folksång, då denna händelse, så vidt det är utgifvaren bekant, icke varit föremål för någon utländsk folkvisa, hvarifrån densamma kunde anses öfversatt. Detta sednare blir äfven därigenom mindre troligt, att vi på Svenska äga tvenne från hvarandra mycket afvikande dikter öfver detta ämne.»⁵⁾ I och för sig är detta argument ohållbart: ingenting hind-

¹⁾ Ljunggren framhåller liknande synpunkter (s. 312—313) och anser också i fallet Messenius det motsatta förhållandet vara ett kriterium på dennes författarskap.

²⁾ Införd i Arwidsons Svenska Fornsånger II, 151.

³⁾ a. a. s. 329.

⁴⁾ Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen IV, s. 320.

⁵⁾ a. a. s. 329.

rar naturligtvis att t. ex. även på tyska olika versioner funnits. Emellertid innehålla väl i alla fall Arwidsons ord en kärna av sanning; någon absolut nödvändighet att räkna med utländska visor över detta ämne föreligger icke. Det enda jag kunnat finna i den vägen är en antydan i ett av de tyska Pyramus-Thisbedramer vi förut lärt känna, nämligen Samuel Israels stycke. I slutet av II,5 finnes en scenanvisning, enligt vilken efter Pyramus och Thysbes kärlekssamtal »Ein schön Lied von dem Vrtheil *Paridis*», skall sjungas.

Men Catonius talar om »sielfwa Historien», och därmed kan han givetvis inte endast mena dessa korta visor. De måste i sin tur stå i ett visst sammanhang med den »Hystoria troyana», som år 1529 kom ut i svensk översättning.¹⁾ Den är en sen länk i den långa kedja av Troja-epik,²⁾ som utgående ifrån de båda ej fullt säkert kända författarna Dares Phrygius och Dictys Cretensis kulminerade i Benoît de Sainte Mores 30 000 verser långa dikt »Destruction de Troyes» (omkr. 1150) samt Konrad von Würzburgs nästan dubbelt så vidlyftiga »Der trojanische Krieg», utarbetad mellan 1280 och 1287. Konrad bygger på Benoît, vilken sistnämnde blev den som mer eller mindre tryckte sin prägel på alla följande behandlingar av ämnet. Emellertid kom en prosabearbetning av Benoïts verk att spela den största rollen för populariseringen. Den utkom 1287 under titeln »Historia destructionis Trojæ», »hvilken sedan öfversatts till så godt som alla kulturspråk och särskilt efter boktryckarkonstens införande spridts i en mängd upplagor.»³⁾ Dess författare var den sicilianske skalden Guido de Columna, domare i Messina. Geete har ingående uppvisat,⁴⁾ att den av honom utgivna svenska Troja-historien är en direkt bearbetning av Guidos verk. Enligt en uppgift av Lénström⁵⁾ i en översikt över svensk folkläsnings skulle Daniel Hansson Hund till Runsö år 1607 ha försvenskat »den under

¹⁾ Efter handskriften utg. av R. Geete i Sv. Fornskriftsällskapets Samlingar, Bd 29.

²⁾ De bästa översikterna över Trojasagans utbredning finnas hos P. Piper »Höfische Epik» I (Deutsche Nat. Lit. 4. Band, Abt 1., s. 282 ff.) samt framför allt i L. Constans' »Introduction», utgörande sjätte bandet av hans utgåva av Benoïts verk, särskilt s. 192 ff.

³⁾ Geete, a. a. s. III. I noten tillägger Geete: »Man har sålunda öfversättningar till franska, engelska, spanska, italienska, nedersachsiska, holländska, tyska, tjeckiska, danska (därifrån till isländska) och svenska.»

⁴⁾ Arkiv f. nord. filol., Bd 9 (ny följd 5) s. 31—49.

⁵⁾ Svenska Poesiens Historia I, s. 126.

Medeltiden mycket omtyckta och romantiserade sagan om *Trojanska kriget*. Jag har förgäves sökt komma i besittning av detta alster, vars existens väl ej kan vara helt och hållet uppdyktad. Huru därmed än må förhålla sig, ha vi mer än ett bevis för att motivets popularitet långt ifrån var uttömd under 1600-talet. I Danmark översattes Guidos verk år 1623 av Christoffer Sivendsön Glimager under titeln »Bellum Trojanum: Historiske Beskriffuelse om den trojaniske Krig fra Begyndelsen til Enden.»¹⁾

Men den för oss intressantaste behandlingen av motivet från Catonius' samtid är utan tvivel den moraliska traktat Petrus Rudbeckius åstadkommit i sin »Insignis Adolescentia», 1614. Ha vi i den ovannämnda visan det formellt estetiska mönstret, så bjudes oss här det etiskt didaktiska. En jämförelse visar genast, att Rudbeckius och Catonius stå på samma plattform: båda se i Paris' och Helenas historia ett avskräckande exempel på den köttsliga kärlekens förhärjande verkningar. Rudbeckius utvecklar sina synpunkter i några inledande rader till sin berättelse »Om Paride Priami Son»: »Uthi hwilken man seer at ungdomen offta aff stort oförstånd och oråd förachtar ett lagha kall, eller eliest alt thet gott och loflighit är, och uthan alt betänkiande begifwer sigh til wällust, hwilket både them sielfwa och andra skadar och skämmer. Lärandes härmed ungdomen at strax i begynnelsen och uppväxte tijdhen medh alsomstörsta flijt fly wällusten, såsom then både skadeligsta och skamligsta odygd, hwilken wist alla, men synnerlighen the unga förförer och förderfwer, förr än the sielffua warda thet warse: och twärt om älska dygden, til henne sigh stadelighen hålla effter Gudz budh och alle förståndiges troгна råd och förmaning.» Catonius för fram precis samma tankar. I »Epilogus» heter det

»NU haffue wij til enda fördt
Med lust vårt spel, som j har hördt,
Hwilket giffuer oss then lära,
At man wijsheet, dygd och ähra
Altijdh skall haffua i stoor acht,
Och okyskheeten fly medh macht;
Ty wijsheet och dygd få godh lön,
Men otucht ond, ther på fick rön
Troja, Paris, Heleen och så,
Them monde hon til Iorden slå.

¹⁾ Geete a. a. s. V.

Pryd tigh ther för cho tu äst
 Medh wijsheet och dygd aldra mäst
 För okyskheet wachta tigh wäl,
 Hon skadar tigh til lijff och siäl:
 Ty fast hon än synes liufligh
 Förer hon doch fördärff medh sigh.
 Om tu thet gör ästu Gudh kär,
 Ty Gudh sielff en kysk Ande är.»

Rudbeckius berättar så Paris' historia på knittelvers. Det är närmast Paris' dom som återgives. Som vi skola se måste Rudbeckius' dikt ha tjänat Catonius som mönster för början av hans drama.

Vi vända oss nu till den klassiska lektyren. Först kommer naturligtvis »Iliaden» ifråga. Vanlig var den inte på skolordningarnas kursplaner, men den förekom dock.¹⁾ G. Finsler²⁾ har visat upp, att Homeros aldrig var helt glömd under medeltiden och att hans verk alltifrån Petrarca utvidgade sin verkningskrets till att omfatta hela det humanistiskt bildade Europa. Vad närmast Tyskland beträffar säger Finsler³⁾. »In der deutschen Renaissance ist von vornherein die Beschäftigung mit Homer sehr lebhaft und seine Kenntniss sehr ausgebreitet.» Särskilt Melanchton har entusiastiskt verkat för Homerosstudiet i sin »Intimatio de Homero praelegendo» 1531 och i »Einleitung zu seinem Homerkolleg» 1538. Liksom Erasmus och Camerarius ser han i Homeros främst den vise, dygdeläraren. I Melanchtons och Bullingers skola måste Homeros och de andra hedningarna tjäna »dem höheren Zweck, dem Verständniss des Neuen Testaments», men — »sie wurden doch gelesen und erklärt und stellen einen wesentlichen Teil der Bildung dar». Eobanus Hessus översatte 1540 hela »Iliaden» till latin, Simon Lemnius tolkade på samma språk Odyssén 1549, vilken redan 1537 kommit ut i sin första tyska översättning av Simon Schaidenreisser. Härifrån tog Hans Sachs stoffet till ett par av sina »homeriska» skådespel.⁴⁾

De andra antika auktorer, som närmast komma i fråga äro de båda vi förut lärt känna som de avgjort dominerande, Vergilius och Ovidius. Catonius har brandskattat dem bägge.

Ännu ett par mönster har Catonius haft, båda av formell art,

¹⁾ Se t. ex. 1611 års skolordning, utg. av Hall (Årsböcker etc. s. 31).

²⁾ Homer in der Neuzeit von Dante bis Goethe.

³⁾ a. a. s. 377.

⁴⁾ Finsler, a. a. s. 377 ff.

men delvis bottnande i dramats karaktär av moraliskt propagandastycke vid ett kyrkomöte. På flera ställen ser man hur den allvarliga gudstjänststämningen från de församlade prelaternas åkallan och bön brutit sig igenom det »hedniska» ämnet för att, om något sådant är nödvändigt, påminna oss om att syftet är moraliskt. — Vidare spåra vi direkta avspeglingar av den Catonius omgivande verkligheten, skolans värld och Kalmars omgivning, särskilt slottet.

Visserligen har ovanstående utredning varit empirisk, i det den i huvudsak varit knuten till de anvisningar verket själv har kunnat ge, men i all sin självklarhet har den inte kunnat bli möjlig utan min principiella uppfattning av skoldramat. Även i fallet »Troijenborgh» kolliderar tillämpningen av denna uppfattning med föregångarnas åsikter, kanske starkare t. o. m. än i fråga om »Tisbe» och »Judas Redivivus». Detta beror på, att man karakteriserat »Troijenborgh» närmast som en på tämligen fri hand åstadkommen variation på det bekanta temat. Den uppskattning av författarens självständighet, som kan tyckas ligga häri, är endast skenbar. Både Ljunggren och Schück lovorda nämligen Catonius' dramatiska förmåga i de fall, där han varit en fullkomligt slavisk imitator, under det att de nästan helt och hållet försumma att ta hänsyn till hans egna uttalanden. Ljunggren förbiser helt styckets moraliska syfte, och Schück skyndar sig att gå förbi detta så snabbt som möjligt. »Afsikten var att

framställa nu till lustighet
den vidt beryktade legend,

och äfven om författaren i en prosaisk efterskrift ansåg sig böra betona också den sedolärande betydelsen af Paris' lefnadssaga, synes hans egentliga syfte dock endast hafva varit att roa.»¹⁾ Av likheten med »Tisbe» förledes Schück så till att beteckna »Troijenborgh» som vårt andra komediantdrama.

3. Analys.

Huvudintrycket av »Troijenborgh» är rätt obestämt. Det första som frapperar är att den medvetna imitationen av Terentius och Plautus i scentekniskt hänseende inskränkts. En blick på innehållsredogörelsen visar detta. Det har ej lyckats mig att i denna på samma sätt som förut påvisa handlingens gång, eftersom den ej är

¹⁾ Sv. lit. hist. I. (1890), s. 626.

knuten till en »gata», på långa håll så snävt som i »Tisbe» eller »Judas Redivivus». Byggnaden är lösare. Visserligen är handlingen starkt episkt betonad, och det är väl denna omständighet som föranleder Steffen till påståendet att »Troijenborgh» »ännu helt och hållet bär prägeln av reformationstidens dramatiska uppfattning.»¹⁾ Han menar tydligen, att det står på det medeltida mysteriespelets nivå. Detta är sant till en viss grad. Men det grundväsentliga är att »Troijenborgh» står på gränsen till en nyare dramatisk stil, nämligen barockens. Man har i allmänhet kraftigt missuppfattat det senare skoldramat som ett återfall i primitiv, medeltida teknik. Men även om den slappnande respekten för Terentius bereder vägen för ett återfall, så gäller satsen likväl bara i en viss grad. Baocken visar på nytt förståelse för mysteriet med dess processioner och massscener och vet att härur utveckla sina egna på pomp och ståt anlagda scenerier. Men det barockala i »Troijenborgh» har inte ännu hunnit hit. Det inskränker sig till ett par stilmedel. Jag tror saken bäst kan uttryckas på så sätt, att den ännu ej från Terentius' auktoritet fria tekniken i fråga om scenbyggnad och samtalston på ett par punkter i stället blir en smula senecaïserande och samtidigt tar upp element från den pastorala smakens domäner, varigenom »Troijenborgh» i någon mån kan sägas varsla om balettens eller, med Ljunggrens term,²⁾ »hovdramats» några år senare skeende intåg i vårt land.

Första akten. Dramat börjar med ett tydligt Senecaanslag. Priamus håller en retorisk betraktelse över konungamaktens bördor. Med all olikhet i utförandet kan det knappast råda något tvivel om att ej Senecas »Troades» lämnat mönstret. Hecuba öppnar här spelet med en tillbakablick på det grusade Troja. Likheten mellan hennes och Priamus' betraktelser sträcker sig ej så långt, men hon uttalar en tanke, som Catonius synes ha byggt sina meditationer på: maktens bräcklighet.

Hecuba:³⁾ *Quicumque regno fudit et magna potens dominatur aula
nec leves metuit deos animumque rebus credulum laetis
dedit me videat et te Troia: non umquam tulit docu-
menta fors maiora, quam fragili loco starent superbi.»*

Då hon vidare talar om Troja som »columen eversum pollentis

¹⁾ a. a. s. 179.

²⁾ Se ovan s. 37.

³⁾ v. 1—4.

Asiae», märka vi, att även denna antydning om stadens forna dominerande betydelse går igen i Priamus' ord.¹⁾ Men sedan kopplar Catonius in på de associationsbanor hans egen tid håller i beredskap åt honom. I sina följande ord är han tydligen inspirerad av hjältekonungens medborgerliga patos, så vackert inramat av dennes känsla av människokraftens otillräcklighet. Är det inte som hörde vi ett eko av ett tal av Gustaf Adolf?

»Och kan thet nu wäl besinna,
 Ja, och i sanning förnimma,
 At Regimentet fram för all,
 Är ett swårt och mödosampt kall
 Ty Lagh och Rätt hålla widh macht,
 Sampt och haffua i noga acht,
 Huru thet gemeena bästa
 Kan förfrämias til thet mästa;
 The fromma vthi hägn tagha,
 The onda medh Swerdet agha
 Alltjdh skicka och lagha så,
 At i Rijket kan wäl tilstå
 Huru tungt och beswärligit,
 Swårt, mödosampt och fahrligit
 Thetta alt förwist mon wara
 Kan jagh dageligh förfara.»

Det följande samtalet med Hecuba om hennes olycksbådande dröm är kopierat på Rubens och Cyboreas i I, 1 av »Judas Redivivus», tillkallandet av en drömtydare uppenbarligen på V, 6 i »Tisbe» samt avskickandet av tjänaren Malchus på »Tobie Comedia.»

I, 2. Parallellen med »Judas Redivivus» kan föras vidare. Hecubas upprördhet över Priamus' grymhet och ofinkänslighet motsvarar Cyboræas. Dödslängtan griper även Hecuba liksom kvinnorna i »Tobie Comedia» och Cyboræa. Här har den emellertid en heroisk-patetisk anstrykning:

»Ah hierta doch vthi migh brist.»

Rubens ringaktning för kvinnokönets pjunk uppdelas på Priamus och Archelaus, vilken senare använder nästan ordagrant samma uttryck som Ruben:

»Hwadh hielper så högligh qwiidha
 Geer idher til fridz i tidha»

¹⁾ Se innehållsredogörelsen (I, 1).

Barnets utsättande sker efter en intrig mellan Hecuba och Archelaus efter »Judas Redivivus'» mönster, till på köpet med kontamination av Cyboræas och Sostratas attityder. Att Archelaus mutas är t. ex. en tydlig efterhärming av Sostratas metoder.

Vidare har Catonius naturligtvis med sin kännedom om Terentius genast förstätt, vad alla Rondeletius' antydningar om barnsbörd visa hän på och har därför avslutat denna scen med en fri översättning av Glyceriums ord i »Andria» (v. 473):

»Iuno Lucina, fer opem, serva me, obsecro.» I, 3 är däremot närmast skisserad efter »Tisbe». Famulus är »servus currens» och Archelaus motsvarar Felix i IV, 1 i sitt sätt att brutalt vilja framvinga hemligheten i tjänarens ärende.

Andra akten är uppbyggd kring Paris' dom. II, 1—2 utgöra kärnan, och i II, 3—5 utspinnas motivet i olika riktningar. Det är inte lätt att säga, huru långt Catonius här arbetat efter modell. Men det väsentliga finnes just i P. Rudbeckius' nämnda traktat. Hos Rudbeckius upplever Paris sitt äventyr i drömmen, och detta är i överensstämmelse med det sedan Benoît (v. 3881—3885) traditionella bruket, men Catonius har undvikit denna metod. Emellertid är det tydligt, att Catonius här måste ha rört sig med nyare mönster, enär ett gemensamt kännetecken för de närmaste bearbetningarna efter Benoît är deras betonande av Venus' roll. Det är måhända först hos någon protestantisk författare Junos och Pallas' inlägg utbildats i den moraliskt-didaktiska riktning de ha hos Catonius. Varken i den svenska »Historia Trojana» eller i Glimagers »Bellum Trojanum» har det skett, men väl hos Rudbeckius. Tyvärr har det inte varit mig möjligt att komma i besittning av den tyske humanisten Lochers drama »Judicium Paridis» av år 1502. Att döma av Creizenachs referat¹⁾ företer det många likheter med akt II hos Catonius. Men det räcker att jämföra Rudbeckius och Catonius. Skillnaden är obetydlig och består närmast i den senares större ordrikedom. Några citat visa, att överensstämmelserna sträcka sig till smådetaljer. Hos Rudbeckius säger Juno:

— — — »Paris iagh lofwar tigh
Om tu thet äplet wil giffua migh
At iagh skal göra tigh til en Man
Och Konung öffuer heela Asiae land,
Som är tridie delen aff Werlden all,

¹⁾ II, s. 38—39.

Thet skall tigh lyda och tin befall
 En Korona aff guld medh dyrbare stena
 Iagh på titt hufwudh skal sättia allena»

Och hos Catonius:

»Paris dömmet tu migh gulläplet till,
 Så hör hwadh jagh igen tigh göra will,
 Spijra och Crono tå skal tu bära,
 Och en stoor Monarch i werlden wara
 Öffuer Asien all, säger jagh tigh,
 Skall tu regera ganska wäldeligh
 Herrar och Furstar skola tigh tiena
 Och tu heeta Landzens Fader allena.»

Slutet på anförandena lyder förhållandevis:

»Ty weet iagh wist thet dömmes altså,
 At ingen för migh thet äplet kan få.»
 »Therfore O Paris om tu äst wijs,
 Tå giffuer tu wist migh then bästa prijs.»

Hos Rudbeckius utlovar Minerva »konst, wijssdom och för-
 stånd», vilket är »thet bästa, Som tu i Werlden kan nonsin begära.»
 Och hos Catonius utlovar Pallas:

»I wijssheet, förstånd, sampt dygder och så
 Skal ingen på Jorden tigh öffuergå,

 Therfore O Paris tänck tigh wäl om,¹⁾
 Och achta hwadh tu här fäller för dom.»

Om Venus' löfte heter det hos respektive Rudbeckius och Cato-
 nius:

»Therfore döm äplet migh til hand,
 Så geer iagh tigh then dejeligsta Quinna,
 Som man i hela Græcia kan finna,
 Drotning Helena är hennes namn,
 Aff hwilken går fast wijda sägn.»
 »Tigh will jagh giffua then skönaste qwinna
 Som man skall kunna i Werlden finna.
 Aldrigh skal haa hördtz öffuer Jorden all
 Ey heller och här effter höras skall,

¹⁾ Hos Rudbeckius heter det vid skildringens början:
 »Paris begynte strax tänckia sigh om,
 At han kunde rätt affsäya then Dom.»

Aff skönheet någon wara henne lijk,
 —————

Helena then sköna är hennes namn.»

Då sedan Paris i II, 2, överväger saken tillbakavisar han Junos gåva, »stoor macht så och wåld», med ungefär samma ord som Priamus använt. När han till slut väljer Venus, sker det med en »epikureisk» motivering.

»Wij lefwe i Werlden en tijdh så kort,
 Wåra daghar flyta som en ström bort,
 Therföre är bäst at achta them wäl
 Och icke här leffua såsom en träl,
 Vthan heller vårt lijff thet ringa
 Alltijdh i frögd och lust tilbringa.»

Anslaget verkar gammaltestamentligt, tyder närmast på »Predikaren», men det följande är säkerligen från Rudbeckius, visserligen ingående i Venus' argumentering men helt begripligt anammat av Catonius.

»Man skal lefwa medan en får lefwa,
 Thet räcker nogh at i Jorden blifwa,
 En haffuer doch intet i Werlden meer,
 Allenast thet goda man sielff sikh gör.»

I II, 3—II,5 uppträda de tre gudinnorna och kommentera händelsen i tur och ordning. Junos utfall mot Venus har tagit starka intryck av motsvarande företeelse i »Tisbe», vilket ibland visar sig i ordalydelsen, såsom då Juno säger:

»Mång land och rijke haffuer hon ombracht
 Mång herligh Stadh i aska lagt.»

Detsamma gäller Pallas, som ger Venus epitetet »tu förgifftige säck.» Hon använder sig dessutom av en maxim, som är utomordentligt typisk för renässansens dyrkan av »virtu» och går igen överallt i litteraturen.

»Hwadh will tigh gagna högt namn föra,
 Om tu ey kan medh ähran bärat.
 Ty Ädel wara föruthan dygd,
 Är ringa ähra, men fast meer blygd.
 Härkompst alleen gör ey Wälboren
 Vthan dygd är Adel förloren.»

Det preludium till Stiernhielms »Hercules» vi här höra, finnes som vi kunna förmoda även hos Rudbeckius, vilken, adresserande sig till unge svenske adelmän, yttrar följande:

»Gifwer icke Guldäplet *Veneri*
Om i willie wara rätt ädle och frij,
Skynder ider från hennes Sköketimmer,
Wanähra och skada man ther förnimmer,
Juno och *Pallas* gifwa ähra och dygd,
Ingen kommer hoos them på någon blygd.»

Även Messenius hyllar denna åskådning, då han i »Swanhuita» (VI,4) låter Regner tillrättavisa prinsessan:

Dygd och ähra ädlar alleen,
Och icke thet vthwärtens skeen.»

Det är vidare en typiskt humanistisk allegori Catonius åstadkommit, då han låter Pallas föra fram personifikationer av läroämnen i trivium och quadrivium. Ingenting är särskilt märkvärdigt i dessa jungfrurs orationer utom en av Geometria gjord anspelning på moderna förhållanden:

»Om tu wilt bly Ingenieur
Migh aldräförst tu lära bör.»

»Det är dessutom i åndan af den tid, som ammat Banér, Horn och Torstensson, Oxenstierna, Salvius och Björnkloo, att Pallas anbefaller sina lärjungar ej blott boken utan äfven svärdet och erinrar derom, att båda dessa, om de brukas rätt, leda upp till ärans höjder.» (Ljunggren, s. 383).

I II,5 uppträder Venus tillsammans med Cupido i rätt klar imitation av »Tisbe».

Tredje akten är kort och betecknar övergången till de stundande stora händelserna, delvis med karaktär av mellanspel, jaktscenen, III,1. Den kan nog vara rätt fritt tillkommen, vilket visar sig därav, att Catonius liksom längre fram i samma akt omsatt intryck från den honom omgivande verkligheten. Jag har redan citerat¹⁾ jägarens skolmästerliga sätt att banna bönderna för sen ankomst. Ännu tydligare se vi pekpinne i orden:

»Huru strengeligh jägh tilsäya må,
At slät ingen sigh vndan sticka skal,
Eller förebära något förfall.»

¹⁾ Se innehållsredogörelsen.

Men mer än en förebild finnes. Från »Tisbe» ha vi väl beteckningen »Venator», »Hin och Hiort» och kanske delvis orsaken till jaktscenens tillkomst överhuvud. Ty helt och hållet kan den inte förklaras härifrån. Lundell¹⁾ har, säkerligen med rätta, pekat på Frischlins »Rebecca». »Genomläser man i Beronii öfversättning²⁾ (II,2) eller i det latinska originalet (II,1) Ismaels utgjutelser under motsvarande förhållanden öfver jägare och bönder, så skall man troligen finna likheten altför stor för att vara tillfällig.» Men den egentliga kärnan står nog att finna på närmre håll, nämligen i den redan antydda Paris' dröm, som han har i samband med en jakttur på berget Ida, där han nu lever med sin Oenone. En liten detalj tyder på att Catonius känt den svenska översättningen³⁾ av Guidos verk. Det är angivandet av dygnets innevarande timme.

Paris: »Solen war stigen offwer meddag och hart jn mot afftanen — — —.»

Venator beklagar sig över att bönderna utebli, »Fast thet allaredo högt middagh är».

Paris tillfångatagande och beläggande med kedjor förefaller mig vara ett typiskt »renässansupptåg».

III, 2 är så vitt jag kan se åstadkommen på fri hand med följande vackra uttryck för hans kärlekslängtan:

»Ah, wore jagh nu en willende Swan,
Och kunne flyga öffur Bergh och plan,
I affton tå skulle jagh förwist
Bliffua Konung Menelai gest.»

I III, 4 fortsätter Paris med lyriken, alltunder det han planerar för färden till Grekland. Då han talar om sin flotta, är det inte utan att vi försättas till Kalmar och dess berömda slott:

»Baak om Slottet går jagh til skeps
Ther haffuer iagh Galläyor sechs.»

Inledningsorden klinga som en riktig folkvisa:

»Tliden giörs migh så swåra längh,
Engslan giör mitt hierta bång,

¹⁾ a. a. s. 131.

²⁾ Den kom ut 1674 och bortfaller således som källa. Men den har stora översensstämmelser med »Troijenborgh» i fråga om dialogen. Någon dialog finnes ej på motsvarande ställe hos Frischlin — Ismael grälar monologiskt — varför Catonius synes först ha infört dessa scener i svensk litteratur, följd av Brask och Beronius.

³⁾ Se Geetes edition, s. 51 f.

För än jagh nu kan fortkomma
Til mijn frögd och Roosen blomma.»

Fjärde akten handlar i sin helhet om Paris giljande till Helena. Både Ljunggren och Schück ha skänkt detta parti av dramat vackra lovord. Den förre säger (s. 382): »— — — de bäst och flitigast utförda scenerna äro utan tvifvel kärleksscenerna i fjerde akten. Den tredje scenen i denna akt har en sannt dramatisk karakter, ithy att det endast är genom bekämpande af Helenas motskäl, som det lyckas Paris att öfvertala henne till att fly med honom. Ja, för att än starkare motivera hennes bifall låter oss författaren af hennes ord märka, att hon redan förut af Paris' kärliga blickar blifvit vunnin och älskat honom, långt innan han ännu yppat sin kärlek. Då eljest skolkomedien icke tar det så noga med motiveringen, och öfvertalandet vanligen går i en handvändning, så står denna scen i eftersträfvad större psykologisk sanning nästan enstaka i vår äldre dramatiska litteratur.» Och Schück tillerkänner Catonius »en långt skarpare psykologisk blick än andra skalder från denna tid». ¹⁾

Ovan (s. 254) har jag framhållit visornas betydelse för tillkomsten av »Troijenborgh». Det är närmare bestämt dramats centrala parti, från och med akt IV, som detta gäller. Ta vi visan »Paris och Helena», så finna vi utan svårighet, att akt IV har sin grundstomme i stroferna 1—22: Paris gästar konungaparet, driver ett djärvt erotiskt spel med Helena och övertalar henne att rymma. På samma sätt utgöres stommen till akt V av stroferna 23—49. Härmed är ju inte sagt att denna skildring av kriget skulle innehålla något som helst nytt. Men just den omständigheten, att dessa båda partier såväl i visan som i dramat hänga intimt ihop med varandra, talar för att min mening är riktig.

Vi skulle således kunna fatta oss mycket kort angående detta komplex. Men i fråga om akt IV går det ej. För att åstadkomma den eleganta kärleksstudien har han inte nöjt sig med den enkla visan. Från den synes han ha gått direkt till Ovidius, giljarekons- tens mästare. Han har grundligt utnyttjat två av dennes heroider, »Paris Helenae» (XVI) och »Helena Paridi» (XVII). På ett ytterst skickligt sätt har han gjort om delar av breven till dialog (IV, 3) med replikerna tagna än ur det ena brevet, än ur det andra. Det brev Paris ger Helena är naturligtvis byggt på brev nr. XVI.

Då detta blifvit klart för oss, kunna vi ha rättighet att betrakta

¹⁾ Sv. lit. hist. I (1890), s. 626.

IV, 1 såsom en tämligen fritt uppfunnen förpostfäktning till det följande.

Jag meddelar några prov på överensstämmelserna. Epistola XVI börjar (v. 1—4)

»Hanc tibi Priamides mitto, Ledaëa, salutem
 quae tribui sola te mihi dante potest
 Eloquar? an flammae non est opus indice notae
 et plus quam vellem, iam meus extat amor?»

Clymene föreläser Paris' brev:

»Jagh Paris Kongh Priami son,
 Helsar edher Helena skiön
 Fast j mechtige Drotningh bälldh,
 All mijn helsa haffue i wälldh,
 Hwadh kärleek stoor jagh til ehr bär,
 Ey troor jagh slätt okunnogt är.»

Ep. XVI (v. 5 ff.):

»Ille quidem lateat malim, dum tempora dentur
 laetitiae mistos non habitura metus.
 Sed male dissimulo. Quis enim celaverit ignem,
 lumine qui semper proditur ipse suo?»

Clymene: »Ty fast jagh än wille dölian
 Och i mitt hierta förhölian,
 Så kan doch sådant inthet skeep,
 Ty alltjdh låter Elden see
 Röök, gnistor och logha sin
 Ehuru grant han täppes in.»

Ep. XVI (v. 29—33):

»Nam neque tristis hiems, neque nos huc
 appulit error.
 Taenaris est classi terra petita meae.
 Nec me crede fretum merces portante carina
 findere. Quas habeo, di tueantur opes.»

Clymene: »Oss haffuer ey Winterens twång,
 Hijt drijfwet, eller wilse gång,
 Troor och icke at jagh haffuer
 På min skep fört köpmans wahror.»

Ep. XVI (v. 36): »Te prius optavi, quam mihi nota fores.»

Clymene: »Medh hiertat sågh jagh Helen fiijn,
Långt förra än medh öghon mijjn.»

Ep. XVI (v. 57—59, 65—66):

»Hinc¹) ego Dardaniae muros, excelsaque tecta,
et freta prospiciens, arbore nixus eram.
Ecce pedum pulsu visa est mihi terra moveri:

tresque simul divae, Venus, et cum Pallade Iuno
graminibus teneros imposuere pedes.»

Clymene: »Ty på en tijdh tildrogh thet sigh,
På Ida bergh sanfärdeligh,
Widh jagh stodh på en sommardagh
Beskodde Trojæ slott och stad,
I thet samma tå tycktes migh
At Jorden skalff och rörde sig,
Ther effter på thet Gräss så grön
Medh sijna Fötter hwijt och skiön
The tre Gudhinnor stego nedh
Venus, Pallas och Juno medh.»

Det är onödigt att fortsätta längre. Domen skildras ingående utan hel motsvarighet hos Ovidius. Paris berömmar sig själv och ned-sätter Menelaus (Ep. XVI, v. 355 f.).

IV, 3. Ett par karakteristiska prov meddelas.

Ep. XVII (v. 93—108):

»Est quoque, confiteor, facies tibi rara: potestque
velle sub amplexus ire puella tuos.
Altera sed potius felix sine crimine fiat
quam cadat externo noster amore pudor.
Disce meo exemplo, formosis posse carere.
Est virtus placitis abstinuisse bonis.
Quam multos credis iuvenes optare, quod optas?
Qui sapiant, oculos an Paris unus habet?
Non tu plus cernis, sed plus temerarius audes:
nec tibi plus cordis, sed minus oris, inest.
Tunc ego te vellem celeri venisse carina,
quum mea virginitas mille petita procis.
Si te vidissem, primus de mille fuisses
Iudicio veniam vir dabit ipse meo.

¹) Nämligen från berget Ida.

Ad possessa venis praereptaque gaudia serus.

Spes tua lenta fuit: quod petis, alter habet.»

Helena: »Endoch ehr skönheet then wäl är,

At mången Jungfrw wist begiär

Tagha ehr her uthi sin famn,

Och önska ehr wara sin man:

Een skön dygd thet doch wara må,

At kunna hålla sigh ifrå

The tingh enom fast behaga

Och ther frå sitt hierta draga:

Altså weet iagh i sanningh och,

At mång unger Swen hurtigh nogh

Skal wäl så högt migh begära

Som I, til sijn hiertans kära:

Doch dierfwes ingen aff them til

At wågha ett så dristigt spill.

Men hadhen j tå kommet hijt

När tusend frijare medh flijt

Migh begärte, tå fram för alt

Hadhe iagh rätt idher uthwalt,

Men nu kommen j alt försent,

Ehrt upsåt är nu platt förment,

Then j begären til ehr Brw

Hon är nu alt ens annars Frw.»

Paris:¹⁾ »Utque ego te cupio, sic me cupiere puellae;

multarum votum sola tenere potes.

Nec tantum regum natae petiere ducumque,

sed Nymphis etiam curaue amorque fui.

At mihi cunctarum subeunt fastidia, postquam

coniugii spes est, Tyndari, facta tui.

Te vigilans oculis, animo te nocte videbam,

lumina quum placido victa sopore iacent.

Paris: »Täncker doch huru mong Jungfrw,

Hadhe gerna blefwet mijn Brw

Hemma, icke allen bårö

Til migh stoor kärleek som woro

Konunga Döttrar, uthan jagh

War och Gudhinnor til behagh:

¹⁾ Ep. XVI, v. 93—100.

Men jagh slogh them uthu mitt sinn,
 Til edher står all kärleek min
 Sofwande, waken täncker jagh
 På edher både natt och dagh.»

Då äntligen Helenas motstånd brutits, bekänner hon oförbehållsamt och med en viss förtjusning för Paris, huru hon lurat sin man att resa bort. Då Ljunggren bedömer detta moment i dialogen, begår han ett allvarligt misstag, som kan stå som typexempel på hur farligt det kan vara att helt lita till sin egen förfinade smak. Han lovordar vissa »ansatser till karaktersteckning» (s. 383) men säger om nu ifrågavarande parti: »Men när karakteren skall i enskilt hender genomföras, nödgas förf., som vanligt förhållandet var under denna tid, att använda så grofva drag, att karakteren slog öfver i karrikatur; det är sålunda med en verklig skökofräkhet Helena (IV,3) omtalar sin frånvarande man — — —.» (ibid.) Det moraliska värdeomdömet kan man delvis gå med på, men de övriga anmärkningarna drabba nog inte Ovidius. Ty det är nästan ordagrant hans ord, som gå igen.

Helena¹): »Ego, quum dubitaret, an iret,
 'Quamprimum,' dixi, 'fac rediturus eas.'
 Omine laetatus dedit oscula: 'Resque, domusque,
 et tibi sit curae Troicus hospes,' ait.
 Vix tenui risum; quem dum compescere luctor,
 nil illi potui dicere, praeter, 'Erit'.»²)

Helena: »Ja, Paris jagh må bekenna
 At iagh wäl lätz bidian blij hemma,
 'Men,' sadhe jagh, 'reesen j bort,
 Så skynder ehr til baka bråt,²)
 Ther aff han gläddes hierteligh,
 Och badh at jagh i medlertijdh,
 Medh all flijt skulle lagha så,
 I hwset kunne wäl tilgå.
 'Men thetta bedher jagh ehr mäst,
 At I faren wäl medh vår gäst.'²)
 Sadhe han. Ther widh gick jagh uth
 Eliest hadhe jagh öffuerliut

¹) Ep. XVII, v. 157—162.

²) Jag har tillåtit mig sätta citationstecken omkring den direkta anföringen.

Leet, och kunne honom ey meer
Swara än at: 'Thet gierna skeer.'»

Endast ett citat skall jag ytterligare meddela, nämligen Helenas spydiga svar till Paris, då han skryter med sin tapperhet, av Ljunggren framhållet »som prof på lyckade repliker». (s. 384). I Ep. XVII skriver hon detsamma till Paris (v. 251—256):

»Quod bene te iactas, et fortia facta recenses;
a verbis facies dissidet ista tuis.
Apta magis Veneri, quam sunt tua corpora Marti
Bella gerant fortes: tu, Pari, semper ama.
Hectora, quem laudas, pro te pugnare iubeto
militia est operis altera digna tuis.»

Helena: »Ja, jagh seer edher därför an,
At i sku war' en godh Krigzman
När som Slachten hon gäller ther
Som Venus sielff Feltherren är:
Ther Mars uphäfwer sitt Baneer,
Är bäst Hector strijder för ehr.»

Men det är klart, att även andra stilmedel spela in i denna läckra komposition. Paris tilltalar sin tillbedda »O Hiertas frögd och sköna roos», och jämte dylika folkvisevändningar förekomma även mera »alamodiska», såsom då Helena talar om Paris' »öghons aspecter, Och många andra affecter.» Och den för renässanspoesien så karakteristiska formeln för kärlekens oföränderlighet: »Förr skall — —», även den med anor från Ovidius¹⁾, finnes även representerad här. Paris säger:

»Ty skal jagh för mista mitt lijff,
Än förlåta så wänt ett wijff.
Jagh skall förr uthi blodhen röö
På marken hoos ehr liggia döö.»

Det första av Castrén²⁾ kända exemplet på dess förekomst i svensk litteratur är från »Bröllopsbeswärs ihugkommelse», v. 513 ff. Han ger så flera exempel på författare som använt formeln, från Columbus till den parodistiske Holmström. Om nu »Bröllopsbeswärs ihugkommelse» författats av en Stiernhielm-epigon, som Schück antager, så skulle Catonius komma före någon annan. Huru-

¹⁾ M. von Waldberg, Die deutsche Renaissance-Lyrik, s. 64.

²⁾ Stormaktstidens diktning, s. 32 f.

som helst därmed, så har han härvidlag så väl som eljest visat sig följa med sin tid.

Femte och sjätte akterna. Om någon gång en detaljanalys är överflödig, så är det här. Denna skildring av trojanska kriget intresserar oss mest ur synpunkten, i hur hög grad Catonius arbetat in moderna militäriska erfarenheter och termer i sin bataljmålning. Det torde framgå av innehållsredogörelsen, att jag strävat efter att visa, hur engagerad Catonius varit i trettioåriga krigets stora verklighet. Även visan »Paris och Helena» rör sig med hithörande begrepp, såsom då det i stroferna 32 och 33 heter:

»Alt utan för Trojenborgs portar,
Hafver iag förlorat konungar fiorton.
Dessutan etthundrade gånger sextiotusend män,
Med generaler, öfver- och underofficerare ibland.»

En direkt klassisk källa kunna vi emellertid ytterligare skönja igenom allt detta commune bonum som krigshändelserna vid Troja blivit, nämligen Æneidens andra bok. VI,3 och VI,5 kunna tydligt ses under denna aspekt »infandum, regina, iubes renovare dolorem.» Särskilt behandlingen av Sinon visar sig vara en nästan ordagrann bearbetning av motsvarande Vergiliusställe. Och märkvärdigt hade det varit, om inte denna mycket vanliga skolbok spelat sin roll, då det för skolmästaren gällt att sätta ihop ett stycke »effter som infallen haffua kunnet vara. »Han drar också fram ett annat Vergiliuscitat (VI,620), då han i efterskriften hopsommerar sens moralen.

* * *

Trots den världsliga materien och tonen i »Troijenborgh» måste man ta Catonius på orden, då han låter sin »poetik» utmyнна i åskådningar dem vi funnit vara grundväsentliga för skoldramats syfte. Sedan han vederbörligen framhållit nyttan av »Comœdiae speel» emedan de skänka »dristigheet til at tala, skickeligheet i umgengie, förfahrenheet uthi gamla Historier och handlingar» kommer han till »thet förnemst är, een krafftigh förmaningh til ett försigtigt och ährligt lefwerne.» »Ty oansedt wij Christne wäl haffue Gudz ord, som oss kan underwijsa huru wij wårt lefwerne här i Werldenne skole anstella, fly och sky synden och lefwa Christeligen: Lickwäl är Menniskian så aff Naturen sinnadh, at hon mycket sna-

rare låter sigh ifrå thet onda affskreckia igenom andras Exempel, synnerlighen när hon uthi någhon Tragœdia lika som medh öghonen sielff beskodar, huru ymkeligen them är gånget, som sigh uthi then eller then odygd haffua försedt. Ty hwem skulle uthan största grufwelse och medhömkiän kunna beskoda uthi een Tragœdia repræsenteras och framställas the twenne Bröders, the Thebaniske Förstars ymkeliga mord, som stupade på hwars annors Swerdh, och Modren, som försent framkom til at åthskilia strijden, drogh swerdet uthu then eena sin Son och ther medh, som thet ännu i blodet warmt war, sigh igenom stack, fattandes, när hon til Jordan föll, beggia sijna Söner uthi sin fampn. Föruthan många andra sådana gräseliga Exempel, hwilka alla haffua sijna besynnerliga påminnelser och nyttiga Lärdommar, och thet mycket krafftigare när the uthi itt Comœdiæ speel framställas, än eliest läses, I hwilka then oförfarne Ungdommen kan, som Terentius talar, periculum ex alijs facere sibi quod ex usu siet; Therföre och Pindarus införer Ixionem implicitum rotæ apud inferos hanc vocem clamitantem:

Discite justitiam moniti et non spernere divos.»

Citerad litteratur.

- ACKERMANN, H., Ein Geistlich unn fast nutzlichs Spiel, von dem frommen Gottfürchtigen mann Tobia. Neudr. Tüb. 1884 (Bibl. d. litt. Vereins in Stuttgart. Bd. 176.)
- Acta synodalia, (Ms. i Västerås domkyrkoarkiv.)
- AHLSTRÖM, A., Studier i den fornfranska lais-litteraturen. Diss. Ups. 1892.
- Alb u m Scholae Arosiensis 1618—1650. Utg. af W. Molér. Västerås. 1905.
- ALDEN, R. M., Shakespeare. Lond. 1922.
- ANDERS, H. R. D., Shakespeare's books. A dissertation on Shakespeare's reading and the immediate sources of his works. Berl. 1904. (Schriften d. deutschen Shakespeare-Gesellschaft. Bd. 1.)
- ARNDT, W., Die Personennamen der deutschen Schauspiele des Mittelalters. Bresl. 1904. (Germanistische Abhandlungen. 23.)
- ARNOLD, F. C., Das Kind in der deutschen Litteratur des 11.—15. Jahrhunderts. Diss. Greifsw. 1905.
- ASTEROPHERUS, M. O., En lwstigh comœdia vidh nampn Tisbe, utg. af C. Eichhorn. Ups. 1863.
- — En lustig comedia vid namm Tisbe. Utg. af E. Meyer . . . Sthm 1909.
- AURELIUS, N. och FOLLÉN, G. E., Strengnäs stifts herdaminne. D. 2. Strengn. 1817.
- AURIVILLIUS, P. F., Catalogus librorum impressorum Bibliothecae Regiae academiae upsaliensis. Sectio [1]—2. Upsaliae [1805]—1814.
- BARTSCH, K., Albrecht von Halberstadt und Ovid im Mittelalter. Quedlinb., Lpz. 1861. (Bibliothek d. gesammten deutschen National-Literatur, von d. ältesten bis auf d. neuere Zeit. Abth. 1. Bd. 38.)
- BAUM, P. F., The mediaeval legend of Judas Iscariot. Baltim. 1916. (Publications of the Modern language association of America Vol. 31.)
- BEBERMEYER, G., Tübinger Dichterhumanisten. Tüb. 1927.

- BENOIT DE SAINTE-MAURE, *Le roman de Troie*. Publ. p. L. Constans. T. 1, 6. Paris 1904, 1912. (Société d. anciens textes français 51.)
- BERGSTRÖM, G., *Arboga krönika*. Efter samtida källor. 1—2. Köping 1909—10.
- Biblia*, thet är, all then helgha scrifft, på swensko. Ups. 1541.
- Allgemeine deutsche Biographie. Bd. 39. Lpz. 1895.
- BOAS, F., *University drama in the Tudor Age*. Oxf. 1914.
- BORINSKI, K., *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie*. 1. Lpz. 1914. (Das Erbe d. Alten. 9.)
- BRINKMANN, H., *Entstehungsgeschichte des Minnesangs*. Halle (Saale) 1926. (Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. Buchreihe. Bd. 8.)
- — *Geschichte der lateinischen Liebesdichtung im Mittelalter*. Halle (Saale) 1925.
- — *Zu Wesen und Form mittelalterlicher Dichtung*. Halle (Saale) 1928.
- BRUNIUS, A., *Shakespeare och scenen*. Sthm 1916.
- BÜCHNER, A., *Judas Ischarioth in der deutschen Dichtung*. Freib. i. B. 1920.
- Das Buch der Reformation . . .* Hrsg. v. K. Kaulfuss-Diesch. 2. Aufl. Lpz. 1917.
- BUCHANAN, G., *Poemata quae extant*. Amstelædami 1687.
- BURDACH, K., *Deutsche Renaissance*. Betrachtungen über unsere künftige Bildung. 2., verm. Aufl. Berl. 1918.
- — *Reformation, Renaissance, Humanismus*. Zwei Abhandlungen über die Grundlage moderner Bildung und Sprachkunst. 2. Aufl. Berl.—Lpz. 1926.
- BÖCKEL, O., *Psychologie der Volksdichtung*. Lpz. 1906.
- CASTRÉN, G., *Stormaktstidens diktning*. Sthm; tr. Hfors 1907.
- Catalogus studiosorum scholae Marp.* Hrsg. v. Cæcar, Justi u. Birt. 1527—1830. Marb. 1904.
- [CATONIUS], N. HOLGERI, *Troijenborgh, thet är, en sanferdigh tragedia om Troiae stadz ömkeligha förstöring . . .* Calmar 1632.
- CEDERBERGH, E., *Tuhlaajapoika-aihe*. — *Das Motiv des verlorenen Sohns*. Diss. Helsingissä 1917.
- CHAMBERS, E. K., *The Elizabethan stage*. Vol. 1—4. Oxf. 1923.
- — *The mediaeval stage*. Vol. 1—2. Oxf. 1903.
- CHOLEVIUS, C. L., *Geschichte der deutschen Poesie nach ihren antiken Elementen*. Th. 1—2. Lpz. 1854—56.

- CHURCHHILL u. KELLER, Die lateinischen Universitätsdramen Englands in der Zeit der Königin Elisabeth. (Shakespeare-Jahrbuch. 34.)
- CLOETTA, W., Beiträge zur Literaturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance. 1. Halle a. S. 1890.
- CREIZENACH, W., Die Schauspiele der englischen Komödianten. (Kürschner's Deutsche National-Literatur. Bd. 23.)
- — Geschichte des neueren Dramas. 1—3. Halle a. S. 1911—23.
- — Judas Ischarioth in legende und sage des mittelalters. (Paul u. Braune's Beitr. zur Gesch. d. deutschen Sprache u. Literatur. Bd. 2. 1876.)
- DIEHL, P. H., Die Dramen des Thomas Naogeorgus in ihrem Verhältnis zur Bibel und zu Luther. Diss. Bonn-Lpz. 1915.
- DIETRICHSON, L., Det svenske Drama og det svenske Theater før og nu. (Nordisk Tidskrift f. Literatur og Kunst. Khvn 1. 1863).
- DILTHEY, W., Gesammelte schriften. Bd. 2. Lpz. u. Berl. 1914.
- DITTRICH, P., Plautus und Terenz in Pädagogik und Schulwesen der deutschen Humanisten. Diss. Lpz. 1915.
- EK, S., Den svenska folkvisan. Sthm 1924. (Natur och kultur. 29.)
- ENEAS SILVIUS Piccolomini Briefwechsel. Hrsg. v. R. Woltkan. Abt. 1. Bd. 1—2. Wien 1919. (Fontes rerum austriacarum. Abt. 2. Bd. 61—62.)
- Nord. Familjebok. Bd 16, 25. Sthm 1912, 1917.
- FARAL, E., Recherches sur les sources latines des contes et romans courtois du moyen âge. Paris 1913.
- FELLINGER, F., Schwangerschaft und Geburt in d. altfranzösischen Literatur. Diss. Göttingen 1907.
- FINSLER, G., Homer in der Neuzeit von Dante bis Goethe. Italien. Frankreich. England. Deutschland. Lpz. & Berl. 1912.
- FITZMAURICE-KELLY, J., A new history of Spanish literature. Oxf. 1926.
- Svenska folkböcker... utg. ... af P. O. Bäckström. Bd 1—2. Sthm 1845—48.
- Danske Folkebøger fra 16. og 17. Arh. Udg. af J. P. Jacobsen og R. Paulli. Bd 1, 7, 9. Khvn 1915, 1918, 1923.
- Svenska fornsånger... utg. af A. I. Arwidsson. D. 2. Sthm 1837.

- FRANCKE, O., Terenz und die lateinische Schulkomödie in Deutschland. Weimar 1877.
- FREDÉN, G., A propos du théâtre anglais en Allemagne: L'auteur inconnu des »comédies et tragédies anglaises» de 1620. (Revue de litt. comp. 1928.)
- FRISCHLIN, N., Operum poeticorum pars scenica. Witebergæ 1607.
- GEETE, R., En svensk trojasaga från 1529. (Ark. f. nord. fil. Bd 9. 1893.)
- GRASSE, TH., Lehrbuch einer allgemeinen Literärgeschichte aller bekannten Völker der Welt. Bd. 1—4. Dresd. und Lpz. 1837—60.
- GUEVARA, A. DE., En herligh och lustigh tractat om hoflefwernetz förtreet och mödesamheet, desslijkes landzbygdens eller bondewäsendetz lustigheet och beröm . . . förwänd och transfererat på vårt swenske tungomål aff E. Schrodero. Sthm 1629.
- Gesta Romanorum [Hrsg. v.] H. Oesterley. Fasc. 1—2. Berl. 1872.
- GILLET, J. E., Über den Zweck des Dramas in Deutschland im 16. u. 17. Jahrh. (Publ. of the Mod. language assoc. of America. Vol. 32. 1917.)
- — Über den Zweck des Schuldramas in Deutschland. (The Journ. of Engl. a. Germ. phil. Vol. 17. 1918.)
- GOFFLOT, L. V., Le théâtre au collège du moyen âge à nos jours . . . Paris 1907.
- GAEDERTZ, K. T., Die hamburg. Opern in Bezug auf ihre niederdeutschen Bestandteile. (Jahrb. d. Ver. f. niederdeutsche Sprachforsch. 8.)
- HAGSTRÖM, K. A., Strengnäs stifts herdaminne. D. 4. Strengn. 1901.
- HALL, B. R., Om Sveriges första läroverksstadga. Studier rörande reformationstidens skola och skolfrågor. [Lund] 1921. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 1.)
- HAMMARSKÖLD, L., Svenska vitterheten. Historiskt-kritiska anteckningar. 2 uppl. D. 1—2. Sthm 1833.
- HART, G., Die Pyramus- und Thisbesage in Holland, England, Italien und Spanien. Passau 1891.
- — Ursprung und Verbreitung der Pyramus- und Thisbesage. Altertum, Deutschland, Frankreich. Diss. Passau 1889.
- Anm. av J. Bolte i Deutsche Literaturzeitung. Bd. 17. 1893.
- HEINEMANN, K., Die tragischen Gestalten der Griechen in der Weltliteratur. Bd. 1—2. Lpz. 1920 (Das Erbe d. Alten. H. 3—4.)

- HELLQUIST, E., Studier i 1600-talets svenska. Upps. 1902. (skrifter utg. af K. hum. vetenskapssamf. i Uppsala, 7:6.)
- HERFORD, CH. H., Studies in the literary relations of England and Germany. Cambr. 1886.
- HERZ, E., Englische Schauspieler und englisches Schauspiel zur Zeit Shakespeares in Deutschland. Hamb. u. Lpz. 1903. (Theatergeschichtl. Forschungen. 18.)
- Histoire de la littérature française illustrée. Publ. sous la dir. de J. Bédier et P. Hazard. T.1—2. Paris 1923—24.
- Histoire littéraire de la France... Par des membres de l'Institut. T. 29. Paris 1885.
- Svenska litteraturens historia av F. Böök, J. Castrén, R. Steffen, O. Sylwan. Under red. av O. Sylwan. Ny omarb. uppl. Sthm 1929.
- Historia Trojana. En medeltidsroman om trojanska kriget. Från latinet öfvers. till svenska år 1529... utg. af R. Geete. Sthm 1892. (Samlingar utg. af Svenska fornskrift-sällskapet. 29.)
- HJÄRNE, H., Svenskt och främmande. Sthm 1908.
- HOLM, N., Den gamla Täljeskolan. En återblick på dess öden. Sthm 1913.
- HUGLE, A., Einflüsse der Palliata (Plautus und Terenz) auf das lateinische und deutsche Drama im 16. Jahrh. mit besonderer Berücksichtigung des Hans Sachs. Heidelb. 1921. Diss. (i maskinskrift.)
- JACOBUS DE VORAGINE, Legenda aurea vulgo Historia lombardica dicta... Rec. T. Graesse. Dresdae & Lipsiae 1846.
- KER, W. P., Epic and romance. Essays on mediaeval literature. Lond. 1926.
- KJELLÉN, A., Några undersökningar rörande det liturgiska dramat i Sverige. (Samlaren. 1926.)
- KLEMMING, G. E., Sveriges dramatiska Litteratur t. o. m. 1875. Bibliografi. Sthm 1863—79.
- KOPP, A., Abendgang. Tagelied und mecklenburgische Sage. (Paul u. Braune's Beitr. zur Gesch. d. deutschen Sprache u. Literatur. Bd. 41. 1916.)
- KÖSTER, A., Ziele der Theaterforschung. (Euphorion, Bd. 24. 1922.)
- LANSON, G., Esquisse d'une histoire de la tragédie française. New York 1920.

- LAWTON, H. W., *Térence en France au 16e siècle. Éditions et traductions.* Diss. Paris 1926.
- Deutsches Leben im Volkslied um 1530. Hrsg. v. R. v. Liliencron. (Kürschner's Deutsche National-Literatur. Bd. 13.)
- LEGOUIS, E., & CAZAMIAN, L., *Histoire de la littérature anglaise.* Paris 1924.
- LÉNSTRÖM, C. J., *Svenska poesiens historia.* D. 1—2. Örebro 1839—40.
— — *Sveriges litteratur- och konsthistoria i utkast.* Ups. 1841.
- Svenskt biografiskt lexikon. Bd 2. Sthm 1920.
- Deutscher Liederhort. Auswahl der vorzüglicheren deutschen Volkslieder... Ges. und erl. v. L. Erk... Neubearb. und fortges. v. F. M. Böhme. Bd. 1. Lpz. 1893.
- LINDEBOOM, J., *Het bijbelsch humanisme in Nederland.* Leiden 1913.
- LINDSTRÖM, V., *Evipideiska motiv i Asteropherus »comoedia» Tisbe.* (Samlaren. 1899.)
- LJUNGGREN, G., *Svenska dramat intill slutet af sjuttonde århundradet.* Lund 1864.
- LUND, TROELS, *Dagligt Liv i Norden i det 16:de Aarhundrede.* Bd. 7. Khvn, Kra 1903.
- LUNDELL, J. A., *Om de folkliga beståndsdelarne i det svenska skoldramat.* Uppsala 1883. (Sv. landsmålen. Bih. 1.)
- LUNDGREN, M. F., och BRATE, E., *Personnamn från medeltiden.* (Sv. Landsmålen. 1892—1915).
- Sveriges allm. läroverksstadgar 1561—1905...* utg. av B. R. Hall. 1—3. [Lund] 1921. (Årsböcker i sv. undervisningshist. Vol. 4.)
- MACKENSEN, L., *Die deutschen Volksbücher.* Lpz. 1927. (Forsuchen zur deutschen Geistesgeschichte d. Mittelalters u. d. Neuzeit. 2.)
- MAUERMANN, S., *Die Bühnenanweisungen im deutschen Drama bis 1700.* (Palaestra. 102. 1911.)
- MERKER, P., *Neue Aufgaben der deutschen Literaturgeschichte.* Lpz. u. Berl. 1921. (Zeitschrift f. Deutschkunde. Ergb. 16.)
- — *Neuere deutsche Literaturgeschichte.* Stuttg.-Gotha 1922. (Wissenschaftliche Forschungsberichte. Geisteswissenschaftl. Reihe. 8.)
- — *Reformation u. Literatur...* Weim. 1918.
- MESSENIUS, J., *Saml. dramer utg. af H. Schück.* H. 1. Ups. 1886. (Skrifter utg. af Sv. literatursällsk.)

- Mitteilungen des Vereins für Geschichte zu Kahla u. Roda.
Bd. 3. 1885.
- MOREL-FATIO, A., Études sur l'Espagne. Sér. 3. Paris 1904.
- MUNKTELL, J. F., Westerås stifts herdaminne. 3. Ups. 1846.
- Natursagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen,
Fabeln und Legenden. . . Hrsg. v. O. Dähnhardt. Bd. 2.
Lpz. u. Berl. 1909.
- NEUMEYER, E., Nicodemus Frischlin als Dramatiker. Diss. (i
maskinskrift). Rost. 1924.
- NILSSON, M. P:n, Årets folkliga fester. Sthm 1915.
- NISARD, CH., Histoire des livres populaires. . . 2:e éd. . . Vol. 1—2.
Paris 1864.
- NORDLÄNDER, J., Ytterligare om Södertälje skola. (Pedag. tidskr.
1914.)
- NORSTRÖM, J., Friedrich Menius. En äventyrlig Dorpatprofessor
och hans glömda insats i det engelska komediantdramats his-
toria. (Samlaren. 1921).
- NORWOOD, G., The art of Terence. Oxf. 1923.
- OVERSKOU, TH., Den danske Skueplads i dens Historie fra de første
Spor af danske Skuespil indtil vor Tid. D. 1. Khvn 1854.
- OVIDIUS, Opera omnia. . . Rec. C. H. Weise. Nova editio stereotypa.
T. 1—2. Lipsiae 1845.
- PANZER, F., Bayerische sagen und Bräuche. . . Bd. 2. Münch. 1855.
- PERKMANN, A., Streitszenen in der griechisch-römischen Komödie.
3. (Wiener Studien. 46. 1929.)
- PETERS, H., Symbola ad Ovidii artem epicam cognoscendam. Diss.
Gottingæ 1908.
- PETRI, OLAVUS, Saml. skrifter. Bd 2, 4. Upsala 1915, 1917.
- PHILLPOTTS, B., The elder Edda and ancient Scandinavian drama.
Cambr. 1920. — Anm. av H. Heusler i Ark. f. nord. fil. Bd
38. 1922.
- PIPER, P., Höfische Epik. I. (Kürschner's deutsche National-Litera-
tur. Bd. 4. Abt. 1: 1—3.)
- PLAUTUS, Comoediae. Rec. . . W. M. Lindsay. T. 1—2. Oxonii
1903.
- The Towneley plays. Re-edited. . . by G. England. Lond.
1897. (Early Engl. text society. Extr. ser. 71.)
- Västerås domkapitels protokolls bok (Ms. i Västerås domkyrko-
arkiv.)

- RACHÉ, P., Die deutsche Schulkomödie und die Dramen vom Schul- und Knabenspiegel. Lpz. 1891.
- Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte... Hrsg... v. P. Merker u. W. Stammer. Bd. 1 ff. Berl. 1925 ff.
- RIGAL, E., Le théâtre français avant la période classique. Paris 1901.
- RODHE, E., Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition. (Uppsala Universitets årsskr. 1917.) — Anm. av I. Collijn i Nord. tidskr. f. bok- o. bibl. väs. 3. 1916.
- RONDELETIUS, J., Judas Redivivus, Thet är : en christeligh tragicocomoedia. Sthm 1871.
- — Judas Redivivus, thet är: en christeligh tragicocomoedia... (Ms. i Upsala universitetsbibliotek.)
- — Judas Redivivus, thet är: en christeligh tragicocomoedia... (Ms. i K. Biblioteket, Stockholm.)
- RUBOW, P., Litterære Studier. Khvn 1928.
- RUDBECK, G., En okänd upplaga af Tobie comedia. (Allm. sv. boktr. fören:ns meddel. 1906.)
- RUDBECKIUS, P., Insignis adolescentia. Stockholm 1614.
- RUDWIN, M. J., Der Teufel in den deutschen geistlichen Spielen des Mittelalters und der Reformationszeit. Göttingen 1915. (Hesperia. 6.)
- RYDQVIST, J. E., Nordens äldsta Skådespel. Ups. 1836.
- SACHS, H., Comedia, die gantz histori Tobie mit seinem sun... Neudr. Tüb. 1870. (Bibl. d. litt. Vereins in Stuttgart. Bd. 102.)
- SALAMONTANUS, E. A., Elogium diœcesis arhosiensis Vesmanniæ et Dalekarliæ laudes, præclara incolarum gesta ac mores continens... Upsaliæ 1636.
- SCHMIDT, E., Die Bühnenverhältnisse des deutschen Schuldramas u. seiner volkstüml. Ableger im 16. Jahrh. Münch. 1903. (Forsch. z. neueren Literaturgesch. 24.)
- SCHAER, A., Die dramatischen Bearbeitungen der Pyramus-Thisbe-Sage in Deutschland im 16. und 17. Jahrhundert. Diss. Schkeuditz 1909.
- — Drei deutsche Pyramus-Thisbe-Spiele (1581—1607). Tüb. 1911. (Bibl. d. literarischen Vereins in Stuttgart Bd. 255.)
- SCHILD, E., Die dramaturgische Rolle des Sklaven bei Plautus und Terenz. Diss. Basel 1917.
- SCHILD, K. A., Die Bezeichnungen der deutschen Dramen von den Anfängen bis 1740. Giessen 1925. (Giessener Beiträge zur deutschen Philologie. 12.)

- SCHOTEL, G. D. J., *Vaderlandsche volksboeken en volkssprookjes*. . .
2. Haarl. 1874.
- SCHÜCK, H., *Englische Komödianten in Skandinavien*. (Skandinavisches Archiv. Bd. 1. 1892.)
- — *Ett blad ur Östergötlands litteraturhistoria*. (En bok om Östergötland. Utg. av Alice Trolle. Sthm 1915.)
- — *Illustrerad allmän litteraturhistoria*. Afd. 3. Sthm 1921.
- — och WARBURG, K., *Illustrerad svensk litteraturhistoria*. 3 uppl. D. 1—2. Sthm 1926.
- — *Svensk litteraturhistoria*. Bd 1. Sthm 1890.
- — *Minne av Johannes Messenius*. (Svenska Akademiens handl. ifrån år 1886. D. 31. 1919.)
- SCHWARZ, R., *Esther im deutschen und neulateinischen Drama des Reformationszeitalters*. 2 Aufl. Oldenb. u. Lpz. 1898.
- SENECA, *Tragediæ*. Rec. . . F. Leo. Vol. 1. Berolini 1878.
- »Series Pastorum» över Västra Fernebo. (Ms. i Uppsala landsarkiv.)
- SILFVERSTOLPE, C., *Mysterium resurrectionis*. (Samlaren. 1883.)
- SIMONSSON, I., *Gillstugan och Björngården*. (Holmia. 1. 1918.)
- De tre ældste danske Skuespil* (»Christiern Hansen's Komedier») udg. v. S. Birket Smith. Khvn 1874.
- STAMMLER, W., *Von der Mystik zum Barock 1400—1600*. Stuttg. 1927. (Epochen d. deutschen Literatur. Bd. 2. T. 1.)
- STEMPLINGER, E., *Die Befruchtung der Weltliteratur durch die Antike*. (Germ.-Rom. Monatsschrift. 2. 1910.)
- STIERNHJELM, G., *Hercules*. . . 4 uppl. Utg. av A. Noreen. Upps. 1921.
- STRICH, F., *Renaissance und Reformation i Dichtung und Zivilisation*. Münch. 1928.
- STRINDBERG, A., *Kulturhistoriska studier*. Sthm 1881.
- TEN BERCH, GOOSSEN, *Een Spel van sinnen van de historie van Piramus en Thisbe*. (Omkr. 1520.)
- TERENTIUS, *Comoediæ*. Rec. R. Kauer, W. M. Lindsay. Oxonii 1926.
- TRAUBE, L., *Vorlesungen und Abhandlungen*. Hrsg. v. F. Boll. Bd. 2. Münch. 1911.
- TROELTSCH, E., *Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt*. Münch. u. Berl. 1911. (Hist. Bibliothek. Bd. 24.)

- Själens tröst. Tio Guds bud förklarade genom legender, berättelser och exempel... Utg. av G. E. Klemming. Sthm 1871—73. (Saml. utg. af Svenska fornskrift-sällskapet. 19.)
- UPMARK, G., Valda skrifter. Sthm 1901.
- WALDBERG, M. V., Die deutsche Renaissancelyrik. Berl. 1888.
- WALDE, O., Nicolaus Johannis Smalandius. Ett gammalt problem i svensk bibliotekshistoria. (Nord. Tidskr. f. bok- o. biblioteksv. 13. 1926.)
- — En svensk boksamlare från Vasatiden. Hogenskild Bielke och hans bibliotek. (Upsala Universitetsbiblioteks minneskrift 1621—1921. Upps. 1921.)
- WARBURG, K., En förebild till Asteropherus' Tisbe. (Samlaren. 1887.)
- WEISSMANN, C., De servi currentis persona apud comicos Romanos. Diss. Gissæ 1911.
- VERGILIUS, Opera. Rec... F. A. Hirtzel. Oxonii 1900.
- WICK, A., Tobias in der dramatischen Literatur Deutschlands. Diss. Heidelb. 1899.
- WICKERSHAM CRAWFORD, J. P., Spanish Drama before Lope de Vega. Philadelph. 1922. (Publ. of the univ. of Pennsylvania. Extra ser. N:o 7.)
- WIENER, F., Der Alkestis-stoff in der deutschen Literatur. Bresl. 1921. Diss. (i maskinskr.)
- WILKEN, E., Die Anfänge des Dramas in Schweden und Dänemark. (Gosche's Archiv f. Literaturgeschichte. 1872.)
- WIMPELING, J., Stylpho. In der ursprünglichen Fassung aus dem cod. Upsal. 687 hrsg. von H. Holstein. Berlin 1892. (Lateinische Literaturdenkmäler d. 15. u. 16. Jahrhunderts. H. 6.)
- Bröms Gyllenmärs visbok. Utg. av A. Noreen o. H. Schück. Sthm 1887. (Sv. landsmälen. Bih. 2. 2.)
- Udvalgte danske Viser fra Middelalderen efter A. S. Vedels og P. Syvs trykte Udgaver og efter haandskrevne Samlinger udg... af Abrahamson, Nyerup, og Rahbek. D. 1, 5. Khvn 1812, 1814.
- Variarum rerum vocabula cum sueca interpretatione, Sthm 1538. Glosor till Terentii Andria... Utg. af A. Andersson. 1. Ups. 1890.
- WOLFF, M. J., Die Renaissance in der englischen Literatur. Bielef. u. Lpz. 1928. (Neuphil. Handbiblioth. Bd 1.)
- WOLKAN, R., Das neulateinische Drama. (Das deutsche Drama... hrsg. v. R. F. Arnold. Münch. 1925.)

- Volksbuch von Judas Ischariot. Eine merkwürdige Historie von dem abscheulichen Verräther Judas... (Aus dem schwedischen übersetzt v. K. Tamms.) (Hagen's Germania. Bd. 6. 1844.)
- DE VOOYS, C., De middelnederlandsche legenden over Pilatus, Veronica en Judas. (Tijdschr. v. Nederl. Taal- en letterkunde. 20. 1920.)
- VORMBAUM, R., Die evangelischen Schulordnungen des 16. Jahrhunderts. 1859. Gütersloh 1859.
- WUNDERER, W., Ovids Werke in ihrem Verhältnis zur antiken Kunst. Diss. Erlangen 1889.
- ZIELINSKÍ, TH., Marginalien. 2. (Philologus. Bd. 64. 1905.)
- ÖSTMAN, N., Djäknespelet på Stortorget 1575 och 1586. (Holmia. 1. 1918.)

INNEHÅLL:

<i>Inledning</i>	1—34
Det äldre svenska dramat i tidigare litteraturhistorisk forskning.	
1. Medeltidsdramat, s. 1—15. Reformationstidens drama, s. 16.	
I. <i>Skoldramat</i>	35—65
Begreppet skoldrama: inkonsekvenserna i terminologien, s. 35.	
Svårt att spåra ett medeltida skoldrama i Tyskland och Sverige, s. 42. — Frankrike, s. 42. — England, s. 46. — Spanien, s. 49. — Italien, s. 51. — Tyskland, s. 52. — Sverige, s. 60.	
II. <i>Tobie Comedia</i>	66—72
III. <i>Asteropherus' »Tisbe»</i>	73—154
Till Asteropherus' biografi, s. 73. — 1. <i>Innehåll</i> , s. 75. —	
2. <i>Motivet</i> , s. 88. — Ovidiustraditionen, s. 88. — Asteropherus' ställning till Pyramus-Thisbemotivet, s. 92. — 3. <i>Analys</i> , s. 105. — 4. <i>Eckurs</i> , s. 150.	
IV. <i>Rondeletius' »Judas Redivivus»</i>	155—237
1. <i>Innehåll</i> , s. 155. — 2. <i>Motivet</i> , s. 172. — Judas-legenden, s. 172. — Rondeletius' ställning till Judas-motivet, s. 179. — Biografiska och bibliografiska notiser om Rondeletius, s. 185. — 3. <i>Analys</i> , s. 187. — 4. <i>Karick-Glorelascenerna samt efterskörd på diverse detaljinflytelser</i> , s. 223.	
V. <i>Nicolaus Holgeri Catonius' »Troijenborgh»</i>	238—273
Till Catonius' biografi, s. 238. — 1. <i>Innehåll</i> , s. 239. — 2. <i>Motivet</i> , s. 252. — 3. <i>Analys</i> , s. 258.	
<i>Citerad litteratur</i>	274—284

CONTENTS

OF THE

PROCEEDINGS OF THE

AMERICAN SOCIETY OF CLIMATE AND WEATHER

FOR THE YEAR 1911

PUBLISHED BY THE SOCIETY

WASHINGTON, D. C., 1912

No. 1

1912

1-31

32-50

51-60

61-72

73-114

115-157

158-172

173-184

185-204

205-214

215-224

225-234

235-244

245-254

255-264

265-274

275-284

285-294

295-304

305-314

315-324

325-334

335-344

345-354

355-364

365-374

375-384

385-394

395-404

405-414

415-424

425-434

435-444

445-454

455-464

465-474

475-484

485-494

495-504

505-514

515-524

525-534

535-544

545-554

555-564

565-574

575-584

585-594

595-604

605-614

615-624

625-634

635-644

645-654

655-664

665-674

675-684

685-694

695-704

705-714

715-724

725-734

735-744

745-754

755-764

765-774

775-784

785-794

795-804

805-814

815-824

825-834

835-844

845-854

855-864

865-874

875-884

885-894

895-904

905-914

915-924

925-934

935-944

945-954

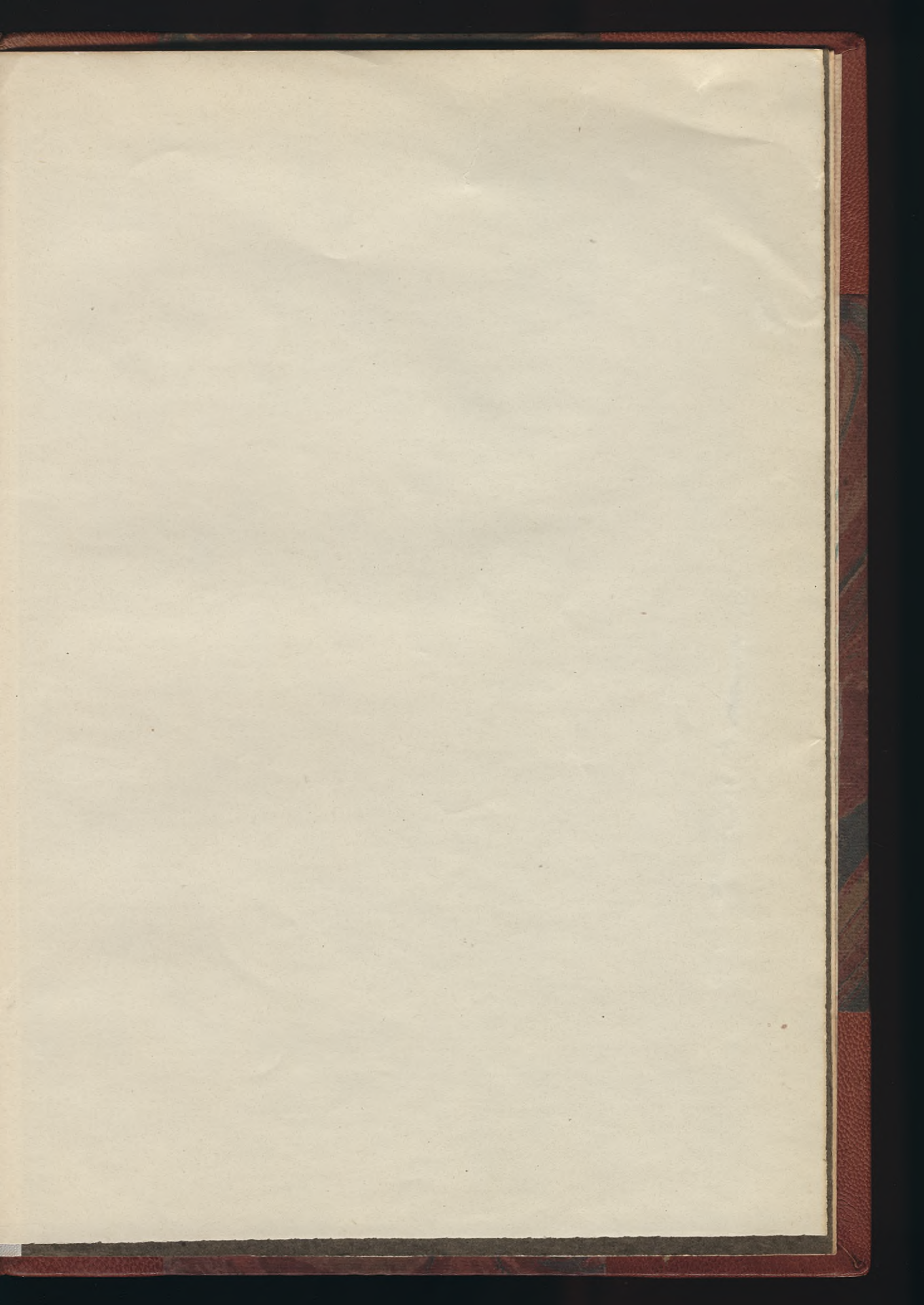
955-964

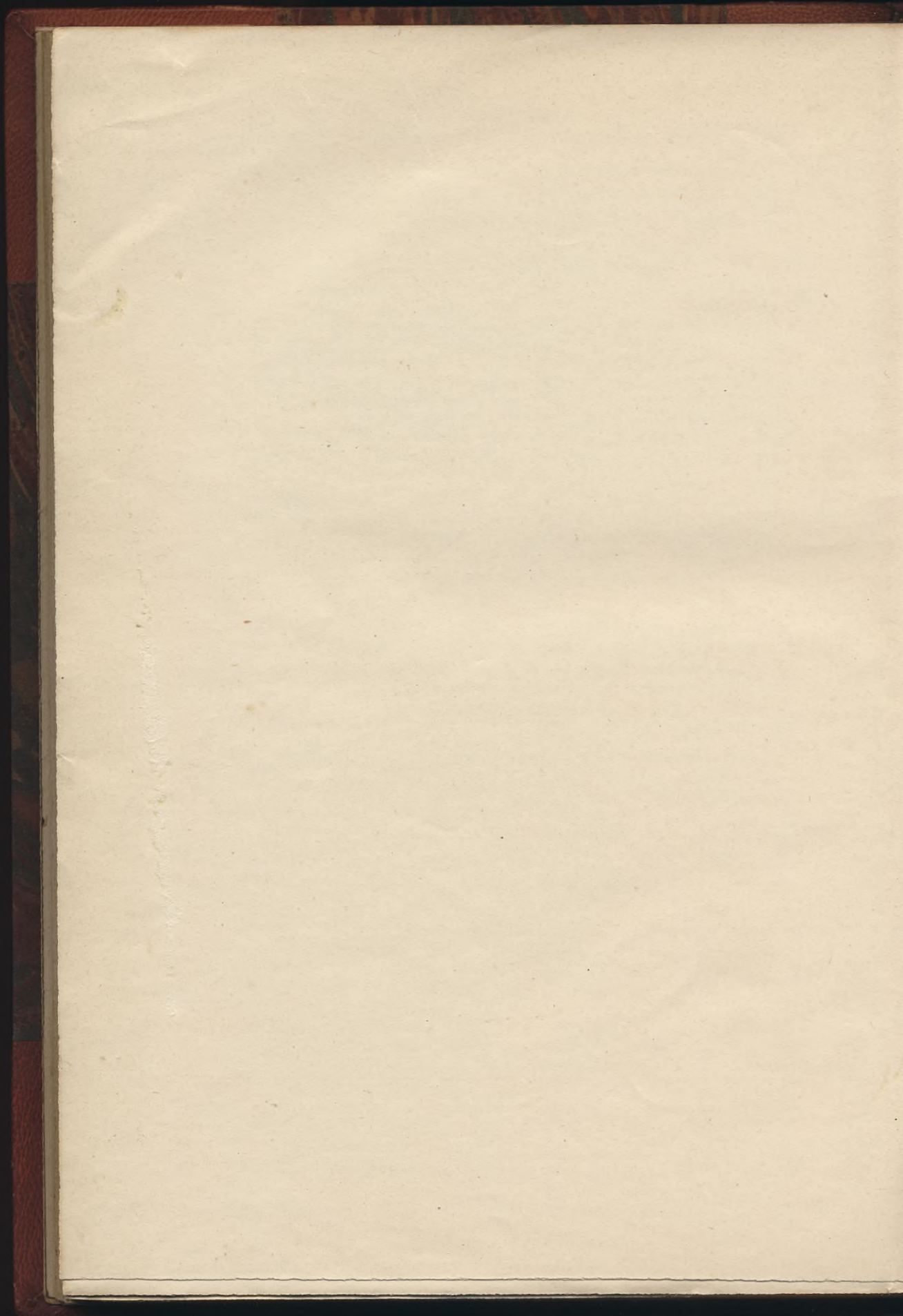
965-974

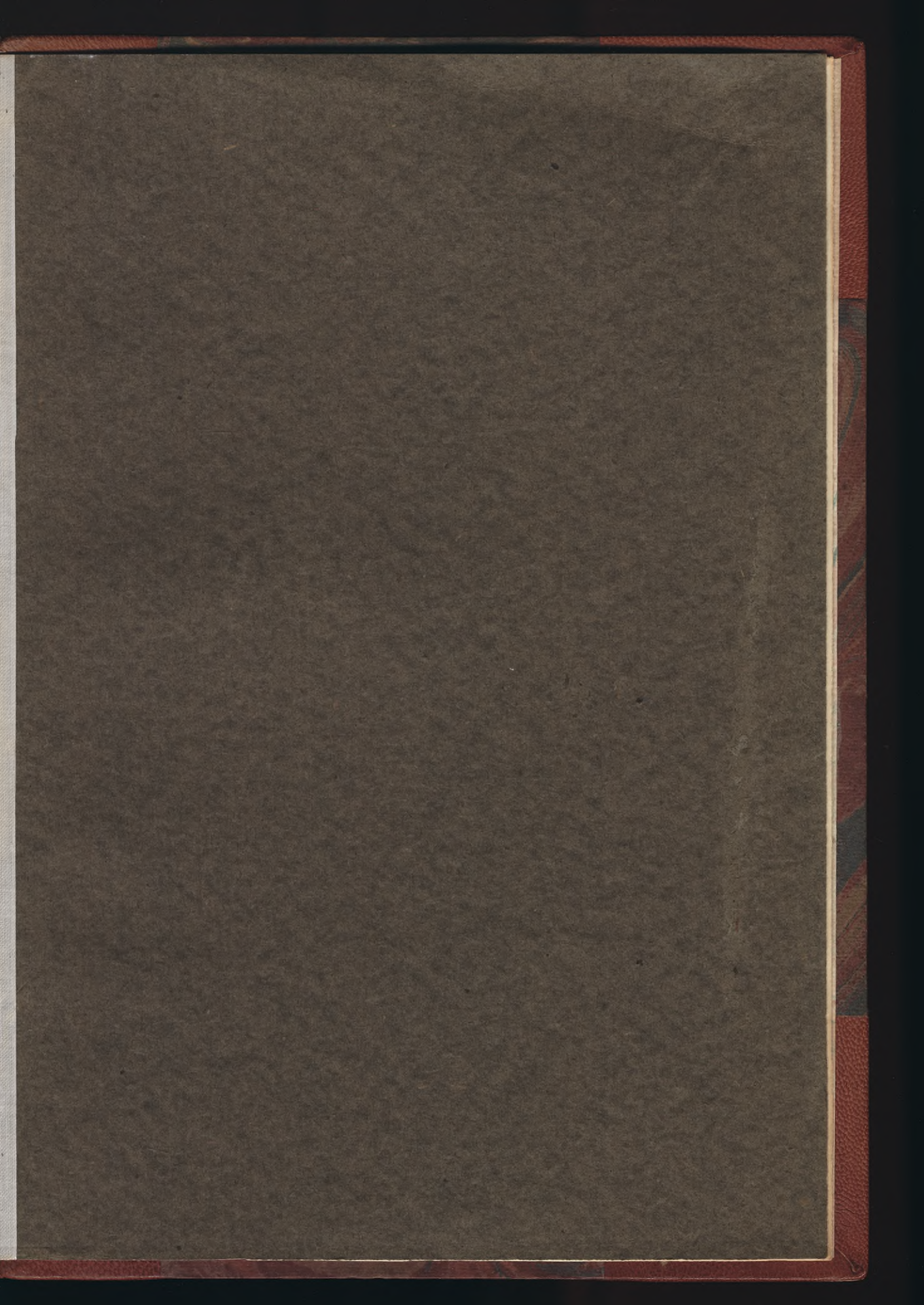
975-984

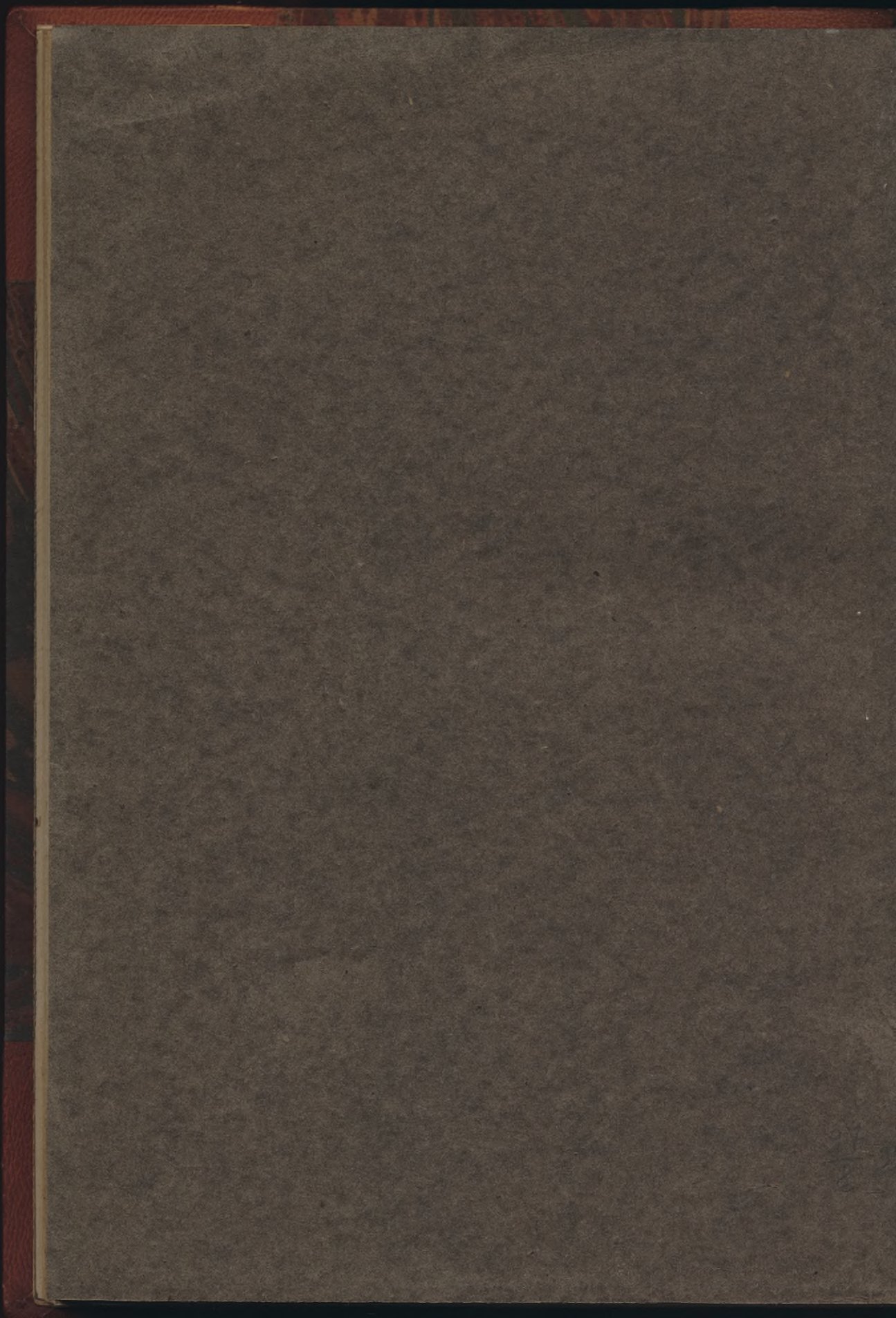
985-994

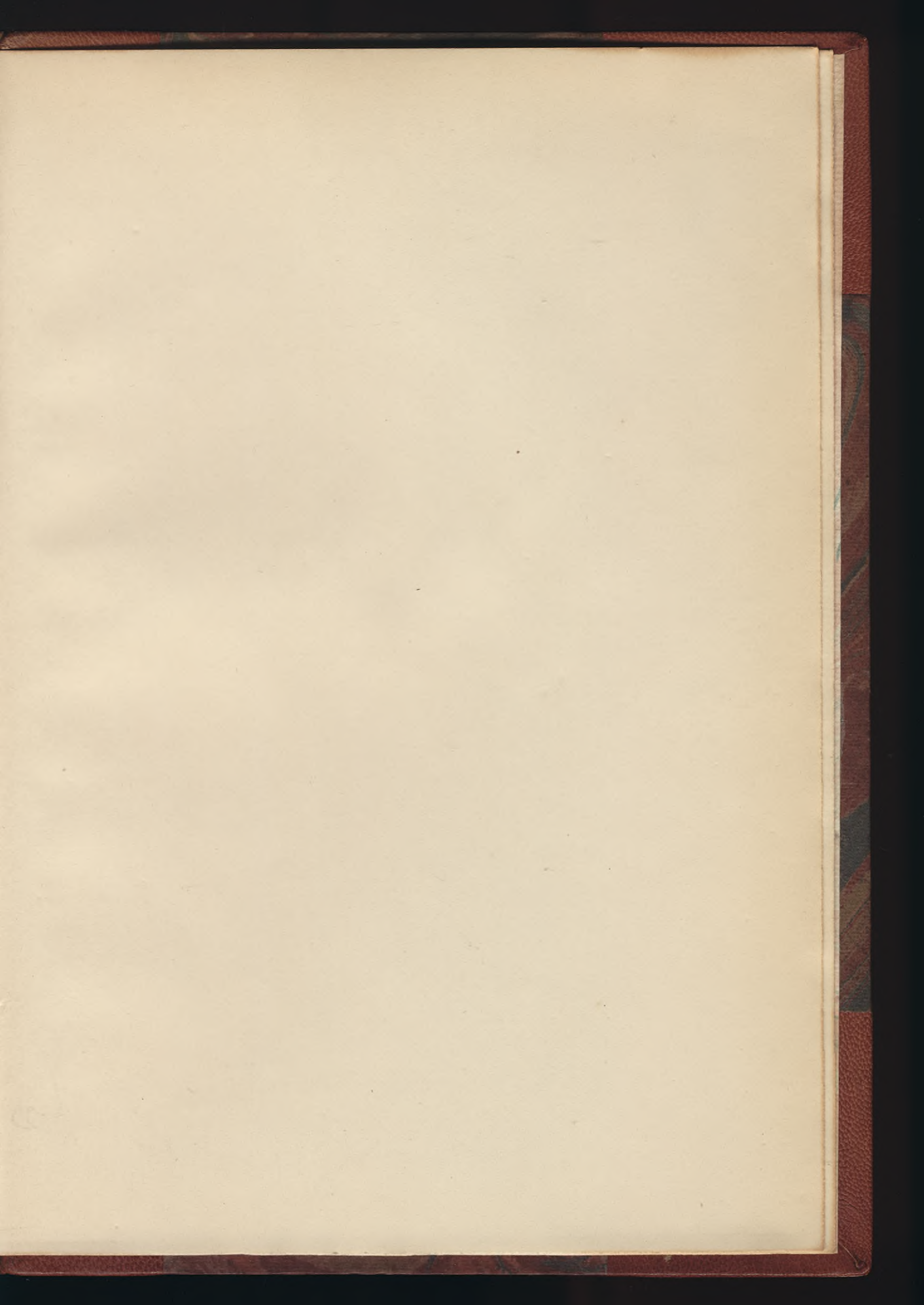
995-1004

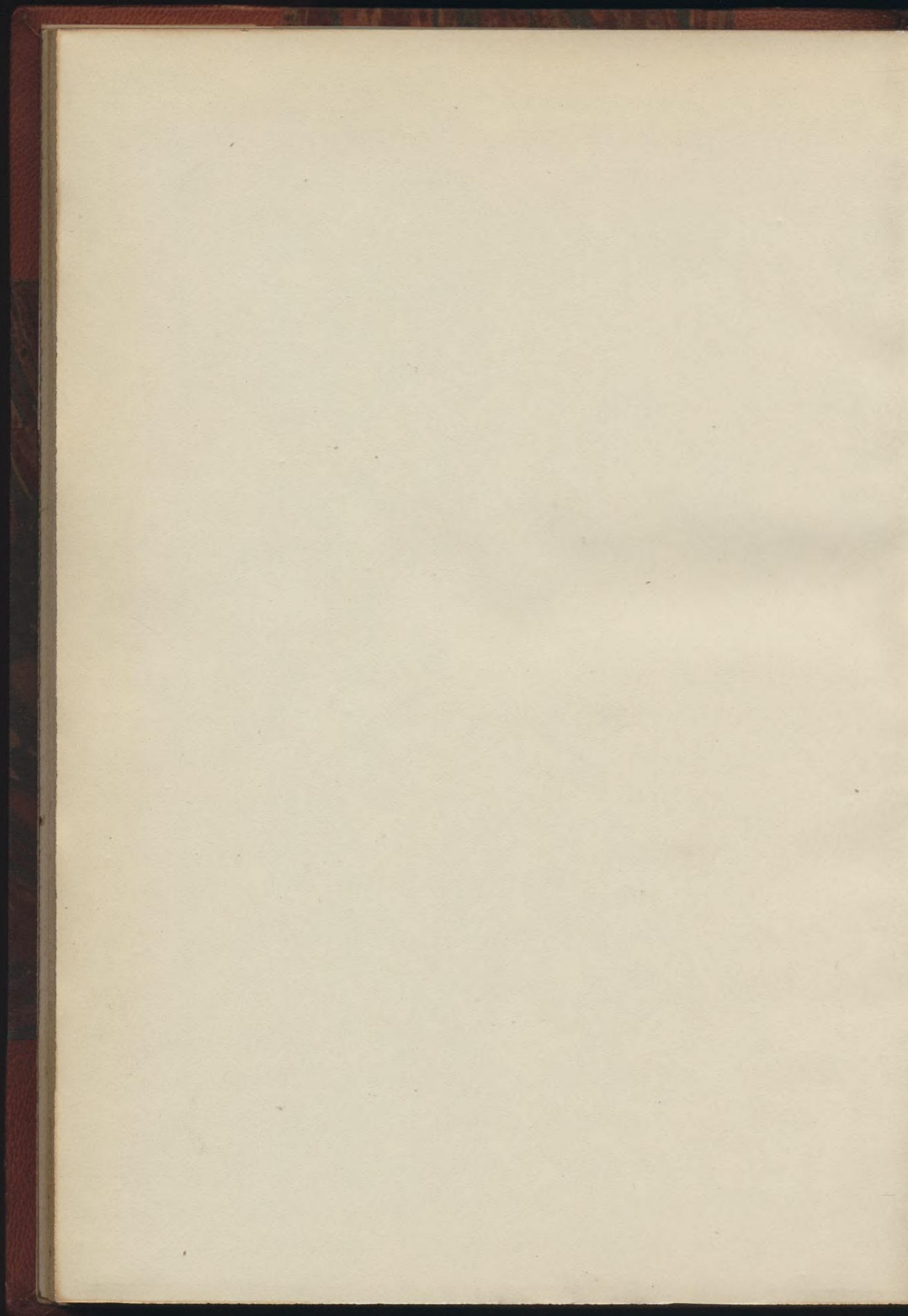

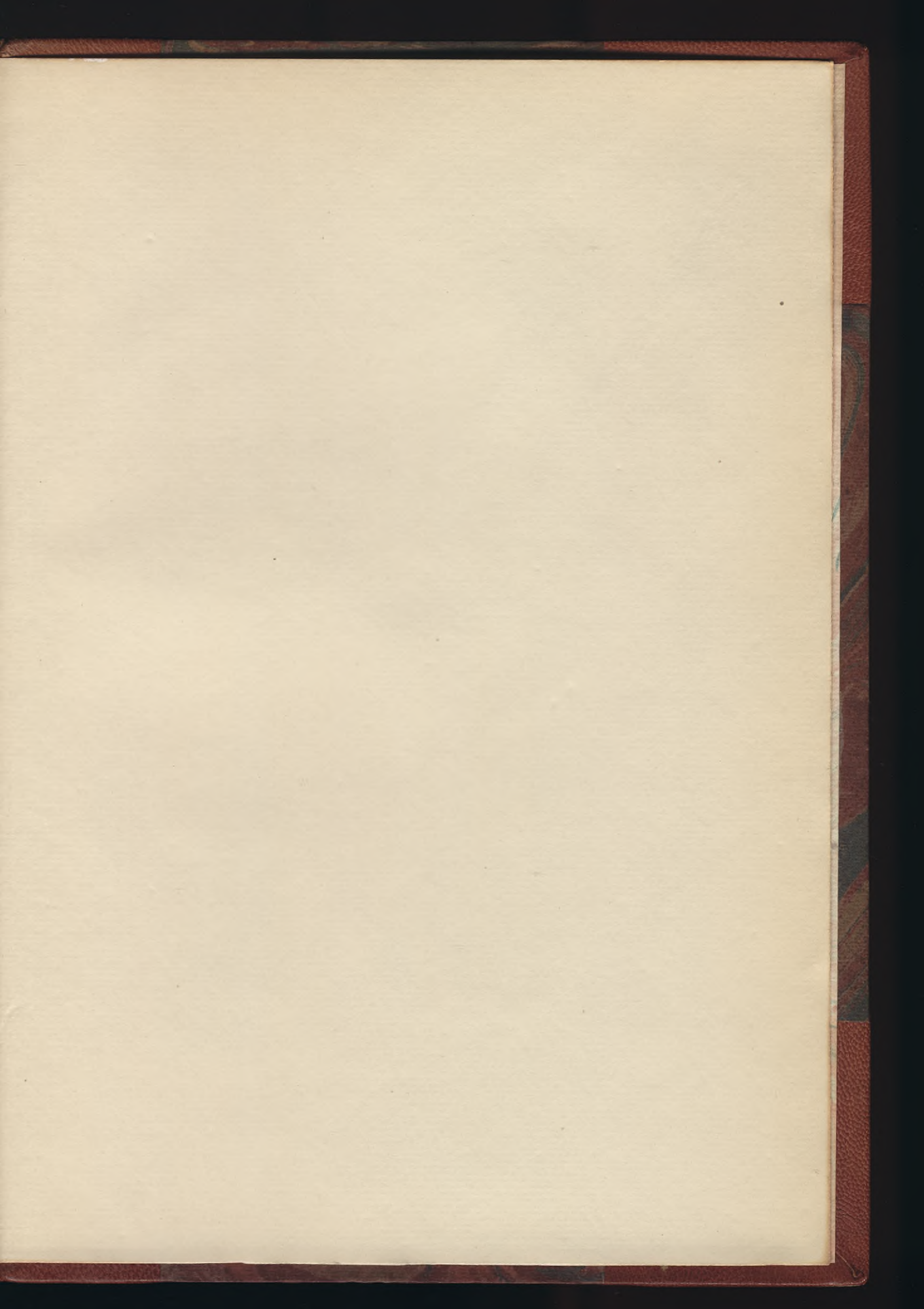

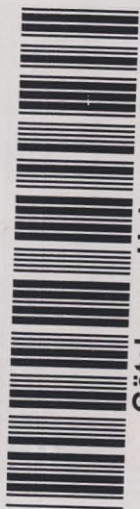

6000303578

Göteborgs Universitet

